

εις απόστασιν 0,90 μ. ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ μνημείου, εὐρέθησαν ὄστρακα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Ἡ τρίτη πυρά, μήκους 5.40, πλ. 0,50 - 0,80 μ., ἔβαινε παραλλήλως πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ μνημείου εἰς ἀπόστασιν 2 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ πυρὰ αὕτη, ἀπέδωκεν ὄστρακα τοῦ αὐτοῦ ὡς ἄνω αἰῶνος, πινάκιον εἰς τεμάχια, ὕδριαν ἐρυθρόμορφον (Πί ν. 90 α), χαλκὴν στλεγγίδα κλπ.

2. Τομὴ παραπλεύρως τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ μνημείου

Διαστάσεις: μήκος 16.60, πλάτος 3.45 μ. Ἡ τομὴ αὕτη ἠκολούθησε τὴν ἀνωφερικὴν κλίσιν τοῦ λόφου. Τὸ στερεὸν ἔδαφος ἔκειτο εἰς βάθος 1 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἔδάφους πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν καὶ 0,30 μ. πρὸς τὴν νοτίαν. Καὶ εἰς τὴν παροῦσαν τομὴν ἀπεκαλύφθη μία πυρὰ, εἰς βάθος 0,60 μ., διαστάσεων 0,90 x 0,45 μ., ἣτις εἶχε συληθῆ καὶ μόνον ἓν ὄστρακον ἀπέδωκε. Πλησίον αὐτῆς εὐρέθησαν ὄστρακα λευκῶν ληκύθων.

3. Τομὴ παραπλεύρως τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ μνημείου

Ἡ τομὴ αὕτη οὐδὲν ἀπέδωκε, εἰ μὴ ἀριθμὸν τινα ὄστράκων.

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω ἔρευναν περὶ τοῦ μνημείου, ἐγένετο ἀνασκαφὴ καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χώρον αὐτοῦ καὶ δὴ πρὸς τὴν βορείαν πλευρὰν, ὅπου ἄγνωστοὶ εἶχον διανοίξει προηγουμένως διαφόρους λάκκους, πρὸς ἀναζήτησιν προφανῶς ἀρχαίων. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἠνοίχθησαν ὑφ' ἡμῶν δύο τομαί, ἡ μία κατὰ μήκος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μνημείου, εἰς πλάτος 4 μ., ἡ δὲ ἄλλη κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτό, ὡς καὶ ἡ προηγουμένη, πλάτος. Διὰ τῶν γενομένων τομῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐμελετήθη ὁ τρόπος κατασκευῆς τῶν τοίχων τοῦ μνημείου, ἀφ' ἑτέρου δὲ διεπιστάθη ἡ ὑπαρξίς προγενεστέρου μνημείου, ἄνωθεν τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη τὸ παρόν.

Αἱ τομαὶ ἔδειξαν ὅτι οἱ τοῖχοι τοῦ μνημείου ἦσαν ἐνισχυμένοι ἔσωθεν διὰ προσθέτου τοιχαρίου ἐκ μικροτέρων λίθων. Προκειμένου νὰ κατασκευασθῇ ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος, ὁ βράχος εἶχεν ἀποκοπῆ, διὰ νὰ σχηματισθῇ ἡ κατάλληλος τάφρος θεμελιώσεως. Τὸ ἐσωτερικὸν ὁμοῦ τοιχάριον ἠδράζετο ἐπὶ τῆς φυσικῆς ἐπιφανείας τοῦ βράχου καὶ ἦτο κατὰ πρόχειρον ἐντελῶς τρόπον ἐκτισμένον.

Ὅπως ἦδη ἐσημειώθη, κατὰ τὸ μέσον περίπου τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ μνημείου τὸ ἐσωτερικὸν τοιχάριον ἐσχηματίζετο παχύτερον καὶ τετράγωνον, ἔχον διαστάσεις 2 x 1.80 μ. Ὅμοιος εἶναι ὁ

σχηματισμὸς αὐτοῦ καὶ ἀνατολικότερον εἰς ἀπόστασιν 1.45 μ. ἀπὸ τοῦ προηγουμένου (διαστάσεις 1.30 x 1.20 μ.). Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ ὑποβάθρου τῆς μιᾶς ἢ τῶν δύο ἐπιτυμβίων στηλῶν, αἵτινες θὰ ἦσαν τοποθετημέναι εἰς τὸ μέσον τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ μνημείου, ὡς ἐπιτύμβια σήματα (Πί ν. 90 β).

Ἡ τομὴ ἔφερε περαιτέρω εἰς φῶς κυκλικὸν κατασκευάσμα ἐξ ὠμῶν πλίνθων (Πί ν. 91 α), τοῦ ὁποίου ὁ κύκλος εἰς μὲν τὴν βορείαν πλευρὰν διαγράφεται ἔσωθεν τοῦ μνημείου, ἀλλ' εἰς τὰς ἄλλας τρεῖς πλευρᾶς ὑπερβαίνει τὴν γραμμὴν τῶν ἀντιστοίχων τοίχων τούτου.

Τὸ κυκλικὸν τοῦτο κατασκευάσμα, τοῦ ὁποίου ἡ διάμετρος κατὰ τοὺς γενομένους ὑπολογισμοὺς, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διατηρουμένου, κατὰ τὴν ΒΔ. ἐσωτερικὴν γωνίαν τοῦ μνημείου, τμήματος, πρέπει νὰ εἶναι 17 μ., ἀποτελεῖ πιθανώτατα νεκρικὸν τύμβον, τὸν μεγαλύτερον ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀποκαλυφθέντων εἰς τὴν Ἀττικὴν.

Μία κυκλικὴ τάφος, ἡ ὁποία παρουσιάσθη κατὰ τὴν γενομένην τομὴν ἐξῶθεν τοῦ βορείου τοίχου τοῦ μνημείου, δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄσχετος πρὸς τὸν ἐν λόγῳ τύμβον. Τὸ τελευταῖον τοῦτο μνημεῖον τυγχάνει λίαν σημαντικὸν καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ὀλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνά του.

Τομεὺς Β'

Εἰς ἀπόστασιν 30 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ ταφικοῦ μνημείου, ὅπου ἐφαίνοντο ἴχνη ἄλλου ἐπιτυμβίου μνημείου, ἐγένετο ἐπίσης μικρὰ ἔρευνα. Τὸ ἀποκαλυφθὲν κατ' αὐτὴν μνημεῖον ἦτο ὀρθογώνιον, ἔχον διαστάσεις ἐξ Α. πρὸς Δ. 3.25 καὶ ἐκ Β. πρὸς Ν. 2.10 μ. (Πί ν. 91 β). Ἡ θεμελιώσις του ἦτο λιθόκτιστος, ἐνθ' ἡ ἀνωδομία ἀπετελεῖτο ἐξ ὠμῶν πλίνθων. Ὅπισθεν (νοτίως) τοῦ μνημείου τούτου εὐρέθη ὀρθογώνιος λάκκος, βαίνων παραλλήλως πρὸς τὸ μνημεῖον, ἔχων μήκ. 2.28, πλ. 0,80 καὶ βάθ. 1.10 μ. Ὀλόκληρος ἡ ἐπίχωσις τούτου συνίστατο ἀπὸ μελανὰ χόματα καὶ τέφραν. Θὰ πρέπη ἐπομένως οὗτος νὰ ἐχρησίμειε διὰ τὰς ἐπανειλημμένας καύσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκε τὸ πρὸ αὐτοῦ νεκρικὸν μνημεῖον.

Δυστυχῶς οὐδὲν ὄστρακον ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ λάκκου ἢ ἐπὶ τοῦ μνημείου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὀρισθῇ ἡ χρονολογία τοῦ τελευταίου τούτου. Ὁ τρόπος κατασκευῆς ὁμοῦ αὐτοῦ ὁδηγεῖ μᾶλλον εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰῶνος.

Ἀνατολικῶς τοῦ μνημείου τούτου ἡ ἀνασκαφὴ ἔφερεν εἰς φῶς ἱκανὸν ἀριθμὸν πυρῶν εἰς διαφορετικὰ βάθη, αἵτινες ὁμοῦ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὰ

παρακείμενα δύο μνημεία, είχαν συληθῆ ὑπὸ τῶν ἀρχαιοκαπήλων. Παρὰ τὴν γενομένην ὁμως ὑπὸ τούτων φοβερὰν διατάραξιν τοῦ πέριξ χώρου, νομίζω ὅτι μία συστηματικὴ ἔρευνα ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς, ἥτις ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ περιλαμβάνει ἐπιβλητικὰ ἠρία, ἐν μέρει ἐμφανῆ καὶ σήμερον, τυγχάνει ἐπιβεβλημένη καὶ ὑπόσχεται σημαντικὰ ἀποτελέσματα.

3. Ἀνασκαφὴ Ἀναβύσσου

Εἰς τὴν θέσιν Ἁγίου Παντελεήμων Ἀναβύσσου περὶ τὰ 3 χλμ. ἀπὸ τῆς ἀκτῆς, εἰς ἀγρὸν τοῦ Γ. Νικολάου, ἡ μηχανοκαλλιέργεια ἔφερον εἰς φῶς δύο γεωμετρικοὺς τάφους, τῶν ὁποίων παρέσυρε τὰ καλύμματα. Κατόπιν τούτου προέβημεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἀνασκαφὴν αὐτῶν, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐπιστημονικῆς βοηθοῦ δ. Ν. Μεταξᾶ, διαρκέσασαν ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, ἦτοι ἀπὸ τῆς 15ης μέχρι τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1965. Ἐκ τῆς γενομένης ταύτης ἀνασκαφῆς διεπιστώθη, εἰς τὴν προκειμένην θέσιν, ἡ ὑπαρξίς ἐκτεταμένου γεωμετρικοῦ νεκροταφείου, οὗτινος ἡ ἄμεσος ἐξερεύνησις ἐκρίθη ἀπαραίτητος, λόγῳ τῆς μαστιζούσης τὴν περιοχὴν ἀρχαιοκαπηλίας. Τὴν ἔρευναν ταύτην ἐνήργησεν ὁ Ἐπιμελητὴς τῆς Ἐφορείας κ. Κ. Δαβάρας κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ 31 - 5 - 65 καὶ 17 - 7 - 65.

Οἱ τάφοι, πυκνῶς καὶ παραλλήλως τοποθετημένοι, εἶχον κατεῦθυνσιν ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων. Ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι μὲν ἦσαν ὀρθογώνιοι λάκκοι μὲ ἀπεστρογγυλωμένας τὰς γωνίας, λελαξευμένοι ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ μαλακοῦ βράχου. Τινὲς τούτων διετήρουν καὶ τὸ κάλυμμα, ἀποτελούμενον ἐξ ἀνωμάτων πλακῶν καὶ ἐνδιαμέσων μικροτέρων λίθων. Οἱ πλεῖστοι αὐτῶν περιεῖχον εὐμεγέθη τεφροδόχον ἀμφορέα μετὰ τινων κτερισμάτων, ἐνῶ ἄλλοι περιεῖχον ταφήν.

Οἱ λοιποὶ τάφοι εἶχον μεγαλυτέρας τῶν προηγουμένων διαστάσεις καὶ ἐπενδεδυμένας τὰς μακρὰς πλευρὰς διὰ μεγάλων ἀργῶν πλακῶν καὶ μικροτέρων ἐνδιαμέσων λίθων (Πί ν. 92 α). Σχεδὸν πάντες διετήρουν τὸ κάλυμμα, ὁμοίον πρὸς τὸ τῶν λακκοειδῶν, ἀλλὰ μεγαλύτερον καὶ ἐπιμελεστέρας κατασκευῆς (Πί ν. 92 β, δ). Οἱ τάφοι τῆς κατηγορίας ταύτης περιεῖχον κατὰ κανόνα ταφήν (Πί ν. 92 γ, 93 α - β), σπανίως δὲ τεφροδόχον μόνον ἀγγεῖον (Πί ν. 94 δ). Ἡ κεφαλὴ τῶν νεκρῶν ἐστρέφετο πάντοτε πρὸς Β. Ἡ διατήρησις τῶν σκελετῶν ἐντὸς τῶν τάφων δὲν ἦτο πάντοτε ἱκανοποιητικὴ, εἰς ὧρισμένας δὲ περιπτώσεις οὐδὲν ἢ σχεδὸν οὐδὲν ἴχνος αὐτῶν διεσώθη. Ἀρίστης διατηρήσεως ὑπῆρξεν ὁ σκελετὸς τοῦ τάφου ΧΧΙΧ (Πί ν. 92 γ).

Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς κατηγορίας ταύτης περιεβάλλοντο, κατὰ τὰς τρεῖς συνήθως πλευρὰς, ὑπὸ περιβόλου ἐξ ὀρθίων, λεπτῶν, σχιστολιθικῶν πλακῶν (Πί ν. 92 ε). Ὁ περίβολος τοῦ τάφου ΧΛΙΙΙ, ἐκ μεγάλων ἀργῶν πλακῶν ἐκ σκληροῦ λίθου, ἦτο μεγαλυτέρων διαστάσεων τῶν λοιπῶν.

Ἐπὲρᾶνω τῶν τάφων ΧΧΧΙΙΙ (Πί ν. 93 γ) καὶ ΧΧΧΙⅤ εὐρέθη κατὰ τὸ βόρειον ἄκρον ἀνὰ μία πλάξ εἰς ὀριζοντίαν μὲν θέσιν, ἀλλὰ προκάλουσα τὴν ἐντύπωσιν καταπεσόντος σήματος τοῦ τάφου (Πί ν. 92 ζ'). Ὁ τάφος ΧΧΧΙ ἦτο τελείως ἐπιφανειακός, σχηματιζόμενος ὑπὸ δύο σχεδὸν παραλλήλων σειρῶν μικρῶν λίθων, προωριζέτο δὲ προφανῶς διὰ ταφὴν βρέφους. Ὁ τάφος οὗτος εὐρέθη ἀκτέριστος.

Εἰς ὀλίγα σημεῖα μεταξὺ τῶν τάφων καὶ ὑπεράνω αὐτῶν, παρετηρήθησαν ἴχνη πυρῶν, ὄχι ὁμως ἀρκετὰ ἰσχυρῶν, ὥστε νὰ δύναται τις νὰ ὑποθέσῃ ὅτι προέρχονται αὐταὶ ἀπὸ καυσίμων νεκρῶν. Πιθανώτερον εἶναι νὰ συνδέωνται αὐταὶ μὲ νεκρικὰς λατρείας.

Οἱ δύο κατὰ τὴν πρώτην φάσιν ἐρευνηθέντες τάφοι Ι - ΙΙ ὑπῆρξαν οἱ πλουσιώτεροι καὶ οἱ πλέον ἐνδιαφέροντες.

Εἰς τὸν τάφον Ι εὐρέθησαν συνολικῶς 12 πήλινα ἀγγεῖα, ὀμφαλωτὴ χαλκῆ φιάλη, σιδηροῦν κατιωμένον μαχαίριδιον καὶ λεπτὸν φύλλον χρυσοῦ, φέρον εἰς τὸ ἐν ἄκρον αὐτοῦ λεπτοτάτην χάραξιν. Μεταξὺ τῶν ἀγγείων περιλαμβάνεται καὶ ἀμφορεὺς, ὕψους 0,50 μ., περιέχων κεκαυμένα ὄστα.

Ὁ τάφος ΙΙ ἔκειτο περὶ τὸ 1.50 μ. δυτικῶς τοῦ προηγουμένου. Ὅπως ἐκεῖνος, ἀνήκε καὶ ὁ παρὼν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κιβωτισσῆμων μὲ ἐπενδεδυμένας διὰ πλακῶν τὰς πλευρὰς. Εἶχε μῆκ. 2,05, πλ. 0,65 μ. μὲν πρὸς τὸ μέρος τῆς κεφαλῆς, 0,47 δὲ πρὸς τὸ μέρος τῶν ποδῶν καὶ βάθος 0,75 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν συνολικῶς 12 ἀγγεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἀμφορεὺς, ὕψους 0,86 μ., καὶ τέσσαρες σκύφοι κείμενοι εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ τάφου, τὰ δὲ λοιπὰ ἀγγεῖα εἰς τὸ νότιον. Ὁ ἀμφορεὺς (Πί ν. 94 α - β, 95 β) ἔκειτο ἐκτάδην, περιεῖχε δὲ κεκαυμένα ὄστα· ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθησαν ἔλασμα εἰς δύο τεμάχια, μὲ ἔκτυπον παράστασιν ζῶων, ἀκέραιον χρυσοῦν περιλαίμιον ἐκ παχείας πλεκτῆς ἀλύσου, ἀποληγούσης ἐκατέρωθεν εἰς κεφαλὰς ὄφρων, κοσμουμένας διὰ λεπτοτάτων κοκκίδων· εἰς τὸ ἄκρον τῶν κεφαλῶν, κρίκος εἰς τὴν μίαν πλευρὰν καὶ ἄγκιστρον εἰς τὴν ἄλλην, ἐχρησίμευον διὰ τὴν πόρπωσην τοῦ περιλαίμιου. Ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἀγγείου εὐρέθησαν ἐπίσης ἀκέραιοι ἀργυροῦς δακτύλιοι

άπλοους και ἕτερος ἀποτεμημένος, χρυσοῖ ρόδακες ἐκ περόνης, σκαραβαῖος μετὰ σφραγίδος ἐπὶ τῆς βάσεως καὶ τμήματα ἐκ μεγάλης χαλκῆς φιάλης. Ἐξώθεν καὶ πλησίον τούτου εὐρέθησαν τὰ κάτωθι κοσμήματα: τέσσαρες χρυσαὶ πόρπαι, κοσμούμεναι ἐπὶ τῶν ἐλασμάτων μετὰ ἐγχαράκτους παραστάσεις πτηνῶν, σκορπίων καὶ ἀγκυλωτῶν σταυρῶν, ὅμοιαι πρὸς τὰς γνωστάς εἰς τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον καὶ τὸ Μουσεῖον Βερολίνου¹³, δύο χαλκαὶ τοῦ αὐτοῦ τύπου καὶ μία ὁμοίως χαλκῆ, μεγάλων διαστάσεων.

Οἱ λοιποὶ τάφοι ἀπέδωσαν ὁμοίως πλῆθος ἀγγείων, ἅτινα καλύπτουν ὀλόκληρον τὸν 8ον αἰῶνα καὶ περιλαμβάνουν τὰ γνωστά σχήματα. Μεταξὺ τούτων ἐνδιαφέρουσαι εἶναι πυξίδες τινὲς μετὰ πλαστικῶν ἰσπαρίων ἐπὶ τοῦ πάματος (Πί ν. 93 ε - ζ'), μία ὑψηλὴ τετράγωνος πυξίς καὶ ἓν ἀγγεῖον μετ' ἠθμοῦ. Οἱ τεφροδόχοι ἀμφορεῖς, τῶν ὁποίων τὰ στόμια εὐρέθησαν κεκαλυμμένα διὰ λιθίνης πλακῶς ἢ χαλκοῦ πάματος ἢ σκύφου (Πί ν. 94 δ), φέρουν τὴν πλέον ἐνδιαφέρουσαν διακόσμησιν.

Πλὴν τῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων πηλίνων ἀντικειμένων (π.χ. δύο «κουδουνίστρες»), ἀνευρέθη, ἐπίσης, ἀριθμὸς χαλκῶν μαχαιριδίων καὶ πορπῶν εἰς κακὴν κατάστασιν, ὡς καὶ ὄρμος ἐξ ὑαλίνων χανδρῶν. Ὁ τάφος LI ἀπέδωκε χρυσοῦν τετράσπειρον πόρπην¹⁴ καὶ ζευγὸς χρυσοῦν ἐνωτίων εἰς σχῆμα μηνίσκου, μετὰ λεπτοτάτης κοκκιδώσεως καὶ ἐνθέρτου ὕλης ἀποπεσοῦσης, μετὰ πέντε ἐξαρτημάτων ἑκάστον, ὁμοίων πρὸς τὰ ἐκ τοῦ τάφου τῆς Ἰσιδος τῆς Ἐλευσίνας (Πί ν. 95 α)¹⁵.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεκόπη λόγῳ ἐξαντλήσεως τῆς πιστώσεως, τὸ νεκροταφεῖον ὁμοῦ φαίνεται σαφῶς ἐκτεινόμενον, τόσον πρὸς Ν., ὅσον καὶ πρὸς Β. Ἀντιθέτως πρὸς Α. καὶ Δ. αἱ δοκιμαστικαὶ τάφοι συνήντησαν διαφόρους κλασσικοὺς τοίχους, ἐγγύτατα πρὸς τοὺς τάφους. Ἐν δωμάτιον δυτικῶς τοῦ τάφου XVIII, διαστάσεων 3.50 x 2.90 μ., ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς ἀγγειοπλαστικὸν ἐργαστήριον.

Ἡ θέσις τοῦ συνοικισμοῦ, τοῦ σχετικοῦ πρὸς τὸ νεκροταφεῖον, παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστος, ὑπάρχει ὁμοῦ πιθανότης νὰ εὐρίσκειται οὗτος ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ πρὸς Β. λοφίσκου. Μία συμπληρωματικὴ διὰ τοῦτο ἔρευνα εἰς τὴν προκειμένην θέσιν κρίνεται ἀπαραίτητος.

Ν. ΒΕΡΒΕΛΗΣ - Κ. ΔΑΒΑΡΑΣ

13. R. Hampe, Frühgriech. Sagenbilder, 1936, 1 κ. ε. πίν. 7. R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, 1961, 100, πίν. 14 β.

14. Πρὸς R. A. Higgins ἔ. ἀ. 97 κ. ε., εἰκ. 16.

15. F. H. Marshall, Brit. Mus. Catal. Jewellery, 1911, πίν. XIV, ἀριθ. 1240. R. A. Higgins, ἔ. ἀ. 98, πίν. 130.

4. Ἀνασκαφὴ μυκηναϊκῶν τάφων εἰς Λαπούτσι Βραυρῶνος

Ἀπὸ 2-12-65 μέχρι 21-12-65 διενεργήθη ἀνασκαφὴ εἰς θέσιν Λαπούτσι Βραυρῶνος, 200 μ. ἀνατολικῶς τοῦ Μουσεῖου Βραυρῶνος, ἐξ ἀφορμῆς ἀποκαλύψεως θαλαμοειδοῦς τάφου ὑπὸ μηχανικοῦ ἀρότρου, τὸ ὁποῖον διέτρησε τὴν ὄροφὴν του. Εἰς τὴν ἐν λόγω ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος αἱ ἀρχαιολόγοι Ἑλένη Σπανοπούλου - Θεοχαράκη καὶ Ἐφη Ἀλλαμανῆ.

Εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, παλαιότερον, εἶχε διενεργηθῆ ἀνασκαφὴ ὑπὸ τοῦ Β. Στάη (ΑΕ 1895, σ. 196 κ. ε.) καὶ Ἰωάνν. Παπαδημητρίου (ΠΑΕ 1956, σ. 81 - 87).

Ἀρχικῶς ἠνοίχθη δοκιμαστικὴ τάφος, κατευθύνσεως ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ὅπου πλὴν τοῦ δρόμου τοῦ ἤδη γνωστοῦ τάφου (Α), ἐντοπίζεται καὶ ἕτερος τοιοῦτος (Β). Ἐπὶ πλέον, μετὰ ἐπιφύλαξιν ἀναφέρεται, ὅτι ἐπεσημάνθη θόλος ἑτέρου τάφου (Γ), ὡς καὶ εἰς λακκοειδῆς (Ε). Διὰ δευτέρας δοκιμαστικῆς τάφου, σχεδὸν παραλλήλου πρὸς τὴν πρώτην καὶ ἀνατολικῶς αὐτῆς, ἐπεσημάνθησαν ἕτεροι δύο τάφοι, οἱ ΣΤ καὶ Ζ, διὰ τρίτης δὲ τάφου εἰς ἀκόμη τάφος (Δ). Ἐξ αὐτῶν ἀνεσκάφησαν οἱ τάφοι Α, Β, ΣΤ καὶ Ζ.

Τὸ σχῆμα τοῦ θαλάμου τῶν ἐν λόγω τάφων ἐποίκιλλε μετὰξὺ ὀρθογωνίου καὶ ἑλλειψοειδοῦς. Ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα συνήθων σχημάτων, δηλαδὴ ψευδόστομοι ἀμφορεῖς, κύλικες, πρόχοι, ἀλάβαστρα, ἀλαβαστροειδῆ, σκύφοι, μία ὕδρια, ἅτινα, συγκολληθέντα καὶ καταγραφέντα, φυλάσσονται εἰς ἀποθήκην τῆς Ἐφορείας Ἀττικῆς, ἐντὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσεῖου, δὲν ἔχουν δὲ μελετηθῆ εἰσέτι. Πρόχειρος χρονολόγησις τῶν εὐρημάτων τοποθετεῖ τοὺς τάφους ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐντὸς τῶν ΥΕ III β χρόνων.

Τάφος Α

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου Α, ἐσκαμμένος εἰς ὑποπράσινον μαλακὸν χῶμα, ἦτο μικροῦ μήκους, 3.60 καὶ πλάτους 0,88 - 0,64 μ. καὶ ἀρκοῦντως κατωφερῆς. Ἡ εἴσοδος ἐφράσσετο διὰ ξηρολιθῆς (Πί ν. 96 α) καὶ εἶχεν ὕψ. 0,60 καὶ πλ. 0,85 μ. Ἀνευρέθη ἄθικτος.

Ὁ καθαρισμὸς τοῦ θαλάμου ἐγένετο ἀπὸ τοῦ ἀνοίγματος τῆς ὄροφης, τοῦ δημιουργηθέντος ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἀρότρου, διὰ νὰ μὴ θιγῆ ἡ εἴσοδος. Ὁ θάλαμος τετράπλευρος, ἀρκετὰ κανονικοῦ σχήματος, ἔφερε τὴν εἴσοδον κατὰ τὸ μέσον τῆς Δ. πλευρᾶς του. Κατὰ μῆκος τῆς Β. πλευρᾶς ἀνευρέθη ταφὴ νεκροῦ, ἔχοντος τὸ κρανίον εἰς

τὴν ΒΑ. γωνίαν καὶ τοὺς πόδας κατὰ τὴν ΒΔ., κεκαλυμμένου ἐπιμελῶς δι' ὑπερύθρου λεπτῆς ἀργίλου, ἀναμειγμένης μὲ κιτρινωπὴν γῆν. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ στρώματος, κατὰ τὴν περιοχὴν τῆς ΒΑ. γωνίας, ἀνήφθη πυρά, ἡ ὁποία ἐσκλήρυνε τὸν πηλὸν καὶ ἔκαυσεν ἐλαφρῶς τὰ ὀστᾶ. Δὲν πρόκειται δηλαδὴ περὶ καύσεως, ἀλλὰ περὶ πυρᾶς, ἥτις ἀνήφθη πρὸς ἀπολύμανσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ θαλάμου, ἀνάλογοι τῆς ὁποίας ἔχουν ἐπανειλημμένως ἀνευρεθῆ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μυκηναϊκῶν τάφων. Ὁ πηλός, ὡς φαίνεται, ἐχρησιμοποίηθη πρὸς κάλυψιν τοῦ ἡμιαποσυντεθειμένου νεκροῦ. Παρὰ τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ, πλησίον τοῦ Α. τοιχώματος, ἀνευρέθη τρίτον ἀκέραιον ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον μετρίου μεγέθους, τὸ ὁποῖον περιεῖχε χῶμα πολὺ λεπτὸν καὶ κεκαυμένα ὀστᾶ, ὡς καὶ κελύφη θαλασσίῳ μαλακοστράκων, ἐπίσης κεκαυμένα. Κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ἱατρῶν κκ. Μ. Παϊδούση καὶ Χ. Σμπαρούνη, οἱ ὅποιοι τὰ ἐξήτασαν, τὰ πλεῖστα τῶν ἐν λόγῳ κεκαυμένων ὀστέων εἶναι ἀνθρώπινα καὶ τινα προβάτου ἢ αἰγός. Τὰ ἀνθρώπινα ὀστᾶ εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα ἀπὸ ὅσα κατὰ κανόνα εὐρίσκονται εἰς παρομοίας καύσεις (ὡς π.χ. εἰς Περαιτὴν, βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 90) καὶ προέρχονται ἀπὸ διάφορα σημεῖα τοῦ σκελετοῦ, ὥστε, παρὰ τὸ μικρὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν, ἀντιπροσωπεύουν ὀλόκληρον τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ. Τινὰ ἐξ αὐτῶν παρουσιάζουν ἴχνη πρασίνης χρώσεως, ὡς ἐὰν εὐρίσκοντο εἰς ἐπαφὴν πρὸς χαλκόν, ἐνῶ τὸ ἀγγεῖον οὐδὲ τὸ παραμικρὸν ἴχνος χαλκοῦ περιεῖχε. Ὡς ἐκ τούτου ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ τάφος περιεῖχεν ἀρχικῶς κανονικὴν καῦσιν, περιλαμβάνουσαν τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ καθὼς καὶ τροφὴν ὑπὸ μορφὴν κρέατος προβάτου ἢ αἰγός (βλ. ἀνάλογους περιπτώσεις Περαιτῆς). Τινὰ τῶν ὀστέων εἶχον ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ χαλκόν, εἴτε διότι ἡ ὀστεοδόχος ἦτο χαλκῆ, εἴτε διότι περιεῖχε μετὰ τῶν ὀστέων καὶ χαλκοῦν τι ἀντικείμενον. Κατὰ τινα ἐκκένωσιν τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος εἶναι σαφὲς ὅτι ἐκαθαρίσθη, ἢ καῦσις μετὰ τοῦ περιέχοντος αὐτὴν ἀγγείου ἀπεμακρύνθησαν τοῦ θαλάμου καὶ τὰ τυχὸν ὑπολείμματά της συνεκεντρώθησαν ἐντὸς προχείρου ἀκέραιου ἀγγείου (τοῦ ἀλαβαστροειδοῦς), οὕτω δὲ διεσώθησαν ἐντὸς ἀγγείου ἀσκέτου, λόγῳ σχήματος καὶ μεγέθους, πρὸς αὐτά.

Ἡ καῦσις τοῦ ἐν λόγῳ τάφου χρονολογεῖται ἐκ τῶν ἀγγείων εἰς τοὺς ΥΕ III β χρόνους, εἶναι δηλαδὴ κάπως παλαιότερα τῆς καύσεως τῆς Περαιτῆς.

Ὁ τάφος ἀπέδωκεν ἐν ἀλάβαστρον, ἐν ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον, μίαν κύλικα, ἓνα ἀμφορέα, δύο σφονδύλια καὶ τινα ὄστρακα (Πί ν. 96 β).

Τάφος Β

Ὁ δρόμος τοῦ ἐν λόγῳ τάφου, μήκ. 9 καὶ πλ. 0,80 μ., ἦτο ἐσκαμμένος ἐντὸς τῆς αὐτῆς μαλακῆς γῆς, ἐπληροῦτο ὑπὸ χώματος ὑπερύθρου, κάτωθεν δ' αὐτοῦ ἠκολούθει στρῶμα κιμιλιάς, τοῦ ὑπερύθρου χώματος περιορισθέντος παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ τάφου καὶ χωροῦντος εἰς βάθος μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ δρόμου. Οὕτω ὁ δρόμος τοῦ τάφου Β μαρτυρεῖ δύο τοῦλάχιστον χρήσεις. Ἡ εἴσοδος εἶχε καταπέσει.

Ὁ θάλαμος, ἐλλειψοειδῆς, μήκ. 2.58 καὶ πλ. 3.20 μ., ἔφερε τὴν εἴσοδον κατὰ τὴν ΝΔ. πλευράν. Κατὰ τὸ ταφικὸν αὐτοῦ στρῶμα ἀνευρέθησαν ἀναμιξ ὀστᾶ, ὄστρακα καὶ ἀγγεῖα. Πλὴν ὅμως τῶν ἀτάκτων ὀστέων οὐδεμία ἄλλη ταφὴ ἀνευρέθη. Ἴσως, καθαρισθεὶς διὰ τὴν ἀνευρέθησιν ἀπὸ νεοῦ, ἐγκατελείφθη δι' ἄγνωστον αἰτίαν.

Ἀπέδωκε τέσσαρας πρόχους, δύο ψευδοστόμους ἀμφορεῖς, πέντε κύλικας, τρία κυάθια, δύο σκύφους, ἐν ἀλαβαστροειδὲς, ἐν φλασκίον, μίαν ὑδρίαν καὶ τινα ὄστρακα, δέκα ὀκτώ σφονδύλια, τρία μολύβδινα ἀγκιστροειδῆ ἀντικείμενα καὶ τεμάχιον ὀστεῖνης καρφίδος (Πί ν. 96 γ, 97 α - γ, 98 α - γ).

Τάφος ΣΤ

Ὁ δρόμος τοῦ τάφου ΣΤ, μήκ. 5 καὶ πλ. 1.30 μ., ἐπληροῦτο χωμάτων λίαν διατεταραγμένων, παρὰ τὴν εἴσοδον δὲ τοῦ θαλάμου τοῦ ἀνευρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα καὶ ὀστᾶ μετὰ τῶν διεσκορπισμένων λίθων τῆς εἰσόδου. Τὸ πρὸ τῆς εἰσόδου τμήμα τοῦ θαλάμου εἶχε συληθῆ ὑπὸ ἀρχαιοκαπήλων. Ἐκ τοῦ λοιποῦ τοῦ θαλάμου, μέρος μόνον ἀνεσκάφη, ἀποδόσαν ἐν ἀλαβαστροειδὲς, δύο πρόχους καὶ ψευδόστομον ἀμφορέα.

Τάφος Ζ

Ὁ δρόμος τοῦ ἐν λόγῳ τάφου, μήκ. 4.80 καὶ πλ. 1.40 μ., ἐπληροῦτο λίθων καὶ διατεταραγμένων χωμάτων. Τοῦτο ἴσως ὀφείλεται εἰς ἐπανειλημμένα χρήσεις τοῦ τάφου. Εἰς ἀπόστασιν 1.20 μ. ἀπὸ τῆς εἰσόδου ἀνευρέθη σειρὰ λίθων, ἐγκαρσίως πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς τοῦ δρόμου διατεταγμένων, προερχομένων ἴσως ἀπὸ παλαιότεραν τείχισιν τῆς θύρας. Ἡ εἴσοδος τοῦ τάφου (ὑψ. 1.20 καὶ πλ. 0,90 μ.), τριγωνικῆς ἀπολήξεως ἄνω, ἐφράσσετο διὰ ξηρολιθιάς. Ἐκ τῶν λίθων, οἱ ἀνώτεροι ἐλλείπουν, οἱ δὲ ἀμέσως ὑποκάτω ἦσαν ὀλίγον διατεταραγμένοι, ἔνεκα τῶν ἐκ τῶν ἄνω πιέσεων. Ὁ θάλαμος ἦτο πλήρης χωμάτων πεσόντων ἐκ τῆς ὀροφῆς. Ὑπ' αὐτὰ ἀνευρέθη στρῶμα ἄμμου καὶ ἰλύος, σχηματισθὲν ἴσως ἐκ τῶν εἰσερχομένων ὀμβρίων ὑδάτων. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ θαλάμου δὲν

ἐπερατώθη, ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος ὄμως τμήματος οὐδὲν ἀνευρέθη (ὄστου ἢ ὄστρακον), πλὴν μιᾶς πρόχου.

5. Αἶγινα

Κατὰ τὴν παροῦσαν ἀνασκαφικὴν περίοδον, ἐτάχθη σκοπὸς πρῶτον μὲν νὰ συμπληρωθῇ ἡ ἔρευνα τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθέντων πέντε τάφων ἐντὸς τοῦ κτήματος τῆς Στέλλας Κάππου (ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 124), καὶ δευτέρον νὰ ἐπεκταθῇ ἡ ἔρευνα εἰς τὸν πέριξ χῶρον πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς πέρυσιν ἐκφρασθείσης ὑποθέσεως, ὅτι ἐνταῦθα δεόν ὅπως ὑπάρχει ὀλόκληρος ταφικὴ συστάς, ἀποτελοῦσα μέρος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τῆς πόλεως Αἰγίνης. Ὅντως, ἡ σκαπάνη ἤνεγκεν εἰς φῶς καὶ τέσσαρας νέους ὁμοειδεῖς τάφους, καὶ τούτους εἰς ἡσσονα τῶν 50 τετρ. μέτρων ἔκτασιν, καὶ κατέστη δυνατόν νὰ προσδιορισθῇ προχείρως ἡ θέσις καὶ ἑτέρων τριῶν. Παλαιότερον, εἰς τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω θέσιν, κατὰ πληροφορίας παρασχεθείσας ὑπὸ τῶν περιοίκων, εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἑθναμοειδεῖς τάφοι μετὰ σαρκοφάγου, ὁμοίας δὲ πληροφορίας περὶ ἀνευρέσεως ἑθναμοειδῶν τάφων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εὐρίσκομεν εἰς Welter, Αἶγινα, σ. 113, τοπογραφ. διάγραμμα 15, ὡς καὶ εἰς τὸ ΑΑ 1938, σ. 512, εἰκ. 25.

Ἐκ τῆς ὕψ' ἡμῶν γενομένης ἐρεύνης συνάγεται γενικῶς, ὅτι ἐνταῦθα ἔχομεν τάφους ἑθναμοειδεῖς καὶ λακκοειδεῖς τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος, ἔχοντας τοῦτο τὸ γενικὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα : οἱ μὲν ἑθναμοειδεῖς ἀνήκουν εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. καὶ ἀποτελοῦνται ἐκ τετραγώνου φρεατίως καὶ ὑπογείου θαλάμου, ἐσκαμμένου ἐντὸς τοῦ εὐθύρου βράχου, φέροντες ἐνίοτε καὶ σαρκοφάγον ἐκ πώρου λίθου, οἱ δὲ λακκοειδεῖς ἀνήκουν εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ ἰδίου αἰῶνος, καλύπτονται δὲ δι' ὀριζοντίως ἐπιτεθειμένων πλακῶν, φερουσῶν ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τεκτονικὰ γράμματα καὶ μοχλοβόθρια πρὸς εὐχερῆ διευθέτησίν των. Ἡ δὲ ταφή, ἐπὶ μὲν τῶν ἑθναμοειδῶν τάφων γίνεται διὰ κατορύξεως τοῦ νεκροῦ, ἐπὶ δὲ τῶν λακκοειδῶν διὰ καύσεως. Ἐκ τῶν ὕψ' ἡμῶν ἐρευνηθέντων τάφων, ἔνιοι, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἦσαν ἐπιφανειακοὶ καὶ ἐμφανέστατοι, ἦσαν συλημένοι, τὸ πιθανώτερον κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀνευρισκομένων πολυπληθῶν ὄστράκων. Ἴνα μὴ καθίσταται δὲ φανερὰ ἡ ἀκριβὴς θέσις τῶν τάφων, ἐκρησιμοποιοῦν οἱ ἀρχαῖοι, τὸ ἐκ τῆς σκαφῆς τοῦ ἐσωτερικοῦ των ἀνορυσσόμενον χῶμα, ὡς καὶ τὴν λατύπην ἐκ τῆς λαξεύσεως τοῦ βράχου, ἵνα ἐπιστρωθῶν δι' αὐτῶν τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν

τῶν βράχων καὶ μὴ διακρίνηται οὕτως ἡ ἀνοιγμένη δι' ὀρύξεως τοῦ εὐθύρου βράχου φρεατία καὶ ὁ ὑπόγειος θάλαμος. Φαίνεται, ἐξ ἄλλου, ὅτι εἰς ἐνίας περιπτώσεις (βλ. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 124, τάφος Δ) ἐκρησιμοποιήθησαν ὡς τάφοι ὑπόγεια σπήλαια, ἀνασκαφέντα εἰς ἀρχαιότερους τῆς παρούσης περιόδου χρόνους, ἵνα τὸ ἐντεῦθεν ἀνασκαπτόμενον χῶμα κρησιμοποιηθῆ πρὸς καλλιέργειαν τῆς, ἄλλως βραχῶδους, πεδινῆς Αἰγίνης, « ἀναφέρεται ἐπὶ τὰ γεώργια », ὡς χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Θεαγένης παρὰ Σχολιαστῆ τοῦ Πινδάρου, Νέμ. 3, 21, ὅστις περαιτέρω ἀναφέρει ὅτι τὰ σπήλαια ταῦτα ἐκρησιμοποιοῦντο καὶ πρὸς ἐνοίκησιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, λόφῳ ἐλλείψεως κατοικιῶν, ὅσον καὶ πρὸς καταγωγήν, ἐναπόθεσιν καὶ διασφάλισιν τῶν καρπῶν¹⁶. Ὁμοίως πληροφορίας παρέχει εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ Στράβων, ἐξηγῶν μάλιστα ὅτι καὶ τὸ πρωτογενὲς ὄνομα « Μυρμιδόνας » τῶν ἀρχαίων Αἰγινητῶν εἰς τοῦτον ἀκριβῶς ὀφείλεται τὸν λόγον, ὅτι δηλαδὴ δίκην μυρμῆκων οἱ Αἰγινῆται ἐξηγῶν τὸ χῶμα ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς γῆς καὶ τὸ ἐτοποθέτου ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας πρὸς καλλιέργειαν, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἡ νῆσος κατέστη « ὑπαντρος καὶ ὑπόπετρος » καὶ μάλιστα τὰ πεδινὰ αὐτῆς¹⁷.

Ἢδη χωροῦμεν εἰδικώτερον εἰς συνοπτικὴν ἔκθεσιν τῆς παρούσης ἀνασκαφικῆς περιόδου. Κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθέντων τάφων, προέκυψαν ὀλίγα μόνον ὄστρακα, ἐγένετο δὲ πληρεστέρα ἀποτύπωσις των ὑπὸ ἀρμοδίου ἀρχιτέκτονος τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως.

Μετὰ ταῦτα ἠνοιχθῆ μία δοκιμαστικὴ τομὴ εἰς τὸ ΒΔ. μέρος τοῦ κτήματος Κάππου, μήκους 20 καὶ πλάτους 1 μ., ἵνα προσδιορισωμεν τὸ πέρασ τῆς ταφικῆς συστάδος. Ἡ τομὴ προεχώρησεν εἰς βάθος περὶ τὰ 1.50 μ. χωρὶς νὰ προσκρούσωμεν εἰς οὐδένα τάφον. Εἰς πέντε σημεία συνηντήσαμεν σκληρὸν τιτανόβραχον, φέροντα καταφανῆ ἴχνη λιθοτομίας διὰ σιδηρῶν ἐργα-

16. Θεαγένης, παρὰ Σχολιαστῆ Πινδάρου, Νέμ. 3, 21 : « Ἐν δὲ τῷ περὶ Αἰγίνης οὕτω γράφει (Θεαγένης) ἄλλοι δὲ τινες ἐξηγοῦνται πιθανώτερον περὶ τούτων ὀλιγαρθρωπύσης γὰρ τῆς νήσου φασὶ τοὺς ἐνοικοῦντας αὐτὴν ἐν σπηλαίοις καταγεῖοις διατᾶσθαι, αὐτοὺς παντελῶς ἀκατασκεύους ὄντας, καὶ τοὺς μὲν γινομένους καρποὺς εἰς ταῦτα καταφέρειν, τὴν δὲ ἐκ τούτων ὀρυττομένην γῆν ἐπὶ τὰ γεώργια ἀναφέρειν, οὐσης ἐπιεικῶς ὑπάντρος τε καὶ ὑπόπετρος τῆς νήσου, μάλιστα δὲ τῶν πεδινῶν τόπων αὐτῆς ».

17. Στράβων, Γεωγραφικά 8, 6, 16, σ. 375 : « Ἡ δὲ χώρα αὐτῆς (Αἰγίνης) κατὰ βάθος μὲν γεώδης ἐστὶ, πετρώδης δ' ἐπιπολλῆς καὶ μάλιστα ἡ πεδιάς. Μυρμιδόνας δὲ κληθῆναι οὐκ ὅτι... ἀλλ' ὅτι μυρμῆκων τρόπον ὀρυττοντες τὴν γῆν ἐπιφέρου ἐπὶ τὰς πέτρας, ὡστ' ἔχειν, ἐν δὲ τοῖς ὀρύγμασιν οἰκεῖν φειδόμενοι πλίνθων ».

λείων. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον λιθουργίας παρατηρεῖται εἰς μεγάλην ἔκτασιν εἰς τοὺς βράχους τοῦ εἰς ἀπόστασιν 20 μ. περίπου παρακειμένου αἰγιαλοῦ. Ἡ τοιαύτη λατόμησις καὶ μεταφορὰ τῶν λίθων εἰς τὰς Ἀθήνας, πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ἐγένετο κατὰ τὸν βον π.Χ. αἰ., ἐποχὴν, ὡς γνωστόν, οἰκοδομικοῦ ὄργανου ἐν Ἀθήναις, ὡς μαρτυροῦν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἀνεπτύχθη δὲ κυρίως εἰς τὴν βορείαν ἀκτὴν τῆς Αἰγίνης (πρβλ. τὰ νῦν σφζόμενα ἀρχαῖα λατομεῖα εἰς Λεόντι καὶ ἀλλαχοῦ), ὡς καὶ εἰς τὴν ἐγγὺς καὶ ἀντικρὺ τῆς Αἰγίνης κειμένην ἀρχαίαν Πιτυόννησον (σήμερον Ἀγκίστρι· βλ. Welter, ἔ. ἀ. σ. 8). Εἰς τὰ ὑπόλοιπα σημεῖα τῆς τομῆς ὑπῆρχεν ὁ ἐπιχωριάζων εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην εὐθρυπτος καὶ εὐκόλως ἀποσαθρούμενος κιτρινόχρους βράχος, ἐξ ἀσβεστικοῦ σχιστολίθου συγκείμενος.

Παραπλεύρως τοῦ τάφου Β ἀνεσκάφη λακκοειδῆς τάφος. Οὗτος ἦτο ἀκανόνιστος πως τετραπλεύρου τομῆς, εἶχε μῆκος 2.50, πλάτος 0,57 εἰς τὰ ἄκρα καὶ 0,90 περὶ τὸ μέσον καὶ ὕψος 1.60 μ. Ἐπιφανειακῶς ὁ τάφος, εἰς βάθος 0,30 μ., ἐκαλύπτετο ἀπὸ κίτρινον κιμιλόχωμα, ἀνάμεικτον μετ' ἐλαχίστων χονδροειδῶν ὀστράκων. Ἐκεῖθεν δὲ καὶ εἰς βάθος 0,50 μ. ὑπῆρχε καστανὸν χῶμα, φέρον πλῆθος χαλίκων, ὡς καὶ ἱκανὸν ἀριθμὸν κλασσικῶν ὀστράκων ἐκ κοινῶν ἀγγείων οἰκιακῆς χρήσεως, ὡς λεκανίδων, χυτρίων, ἀμφορέων, πρὸς δὲ καὶ ἀποτμήματα λακωνικῶν κεράμων μετὰ μέλανος εἰς τὴν ἐσωτερικὴν τῶν ἐπιφάνειαν ἐπιχρίσματος. Εἰς βάθος 0,80 μ. εὐρέθη πλάξ ἐκ σκληροῦ τιτανολίθου, ἰσταμένη ὀρθία μετὰ μικρὰν ἐπ' ἀριστερῇ ἀπόκλισιν. Εἶχε μῆκος 0,80, πλάτος 0,50 καὶ πᾶχος 0,20 μ., ἐφαίνετο δὲ κειμένη κατὰ χῶραν εἰς τὴν θέσιν αὐτήν. Εἰς βάθος δὲ 1.30 μ. εὐρέθη ἑτέρα ὁμοία πλάξ, μῆκος 0,75, πλάτους 0,60 καὶ πᾶχος 0,20 μ., ὀριζοντίως κειμένη καὶ παρ' αὐτὴν ἕτεροι μικρότεροι καὶ ἀκανόνιστοι παρόλιθοι ὑποστηρίζοντες τὴν θέσιν αὐτῆς. Ὑπὸ ταύτην ἀνευρέθησαν δύο ἢ τρία ἡμίκαυστα ὄστᾶ, ὀλίγη τέφρα καὶ ἐλάχιστα ὄστρακα μελαμβωφῶν ἀγγείων. Πρόκειται μᾶλλον περὶ καύσεως τοῦ νεκροῦ καὶ ἀποθέσεως τῆς τέφρας του ἐντὸς μικροῦ λάκκου, καλυφθέντος εἴτα διὰ τῆς ὀριζοντίας πλακός, ἐνῶ ἡ ὀρθία πλάξ ἐχρησίμευεν ὡς ἐπιτύμβιον σῆμα ἢ μᾶλλον ὡς τράπεζα προσφορῶν. Μεθ' οὗ, σύμψας ὁ οὕτω σχηματισθεὶς τάφος ἐπληρώθη διὰ τῶν ἀνορυχθέντων ἐξ αὐτοῦ χωμάτων. Ὅπως δὲ ἴσως εἶναι κατάφωρον, ὅτι οὗτος ἐσυλήθη ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Τάφος IB

Ὁ τάφος οὗτος ἦτο θαλαμοειδῆς, συγκείμενος

ἐκ τετραγώνου φρεατίας, ὕψ. 2.70, μῆκ. 1.15 καὶ πλάτ. 0,85 μ., καὶ δύο ἑκατέρωθεν αὐτῆς θαλάμων, συνολικοῦ μήκους 4.60, ὕψους 1.70 καὶ πλάτους 1.40 μ. Ἀρκετοὶ ἀκανόνιστοι μικροὶ λίθοι καὶ εἰς μέγας κυβόλιθος ἐκάλυπτον πλήρως τὴν εἴσοδον τῆς φρεατίας. Μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τούτων εὐρέθησαν ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς φρεατίας πλῆθος ὀστράκων κλασσικῶν, ὡς καὶ μέγας ἀριθμὸς θραυσμάτων ἐκ στρωτήρων κεράμων λακωνικοῦ τύπου. Ἐντὸς τῶν ἑκατέρωθεν τῆς φρεατίας σχηματιζομένων θαλάμων ἀνεύρομεν μέγαν ἀριθμὸν ὀστράκων μελανομόρφων καὶ ἐρυθρομόρφων ἀγγείων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., μετὰ τῶν ὁποίων ἰδιάζουσιν σημασίαν ἔχουν, ὡς ἀποδίδοντα εἰδικώτερον τὸν χρόνον τῆς ταφῆς, ἀποτμήματα μιᾶς ἢ δύο ληκυθίων τοῦ ζωγράφου τῆς Μεγαίρας (Beldam Painter), μετὰ παραστάσιν ὀρθίων ἀνθεμίων, ἀποτμήματα ἐκ τοῦ πυθμένου κύλικος μετὰ διακόσμησιν κορινθιάζοντος γοργονεῖου τοῦ τέλους τοῦ 6ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. πιθανώτερον, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν εὐρημάτων· τὸ κατώτερον τῆς κοιλίας καὶ ἡ βάσις ληκυθίου, φέροντος ἐπὶ λευκῆς ἀλοιφῆς μελανόμορφον παράστασιν, πιθανῶς ἀνάβασιν τοῦ Ἡρακλέους εἰς Ὀλυμπον συνοδεῖα τοῦ Ἑρμοῦ, εἶναι τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ζωγράφου τοῦ Διόσφου (Diosphos Painter). Ἰδιαιτέρον ὡσαύτως ἐνδιαφέρον παρουσιάζει πλῆθος ἀποτμημάτων ἐκ τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους ὡς καὶ τῆς βάσεως ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, περὶ τῶν ὁποίων βλ. Amphoras and the Ancient Wine Trade, Ἔκδοσις τῆς Ἀμερικ. Σχολῆς Κλασσ. Σπουδῶν, 1961 εἰκ. 2, ὡς καὶ πῆλινος λύχνος μονόμυξος μελαμβωφῆς (πρβλ. The Athenian Agora, Volume IV: Greek Lamps and their Survivals, pl. 35, 182). Τέλος, ἀμαυρόχρωμα ἀποτμήματα ἐξ οἰκιακῆς χρήσεως ἀγγείων. Χαρακτηριστικῆ, νομίζω, εἶναι ἡ ὑπαρξίς πλείστων ἀποτμημάτων ἐξ ἀμαυροχρῶμων χυτρίδων, τοῦτο δὲ ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετον μετὰ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου μαρτυρούμενον, ὅτι οἱ Αἰγινῆται εἶχον ἐν μεγάλῃ χρήσει τὰς χυτρίδας. « Ἡρόδοτος δὲ ἐν πέμπτῃ τῶν ἱστοριῶν νόμον φησὶ θέσθαι Ἀργείους καὶ Αἰγινήτας ἀττικὸν μηδὲν προσφέρειν πρὸς τὰς θυσίας μηδὲ κέραμον, ἀλλ' ἐκ χυτρίδων ἐπιχωρίων τὸ λοιπὸν αὐτόθι πίνειν » (Ἀθηναῖος, Δειπνοσοφισταί, v. 502 C). Ἡ ποικιλία αὐτῶν ἀνευρεθέντων θραυσμάτων ἀγγείων, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πλοῦτου τοῦ τάφου, ὅστις φαίνεται ἐν πάσῃ περιπτώσει συλημένος. Εἰς βάθος περὶ τὰ 2.50 μ. ἀνευρέθη σκελετός, τοῦ ὁποίου τὰ ὄστᾶ ἦσαν τελείως σεσαθρωμένα, ἔνεκα τῆς μεγίστης ὑγρασίας διὰ τὴν ἄμεσον γειννίασιν τῆς θαλάσσης. Οὕτω, εἰς βάθος 2.70 μ., οἱ θάλαμοι ἐκαλύφθησαν ὑπὸ ὕδατος θα-

λασσίου, ύψους περί τὰ 0,30 μ. Ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ ἀργιλώδους ἐδάφους, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐπιστρωθῆ λεπτὴ θαλασσία ἄμμος. Τέλος, μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου τούτου δέον, ὅπως προστεθῆ μία ποσότης, βάρους περί τὸ ἓν κιλόν, ψηγμάτων μαρμαρυγίου (mica) εἰς λιθώδη κατάστασιν κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἡ ἔρευνα τοῦ τάφου εἰς μεγαλύτερον βάθος καθίστατο ἀδύνατος, ἔνεκα τοῦ, ὡς προείπομεν, καταπληρώσαντος αὐτὸν ὕδατος.

Τάφος ΙΓ

Ὁ τάφος οὗτος ἔκειτο δυτικώτερον τοῦ ἐν ἀρχῇ μνημονευθέντος λακκοειδοῦς τάφου, εἰς ἀπόστασιν μόλις 0,30 μ. ἀπ' αὐτοῦ. Ἦτο θαλαμοειδῆς μὲ τετράγωνον φρεατίαν, ὕψ. 1.70, μήκ. 1.30 καὶ πλάτ. 1.10 μ., λελαξευμένος ἐντὸς τοῦ εὐθύρπτου παρολίθου. Ὁ θάλαμος τοῦ τάφου ἦτο τετραπλεύρου τομῆς, μήκ. 2.43, πλάτ. 1.70 καὶ ὕψ. 1.30 μ. Εἰς τὸ ΝΑ. ἄκρον τῆς φρεατίας ἴστατο κατὰ χάραν ὀρθία πλάξ (ὕψ. 0,60, πλάτ. 0,90 καὶ πάχ. 0,35 μ.) ἐξ ἐπιχωρίου μαρμάρου ὑποκιτρίνης χροιάς. Ἡ πλάξ αὕτη ἐχώριζεν οἶονεὶ τὸν παρόντα τάφον ἀπὸ τὸν προηγούμενον (Η) λακκοειδῆ τάφον. Καὶ ταύτης σκοπὸς ἦτο, φρονουόμεν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς τράπεζα προσφορῶν. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ θαλάμου ἐπ' ἀριστερᾷ καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ (βάρ. 1.60 μ.), εἰς ἀπόστασιν δὲ ἀπὸ τῆς πλακὸς 0,90 μ., ὑπῆρχε μικρὸν ἀκανονίστου πῶς τριγωνικῆς τομῆς βάθρον ἐκ κιτρινωποῦ παρολίθου, διαστάσεων περίπου 0,30 x 0,25 μ., φέρον ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας ἀποτύπωμα ποδός. Ἐντὸς τῶν χωμάτων τῶν πληροούντων τὴν φρεατίαν καὶ εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ θαλάμου ὑπῆρχον ἀρκετὰ ὄστρακα, ρωμαϊκὰ καὶ μελαμβαφῆ κλασσικά, ὥστε κατ' ἀρχὴν ἐσηματίσθη ἢ ἐντύπωσις ὅτι ὁ τάφος ἦτο συλημένος. Προϊούσης ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς κατεδεικνύετο ἀσφαλέςτερον ὅτι ταῦτα εἶχον παρεισφρήσει ἔξωθεν, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχοντα μὲ τὴν ἐντὸς τοῦ θαλάμου ταφὴν. Ἐντὸς τοῦ θαλάμου τὸ χῶμα ἦτο κατ' ἀρχὰς καστανέρυθρον, μεθ' ὃ δὲ κίτρινον ἀργιλώδες, τελοῦν εἰς κάθυγρον κατάστασιν, ἥτις ἐδυσχέραινε ἄκρως τὴν ἔρευναν. Τέλος, εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, εὗρομεν ἀνθρώπινον σκελετὸν κείμενον ἐκτάδην, ἐστραμμένον δὲ πρὸς Δ., « πρὸς ζόφον ἠερόντα » τῶν ὀμηρικῶν νεκρῶν. Τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ περιεβάλλετο καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν ὑπὸ διαφόρων μεγαλύτερων ἢ μικροτέρων λίθων, πέριξ δὲ αὐτῶν ὑπῆρχον τὰ κτερίσματα τοῦ νεκροῦ, ἦτοι τρία πήλινα εἰδώλια ἱσταμένης γυναικὸς « ἀνεσφόρου »¹⁸, εἰδῶλιον κωμικοῦ ἠθοποιοῦ (προ-

18. Ἡ καθ' ὅλου διάθεσις τῆς κόμης τοῦ εἰδωλίου ἐνθυμί-

γάστορος, ἰθυφαλλικοῦ)¹⁹, τρία πήλινα εἰδώλια καθήμενης ἐπὶ θρόνου γυναικείας μορφῆς, ἀπαντα ἀνήκοντα εἰς ροδοσαμιακὸν ἐργαστήριον, κατατασσόμενα χρονικῶς εἰς τὸ α' τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Εὐρέθησαν ἐπίσης δύο μελανόμορφοι ἀττικαὶ λήκυθοι, μία κορινθιακὴ κοτύλη, μία ἀττικὴ πυξίς ἀνευ πάματος μὲ παράστασιν κύκνων, εἰς κορινθιακὸς ἀρύβαλλος, τρεῖς κορινθιακαὶ πυξίδες μὲ καθέτως ἀνεχούσας λαβάς, μία ἀττικὴ ὄλπη.

Τέλος, δι' ἄλλων τομῶν ἐσκοποῦμεν νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐντὸς τοῦ κτήματος Κάππου τὸ πάχος τοῦ βράχου καὶ τὴν ὑπαρξιν τυχόν καὶ ἄλλων τάφων.

Πλὴν τῶν εἰς τὸ κτῆμα Κάππου ἐρευνηθέντων τάφων, ἀνεσκάφησαν κατὰ τὴν 10 - 12 - 65 καὶ δύο ἕτεροι τάφοι, ἀποκαλυφθέντες κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν δενδροφυτεύσεως ἐντὸς τοῦ κτήματος Παπαευστρατίου εἰς θέσιν « Περιβόλα » Αἰγίνης, ἀπέχουσιν ἐκ τοῦ κτήματος Κάππου περί τὰ δισχίλια μέτρα. Ἐπρόκειτο περί δύο παιδικῶν τάφων, συγκειμένων ἐκ σαρκοφάγου ἐκ σκληροῦ ἀσβεστικοῦ σχιστολίθου. Ἐκατέρω σαρκοφάγος ἦτο μονόλιθος (μήκ. 1.10, πλάτ. 0,50, ὕψ. 0,40 καὶ πάχ. 0,10 μ.), ἐκαλύπτετο διὰ δύο ἐκάστη πλακῶν, ἀπεῖχον δὲ μεταξὺ τῶν 0,50 μ. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος ἐκάστης καὶ εἰς τὸ ΝΑ. μέρος ἔκειτο πηλίνη ἀμαυρόχρωμος ὕδρια μὲ λεπτὰ τοιχώματα, πλήρης ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ἐλαφροῦ κιτρίνου χώματος. Ἐσωτερικῶς αἱ σαρκοφάγοι ἦσαν μέχρι χειλέων πεπληρωμένα διὰ καστανέρυθρου χώματος ἀναμείκτου μετὰ τῆς τέφρας ἐκ τῆς καύσεως τοῦ νεκροῦ. Οὐδὲν ἕτερον ἀγγεῖον ἢ ὄστρακον εὐρέθη ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῶν σαρκοφάγων, ὥστε ἀποκλείοντες παντελῶς τὴν ἐκδοχὴν τῆς συλήσεως τούτων, πιστεύομεν ὅτι ἢ ἐπὶ τοῦ καλύμματος ὕδρια ἦτο τὸ μοναδικὸν κτερίσμα. Αἱ σαρκοφάγοι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑδριῶν φαίνεται νὰ ἀνήκουν χρονολογικῶς εἰς τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος²⁰.

Τέλος, εἰς τὸ κτῆμα Ψαλιδάκου εἰς τὴν θέσιν Καμάρες Αἰγίνης, παρὰ τὸ χωρίον Κυψέλη,

ζει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀρχιλόχου (εἰς Diehl, 218 ἀριθ. 25) παρεχομένην μαρτυρίαν περί τῶν εἰδωλίων τοῦ τύπου τῶν « ἀνεσφόρων ».

« ἔχουσα θαλλὸν μυρσίνης ἐτέρπετο

Ῥοδῆς τε καλὸν ἄνθος

ἢ δὲ οἱ κόμη

ῶμος κατεσκίαζε καὶ μετάφρενα ».

19. Ὁμοίον εἰδῶλιον προέρχεται ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Β. Καλλιπολίτου εἰς κτῆμα Ρούσσου ἐν Αἰγίνῃ, βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 77 - 79, καὶ τὰς ἐκεῖ παρατηρήσεις καὶ βιβλιογραφικὰ σημειώσεις τοῦ ἀνασκάμαντος. Ἀρχαί 5ου αἰ.

20. Περί ἀνευρέσεως ὁμοίων τάφων, τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., εἰς «Περιβόλαν» Αἰγίνης μαρτυρεῖ ὁ Welter, ἔ. ἀ., σ. 112.

ήρευνήθη εἰς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀποκαλυφθεὶς μακεδονικὸς τάφος. Ὁ τάφος οὗτος συνίστατο ἐκ κλίμακος καὶ ὑπογείου θαλάμου. Ἐκατέρωθεν τοῦ σκάμματος τῆς κλίμακος τὸ ἔδαφος εἶχε διαμορφωθῆ καὶ βαθυνθῆ, ἵνα ὑποδεχθῆ κάλυμμα ἐκ πλακῶν ὀριζοντιῶς ἐπιτεθειμένων, καταστραφεισῶν ὅμως κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν δενδροφυτεύσεως, αἵτινες καὶ ἐξήνεγκον εἰς φῶς τὸν τάφον.

Ἡ κλίμαξ ἔχει πλάτος 0,90 μ., ἀποτελεῖται δὲ ἐξ ἑννέα βαθμίδων, λελαξευμένων εἰς τὸν βράχον, ὧν ἑκάστη ἔχει ὕψος 0,20 μ. Ἡ κλίμαξ ἔχει ὕψος συνολικῶς ἐν κατόψει περὶ τὰ 2 μ. Πρόδομος μὲ ἀψιδωτὴν εἴσοδον καὶ καμαρόσχημον ὄροφην, κλίνουσαν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἔσω, ὀδηγεῖ εἰς θάλαμον τετραγώνου τομῆς. Ὁ θάλαμος ἔχει ἐσωτερικὰς διαστάσεις, μῆκος 2,80, πλάτος 3,50 καὶ ὕψος περὶ τὰ 2 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου μέχρι τῆς σαγματοειδοῦς ὄροφης. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων καὶ τῆς ὀροφῆς ἔφερε παλαιότερον ἐπένδυσιν κονιάματος, ἀπολεπισθέντος ἤδη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου. Ἐπὶ τῶν παρειῶν τῶν τοίχων διακρίνονται ἴχνη ὀδοντωτῆς ξοῖδος, δι' ἧς ἐγένετο ἡ λάξευσις τοῦ βράχου. Ὁ κεντρικὸς χώρος τοῦ θαλάμου ἔμενεν ἐλεύθερος, ἐνῶ εἰς τὰς πλευρὰς αὐτοῦ καὶ ἔναντι ἀλλήλων ἔκειντο δύο κιβωτίοσχημοι θῆκαι ἐκ πλακῶν ἀσβεστολίθου, πάρχους 0,15 μ., μετὰ καλύμματος, τοποθετημένοι ἐντὸς δύο ἀβαθῶν κογχῶν μὲ τὰς μακρὰς τῶν πλευρὰς πρὸς τὸ κέντρον τοῦ θαλάμου. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου ἦτο ἐπίπεδον, ὁ τάφος δὲ εἶναι κατὰ φῶρον ὅτι εἶχε συληθῆ κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν, ὅποτε ἐχρησιμοποιήθη ἐκ νέου δι' ὀμαδικὰς ταφὰς καὶ ὡς « χωνευτήριον », ὡς πιστοῦται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστέων, ἀνηκόντων εἰς πλείους τῶν 4 ἢ 5 νεκρῶν. Ἡ κλίμαξ, ὁ πρόδομος καὶ ὁ κεντρικὸς θάλαμος εὐρέθησαν βεβυσμένα διὰ χωμάτων καὶ λίθων. Μετὰ τὴν γενομένην ἀποχωμάτωσιν, ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς διατεταραγμένης ἐπιχώσεως, προέκυψαν ἐκτὸς τοῦ πλήθους τῶν ὀστέων, δύο λύχνοι, ὧν ὁ εἰς φέρει ἀνάγλυφον ἰσοσκελῆ σταυρὸν ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ διακόσμησιν ἰχθυοκάνθης ἐπὶ τοῦ πλαισίου, τοῦ 5ου - 6ου μ.Χ. αἰ., ὁ δ' ἕτερος τρεῖς ὀπὰς τοῦ ὀμφαλοῦ καὶ ἀποτετριμμένην τὴν διακόσμησιν τοῦ πλαισίου. Ὑπῆρχεν ὡσαύτως ἀρκετὸς ἀριθμὸς ἀβαθῶν καὶ ἀκοσμητῶν παλαιοχριστιανικῶν ἀγγείων εἰς ἀποτιμήματα.

B. ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

1. Χαλάνδρι

α) Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἁγίας Ἄννης, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σκαφικῶν ἐργασιῶν, ἀπεκαλύφθη κορμὸς

μαρμαρίνου ἀγαλματιδίου Ἀφροδίτης, ὕψ. 0,11 μ.

β) Παρὰ τὴν Ἁγίαν Σοφίαν Χαλανδρίου καὶ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Εὐτέρπης, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σκαφικῶν ἐργασιῶν ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας ΥΔΡΕΞ, ἀνευρέθησαν: ἐρυθρόμορφος λήκυθος (ὕψ. 0,12 μ.) μετὰ παραστάσεως γενειοφόρου ἀνδρός, ληκύθιον, μικρὰ μελαμβαφῆς ὄλπη καὶ θραύσματα ἄλλων ἀγγείων, χρονολογούμενα ἅπαντα εἰς τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

2. Ἀργυρούπολις

α) Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σκαφικῶν ἐργασιῶν εἰς τὸ προαύλιον οἰκίας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἐβρου 8, ἀνευρέθη πηλίνη λάρναξ καὶ παρ' αὐτὴν ἀκόσμητος πῆλινος ἀμφορεὺς. Ἡ λάρναξ εἶχε προσανατολισμὸν ἐκ Δ. πρὸς Α., ἐντὸς αὐτῆς δὲ πέριξ σκελετοῦ εὐρέθησαν: μελαμβαφῆς μόνωτον κυάθιον μετὰ πάματος, τρία μελαμβαφῆ ληκύθια καὶ τέσσαρα μελανόμορφα ληκύθια. Χρονολογοῦνται εἰς τὸ α' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

β) Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐκσκαφῶν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀργοναυτῶν 20, ἀνευρέθη τάφος κτιστὸς ἐξ ὀπτοπλίνθων, μῆκ. 1,70, πλάτ. 0,45 καὶ ὕψ. 0,60 μ. Ἐκαλύπτετο ἐν μέρει ὑπὸ τεθραυσμένης ἀναγλύφου πλακῶς ρωμαϊκῶν χρόνων, φεροῦσης παράστασιν ἀριστεροῦ ἡμίσεος ἰσταμένης γυναικείας μορφῆς ἐν ἱματίῳ. Ἐντὸς τοῦ τάφου οὐδὲν κτερίσμα ἢ ὄστρακον ἐνδεικτικὸν τῆς ἐποχῆς του εὐρέθη. Ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς ὅμως εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ παλαιοχριστιανικοῦ τάφου.

γ) Ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βουλιαγμένης καὶ παρὰ τὴν στροφὴν πρὸς Ἡλιούπολιν, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διαπλατύνσεως τῆς ὁδοῦ, ἀνευρέθησαν δύο πῆλιναι λάρνακες. Ἐντὸς τῆς μιᾶς ὑπῆρχον τέσσαρα μελανόμορφα ληκύθια, ἐντὸς δὲ τῆς δευτέρας ἀποτιμήματα μελαμβαφοῦς πυξίδος. Ἀνήκουν χρονολογικῶς εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

3. Ἁγιος Δημήτριος (Μπραχάμι)

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν ἐπὶ οἰκοπέδου παρὰ τὴν πλατεῖαν Μπραχαμίου, ἀνευρέθη μαρμαρίνος ἀνδριάς Ρωμαίου στρατιωτικοῦ, ἀποκεκρουμένος τὴν κεφαλὴν, τὴν δεξιὰν χεῖρα καὶ τοὺς πόδας ἀπὸ τῶν μηρῶν. Σφζ. ὕψ. 1,11 μ.

4. Λεωφόρος Βουλιαγμένης

α) Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διαπλατύνσεως τῆς λεωφόρου Βουλιαγμένης καὶ ἔναντι τοῦ Ἐργοστασίου Pan - Com, ὑπὸ τῆς Ἐταιρείας « Σκαπανεύς », τὴν 11 - 5 - 65, ἀπεκαλύφθη παιδικὸς κι-

βωτιόσχημος τάφος, κείμενος εις βάθος περί τὰ 2.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, μετ' ἐπενδύσεως πλακῶν ἐκ σχιστολίθου (πάχ. 0,08 - 0,12 μ.), ἀτελῶς εἰργασμένων. Τὸ κάλυμμα ἦτο ἤδη κατεστραμμένον, ὄτε ἡ ἡμετέρα Ὑπερσσία ἐπελήφθη ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης. Ὁ τάφος εἶχε προσανατολισμὸν ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ διαστάσεις: μῆκ. 1.30, πλάτ. 0,55, ὕψ. 0,45 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ σεσαθρωμένου σκελετοῦ εὐρέθησαν τρία ὅμοια εἰδώλια γυναικὸς ἐπὶ θρόνου καὶ περὶ τὰ εἴκοσι πέντε ἀγγεῖα (Πί ν. 99 α - β).

Ἐκ τούτων τὰ σπουδαιότερα εἶναι: μελανόμορφος λήκυθος μετ' ἀνάστασιν συνωρίδος μετ' ἀναβάτου καὶ πεζὸν δορυφόρον παρ' αὐτῆν. Ὑψ. 0,18 μ.

Ἄλλη ὅμοια μετ' ἀνάστασιν σφιγγὸς ἐπὶ ὕψηλοῦ τραπεζοειδοῦς βάθρου καὶ μορφήν ἀνδρὸς καθήμενου πρὸ αὐτῆς. Ὅπισθεν τῆς σφιγγὸς δύο μορφαί, ὧν ἡ μία καθήμενη. Ὑψ. 0,15 μ.

Ἄλλη μετ' ἀνάστασιν Κενταύρου, Σατύρου καὶ γυναικείας μορφῆς φερούσης κράνος. Ὑψ. 0,15 μ.

Ἄλλη μικροτέρα. Ἐπὶ τῆς κοιλίας δύο μορφαὶ ἀνακλιμέναι, ἕτεραι δὲ δύο ἐκατέρωθεν αὐτῶν καθήμεναι. Ὑψ. 0,125 μ.

Ὅμοια μετ' ἀνάστασιν ἄρματος μετὰ τοῦ ἀναβάτου καὶ δύο μορφῶν πεζῶν, ὧν ἡ μία γυναικεία. Ὑψ. 0,15 μ.

Ἄλλη ὅμοια μετ' ἀνάστασιν τεθρίππου καὶ ἀναβάτου παρ' αὐτὸ δύο μορφαὶ καὶ Ἑρμῆς. Ὑψ. 0,185 μ.

Ἐρυθρόμορφος λήκυθος μετ' ἀνάστασιν γυναικὸς κρατοῦσης διὰ τῆς ἀριστερᾶς κάτοπτρον, διὰ τῆς δεξιᾶς δὲ ἀκαθόριστόν τι ἀντικείμενον (ἡλακάτην;). Ὑψ. 0,16 μ.

Μελαμβαφεῖς πινάκιον μετ' ἀνάστασιν ἀνθεμίων καὶ ἀνθέων κισσοῦ. Διάμ. χεῖλ. 0,095, ὕψ. 0,02 μ.

Πήλινον μελανόμορφον ἀλάβαστρον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας γυνή, κρατοῦσα κάτοπτρον, ἵσταται πρὸ θρόνου. Πρὸ τῆς γυναικὸς Ἑρμῆς καὶ πρὸ αὐτοῦ ἕτερα ἀνδρική μορφή, κρατοῦσα διὰ τῆς δεξιᾶς ζῶν τι, ἴσως λαγιδέα, διὰ δὲ τῆς ἑτέρας λαγωβόλον. Παρ' αὐτὸν κύων ἀναβλέπων πρὸς τὸν Ἑρμῆν.

Μελανόμορφον ληκύθιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ παράστασις ἀνδρὸς, ἐρειδομένου ἐπὶ βακτηρίας· πρὸ αὐτοῦ περιρραντήριον, παρὰ τὸ ὅποιον ἵσταμένη γυνή καὶ παρ' αὐτὴν ἀνὴρ ἐπὶ δίφρου βλέπων τὴν ὄπισθεν αὐτοῦ ἵσταμένην γυναικείαν μορφήν. Ὑψ. 0,17 μ.

Πυξίς κυλινδρική μετὰ πώματος. Ὑψ. 0,045, διάμ. πῶμ. 0,065 μ.

Μικρὰ πυξίς μετὰ πώματος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ζώνη ἐκ γλωσσοειδῶν φύλλων. Ὑψ. 0,025, διάμ. χεῖλ. 0,05 μ.

Μικρογραφικὸν πινάκιον, φέρον εἰς τὸ ἔσωτερικὸν παράστασιν κράνου. Διάμ. χεῖλ. 0,07, ὕψ. 0,01 μ.

β) Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν ἐπὶ τῆς λεωφόρου Βουλιαγμένης ὑπὸ τοῦ Ο.Τ.Ε. ἔναντι τοῦ ἐργοστασίου Ραπ - Com καὶ εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 10 μ. ἀπὸ τοῦ προηγουμένου τάφου, ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες λακκοειδεῖς τάφοι μετὰ πυρᾶς καύσεως τοῦ νεκροῦ. Ἐκείντο εἰς βάθος περὶ τὸ 1.30 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἀπαντες οἱ τάφοι εἶχον διαστάσεις: μῆκ. περίπου 1.10 καὶ πλάτ. 0,90 μ. Τὸ δάπεδον τῶν τάφων ἦτο ἐπεστρωμένον διὰ λεπτῶν χαλίκων καὶ ἄμμου, τὰ δὲ πλάγια τοιχώματα ὑπεστηρίζοντο ἐνιαχοῦ διὰ μικρῶν λίθων.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ καύσις τοῦ νεκροῦ ἐγένετο ἐνταῦθα, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἀπηνθρακωμένων καὶ ἡμικαύστων ὀστέων καὶ ἐκ τῶν καταφῶρων ἰχνῶν τῆς αἰθάλης καὶ τοῦ καπνοῦ ἐπὶ τῶν χαλίκων καὶ τοῦ χώματος τοῦ δαπέδου. Εἰς τὸν ἕνα τῶν τάφων τούτων τὰ κτερίσματα δὲν συνεκάησαν μετὰ τοῦ νεκροῦ, ἀλλὰ ἀπετέθησαν ἐν αὐτῷ μετὰ τὴν καύσιν, διότι ταῦτα οὐδὲν ἴχνος καύσεως φέρουν. Ἀπαντες οἱ ἀνωτέρω τάφοι, ὡς καὶ ὁ παλαιότερον ἐρευνηθεὶς παιδικὸς κιβωτιόσχημος παρὰ τούτους, ἀποτελοῦν τὴν ἀνατολικὴν συστάδα τοῦ ἐνταῦθα ὑπάρχοντος ἀρχαίου νεκροταφείου.

Οἱ εὐρεθέντες τάφοι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κτερισμάτων, χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ 475 - 425 π.Χ. Σχετικὸν τοπογραφικὸν χάρτην τῶν ἐκάστοτε ἀνευρισκομένων εἰς τὴν περιοχὴν αὐτῆν τάφων καὶ τοῦ νεκροταφείου τηρεῖ ὁ ἀρχαιοφίλος ἰδιοκτήτης τοῦ παρακειμένου κτήματος « Τράχωνες » κ. Γεροῦλᾶνος. Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ἐντὸς τῶν τάφων ἀγγείων τὰ καλύτερον διατηρούμενα καὶ τὰ μᾶλλον ἐνδιαφέροντα εἶναι :

1) Μελανόμορφος λήκυθος, μετ' ἀνάστασιν ἵππου εἰς τὸ κέντρον καὶ ἵσταμένης παρ' αὐτὸν ἀνδρικής μορφῆς· ἐκατέρωθεν αὐτῶν δύο μορφαὶ καθήμενων. Σφζ. ὕψ. 0,145 μ.

2) Μελανόμορφον ληκύθιον, μετ' ἀνάστασιν ἄρματος καὶ ἡνιόχου. Τὸ ἄρμα παρακολουθοῦν πεζῶν δύο μορφαί. Ὑψ. 0,12 μ.

3) Μελανόμορφον ληκύθιον. Ἐπὶ τῆς κοιλίας τεθρίππον ἄρμα καὶ δύο ἀναβάται. Πρὸ αὐτοῦ μορφή καθήμενη. Ὑψ. 0,13 μ.

4) Μελανόμορφον ληκύθιον, ἑλλειπὲς τὸν λαι-

μόν. Ἐπὶ τῆς κοιλίας ἴσταται γυνή, φέρουσα ὑψηλὸν κρᾶνος καὶ κρατοῦσα δόρυ, πρὸ αὐτῆς δὲ γονυπετῆς εἰς θέσιν ἀμύνης ὄπλισμένος ἀνήρ. Ἐκατέρωθεν ἐσχηματοποιημένον δένδρον. Σφζ. ὕψ. 0,14 μ.

5) Μελανόγραφος λήκυθος. Ἐπὶ τῆς κοιλίας κλάδος κισσοῦ μετ' ἀνθέων καὶ μίσχων μετὰ λεπτῶν κόκκων. Ὑψ. 0,164 μ.

6) Μελανόγραφος λήκυθος, ὁμοία ὡς ἄνω. Ὁ λαιμός, ἡ λαβὴ καὶ τὰ χεῖλη ἀποκεκρουμένα. Σφζ. ὕψ. 0,18 μ.

9) Ἄωτον ἀβαθὲς κυάθιον ἄνευ ἐπιχρίσματος. Ὑψ. 0,03, διάμ. χεῖλ. 0,10 μ.

5. Ἅγιος Σώστης

Κατὰ τὴν διάνοιξιν σκάμματος ἐντὸς τοῦ Α' Δημοτικοῦ Σχολείου Ἁγίου Σώστη Ἀθηνῶν, ἀπεκαλύφθη μαρμαρινὴ σαρκοφάγος, μήκ. 2, πλάτ. 0,67, πάχ. τοιχωμάτων 0,12 μ. Ἐκεῖτο εἰς βάθος 0,20 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Τὰ τοιχώματα τῆς σαρκοφάγου ἦσαν ἀμελῶς εἰργασμένα, τὸ δὲ κάλυμμα συνέκειτο ἐκ δύο πλακῶν. Περιεῖχε σκελετὸν σεσαλευμένον καὶ ἀρκούντως σεσαθρωμένον. Ἐντὸς αὐτῆς ἀνευρέθη μόνον μικρὸν ἀρυβαλλοειδὲς ληκύθιον μετὰ διακοσμησεως ἐρυθρογράφου ἀνθεμίου καὶ δύο συνανήκοντα ἀποτμήματα σιδηρᾶς στλεγγίδος. Ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς σαρκοφάγου ἀνευρέθησαν ὀλίγα ὀστρακα κλασσικῶν ἀγγείων. Εἶναι πρόδηλον, ὅτι εἶχε συληθῆ εἰς παλαιότερους χρόνους. Ἡ σαρκοφάγος δύναται νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ ληκυθίου (βλ. ΑΕ 1958, σ. 14, εἰκ. 19, 22 καὶ σ. 19, εἰκ. 31, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

6. Διόνυσος

Παρεδόθη ὑπὸ Μιχαὴλ Κατσιάνου προτομῆ ἡμιέργου ρωμαϊκοῦ γυναικείου ἀγάλματος, προερχομένη ἐκ τῆς περιοχῆς λατομείου Διονύσου (Μπογιατί), ὁπόθεν μετηνέχθη ὁμοῦ μετ' ἄλλων οἰκοδομικῶν λίθων πρὸς κατασκευὴν ἔργων ἐπὶ τῆς λεωφόρου Ἀθηνῶν - Θεσσαλονίκης. Ἡ προτομὴ ἔχει ὕψος 0,55 μ., ἀνήκει δὲ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Αἰγίουστου.

7. Αἰγάλεως

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διανοίξεως βόθρου εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πολυδεύκου 48 Β οἰκίαν Παλανίδη εἰς Αἰγάλεων, ἀνευρέθη ταφικὸς πίθος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀριθμὸς ἐκ δώδεκα ἀγγείων καὶ πῆλινον γυναικεῖον εἰδῶλιον, ἅπαντα ἀνήκοντα χρονολογικῶς εἰς τὴν περίοδον ἀπὸ

500 - 475 π.Χ. Τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα ἐκ τῶν εὐρημάτων εἶναι τὰ ἐξῆς (Πί ν. 99 γ):

1) Ἀττικὸς μικρογραφικὸς σκύφος, μετὰ παραστάσιν μελανογράφων κύκνων. Διάμ. χεῖλ. μετὰ λαβῶν 0,08, ὕψ. 0,035 μ.

2) Μελανόμορφον ληκύθιον. Ἐπὶ τοῦ ὄμου ἀλέκτωρ καὶ ἄνθη. Ἐπὶ τῆς κοιλίας, εἰς τὸ κέντρον, Κένταυρος, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἴσταμένη μορφή. Ὑψ. 0,115 μ.

3) Μελανόγραφον ληκύθιον, φέρον ἐπὶ τῆς κοιλίας ὄρθια σχηματικὰ ἀνθέμια. Ὑψ. 0,10 μ.

4) Μελανόμορφος λήκυθος. Ἐπὶ τοῦ ὄμου ἀλέκτωρ καὶ ἄνθη. Ἐπὶ τῆς κοιλίας τρεῖς γυναικὲς ὄρχοῦμεναι καὶ πλαισιούμεναι διὰ κλάδων κισσοῦ. Ὑψ. 0,155 μ.

5) Μελαμβαφῆς λεκανίς, ἄωτος μετὰ πώματος. Ὑψ. 0,06, διάμ. χεῖλ. 0,08 μ.

6) Μελαμβαφῆς λεκανίς μετὰ πώματος καὶ ὀριζοντίων λαβῶν. Περί τὴν κοιλίαν παράστασις μελανομόρφων σχηματικῶν κύκνων. Ὑψ. 0,04, διάμ. χεῖλ. 0,08 μ.

8. Δραπετσώνα

Εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Ψαρῶν καὶ Μεθώνης, κατὰ τὴν διάνοιξιν ὑπονόμων ὑπὸ τῆς Δ.Ε.Η., ἀνευρέθησαν διάφορα ἀποτμήματα ἀρχαίων μαρμαρινῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν. Ἦτοι:

1) Ἐπιτύμβιος ἐνεπίγραφος στήλη, φέρουσα δύο ἀναγλύφους ρόδακας, ἀποκεκρουμένη εἰς δύο προσαρμοζόμενα ἀποτμήματα. Ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον ὑπάρχει ἐπιγραφή: ΟΡΘΑΓΟΡΑΣ ΙΚΑΡΙΕΥΣ. Ὑψος γραμμάτων 0,062 μ. (Πί ν. 100 α).

2) Ἐπιτύμβιος στήλη, ὕψ. 0,79, πλάτ. 0,29, πάχ. 0,15 μ., φέρουσα δύο ἀναγλύφους ρόδακας ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον. Ἐχει ἀποκεκρουμένην τὴν ἐπίστεψιν, φέρει δὲ τὴν τετράστιχον ἐπιγραφὴν: ΕΥΦΗΜΟΣ ΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΟΥΣ||ΧΡΥΣΙΣ ΜΙΚΥΛΟΥ||ΟΙΝΑΙΟΥ ΠΟΛΥΚΛΗΣ||ΕΥΦΗΜΟΥ ΑΧΑΡΝΕΥΣ. Ὑψ. γραμμάτων 0,06 μ. (Πί ν. 100 β).

3) Ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης, φέρον ὄλως ἀποκεκρουμένην παράστασιν ληκύθου. Σφζ. ὕψ. 0,45, πλάτ. 0,30, πάχ. 0,18 μ.

4) Ἄλλο ἀπότμημα ἐπιτυμβίου στήλης ἄνευ ἐπιγραφῆς ἢ παραστάσεως τινός.

9. Νέον Φάληρον

Πρὸ τῆς οἰκίας Θεοδοσίου Γιαννακουλάκη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ὀμήρου 19, ἀνευρέθη κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν σκαφικῶν ἐργασιῶν μαρμαρινὸς ἐνεπίγραφος κιονίσκος. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς: ΝΙΚΩ ΝΙΚΩΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΑ. Διαστάσεις: Ὑψ. 0,615, διάμ. ἄνω 0,225 μ.

10. Πειραιεύς

Εἰς τὴν συνοικίαν Χαραυγῆ καὶ εἰς τὸ προαύλιον τῆς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πόντου 44 οἰκίας Μ. Ρηνιώτη, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διανοίξεως βόθρου, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος περί τὰ 3.70 μ. ταφὴ μυκηναϊκῶν χρόνων καὶ διάφορα ἀγγεῖα. Ἄτυχως, ὅτε εἰδοποιήθη ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία καὶ ἐπενέβη, εἶχον καταστραφῆ πᾶσαι αἱ ἐνδείξεις περί τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς καὶ τῆς ἀκριβοῦς θέσεως τῶν ἀγγείων ὑπὸ τῶν ἐκτελούντων τὰς σχετικὰς ἐργασίας ἰδιωτῶν. Οὕτως ἀπαλέσθη ἐν σημαντικὸν τεκμήριον σπανίας περιπτώσεως ἀνευρέσεως μυκηναϊκῶν ἀρχαιοτήτων ἐν Πειραιεῖ. Τὰ χαρακτηριστικώτερα τῶν ἀνευρεθέντων ἀγγείων εἶναι τὰ ἑξῆς:

Μυκηναϊκὴ γεφυρόστομος λεκανὴ μεθ' ὀριζοντίων λαβῶν. Ὑψ. 0,115, διάμ. χεῖλ. 0,202 μ. Ὑψίπους κύλιξ, φέρουσα ἐπὶ τῆς κοιλίας ὀκτάποδα καὶ ναυτίλους. Ὑψ. 0,20, διάμ. χεῖλ. 0,175 μ. Προχοῖσκη φέρουσα ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κοιλίας, κατὰ τὸ μέσον ἑκατέρας ὄψεως τοῦ ἀγγείου, ἀνὰ μίαν πλαστικὴν μαστοειδῆ ἀπόφυσιν καὶ ταινίας καστανομελαίνας. Σφζ. ὕψ. 0,107, διάμ. βάσ. 0,045 μ. Ἐπίσης τρίωτον ἀπίοσχημον ἀγγεῖον, θήλαστρον, ἀλάβαστρον, ὑψίπους κύλιξ, δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς κλπ.

11. Πολύδροσον

Ἄνευρέθη ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ροδοδάφνης 24 εἰς οἰκίαν Σ. Πάντου, χαλκοῦς πέλεκυς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, μήκ. 0,176 μ. Πλείονας πληροφορίας περί τῶν συνθηκῶν ἀνευρέσεως δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἔχωμεν.

12. Κηφισία

Εἰς τὴν συμβολὴν τῶν ὁδῶν Χαριλάου Τρικούπη καὶ Καραϊσκάκη ἀνευρέθη ὑπὸ τινος μαθητοῦ ἀπότμημα μικρᾶς ἐνεπιγράφου στήλης, ἧς σφζεται τὸ ἄνω τμήμα μετὰ τῆς ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Σφζ. ὕψ. 0,19, πλάτ. μέγ. 0,15, πάχ. 0,065 μ. Ἐπὶ τῆς ἐπιμελῶς λελεασμένης προσθίας ἐπιφανείας ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον ὑπάρχει ἡ κάτωτι ἐπιγραφὴ εἰς δέκα στίχους (Πί ν. 100 γ):

]ΚΛΗΣ ΕΙΠΕΝ ΕΠΕΔΗ ΦΡΟ[*vacat*]
 ΦΙΛΟ]ΤΙΜΩΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΤΩ[*vacat*]
 ]ΑΥΤΟΥ ΧΩΡΙΩΙ ΤΩ[*vacat*]
 ]ΚΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΤΟ[*vacat*]
 ]ΕΥΑΣΕ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΑΛΑ[*vacat*]
 ]ΑΠΟΛΥΤΗΡΙΟΝ ΤΗΣ ΠΑ[*vacat*]
 ]ΗΝ ΚΡΗΝΗΝ ΕΦΡΑΞΕΝ Ω[*vacat*]
 ]ΝΑΙΒΙΣ ΑΥΤΗΝ ΚΑΙ ΤΑΛΛΑ Φ[*vacat*]
 ΤΟΝ ΔΗΜΟΝ ΤΟΝ ΚΗΦΙΣΙΕΩΝ[*vacat*]
 ΕΠΑΙ[*vacat*]ΦΡΟ[*vacat*]

Ὑψος γραμμῶν 0,004 μ.

13. Βάρη

α. Παρὰ τὴν κεντρικὴν πλατεῖαν Βάρης, ὅπισθεν τῆς στάσεως τῶν λεωφορείων, κατὰ τὴν διάνοξιν ὑπονόμου ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας ΟΥΛΕΝ, ἀπεκαλύφθη εἰς βάθος 0,70 μ. ἀπὸ τοῦ ρείθρου τοῦ πεζοδρομίου, τάφος ὑστερορωμαϊκός. Τὰ τοιχώματα τούτου δὲν ἔφερον ἐπένδυσιν. Ἄνωθεν ἐκαλύπτετο διὰ τριῶν πλακῶν, ὧν αἱ δύο ἐκ μαρμάρου, ἐλαφρῶς λελεασμένα. Διαστάσεις τάφου: μήκ. 1.70, πλάτ. 0,50 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ καὶ παρὰ τοὺς πόδας τοῦ σκελετοῦ ἀνευρέθη ἀργυροῦς δακτύλιος καὶ τρία ἀγγεῖα.

β. Εἰς ἀγρόκτημα Ἰωάννου Π. Δουβαρᾶ, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν γεωργικῶν ἐργασιῶν, ἀπεκαλύφθησαν τέσσαρες πηλινὰ λάρνακες μετὰ καλύμματος καὶ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων. Ἐκ τῶν λαρνάκων σφζεται ἀκεραία ἢ μία μόνον, μήκ. 0,92, ὕψ. 0,14 μ., ἧτις περιεῖχε τέσσαρα μελανόμορφα ληκύθια καὶ ἄωτον ἀβαφῆς κυάθιον. Ἐντὸς τῶν ἐτέρων εὐρέθησαν μιὰ ἐρυθρόμορφος ἀρυβαλλοειδῆς ληκύθος, φέρουσα παράστασιν σφιγγός, μελαμβαφῆς ἀρυβαλλοειδῆς ληκύθιον, μικρὸν ἀλάβαστρον ἐξ ἀλαβάστρου, μελανόμορφον ληκύθιον, σκύφος μελαμβαφῆς, λεκανὴ μετὰ πάματος καὶ ἀριθμὸς ὀστράκων. Χρονολογοῦνται περί τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (Πί ν. 103 γ).

14. Σπάτα

Παρὰ τὴν θέσιν «Κῆποι Σπάτων» καὶ εἰς κτήμα Α. Γιώργα, ἀνευρέθη λύχνος 4ου π.Χ. αἰ. καὶ τμήμα στήλης ἀναγλύφου, διαστάσεων 0,33 x 0,20 x 0,09 μ., σφζον τὸ ἀριστερὸν ἄνω μέρος κορμοῦ ἱματιοφόρου ἀνδρός, πρὸς ἀριστερά. Διεπιστώθη ἐπίσης ἡ ὑπαρξὶς θεμελίων ἐκ πωρολίθων καὶ ὀστράκων κλασσικῶν χρόνων μέχρι καὶ τῶν ἐλληνιστικῶν. Ἡ θέσις θὰ ἐρευνηθῆ προσεχῶς διὰ συστηματικῆς ἀνασκαφῆς.

15. Κορωπὶ

Ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Βασιλέως Κωνσταντίνου 27 καὶ πρὸ τοῦ ἐργοστασίου Θ. Κώνστα, ἀνευρέθησαν καὶ παρεδόθησαν μελαμβαφῆς κοτύλη, ὕψ. 0,062 μ., χοῦς μετὰ παραστάσεως ἔρποντος βρέφους, ὕψ. 0,05 μ., σκέλος χαλκῆς λαβίδος, μήκ. 0,08 μ. Ταῦτα χρονολογοῦνται περί τὸ τέλος τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

16. Καλύβια

Εἰς ἀγρὸν Γ. Λαδᾶ ἀπέκειτο ὡς ὀρόσημον ἀπότμημα ἄνω κορμοῦ Κούρου 6ου π.Χ. αἰ., σφζον καὶ τὰς ἀπολήξεις τῶν βοστρύχων ἐπὶ τῆς ράχους, ὕψ. 0,41 καὶ πλάτ. 0,45 μ. Τοῦτο μετηνέχθη εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς ἡμετέρας Ἐφορείας. Εἰς τὸ

αυτό σημείον παλαιότερον ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ μηρὸς ἀγάλματος, ὅστις ἐνετειχίσθη τότε εἰς τὸν μανδρότοιχον τῆς οἰκίας τοῦ ἀνωτέρω ιδιώτου.

17. Ραμνοῦς

Περὶ τὰ τρία χιλιόμετρα ἀπὸ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ραμνοῦντος, ἐντὸς τοῦ ἀγροκτήματος Χρυσίνα, ἀπεκαλύφθησαν αἱ κάτωθι μαρμάρinata ἐπιτύμβιοι στήλαι ρωμαϊκῶν χρόνων:

1. Ἐπιτύμβιος στήλη μετ' ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων, ὕψ. 0,90, πλάτ. 0,55, πάχ. 0,10 μ. Ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον ὑπάρχει ἐπιγραφή: *ΥΜΝΙΣ//ΜΗΤΡΟΔΟΤΟΥ//ΕΡΜΕΙΟΥ//ΘΥΓΑΤΗΡ*. Ὑψ. γραμμάτων 0,035 μ. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν δύο ἀνάγλυφοι ρόδακες.

2. Ἐπιτύμβιος στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω ἀριστερὰ καὶ παρὰ τὴν βάσιν, ὕψ. 0,85, πλάτ. 0,40, πάχ. 0,08 μ. Φέρει ἐπιγραφὴν, ἧς τὰ πολλὰ ἀπεξεσμένα: . . . *ΜΕΤΡΙ//ΕΙΔΙ[ΔΩ]ΡΟΥ//ΜΕΙ[ΔΙ]ΑΣ*. Ὑψος γραμμάτων 0,055 μ.

3. Ἄνω τμήμα ἐπιτύμβιου στήλης μετ' ἀναγλύφου ἀετώματος καὶ ἀκρωτηρίων. Ἐπὶ τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀετώματος ἀνάγλυφον ἀγγεῖον. Ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον ἐπιγραφή τρίστιχος: *ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ//ΕΥΤΥΧΟΥ//ΗΡΑΚΛΕΩΤΙΣ*. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν δύο ἀνάγλυφοι ρόδακες. Ὑψ. 0,52, πλάτ. 0,47, πάχ. 0,18, ὕψ. γραμμάτων 0,025 - 0,03 μ.

4. Ἐπιτύμβιος στήλη ἀποκεκρουμένη ἄνω. Ὑπὸ τὸ ἐπιστύλιον ἐπιγραφή τρίστιχος: *ΠΑΡΑΜΟΝΗ//ΦΡΕΑΡΙΟΥ//ΓΥΝΗ*. Ὑψ. 0,88, πλάτ. 0,45, πάχ. 0,12, ὕψ. γραμμάτων 0,03 μ.

18. Μαραθῶν

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν διανοίξεως κοινοτικῆς ὁδοῦ εἰς τὸ χωρίον Μαραθῶν ἀνευρέθη ἀνάγλυφος, ἐνεπίγραφος, ἐπιτύμβιος στήλη ρωμαϊκῶν χρόνων, μετὰ παραστάδων καὶ ἀετώματος. Παρίστανται δύο ἀνδρικοὶ μορφαὶ κατ' ἐνώπιον ἐν ἱματίῳ. Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου δίστιχος ἐπιγραφή: *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΝΤΙΓΟΥ ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΑΝΤΙΓΟΝΟΥ ΒΕΒΑΙΟΥ ΑΙΘΑΛΗΣ ΙΟ. . . . ΙΑΩΝ*.

19. Κάτω Σούλι Μαραθῶνος

Ἄνευρέθη, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν εἰς ἀγρόκτημα Κώστογλου - Παράσχου, μαρμάρινον ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον, 4ου π.Χ. αἰ., ἀποκεκρουμένον ἄνω καὶ κάτω, ὕψ. 0,70, πλάτ. 0,50, πάχ. 0,10 μ. Παρίστανει παιδίσκην πρὸς δεξιὰ προσφέρουσαν βρέφος εἰς καθημένην πρὸ αὐτῆς γυναικίαν μορφήν. Τὸ ἀρχαῖον τοῦτο ἀπέκειτο παλαιότερον εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἀνευρέθη καὶ

ἐχρησίμευεν ὡς ὀρόσημον τοῦ προμνησθέντος ἀγροῦ.

20. Σαλαμίς

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1965 ἡ ἡμετέρα Ὑπηρεσία προέβη ἐν Σαλαμίῃ εἰς τὴν περισυλλογὴν διαφόρων ἀρχαιοτήτων, αἵτινες μετηνέχθησαν εἰς τὴν ἀποθήκην τῆς ἀρχαιολογικῆς συλλογῆς Σαλαμίνας, συνίσταντο δὲ κυρίως ἐξ ἐπιτυμβίων στήλων, κιονίσκων, μαρμαρίνων ληκύθων, λουτροφόρων κλπ.

21. Ἅγιος Ἀνδρέας (Ζούμπερη) Νέας Μάκρης

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τεχνικῶν ἐργῶν διανοίξεως τῆς δημοσίας ὁδοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου Νέας Μάκρης, ἀπεκαλύφθη ταφικός πίθος ὑπὸ τοῦ ἐργάτου Δ. Κανδύλη, καταστραφεὶς τελείως ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ ἐκσκαφέως, περίξ δὲ τούτου περισυνελέγησαν τριάκοντα καὶ ἐν πῆλινα ἀγγεῖα, εἰδῶλια κλπ., ἅτινα κατατάσσονται χρονολογικῶς εἰς τὴν πρώτην τριακονταετίαν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἐκ τούτων τὰ σημαντικώτερα εἶναι (Πί ν. 101 α - β, 102 α - β, 103 α - β):

Μελανόγραφος κύλιξ, με ἐσχηματοποιημένα ἀνθέμια εἰς τὸ ἄνω τῆς κοιλίας. Ὑψ. 0,08, διάμ. χεῖλ. 0,155 μ.

Ὑστεροκορινθιακὴ πυξίς ἄνευ πάματος, ὕψ. 0,11 μ.

Μελανόμορφον ληκύθιον, με παράστασιν ἀνακεκλιμένον ἀνδρὸς καὶ γυναικός. Ὑψ. 0,11 μ.

Μελανόμορφος κύλιξ. Ἐξωτερικῶς ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων ἄλλη ἀνδρὸς (Ἡρακλέους) καὶ λέοντος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν γυνὴ στρέφουσα τὴν κεφαλὴν ἀντιθέτως. Ὑψ. 0,065, διάμ. χεῖλ. 0,155 μ. (Πί ν. 101 α - β).

Μελανόγραφος μικρὰ κύλιξ μετὰ ἀνθεμίον περι τὴν κοιλίαν. Ὑψ. 0,045, διάμ. χεῖλ. 0,10 μ.

Μελανόγραφος κύλιξ, ἐλλιπὴς τὸν πόδα. Περὶ τὴν κοιλίαν ἀνθέμια καὶ μεταξὺ αὐτῶν ρόπαλα λευκά. Ὑψ. 0,08, διάμ. χεῖλ. 0,175 μ.

Μελανόμορφος κύλιξ, ἧς ἐλλεῖπει μία τῶν λαβῶν. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν γυνὴ πρὸς δεξιὰ με ἐστραμμένην τὴν κεφαλὴν ἀντιθέτως. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τῆς κοιλίας παράστασις Ἀθηνᾶς μετ' ἀσπίδος, μαχομένης μετὰ δύο ὀπλισμένων ἀνδρῶν (Πί ν. 103 α). Ὑψ. 0,07, διάμ. χεῖλ. 0,16 μ.

Μελανόμορφος κύλιξ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν κωμικὴ μορφή καθημένη. Ἐπὶ τῶν δύο ὄψεων τῆς κοιλίας ἐφιπποὶ Μαινάδες καὶ Σάτυροι. Ὑψ. 0,08, διάμ. χεῖλ. 0,19 μ. (Πί ν. 102 α - β).

Β' ΑΡΧΑΙΟΛ. ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ

*

THORIKOS

Les fouilles belgo-helléniques ont été reprises cette année à Thorikos (Attique); cette troisième campagne se déroula du 20 septembre au 12 novembre 1965. L'équipe était composée comme suit: M. Verdelis, épheure d'Attique et Mlle E. Christoforatu, épimélète, pour la participation grecque; du côté belge il y avait les professeurs H. Mussche et J. Bingen, MM. J. Servais, T. Hackens et Mlle P. Spitaels, secrétaire, ainsi que l'Ing. J. De Geyter, topographe, M. et Mme J. Zerck - Mulder, architectes, Mlle K. Maes, restauratrice, Mlle L. Renard, dessinatrice et M. F. Sobrie, photographe.

Trois objectifs majeurs occupaient l'ingénieur J. De Geyter: la suite du lever topographique d'une part et de l'organisation du terrain d'autre part; cette année il s'attacha également à l'établissement de la carte archéologique du site.

La fouille a été poursuivie dans divers secteurs mais avec des buts différents: le professeur J. Bingen travailla dans la nécropole ouest pour résoudre divers problèmes restés en suspens. Les derniers sondages effectués par T. Hackens dans le théâtre permettent d'envisager dès maintenant une publication définitive de ce monument. J. Servais a dirigé une première exploration sur le petit plateau à l'Est du sommet du Vêlatouri, tandis que H. Mussche entreprenait une fouille de caractère limité à l'Ouest de la laverie n° 1, dégagée dans le quartier industriel au cours des campagnes précédentes.

Dans l'ensemble, la superficie dégagée en 1965 fut nettement plus réduite. Par contre, bien des problèmes sont en voie de trouver une solution et des nouvelles perspectives ont été découvertes. Un effort important a été réalisé dans le domaine de la restauration, de la photographie et du dessin.

L'acropole

La campagne sur le haut du Vêlatouri avait pour objectif précis une première exploration du petit plateau qui interrompt la pente vive à l'Est du sommet principal. Ce plateau, qui fait une sorte d'épaule à la montagne et lui donne, du côté de Lavrion, son profil caractéristique, semblait particulièrement intéressant à fouiller: il offrait à la recherche un terrain entièrement neuf en contrebas des fouilles anciennes

de Staïs; de plus, le champ libre paraissait assez vaste et assez peu déclive pour qu'on puisse espérer trouver dessous un habitat de quelque étendue, mieux conservé que sur les pentes raides. Les travaux ont duré du 27 septembre au 16 octobre: cinq carrés orientés, intégrés dans la grille générale de Thorikos, ont été ouverts. Constituant avant tout de premiers sondages stratigraphiques, ils ont fourni d'intéressants résultats dont l'évaluation et l'interprétation exactes réclameront évidemment dans la suite une extension systématique des fouilles, mais qui permettent dès à présent des constatations assurées.

Un premier groupe de carrés, ouverts en T dans la partie haute du plateau, ont d'abord mis au jour, immédiatement sous l'humus, un ensemble de constructions datant de la période subgéométrique (Pl. 104 a). Ce complexe de bâtiments, dont le plan d'ensemble n'est pas encore dégagé dans son entier, comprend une série de petites pièces groupées autour d'une salle plus grande qui s'ouvre, vers le Sud, sur une sorte de cour. A l'intérieur de cette pièce, le long des murs ouest, nord et est, court une banquette basse formée d'une simple assise de pierres sèches. Les fragments de céramique fine (oenochosés, skyphoi, tasses, etc.) y étaient particulièrement nombreux. La destination de ce local n'a chance d'être clairement définie qu'après dégagement de l'édifice complet: il peut s'agir d'une pièce d'habitation, mais une utilisation religieuse (un petit sanctuaire?) ne doit peut-être pas être écartée. L'étude de la céramique permet en tous cas d'affirmer dès à présent que la construction remonte à l'extrême fin du VIIIe siècle et que son utilisation ne dépassa pas le milieu du VIIe. Les tessons révèlent une industrie de facture courante, probablement locale dans sa majeure partie, dont les formes et les décors rappellent étroitement ceux qu'ont fait connaître les tombes subgéométriques et les puits du VIIe s. trouvés à l'Agora d'Athènes. On notera la rareté proportionnelle de la céramique proto-corinthienne ou nettement protoattique, en comparaison de celle qui garde un type subgéométrique attique prononcé. Les murs, conservés sur une hauteur moyenne d'une soixantaine de centimètres, sont construits en grossier appareil de pierres sèches, irrégulier mais solide. Leur épaisseur — 60 à 85 cm — offre encore un trait caractéristique de l'architecture géo-

métrique, autant qu'on la connaisse par les exemples relativement rares connus d'autre part. Pour l'Attique, cette rareté est d'ailleurs telle que la découverte de Thorikos revêt un intérêt tout spécial.

Le bâtiment subgéométrique est fondé presque partout sur la roche naturelle qui descend en pente douce vers l'Est. Du côté aval, il posait sur un solide mur de soutènement, profond d'un mètre environ. Contre ce mur, en contrebas, sont venues s'adosser plus tard, aux VIe et Ve siècles, deux constructions dont une faible partie seulement était incluse dans la fouille effectuée cette année. Pour établir l'assiette de leur sol, le rocher, tendre et assez friable, a été profondément entaillé et aménagé, ce qui eut pour effet, surprenant au premier abord, de placer un sol archaïque près d'un mètre plus bas qu'un niveau subgéométrique, de part et d'autre d'un même mur mitoyen. Ici aussi, la suite des travaux montrera s'il s'agit bien, comme il semble, de maisons — qu'on ne s'attendait cependant pas à trouver, à cette époque, sur le sommet du Vélaturi.

Immédiatement à l'Ouest et en dehors du bâtiment subgéométrique — qui semble relativement isolé de ce côté —, on a commencé le dégagement d'une construction beaucoup plus ancienne remontant au Bronze moyen (Pl. 104 b). La qualité de facture vraiment surprenante des murs et d'un seuil stuqué vaut d'être notée (Pl. 105 a). La pièce qui a été (partiellement) fouillée comptait deux sols de terre battue bien distincts. Sous le plus ancien, on a trouvé une tombe qui a servi pour deux inhumations successives d'enfants à l'intérieur de la maison. Sur le second sol, on a fait découverte capitale pour l'histoire du site à l'âge du bronze: en association avec des tessons de minyen gris, de *mat painted* et de céramique qui semble importée des Cyclades, on a recueilli d'importants fragments de plomb, de scories et surtout de litharge, qui prouvent indubitablement qu'à Thorikos l'extraction de l'argent par coupellation à partir du plomb argentifère était connue et pratiquée dès la période mésohelladique, c'est à dire aussi anciennement qu'il est possible. Le niveau le plus profond, sous le mésohelladique et jusqu'au rocher vierge, a livré des restes d'habitat où se retrouve cette même céramique monochrome rouge à décor géométrique poli, que J. Caskey a découverte à Kéa.

Tels sont, en bref, les résultats fort incomplets encore, mais prometteurs, de ces sondages sur le plateau du Vélaturi. On peut désormais espérer que la suite des travaux permettra d'étendre et de préciser ces premières observations, notamment en ce qui concerne un indice provisoire sans doute, et cependant très frappant: l'extrême rareté des traces mycéniennes. Jusqu'à présent, elles se résument à quelques tessons isolés et à des fragments d'une coupe, trouvés dans le cinquième carré, vers l'extrémité Est du plateau; pas un seul fragment n'a été recueilli dans le groupe des quatre autres. Absence fort singulière, si l'on pense que le plateau est compris entre les maisons « mycéniennes » fouillées par Staïs sur le sommet, et la grande tholos ronde qui s'ouvre à l'Est, en contrebas.

La nécropole Ouest

La fouille de 1964 avait dégagé dans les carrés C52j3/4 et D52a4 les restes des murs nord, est et sud d'un local d'époque géométrique ancien caractérisé par la présence a) d'une banquette à recouvrement d'argile, b) de deux cuvettes dont l'une contenait encore des fragments de litharge, c) de plusieurs couches de cendre dont l'une appartient au niveau d'utilisation du local, l'autre à l'incendie qui l'a détruit, la plus épaisse et la moins dense aux matériaux incendiés qui se sont progressivement accumulés dans le local effondré.

En 1965, le premier objectif a été d'élargir la zone « géométrique » (Pl. 105 b - c). C'est ainsi qu'a été dégagé en C52g3 le reste de la partie nord du local. Moins bien conservée en raison de la pente du terrain, elle n'en a pas moins révélé l'existence de quatre nouvelles cuvettes dans le sol, et, sous le mur ouest, des traces d'un niveau géométrique plus ancien (encore que de date très rapprochée), surplombant lui-même un niveau inférieur, qui s'étend largement en i3 (moitié sud), et en i4 et présente des tessons géométriques analogues. Signalons aussi la présence d'une tombe tout contre le local (amphore géométrique couchée dans un berceau de pierres plates dressées obliquement; ossements brûlés; pas d'offrande).

La fouille a aussi pu préciser les éléments « géométrique ancien » du carré D52a5 (Pl. 106 a). Notons particulièrement que le mur entre les terrasses II et III (cf. rapport préli-

minaire de 1963) date certainement de cette époque, et que, le long de la paroi sud du carré, est apparu un retour perpendiculaire avec probablement une porte. Un loutèrion trouvé in situ date aussi cet alignement et sa destruction.

La fouille a aussi élargi la zone occupée par la nécropole archaïque et classique. On a retrouvé les types d'aménagement dégagés en 1964: fosses crématoires profondes du Ve siècle; fosses à récipient (urnes, amphores). A l'extrémité est de D52a4, une tombe à ciste, pillée à livré les restes d'un matériel qui comportait entre autres un plat de la fin du VIIIe siècle (Pl. 106 b), époque pour laquelle le secteur n'avait rien donné jusqu'ici. Près de la surface sont aussi apparus des dépôts de céramique plus tardive (IVe siècle) aux environs d'alignements qui ont pu être des tombes à ciste assez sommaires.

Enfin le système des terrasses trouvé en j4 et j3 a été exploré en j2 où, semble-t-il, il se termine par une terrasse, une des plus récentes, on y a trouvé in situ une urne en forme de pélikè (Pl. 106 c), contenant des ossements profondément brûlés, mais n'ayant pas le couvercle que postule la forme de la lèvre. Aux environs (j2, i2), d'autres tombes, extrêmement modestes, ont été trouvées, entre autres une inhumation d'enfant dans un petit sarcophage de terre cuite et une fosse tapissée et couverte de grandes tuiles de céramique. Les premiers éléments permettent de les ramener au Ve ou plus probablement au IVe siècle avant notre ère. Comme pour la partie fouillée en 1964, on a constaté que des pillages ont partiellement bouleversé le site, où les tombes du Ve siècle ont elles-mêmes entamé et dispersé les couches plus anciennes.

Le quartier industriel (Pl. 109)

A l'Ouest de la laverie n° 1 neuf carrés (225 m²) ont été ouverts. La partie est de la fouille a permis de dégager complètement la porte d'accès vers cette laverie et d'en constater sa condamnation ultérieure. Cette dernière est due à un réaménagement à cet endroit. La transformation est axée sur un long mur en pierres sèches non taillées et de construction rudimentaire qui enjambe les murs existants de la laverie, entraînant les modifications suivantes: d'abord réduction, d'environ deux tiers, de la voie carrossable de la rue, ensuite, sup-

pression de l'entrée première de la laverie, enfin, ce mur fait brusquement un angle droit au-delà de l'enceinte, donnant ainsi naissance à une chambre (d'environ 11 m²), adossée à l'extérieur du mur d'enceinte.

Les substructions, découvertes dans la partie ouest de la fouille, ont été aménagées sur un système de terrasses successives assez rapprochées les unes des autres (4 terrasses pour une distance de 12 m.), à cause de la déclivité de la pente (env. 3 m.) qui s'accroît à cet endroit.

Une grosse tour circulaire (d'env. 7,5 m. de diamètre), dont l'épaisseur des murs (1,50 m. de moyenne) atteste l'importance, fut construite à la fin du 5e s./début 4e s. av. J.-C. et est donc probablement contemporaine à l'établissement de la laverie n° 1. On y accédait par un escalier de 1.60 m. de large, aménagé au sud de la tour (Pl. 107 a). Au nord, une chambre rectangulaire (5 m. de long sur 2,50 m. de large), construite en même temps que la tour, y attenait (Pl. 107 b).

L'extension ultérieure de la fouille permettra de déterminer la fonction de ce complexe, très fragmentaire pour l'instant. Cependant, il semble d'ores et déjà qu'il pourrait s'agir ici d'une exploitation à caractère agricole. Six installations analogues sont connues dans le sud de l'Attique dont deux avec une tour circulaire: celle d'Agrileza ou Princess Tower (diamètre 5,50 m.) et celle de Megali Vigla ou Cliff Tower (diamètre 5,20 m.) (Voir: J. H. Young, *Studies in South Attica, Country Estates at Sounion, Hesperia* 25 (1956), 122).

Le nombre très limité de petites trouvailles rend l'interprétation, chronologique et qualitative, assez difficile. D'une part, l'intérieur de la tour a fait l'objet d'une fouille clandestine à l'époque moderne; d'autre part, le site semble avoir été déserté volontairement par ses occupants, à un moment donné. Aucune trace d'abandon brutal, de pillage ancien ou d'incendie ne fut relevé.

Le Théâtre (Pl. 110)

La campagne de cette année dans le théâtre visait à compléter les recherches en vue d'un relevé architectural du monument et de la datation de ses différentes parties. Le plan du théâtre a été complété surtout grâce à la fouille des deux rampes d'accès reliant les pentes du Vélatori et les gradins supérieurs du koi-

lon. La rampe Ouest (Pl. 107 c, 108 a) s'est révélée d'une construction assez complexe: elle affecte la forme d'un gamma inversé et s'appuyait, au Nord, contre un mur de terrasse plus ancien (probablement du Ve s.). Dans le remblai même de cette terrasse, un mur datant de l'époque archaïque (seconde moitié du VIe s.) a pu être repéré. Le remblai de ce mur a livré notamment un beau tesson à figures noires. Grâce à la collaboration de M. l'ingénieur J. De Geyter, plusieurs pierres appartenant à cette rampe, et plus particulièrement à l'aqueduc qui permet l'évacuation des eaux de ruissellement de la colline, ont pu être recomposées et replacées in situ comme les montraient d'anciennes photographies de 1892. L'élévation de l'analemma du koilon supérieur ainsi que des rampes a été dessinée au 1:20 ième par Mlle Elisabeth Renard.

Plusieurs sondages dans le remblai du koilon inférieur, dans celui de l'orchestra et dans les chambres Est ont permis de confirmer et de compléter les premières recherches de 1963 (Pl. 108 b). L'analemma de l'orchestra, le koilon inférieur, la base (autel ?) et probablement le temple et les chambres Est forment un premier ensemble monumental auquel on peut appliquer le nom de théâtre (il est possible que cet édifice ait servi à d'autres réunions, d'ordre politique par exemple). A ces constructions correspond un sol en terre battue rouge dans l'orchestra: il reliait l'analemma de l'or-

chestra au pied du premier gradin du koilon. L'érosion a fait qu'il est conservé à des niveaux différents suivant les endroits ou encore que des parties importantes du remblai du koilon supérieur (plus récent, fin IVe s.) se sont superposées au sol original. L'analyse du matériel céramique trouvé dans les remblais de l'analemma de l'orchestra et du koilon inférieur semble indiquer que ce premier théâtre date de la seconde moitié du Ve s. La transformation de la chambre Est en plusieurs pièces pourrait dater du IVe s. et serait ainsi contemporaine de la construction du koilon supérieur et des rampes.

Les sondages dans l'orchestra ont montré aussi que le remblai de l'orchestra a caché un mur de terrasse antérieur, d'une technique rustique de pierres sèches sommairement agencées (Pl. 108 c). Le remblai de ce mur semble dater de la fin de l'époque archaïque. Aucune indication concernant la fonction de ce mur, ni d'autres constructions qui auraient été en relation avec lui, n'a pu être recueillie. Il existe seulement dans la partie Ouest de l'orchestra et il s'était écroulé vers le milieu de l'orchestra avant la construction de l'analemma du Ve s. qui a respecté, en gros, l'alignement ancien. A l'Est, le remblai archaïque même fait défaut, ce qui permet de proposer une datation de la première construction des chambres Est au Ve s.

N. VERDELIS - H. MUSSCHE

*

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΑΘΗΝΩΝ - ΑΤΤΙΚΗΣ

Εισαγωγικά. Εδρυτάτη και πολύπλευρος υπήρξεν ή δραστηριότης τής 1ης Περιφέρειας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και κατά τὸ λήξαν ἔτος 1965, παρ' ὄλον ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν προσωπικὸν δὲν ηὔξήθη καὶ οὕτως ἡ ὄλη ἐργασία διεξήχθη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου καὶ τῶν εἰς τὴν Ἐφορείαν ὑπηρετούντων ἐκτάκτων ἀρχαιολόγων.

Ἡ δρᾶσις τῆς Ἐφορείας κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, πλὴν τῆς διεξαγωγῆς τῆς συνήθους διοικητικῆς ὑπηρεσίας, τῆς προστασίας τῶν μνημείων καὶ ἐλέγχου τῶν εἰσαγομένων καὶ ἐξαγομένων ἀρχαίων, ἐπεξετάθη καὶ εἰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας, εἰς ἀνασκαφὰς, εἰς περιοδείας, ἀναζητήσεις καὶ καταγραφὰς μνημείων εἰς τὴν λίαν ἐκτεταμένην Περιφέρειαν, περιλαμβάνουσαν τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν Μετεώρων καὶ κάτω, μετὰ τῆς Εὐβοίας, τῶν νήσων τοῦ Σαρωνικοῦ καὶ τῶν Κυθῆρων.

Αἱ ἀναστηλωτικαὶ ἐργασίαι, ἀποβλέψασαι κυρίως εἰς τὴν συντήρησιν καὶ στερέωσιν τῶν πολυπληθῶν βυζαντινῶν καὶ λοιπῶν μεσαιωνικῶν μνημείων, ἐξετελέσθησαν, εἴτε ὑπὸ μόνου τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας, εἴτε ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην περίπτωσιν θὰ δίδονται ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐκθέσει ἐλάχισται πληροφορίες, καθ' ὅσον ἡ πλήρης ἐκθεσις περὶ τῶν γενομένων ἐργασιῶν ἀνήκει εἰς τὴν Διεύθυνσιν Ἀναστηλώσεως. Παραλλήλως πρὸς τὰς κυρίως κτηριακὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας ἐγένετο εἰς ἐδρυτάτην κλίμακα ὑπὸ τῶν εἰδικῶν συνεργειῶν, συντήρησις καὶ στερέωσις τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων.

Ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ ἄλλης διοικητικῆς ἐργασίας τὸ προσωπικὸν τῆς Ἐφορείας εἶχεν ἐπωμισθῆ καὶ τὸ μέγα βᾶρος τῆς διεκπεραιώσεως τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως, διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐργασιῶν.

Μέλημα ἐπίσης τοῦ προσωπικοῦ υπήρξε καὶ ἡ ἀναζήτησις ἀγνώστων μέχρι τοῦδε μνημείων καὶ ἡ καταλογράφησις τούτων, ὡς καὶ ἡ ἀνακήρυξις αὐτῶν, ὅπου ἐκρίθη ἀναγκαῖον. Παραλλήλως, ηὔξήθη κατὰ σημαντικὸν ἀριθμὸν καὶ τὸ φωτογραφικὸν ἀρχεῖον τῶν μνημείων καὶ τῶν πάσης φύσεως εὐρημάτων.

ΑΘΗΝΑΙ

1. Λυκαβηττός. Ναὸς Ἁγίου Γεωργίου

(Εὐρετήριο Μεσαιων. Μνημ. Ἑλλάδος, τ. Γ' σ. 131).

Δαπάναι τοῦ TAKE καὶ με συνεργασίαν τοῦ

ΕΟΤ ἐγένετο ἐπισκευὴ τοῦ γραφικοῦ ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Ἡ ἐπισκευὴ συνίστατο: α) εἰς στερέωσιν τοῦ κτίσματος, τοῦ ὁποῦ οἱ τοῖχοι ἀνατολικὸς καὶ νότιος, παρουσίαζον ρωγμὰς καὶ ἀπόκλινσιν, β) εἰς ἀντικατάστασιν ἐφθαρμένων ἐπιχρισμάτων καὶ στεγανοποίησιν τῆς στέγης.

Ἐπ' ἐδκαιρίᾳ τῶν ἐργασιῶν τούτων εἰδικὸς τεχνίτης τῆς Ὑπηρεσίας ἐνήργησε λεπτομερῆ ἐρευναν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων. Οὐδὲν ἴχνος ζωγραφικοῦ διακόσμου εὐρέθη κάτωθεν τῶν μεταγενεστέρων ἐπιχρισμάτων.

2. Βασιλικὴ Ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου

(Εὐρετήριο Μεσαιων. Μνημ. Ἑλλάδος τ. Β' σ. 66· John Travlos and Alison Frantz, The Church of St. Dionysios the Areopagite and the Palace of the Archbishop of Athens in the 16th century).

Ὁ χώρος καὶ τὰ εἶρηια τῆς παρὰ τὸν βράχον τοῦ Ἀρείου Πάγου βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου εἶχον ἐξαφανισθῆ κάτωθεν πυκνοτάτης ἀγρίας βλαστήσεως. Διὰ γενομένου καθαρισμοῦ καὶ τακτοποιήσεως τῶν διαφόρων μελῶν, τὸ μνημεῖον ἐπανήλθεν εἰς τὴν πρότεραν αὐτοῦ κατάστασιν.

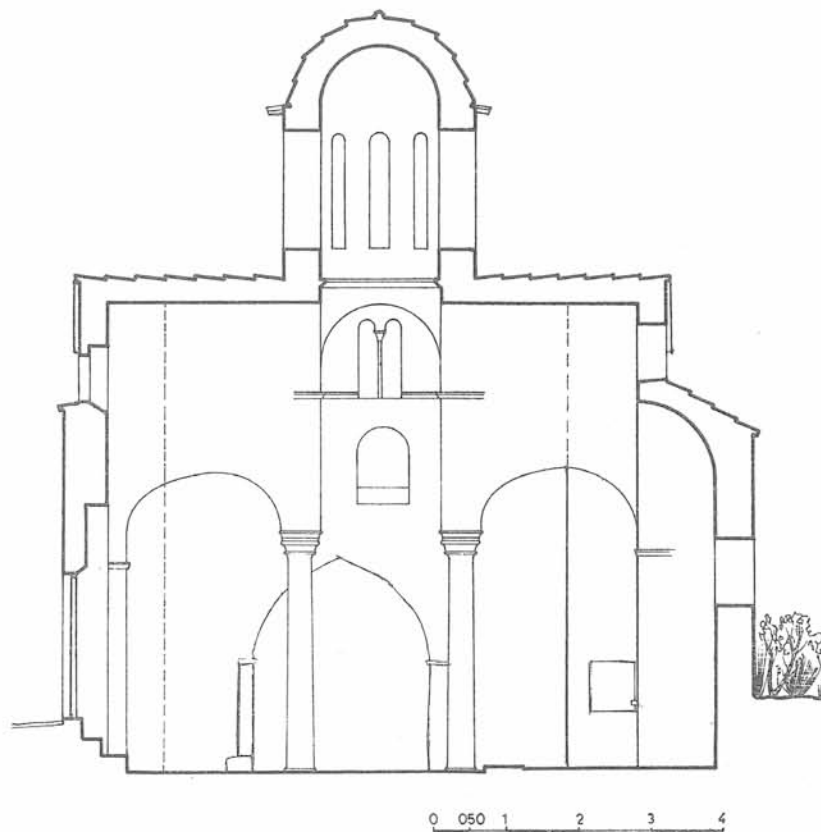
3. Ναὸς Ἁγίας Δυνάμεως

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (βλ. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 54) εἶχε γίνει ἡ ἀνάστυξις τῶν κεράμων τῆς στέγης, ἡ ἀντικατάστασις τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιχρισμάτων καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου πέριξ τοῦ ναῖσκου. Ἐφέτος, δαπάναις τῆς Μονῆς Πεντέλης, ἐγένετο ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων, πλὴν τῆς μεσαιῆς ζώνης, ὅπου αἱ τοιχογραφίαι τῶν ἁγίων, ἦσαν κεκαλυμμέναι με ἐπιχρίσματα καὶ ἐλαιοχρώματα. Καὶ τὸ ξύλινον τέμπλον εἶχεν, ὁμοίως, βαφὴ με ἐλαιοχρώμα. Δι' εἰδικοῦ συνεργείου ὑπὸ τὸν ζωγράφον - συντηρητὴν κ. Τ. Μαργαριτῶφ ἀφηρέθησαν καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν τὰ ἐφθαρμένα ἐπιχρίσματα κατὰ μῆκος τοῦ βορείου, δυτικοῦ καὶ νοτίου τοῖχου καὶ εἰς ὕψος 1 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου.

Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν τῆς μεσαιῆς ζώνης. Ἀφηρέθησαν τὰ ἐπιχρίσματα καὶ τὰ ἐλαιοχρώματα ἐκ τῶν ὑπερᾶνω τῆς μεσαιῆς ζώνης ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων. Ἀπεκαλύφθη, οὕτω, ζωγραφικὸς διάκοσμος ἐκ φυτικῶν θεμάτων κατὰ τὴν τεχνικὴν τοῦ al fresco, ἐν δὲ ἐξαπτέρυγον ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὡς καὶ συμπλήρωσις τῶν ἐπιχρισμάτων. Ἐπίσης ἀφηρέθη τὸ

νεώτερον ελαιόχρωμα από του ξυλίνου τέμπλου και άνεφάνη ό παλαιότερος διάκοσμος αυτού. Άντικατεστάθη ή άκαλαίσθητος ήλεκτρική έγκατάσταση δια νέας, μη όρατής, και άνενεώθη ό χρωματισμός της ξυλίνης όροφής, εις άπόχρωσιν έναρμονιζομένην προς τον ζωγραφικόν διάκο-

Όθεν, έκρίθη άναγκαία ή άντικατάσταση των έπιχρισμάτων όλων των έπιφανειών δι' ισχυροτάτου μείγματος και ό υδροχρωματισμός αυτών εις την αυτήν άπόχρωσιν, ως και πρότερον. Κατά τον αυτών τρόπον έγένετο άντικατάσταση και των έπιχρισμάτων εις τό έσωτερικόν της άψίδος

Σχέδ. 1. Ναός Μεταμορφώσεως, τομή κατά μήκος

σμον του ναΐσκου. Κάτωθεν της πλακός της 'Αγίας Τραπέζης εύρέθη ως βάση αυτης, μαρμαρινον έπίθημα, μήκ. 0,45, πλάτ. 0,40 και ύψ. 0,15 μ.

4. Ναός Παναγίας Ρόμβης

(Εύρετήριο Μεσαιων. Μνημ. 'Ελλάδος τ. Β', σ. 96)

Δαπάναις του TAKE και υπό την επίβλεψιν της Έφορείας έγένοντο έργασίαι συντηρήσεως του ναού της Παναγίας της Ρόμβης, επί της όδοϋ Έδαγγελιστρίας. Τα έπιχρίσματα των έξωτερικών έπιφανειών των τοίχων ειχον σαθρωθή και καταπέσει εις πλείστα σημεία, λόγω κακής μείξεως των χρησιμοποιηθέντων υλικών. Το πάχος των έπιχρισμάτων τούτων εις μὲν τὰ χαμηλότερα μέρη ήτο 0,12-0,15, εις δὲ τὰ ύψηλότερα 0,05 μ.

του 'Ιεροϋ, από του εδάφους μέχρι των τοιχογραφιών. Κατά την άφαίρεσιν των παλαιών έπιχρισμάτων διεπιστώθη, ότι ή τοιχοδομία ήτο κοινής κατασκευής και άμελοϋς εμφάνισεως, ώστε ή εκ νέου επικάλυψις της εκρίθη άπαραίτητος.

Όμοίως έγένετο έπισκευή της κεραμώσεως του ναού και του μικροϋ διαμερίσματος εις την ΒΑ. γωνίαν αυτου. Τέλος έγένετο ανανέωσις των ελαιοχρωματισμών των θυρών και των παραθύρων.

5. Ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος

(Εύρετήριο Μεσαιων. Μνημ. 'Ελλάδος, τ. Β', 1929, σ. 74 - 75, εικ. 71 και 69).

Εις τον κομψόν σταυροειδή βυζαντινόν ναόν της Μεταμορφώσεως, παρά τους βορείους πρόποδας της 'Ακροπόλεως, έγιναν ώρισμένοι, μι-

κράς κλίμακος, εργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν καὶ ἐμπρεπεστέραν ἐμφάνισίν του. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν ἤλθον εἰς φῶς νέα στοιχεῖα καὶ ἔγιναν ὠρισμένοι παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐκτίθενται κατωτέρω.

Αἱ ἐργασίαι ἔχουν ὡς ἐξῆς:

α) Καθηρέθησαν τὰ σαθρὰ ἐπιχρίσματα ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν τῶν τοίχων καὶ ἀνακατεσκευάσθησαν δι' ἰσχυροῦ μείγματος. Ἀφῆθησαν ἀκάλυπτοι οἱ θολῖται τῶν τόξων.

β) Τὸ δίλοβον παράθυρον τῆς βορείου κεραίας ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφήν καὶ τὰς κανονικὰς του ἀναλογίας, ἀφοῦ ἀφηρέθη πρόσθετος τοιχοποιία, ἡ ὁποία εἶχε κατασκευασθῆ μεταγενεστέρως εἰς τὸ ἐσωτερικόν, διὰ νὰ μικρύνῃ, προφανῶς, τὸ ἄνοιγμά του (Σχέδ. 1).

γ) Πρὸ τῆς μικρᾶς κρύπτῃς, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὸν νότιον τοῖχον, σχηματίζεται τετράπλευρος, περίπου, χῶρος, ὡς νάρθηξ, ὁ ὁποῖος στεγάζεται δι' ἀκανονίστου θόλου, ἀποτελουμένου ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἐν μέρει ὑπὸ τοιχοδομίας, πρὸς συγκράτησιν τῆς ὁποίας εἶχον τοποθετήσῃ ξυλίνην δοκόν. Ἡ δοκὸς αὕτη εἶχε σαθρωθῆ καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος καταρρεύσεως τοῦ θόλου. Ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ μηχανικοῦ τῆς Ὑπηρεσίας, κ. Γ. Σολομωνίδη, καθηρέθησαν τὰ σαθρὰ μέρη τῆς τοιχοδομίας καὶ ἡ δοκὸς, ἐπανακατεσκευάσθη δὲ νέα ἰσχυρὰ τοιχοδομία καὶ δοκὸς ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος. Αἱ κατασκευαὶ αὗται ἐπεχρίσθησαν καταλλήλως, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ὀραταί. Οὕτως, ἐπετεύχθη πλήρως ἡ στερέωσις καὶ ἀσφάλισις τοῦ θόλου.

δ) Ἀποκατεστάθη εἰς τὴν ἀρχικὴν της κατάστασιν καὶ ἐμφάνισιν ἡ ἀνατολικὴ παραστάς, ἡ ὑποβαστάζουσα τὸ μέγα τόξον, τὸ ἀνοιγόμενον εἰς τὸν νότιον τοῖχον, διὰ τῆς ἀφαιρέσεως μεταγενεστέρως τοιχοδομίας ἀπὸ ἐπαλλήλους πλίνθους εἰς τὴν βορείαν της πλευράν (Πί ν. 111 β' Σχέδ. 2).

ε) Ἐστερεώθη τὸ ὑπέρθυρον τῆς εἰσόδου, ἀνακατεσκευάσθησαν αἱ βαθμίδες της καὶ δι' ἀποχωματώσεως κατῆλθε τὸ ἐπίπεδον τοῦ πρὸ τῆς εἰσόδου ἐδάφους χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, ὥστε τὰ ὕδατα νὰ μὴ εἰσρέουν ἐντὸς τοῦ ναοῦ.

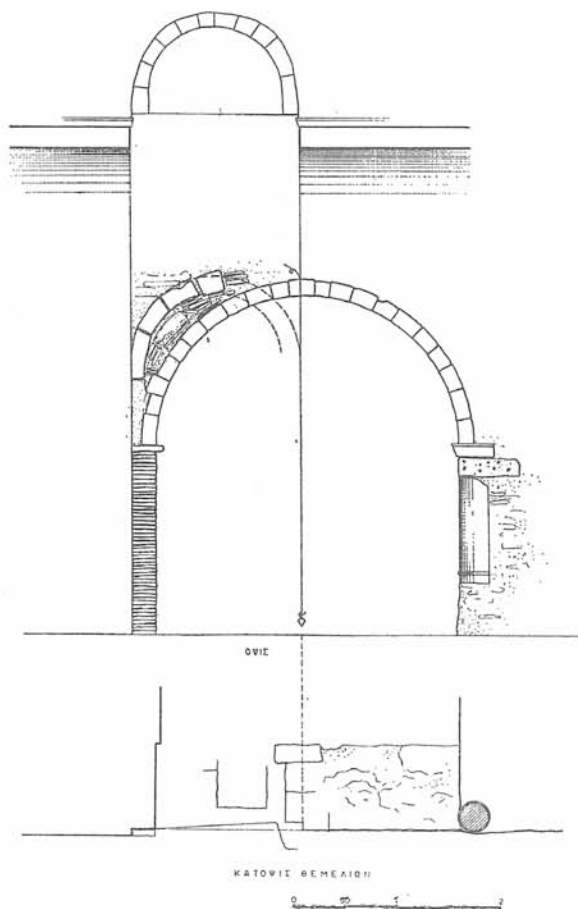
ς') Ἐπεσκευάσθη ἡ κεράμωσις.

ζ) Διηυθετήθησαν αἱ ρύσεις τῶν ὑδάτων ἐξωτερικῶς καὶ κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν τοῦ ναοῦ. Ἐπειδὴ ἡ πλευρὰ αὕτη κατὰ μέγα μέρος τοῦ ὕψους της εὐρίσκεται κάτωθεν τῶν χωμάτων τῆς κλιτύος τῆς Ἀκροπόλεως, ἐγένοντο ἐπαλείψεις διὰ μονωτικοῦ καὶ ἀνθυγραυροῦ μείγματος, πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῆς ὑγρασίας.

Τὰ νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἤλθον εἰς φῶς, κατὰ

τὴν διάρκειαν τῶν ὡς ἀνωτέρω ἐργασιῶν συντηρήσεως, εἶναι τὰ ἐξῆς:

α) Τὸ κάτω ἡμισυ μαρμαρίνου κίονος, ὕψους 1.03 μ., καὶ ἐν ἐπικρανόν εἰς τὸ δυτικὸν ποδαρικὸν τοῦ μεγάλου τόξου τοῦ νοτίου τοίχου (Σχέδ. 2). Εἶναι προφανές, ὅτι ταῦτα ἐποποθετήθησαν

Σχέδ. 2. Ναὸς Μεταμορφώσεως.
Λεπτομέρεια νοτίου τοίχου

ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐπισκευὴν τοῦ ναοῦ, τὴν ἐπέκτασιν τούτου πρὸς Δ. καὶ τὴν κατασκευὴν τοῦ μεγάλου τόξου. Ἡ διαφορὰ τῆς τοιχοδομίας εἶναι ἐνδεικτικὴ τῶν γενομένων ἐργασιῶν.

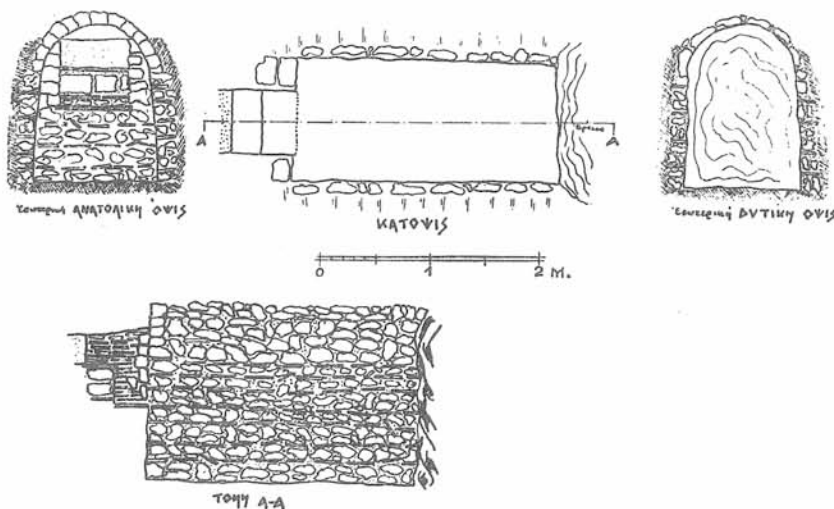
β) Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τοῦ μεγάλου ἐκ παρολίθων τόξου τοῦ νοτίου τοίχου, ἀπεκαλύφθη, κατὰ τὴν ἀφαιρέσιν τῶν σαθρῶν ἐπιχρισμάτων, ἕτερον τόξον, ἡ διάμετρος τοῦ ὁποίου εἶναι ἴση πρὸς τὴν διάμετρον τοῦ τόξου τῆς νοτίας κεραίας. Ἀμφότερα τὰ τόξα εὐρίσκονται εἰς τὸν αὐτὸν κατακόρυφον ἄξονα (Σχέδ. 2). Τὸ ἀποκαλυφθὲν τόξον ἀνήκει εἰς τὴν ἀρχικὴν

κατασκευήν του ναού, κατεστράφη δὲ κατὰ τὸ δυτικόν του ἡμισυ, ὅτε ἐδημιουργήθη ὁ τετρά- πλευρος χώρος πρὸ τῆς κρύπτης καὶ κατεσκευά- σθη τὸ εὐρύτερον τόξον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν βορείαν πρόσοψιν τῆς ἀκανονίστου θολωτῆς στέ- γης τοῦ χώρου τούτου. Ἐπομένως, εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ νοτίου τοίχου ὑπῆρχεν ἀρχικῶς τὸ στε- νὸν τοξωτὸν ἄνοιγμα πρὸς τὸ πλάτος τῆς νοτίας κεραίας. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς κρύπτης διὰ τοῦ στενοῦ τούτου ἄνοιγματος ἦτο

τῆς εἰσόδου ταύτης ἐχρησίμευεν ὡς βαθμὴς τῆς θύρας τῆς κρύπτης. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τῆς καλυπτηρίου πλακῶς ὑπάρχει ἀνάγλυπτος σταυ- ρός. Ἡ κάθοδος εἰς τὸν τάφον ἐγένετο διὰ τριῶν βαθμίδων.

Ἡ τοιχοδομία τοῦ τάφου εἶναι κανονικὴ ἀπὸ ἐναλλασσομένας σειρὰς πλίνθων καὶ λίθων. Ἡ δυτικὴ στενὴ πλευρὰ εἶναι λαξευμένη εἰς τὸν βρά- χον (Σχέδ. 3).

δ) Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν σαθρῶν ἐπιχρισμά-

Σχέδ. 3. Ναὸς Μεταμορφώσεως. Ὁ ἀποκαλυφθεὶς καμαροσκεπὴς τάφος

δύσκολος, διηύρουν τὸν πρὸ τῆς θύρας τῆς κρύ- πτης χώρον εἰς τὰς σημερινὰς του διαστάσεις, κατεσκεύασαν τὸ μέγα τόξον καὶ ἐπλήρωσαν τὸ μεταξὺ τῶν δύο τόξων κενὸν διὰ τοιχοποιίας (Σχέδ. 2). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀρχικοῦ τό- ξου διεπιστάθη ἡ ὑπαρξίς τοιχογραφιῶν καὶ ἀπε- καλύφθη κεφαλὴ ἁγίου με φωτοστέφανον κιτρι- νου χρώματος.

γ) Παρέστη ἀνάγκη νὰ ἀνακατασκευασθῇ τὸ δάπεδον τοῦ πρὸ τῆς κρύπτης χώρου, τὸ ὁποῖον ἦτο κατεστραμμένον. Κατὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην ἀπεκαλύφθησαν δύο τάφοι. Ὁ εἰς, κατεσκευασμέ- νος ἐκ πλίνθων, ἔχει τὸ σύνηθες λαρνακοειδὲς σχῆμα, διαστ. 0,80 x 0,74 μ. (Πί ν. 111 α), ὁ δὲ κατὰ μῆκος ἄξων του εἶναι ἀπὸ Β. πρὸς Ν. Ὁ δεῦτερος, εὐρισκόμενος νοτίως τοῦ πρώτου, εἶ- ναι καμαροσκεπής, με τὸν κατὰ μῆκος ἄξωνα ἀπὸ Α. πρὸς Δ. (Σχέδ. 3). Διαστάσεις τάφου 2.37 x 1.50 x 1.10 μ.

Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου σχηματίζεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν στενὴν πλευράν, ἡ ὁποία εὐρίσκεται ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας τῆς κρύπτης (Πί ν. 111 α), ἡ καλυπτήριος δὲ πλάξ

των ἀπεκαλύφθησαν τμήματα ζωγραφικοῦ δια- κόσμου, ὡς εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ἱεροῦ, βορείως ταύτης, εἰς τὸ μικρὸν ἀρχικὸν τόξον τοῦ νοτίου τοίχου, τὸ καταστραφέν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ μεταγενεστέρου, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἰς τὸ ἐσωρ- ράχιον τοῦ τόξου τοῦ βορείου τοίχου καὶ εἰς τὸν τροῦλλον. Ἐγένετο καθαρισμὸς καὶ συντήρησις τῶν τοιχογραφιῶν ὑπὸ συνεργεῖου συντηρητῶν ὑπὸ τὸν κ. Ἱ. Κολέφαν.

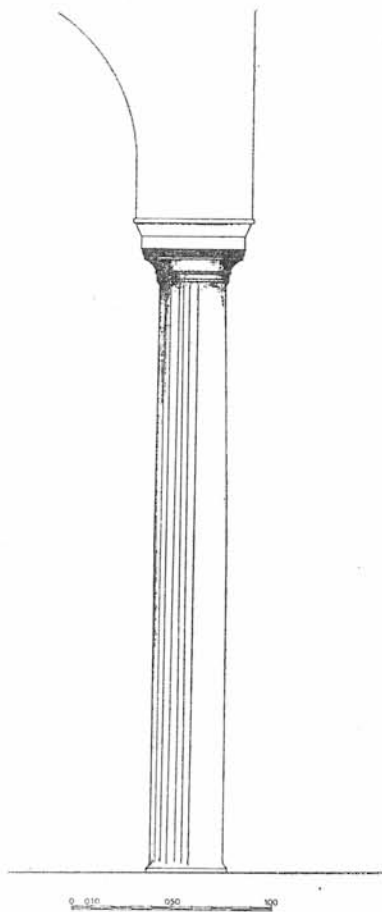
ε) Ἐκ τοῦ νοτίου τοίχου ἀπετειχίσθη τὸ κάτω ἡμισυ μαρμαρίνου κορμοῦ καθήμενης γυναικός, ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος τῆς ὁποίας κάθεται γυμνὸς παῖς. Τοῦτο ἀνέλαβε νὰ μελετήσῃ καὶ δη- μοσιεύσῃ ἡ Ἐπιμελήτρια Κλασσικῶν Ἀρχαιο- τήτων δ. Χ. Κουκούλη (βλ. ΑΔ 22 (1967): Α', σ. 133-148, Πίν. 89-98).

ς) Κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ὑπὲρ τοὺς τάφους χαμάτων περισυνελέγησαν: μικρὸν καρδιόσχημον χαλκοῦν ἀντικείμενον, πιθανῶς ἐκ διακοσμῆσεως ξυλίνων ἐπίπλων, καὶ χαλκοῦν ἐφθαρμένον νόμι- μα τοῦ 3ου ἢ 2ου αἰῶνος π.Χ.

ζ) Μαρμάρινον μεσοβυζαντινὸν θωράκιον, μετ' ἀναγλύπτου μεγάλου φυλλοφόρου σταυροῦ (Πί ν.

112 α). Τέλος ἐγένοντο νέαι ἀποτυπώσεις καὶ σχεδιάσεις τοῦ ναοῦ, ὡς τῆς κατὰ μῆκος τομῆς (Σχέδ. 1), λεπτομερείας τῶν τόξων τοῦ νοτίου

Σχέδ. 4. Ναός Μεταμορφώσεως.
Μαρμάρινος κίων

τοίχου (Σχέδ. 2), ἑνὸς τῶν κίωνων (Σχέδ. 4) καὶ τῶν ἀποκαλυφθέντων τάφων (Σχέδ. 3).

6. Ναός Ζωοδόχου Πηγῆς

Μονόκλιτος, καμαροσκέπαστος ναῖσκος, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 8.65 x 4.50 μ., μὲ ἡμικυκλικὴν ἀψίδα Ἱεροῦ, εἰς τὸν συνοικισμὸν Βύρωνος, ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ πρὸς τὴν Μονὴν Καρέα (Πί ν. 112 β). Εἶναι μετόχι τῆς Μονῆς Πετράκη. Πρὸ ἐτῶν κατηδαφίσθη ὁ δυτικὸς τοῖχος τοῦ ναῖσκου καὶ πρὸς μεγέθυνσίν του προσετέθη ἀκαλαίσθητος ὑψηλὸς νάρθηξ, μήκους 4.75 καὶ πλάτους 5.35 μ., καλυφθεὶς μὲ καμπύλην πλάκα ἐξ ὀπλισμένου σκυροδέματος. Συνεστήθη εἰς τὴν Μονὴν Πετράκη νὰ καλύψῃ τὴν προσθήκην διὰ κεράμων.

Εἰς τοὺς μικροὺς τοίχους τοῦ ἀρχικοῦ ναῖσκου

διατηρεῖται ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος μὲ γεωμετρικὰ σχέδια, φυτὰ καὶ μορφὰς ἁγίων εἰς μίαν σειρὰν, εἰς δὲ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ ἡ Πλατυτέρα καὶ τέσσαρες Ἱεράρχαι. Συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν ὁ διάκοσμος ἐγένετο 1880.

7. Μονὴ Ἁγίου Ἰωάννου Καρέα

(Εὐρετήριο Μεσαιων. Μνημ. Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 157 - 158).

Ὡς συνέχεια τῶν πέρυσι ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν τῆς Μονῆς (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 97 - 98), ἐγένετο ἀπομάκρυνσις μπάζων καὶ λοιπῶν ἀχρήστων ὀλικῶν ἐκ τοῦ χώρου τῆς Μονῆς καὶ μικρὰ διαμόρφωσις τοῦ περὶ αὐτὴν χώρου. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν πέρυσι δοθεῖσαν ἐξαγγελίαν, ἐγένετο λεπτομερὴς καταμέτρησις καὶ ἀποτύπωσις τοῦ χώρου ὁλοκλήρου τῆς Μονῆς, διὰ τὴν ἐκπόνησιν μελέτης πρὸς πλήρη ἀποκατάστασιν αὐτῆς.

ΕΚΤΟΣ ΑΘΗΝΩΝ

8. Μονὴ Ἀστερίου

(Εὐρετήριο Μεσαιων. Μνημ. Ἑλλάδος, τ. Γ', (1933), σ. 165 - 167).

Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰς ἐργασίας, τὰς γενομένας κατὰ τὸ ἔτος 1960 διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ Καθολικοῦ καὶ τῶν κελλίων τῆς Μονῆς Ἀστερίου (βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 66), ἐγένοντο ἕτεροι συμπληρωματικαὶ κατὰ τὸ τρέχον ἔτος, ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τὴν ἐπισκευὴν τῶν ζημιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον δημιουργηθῆ ἰσχυρῶς τοῦ παγετῶνος εἰς τὴν κεράμωσιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν στερέωσιν καὶ ἀσφάλισιν τοῦ Καθολικοῦ.

Ὁ ΒΑ. κίων τοῦ σταυροειδοῦς τετρακονίου ναοῦ, ἀποτελούμενος ἐκ πωρίνων σπονδύλων ἐπιχειρισμένων, εἶχεν ὑποστῆ ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς κατακορύφου καὶ ρωγμὰς εἰς τοὺς σπονδύλους, ὥστε νὰ ἐχῆ δημιουργηθῆ κατάστασις ἐπικίνδυνος διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτηρίου. Τὸ πρόβλημα ἐμελετήθη ὑπὸ τῶν μηχανικῶν κκ. Μπαλατζῆ καὶ Σολομωνίδη καὶ ἀπεφασίσθη νὰ ἐνισχυθῆ ἡ ἀνθεκτικότης τοῦ κίονος διὰ τῆς εἰσροῆς, μὲ τὴν βοήθειαν εἰδικῆς σύριγγος, ἰσχυροτάτου συνδετικοῦ μείγματος εἰς ὅλα τὰ σαθρὰ τμήματα τῶν σπονδύλων. Οὕτως, ἐξουδετερώθη ὁ ἀπειλῶν τὸ κτήριο κίνδυνος.

ΑΜΑΡΟΥΣΙΟΝ

9. Ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου

(Εὐρετήριο Μεσαιων. Μνημ. Ἑλλάδος, τ. Γ', σ. 203)

Ὁ μονόκλιτος, καμαροσκέπαστος, μὲ εὐρεῖαν

ήμικυκλικήν ἀψίδα Ἱεροῦ, ναὸς διασώζει μέγα μέρος τῆς παλαιᾶς κεραμώσεώς του. Ἐκ τῶν ζωγραφικῶν του διάκοσμον τοῦ 17ου αἰ. διατηρεῖται μία σειρά ὀλοσώμων ἀγίων εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους καὶ σκηναὶ εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον καὶ τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐπισκευῆς τοῦ ναοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

ΠΕΝΤΕΛΗ

10. Μονὴ Νταοῦ Πεντέλης

Συνεχίσθησαν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν πέρυσι διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς (βλ. ΑΔ 20 (1964): Χρονικά, σ. 133 κ.έ.).

Ἐγένετο ἀποχωμάτωσις νοτιῶς τοῦ ναοῦ καὶ μεταξὺ τούτου καὶ τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς. Ἀπεκαλύφθησαν ἐκεῖ δύο ἰσχυροὶ τοῖχοι, παράλληλοι, εἰς κάθετον πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ ναοῦ φερόμενοι. Οὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸ ἰσόγειον τῶν καταστραφέντων παλαιῶν κελλιῶν τῆς Μονῆς. Ἡ πλήρης διερεύνησις τῶν δὲν κρίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἀναγκαία.

Ὁμοίως ἐγένετο ἀποχωμάτωσις, βορείως τοῦ ναοῦ καὶ μεταξὺ τούτου, τῶν νεωτέρων κελλιῶν καὶ τοῦ τετραγώνου πύργου. Ἀπεκαλύφθησαν ἐκεῖ τὰ ἐρείπια τῶν καμαροσκεπῶν διαμερισμάτων (Πί ν. 113 α), τὰ ὁποῖα ἀπετέλουν τὸ ἰσόγειον τῶν παλαιῶν κελλιῶν τῆς Μονῆς καὶ εἶχον δύο ὀρόφους τοῦλάχιστον. Τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν γεννήσεων τῶν καμαρῶν, αἱ ὁποῖαι ὑπελείφθησαν ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ Καθολικοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν κελλιῶν (Πί ν. 113 β). Ἡ πλήρης διερεύνησις τῶν ἐρειπίων τούτων δὲν κρίνεται πρὸς τὸ παρὸν ἀναγκαία.

Ἐπειδὴ τὰ παράθυρα τοῦ ναοῦ, ἄλλα μὲν εἶχον φραχθῆ διὰ τοιχοποιίας, ἄλλα δὲ ἦσαν ἄνευ ὑάλων, κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν εἰς ὅλα ἀνεξαιρέτως τὰ ἀνοίγματα τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ νάρθηκος σιδηρᾶ ὑαλοστάσια, εἰς τὸ αὐτὸ σχῆμα τῶν σφζομένων παλαιῶν. Οὕτω, ἠσφαλίσθη τὸ Καθολικὸν ἀπὸ τῆς εἰσροῆς τῶν ὑδάτων τῆς βροχῆς καὶ ἀπὸ τοῦ ἀέρος.

Συμφώνως πρὸς σχέδια ἐγκριθέντα ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας, ἐγένετο ἡ οἰκοδόμησις, δαπάναις τῆς Μονῆς Πεντέλης, πέντε κελλιῶν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς. Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Καθολικοῦ, καθὼς καὶ διὰ τὴν πλήρη διερεύνησιν τῶν ἀποκαλυφθέντων ἐρειπίων τῶν παλαιῶν κελλιῶν, θὰ συνεχισθοῦν τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΜΑΡΑΘΩΝ

11. Ἅγιος Γεώργιος Βρανᾶς

Ἀριστερὰ τῆς πρὸς Μαραθῶνα ὁδοῦ σφζονται ἐλάχιστα ἐρείπια Μονῆς, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Βρανᾶ. Βορείως τῶν ἐρειπίων, θεμελιωμένος ἐπὶ τῶν βράχων, ὑπάρχει καμαροσκεπαστος ναῖσκος, εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ ὁποῦ προσητέθη, μεταγενεστέρως, ἐστεγασμένος χώρος ὡς εἶδος νάρθηκος. Τὴν καμάραν τοῦ ναοῦ ἐνισχύουν δύο σφενδόνια, τὰ ὁποῖα πατοῦν ἐπὶ ἀρχαίων κιονοκράνων. Ἡ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ εἶναι ἡμικυκλικὴ ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Κατὰ πρόχειρον δοκιμαστικὴν ἔρευναν διεπιστώθη, κάτωθεν τῶν ἐπιχρισμάτων τοῦ ἐσωτερικοῦ, ἡ ὑπαρξίς ζωγραφικοῦ διακόσμου τοῦ 17ου ἢ 18ου αἰ.

Παρὰ τὸν ναῖσκον, καὶ ἐπὶ βράχου, εἶναι ἰδρυμένον χαρακτηριστικὸν κωδωνοστάσιον, διαιρούμενον εἰς τρία μέρη καθ' ὕψος (Πί ν. 114 α).

Κατηρτίσθη πρόγραμμα στερεώσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἀποκαλύψεως καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

12. Ἅγιος Νικόλαος

Εὐρίσκεται περὶ τὰ 1.000 μ. ΒΑ. τοῦ προηγουμένου. Εἶναι μικρὸς ναῖσκος εἰς τὸν αὐτὸν τύπον μὲ τὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς κοιμητηριακὸς ναὸς τῆς Μονῆς. Τὰ ποδαρικά τῶν δύο σφενδονίων, τὰ ὁποῖα ὑπεβάσταζον τὴν καμάραν, κατέρχονται μέχρι τοῦ ἐδάφους. Μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς καμάρας ὁ ναῖσκος ἐκαλύφθη διὰ δικλινοῦς ξυλίνης στέγης.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου ταυτίζονται οἱ Ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, ὁ Χριστός, ἡ Θεοτόκος, ἡ Φιλοξενία, ἡ Πλατυτέρα, οἱ Τέσσαρες Ἱεράρχαι, ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος, εἰς ἕτερος Διάκονος, ὁ Εὐαγγελισμὸς κ. ἄ.

Ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν ἀναγιγνώσκεται χάραγμα μὲ τὴν χρονολογίαν 1600. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ὁ ζωγραφικὸς διάκοσμος ἐγένετο πρὸ τοῦ ἔτους τούτου.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ναοῦ καὶ τὸν καθαρισμὸν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν.

13. Ναῖσκος τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ προηγουμένου σφζεται μικρὸς ναῖσκος, ἄλλοτε καμαροσκεπαστος, τώρα ξυλόστεγος. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς εἶναι ἐπικεχρισμένος.

Ἐκ τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου σφζονται δύο ἄγιοι εἰς τὸ σφενδόνιον, προτομαὶ ἁγίων εἰς τοὺς

μακροὺς τοίχους, ὁ Χριστὸς καὶ ἡ Θεοτόκος εἰς τὸ κτιστὸν τέμπλον καὶ ἐλάχιστα μέρη τῆς Πλατυτέρας καὶ τῶν Ἱεραρχῶν εἰς τὸ Ἱερόν.

Πρὸ τοῦ ναοῦ κατεγράφη μαρμάρινον περγαμηνὸν κιονόκρανον.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα στερεώσεως τοῦ ναοῦ καὶ καθαρισμοῦ καὶ συντηρήσεως τῶν τοιχογραφιῶν.

ΛΑΦΝΙ

Ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἐφορείας ἐγένετο καταγραφή καὶ ἀποδελτίωσις τῶν ἀντικειμένων τῆς συλλογῆς τῆς Μονῆς. Διὰ τὴν προφύλαξιν τοῦ ἀνεσκαμμένου χώρου, τοῦ ἐκτεινομένου πρὸς τὴν νοτιαν πλευρὰν τοῦ περιβόλου τῆς Μονῆς, ἐγένετο περίφραξις τούτου. Ἐπίσης διὰ τὴν εὐπρεπεστέραν ἐμφάνισιν τοῦ ἐκδοτηρίου τῶν εἰσιτηρίων συνετάχθησαν σχέδια κατασκευῆς ἐπίπλων καὶ διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου, τὰ ὁποῖα θὰ ἐκτελεσθῶν κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος.

ΜΕΓΑΡΑ

14. Ναὸς Σωτήρος

Συnergieion ζωγράφων - συντηρητῶν ὑπὸ τὸν κ. Τάσον Μαργαριτώφ, ἐνήργησε καθαρισμὸν καὶ στερέωσιν τῶν ἀξιολόγων τοιχογραφιῶν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ τοῦ Σωτήρος, εἰς τὸν ἐλαιῶνα τῶν Μεγάρων.

Λεπτομερῆς ἐκθεσις περὶ τῶν ἐργασιῶν τούτων θὰ γίνῃ ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Εἰς τὴν παραστάδα τοῦ ΝΑ. διαμερίσματος ἀπεκαλύφθη ἡ ἐπιγραφή:

ΦΙΛΙΣΤΟΣ
ΕΥΗΛΛΙΝΟΥ

Κατηρτίσθη πρόγραμμα διὰ τὴν στερέωσιν τοῦ ναοῦ καὶ ἀφαίρεσιν τῆς ὀγκώδους ἀντηρίδος ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου αὐτοῦ (Πί ν. 114 β).

15. Ναὸς Ἁγίου Ἀθανασίου

Εὐρίσκεται περὶ τὰ 200 μ. ἀνατολικῶς τοῦ προηγούμενου. Εἶναι μικρὸς ναῖσκος τοῦ ἀπλοῦ τετρακονίου σταυροειδοῦς ἐγγεγραμμένου τύπου, μὲ μαρμαρίνου κίονας. Ὑπὸ τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ἐσωτερικῶν ἐπιφανειῶν ὑπάρχει ζωγραφικὸς διάκοσμος. Πρὸ ἐτῶν κατεσκευάσθη ὑπὸ τοῦ Συνδέσμου Παντοπωλῶν Μεγάρων ἀκαλαίσθητον ὑπόστεγον ἐκ σιμέντου, κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κατεδαφισθῇ

(Πί ν. 115 α). Πρὸ τοῦ ναοῦ κεῖνται τέσσαρες μαρμάριναι κίονες ἀρράβδατοι.

Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἀποκαταστάσεως τοῦ ναῖσκου καὶ ἀποκαλύψεως τῶν τοιχογραφιῶν.

16. Ναὸς Ἁγίας Βαρβάρης

Μικρὸν διαστάσεων ναῖσκος εἰς τὸν τύπον τῶν τριχόρων, εὐρισκόμενος νοτιῶς τοῦ προηγούμενου. Καὶ ἐδῶ κατεσκευάσθη λίαν ἀκαλαίσθητον ὑπόστεγον ἐκ σιμέντου. Πρὸ τοῦ ναῖσκου κεῖται ἀρράβδατος μαρμάρινος κίων ἀκέραιος (Πί ν. 115 β). Κατηρτίσθη πρόγραμμα ἀποκαταστάσεως τοῦ ναῖσκου.

ΣΑΛΑΜΙΣ

17. Μονὴ Φανερωμένης

(Βλ. ΑΔ 20 (1964): Χρονικά, σ. 140).

Ἐνεκα ζημιῶν, ποὺ εἶχον γίνεαι ἀπὸ ἐτῶν εἰς τὴν κεράμωσιν τοῦ Καθολικοῦ τῆς Μονῆς, καὶ ἔνεκα κακῆς λειτουργίας τῆς εἰς τὴν στέγην τοῦ ἀποχετευτικῆς αὐλακος, οἱ τοῖχοι εἶχον διαποτισθῆ ὑπὸ ὑγρασίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῶν δυσάρεστοι καὶ ἐπικίνδυνοι καταστάσεις διὰ τὸν ζωγραφικὸν διάκοσμον, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστὸν, εἶναι ἔργον τοῦ Ἀργείου ἀγιογράφου Γεωργίου Μάρκου καὶ τῶν μαθητῶν του (1735). Ὁθεν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ συνεχισθῶν καὶ ἐφέτος αἱ ἐργασίαι ποὺ ἤρχισαν πέρυσι, διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κτίσματος καὶ τὴν συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν. Συnergieion ὑπὸ τὸν ἀριστον τεχνίτην Γεώργιον Ζήκον ἐπέτυχε τὴν στεγανοποίησιν τοῦ κτηρίου, μὲ ἐπισκευὴν τῆς ἀποχετευτικῆς αὐλακος, ἀντικατάστασιν τῶν κατεστραμμένων κεράμων, ἔμφραξιν τῶν ρωγμῶν εἰς ὄλην τὴν ἔκτασιν τῆς στέγης τοῦ Καθολικοῦ καὶ τοῦ νοτιῶς αὐτοῦ παρεκκλησίου καὶ ἀρμολόγησιν τῶν τοίχων (Πί ν. 116 α).

Συγχρόνως, ἄλλο συnergieion ζωγράφων - συντηρητῶν ὑπὸ τὸν κ. Φ. Ζαχαρίου συνέχισε τὴν στερέωσιν καὶ συντήρησιν τοῦ ζωγραφικοῦ διακόσμου, ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποστῆ μεγάλας ζημίας, κυρίως εἰς τὸν δυτικὸν καὶ βόρειον τοῖχον καὶ τὸ βορείως τοῦ Ἱεροῦ παρεκκλησίον. Μεγάλαι ἐπιφάνειαι, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀποκολληθῆ καὶ ἠπειλοῦντο μὲ κατάρρευσιν, ἐπεκολλήθησαν πάλιν μὲ καταλλήλους ἐπεμβάσεις καὶ οὕτω διεσώθησαν. Εἰς τὸν δυτικὸν τοῖχον καὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος του ἐγινεν ἀντικατάστασις κατεστραμμένων ἐπιχρισμάτων εἰς ὕψος 0,60 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Μονῆς κατεγράφη τὸ ἐντειχισμένον ἄνω μέρος ἐπιτυμβίου μαρμαρίνης στήλης καὶ τὸ κάτω μέρος ποδοῦ τραπέζης (Πί ν. 116 β).

ΣΠΕΤΣΑΙ

Τὰ καθήκοντα τοῦ ἐκτάκτου Ἐπιμελητοῦ Ἀρχαιοτήτων Σπετσῶν ἀνετέθησαν εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς Κοργιαλενεῖου Σχολῆς κ. Γ. Σταματίου. Ἐρρυθμίσθη ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ Μουσείου διὰ τῆς τοποθετήσεως ἡμερομισθίου φύλακος.

Κατόπιν λεπτομεροῦς ἐξετάσεως κατηρτίσθη πρόγραμμα ἐργασιῶν διὰ τὴν συντήρησιν τῶν κάτωθι μνημείων κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 1966: 1) τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἐθαγγελιστρίας, παρὰ τὸν παλαιὸν λιμένα, 2) τῶν ἐρειπίων τῆς παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῶν Μύλων Βρούστη, 3) τῆς οἰκίας τοῦ Χατζηγιάννη Μέξη, ἐνθα στεγάζεται τὸ Μουσεῖον Σπετσῶν (Πί ν. 117 α), 4) τοῦ ναοῦ τῆς Κοιμήσεως εἰς τὸ Καστέλλι, 5) τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Τριάδος Καστελλίου. Πρὸς διατήρησιν τοῦ χρώματος καὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ χαρακτῆρος τῆς νήσου ἐγένετο πρότασις ἀνακηρύξεως τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Σπετσῶν ὡς ἱστορικοῦ διατηρητέου.

ΑΙΓΙΝΑ

Κατὰ τὸ παρὸν ἔτος ἐγένοντο στερεωτικαὶ κυρίως ἐργασίαι τῶν ναῶν, τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων τοῦ μεγάλου ἐρειπιῶνος τῆς Παλαιοχώρας Αἰγίνης. Τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ἐργασιῶν τούτων εἶχεν ἀναλάβει ἡ ἀρχαιολόγος κ. Μαρία Λάζαρη - Ἐδστρατοπούλου. Εἰδικότερον ἐγένοντο τὰ ἑξῆς:

α) Ἦνοιχθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ἀπὸ τῶν ἐρειπίων αἱ δύο κεντρικαὶ ὁδοί, αἱ ἄγουσαι ἢ μὲν πρώτη εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἐπισκοπῆς, ἡ δὲ δευτέρα εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, συνεκρατήθησαν δὲ καὶ ἐστερεώθησαν τὰ λείψανα τῶν τοίχων τῶν οἰκιῶν ἐκατέρωθεν αὐτῶν. Ἰδιαίτερα προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῶν οἰκοδομικῶν τετραγώνων. Εἰς σημεῖα, ὅπου τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, ἐστερεώθη τὸ λιθόστρωτον τῶν ὁδῶν καὶ κατεσκευάσθησαν ἀναλημματικοὶ τοῖχοι ἐκ ξηρολιθίας πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων.

β) Εἰς τὸν ἡμικατεστραμμένον δρομικὸν ναῖσκον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου (βλ. Ν. Μουτσοπούλου, Ἡ Παλαχώρα τῆς Αἰγίνης, σ. 76) ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ ναοῦ ἀπὸ λίθων καὶ ἄλλων οἰκοδομικῶν ὑλικῶν, καταπεσόντων ἐκ τῆς καταστραφείσης καμάρας, συγκράτησις τῆς κόγχης καὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ στερέωσις τοῦ κτιστοῦ τέμπλου (Πί ν. 118 α).

Πέριξ τοῦ ναοῦ, εἰς ἀκτίνα 1 μ. περίπου, ἐκτίσθη τοῖχος ἐκ ξηρολιθίας πρὸς συγκράτησιν τῶν χωμάτων καὶ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ ἐτειχίσθη

ἡ δυτικὴ θύρα διὰ περισσοτέραν ἀσφάλειαν. Περισυνελέγη πώρινον δωρικὸν κιονόκρανον.

γ) Εἰς τὸν ἐπίσης μονόκλιτον καμαροσκέπαστον ναῖσκον τοῦ Σταυροῦ, εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου, ἐπεσκευάσθησαν αἱ ρωγαὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ἐτοποθετήθησαν δύο ξύλινα θύραι (Πί ν. 117 γ).

δ) Εἰς τὸν δίδυμον ναῖσκον τῆς Παναγίας τοῦ Γιάννουλη - Ἀγίας Ἰωάννας (Πί ν. 117 β) ἐγένετο καθαρισμὸς τοῦ χώρου ἀπὸ τῶν ἐρειπίων, διαλογὴ ὑλικῶν, κυρίως θολιτῶν, διὰ περαιτέρω ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας καὶ στερέωσις ἐτοιμορπῶν τμημάτων τοιχοποιίας, ὡς καὶ τοῦ ἐπικινδύνου ἐναπομεινάντος τμήματος τῆς καμάρας τοῦ ἀριστεροῦ ναοῦ.

Εἰς τὸν βόρειον τοῖχον τοῦ ἀριστεροῦ ναοῦ ἀνεστηλώθησαν ἐξ ὀλοκλήρου (δι' ἐπαναποθετήσεως τῶν θολιτῶν) τὰ δύο τόξα, τὰ στηριζόμενα ἐπὶ τοῦ κατεστραμμένου πεσσοῦ. Τὰ ἐλάχιστα ἴχνη τοιχογραφιῶν εἰς τὰς γεννήσεις τῶν τόξων, παρέμειναν εἰς τὴν θέσιν των χωρὶς νὰ θιγοῦν.

Ἐπίσης ἀποκατεστάθησαν τὰ δύο τόξα τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ναῖσκων τοίχου.

Πέριξ τοῦ ναοῦ ἐκτίσθη ἀναλημματικὸς τοῖχος ἐκ ξηρολιθίας ὕψους 1 - 2.30 μ.

Κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ περὶ τὸν ναὸν χώρου, ἀπεκαλύφθη λιθόστρωτον, μετὰ βαθμίδων εἰς ἀκανόνιστα διαστήματα, συνεχιζόμενον κατὰ τὴν βορείαν καὶ ἀνατολικὴν πλευράν. Ἐκ τοῦ χώρου, ὡς ἐλέχθη, περισυνελέγη ἄφθονον οἰκοδομικὸν ὑλικόν, ὡς καὶ δύο τμήματα κιονίσκων, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἰκονίζονται δύο ἀνωπὰ πτηνὰ καὶ δένδρον ἐσχηματοποιημένον (Πί ν. 119 α).

ε) Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Καθολικοῦ, ἐπονομαζομένου Παναγία ἢ Φορτίτσα (βλ. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ. ἀ., 1962, σ. 93, Γ. Κουλικούρδη - Σ. Ἀλεξίου, Αἰγίνα, σ. 79) φέροντος ἐγκαρσίαν διάταξιν τοῦ Ἱεροῦ, ἐγένετο κυρίως ἔμφραξις ρωγμῶν τῆς στέγης καὶ τοῦ νοτίου στενοῦ τοίχου. Ἐπίσης ἀρμολογήματα εἰς ὅλον τὸν ναὸν καὶ ἀποκατάστασις τοῦ κατεστραμμένου ἐπιχρίσματος. Ἐξώθεν τοῦ ναοῦ ἐκαθαρίσθη ὁ χώρος ἀπὸ τῶν ἐπιχώσεων καὶ ἀποκατεστάθη ἡ ἀποστραγγιστικὴ αὐλάξ.

Εἰς τὸν πρὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἡρειπωμένον ναῖσκον, κατεγράφη μαρμάρινον ἐπίθημα ἀμφικιονίσκου, ἐντειχισμένον, φέρον διάκοσμον ἐκ φύλλων ὕδροχαροῦς φυτοῦ (Πί ν. 119 γ).

ζ) Εἰς τὸν Ἁγιον Διονύσιον (Ἐπισκοπὴν) (βλ. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 132, Γ. Κουλικούρδη - Σ. Ἀλεξίου, ἔ. ἀ. σ. 81), τὴν Μητρό-

πολιν τῆς Παλαιοχώρας, ἐγένοντο αἱ ἐξῆς ἐργασίαι:

Ἐξωτερικῶς: 1) Ἐπισκευὴ ὀλοκλήρου τῆς ἐκ πλακῶν στέγης τοῦ ναοῦ, τῶν κεράμων τοῦ τρούλλου, ὡς καὶ τοῦ παρακειμένου κελλίου τοῦ Ἁγίου Διονυσίου καὶ στεγανοποιήσις τούτων (Πί ν. 118 β).

2) Διάνοιξις χάνδακος κατὰ μήκος τοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, βάρθ. 1.20 [καὶ πλάτ. 0,50 μ. καὶ ἐπίστρωσις τούτου διὰ λίθων καὶ ἔπειτα διὰ σιμεντοκονίας, ἐπιχρισθείσης καταλλήλως, πρὸς διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων καὶ προστασίαν τοῦ μνημείου ἀπὸ τῆς ὑγρασίας.

3) Ἀρμολογήματα εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ καθαρισμὸς τοῦ πέριξ χώρου. Ἐπίσης διαμόρφωσις καὶ ἀνακατασκευὴ τῶν βαθμίδων προσπελάσεως πρὸς τὸ προαύλιον τοῦ ναοῦ.

Ἐσωτερικῶς: 1) Ἀφηρέθησαν καὶ ἀποκατεστάθησαν οἱ κατεστραμμένοι « σουβάδες » τοῦ τρούλλου. Εἰς τὸ τύμπανον ἐτοποθετήθησαν τέσσαρα σιδηρᾶ ὑαλοστάσια.

2) Ἐκαθαρίσθησαν οἱ δύο ἐπικεχρισμένοι κίονες, οἱ στηρίζοντες τὸν τρούλλον καὶ οὕτω ἀπεκαλύφθησαν ἰωνικὸν καὶ κορινθιακὸν κιονόκρανα.

ζ) Εἰς τὸν ναῖσκον τῶν Ἁγίων Θεοδώρων (βλ. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ. ἄ., σ. 61) ἐγένετο ἔμφραξις ρωγμῶν τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ καὶ ἐπισκευὴ τῆς στέγης.

η) Τέλος, εἰς τὴν Μονὴν τῆς Ἁγίας Κυριακῆς (βλ. Ν. Μουτσοπούλου, ἔ. ἄ., σ. 110), εὕρισκομένην εἰς τὸ ἀνατολικώτερον σημεῖον τοῦ ἑρειπιῶνος, ἐγένετο στεγανοποιήσις τῆς στέγης καὶ ἀφαίρεσις τοῦ σαθοῦ ξυλίνου δαπέδου τοῦ δεξιοῦ ναοῦ καὶ ἀντικατάστασις τούτου δι' ἀκανονίστων λιθίνων πλακῶν, εἰς τὴν αὐτὴν μορφήν, ὡς καὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ἀριστεροῦ ναοῦ. Ἐξωτερικῶς ἐγένετο διαμόρφωσις καὶ καθαρισμὸς τοῦ χώρου καὶ ἀρμολογήματα εἰς τοὺς τέσσαρας τοίχους τοῦ ναοῦ, ὡς καὶ ἀνανέωσις τοῦ ὑδροχρωματισμοῦ αὐτῶν εἰς τὴν παλαιὰν ἀπόχρωσιν. Διὰ τὴν στεγανοποίησιν τοῦ ναοῦ ἀποκατεστάθη καὶ ἐτέθη εἰς λειτουργίαν παλαιὰ ἀποστραγγιστικὴ ἀύλαξ, κατὰ μήκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ βορείου τοίχου τοῦ ἀριστεροῦ ναῖσκου. Κατὰ τὰς

ἐργασίας στερεώσεως τῶν τοιχογραφιῶν ἀπεκαλύφθη ὀλόκληρον τὸ μεταξὺ τῶν δύο ναῖσκων ἀνατολικὸν διαχωριστικὸν τόξον καὶ διεπιστάθη ἢ μεταγενεστέρα κατασκευὴ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψε τὰς τοιχογραφίας τούτου.

Ἡ ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ ἀνατολικοῦ ποδαρακοῦ, τοῦ μεταξὺ τῶν δύο ναῖσκων τόξου, ἐπιγραφὴ ἀνεγνώσθη ὡς ἐξῆς :

Ἀνεκαινίσθη οὗτος ὁ θεῖος καὶ Πάνσεπτος ναὸς τῆς Ἁγίας Μεγαλομάρτυρος Κυριακῆς διὰ συνδρομῆς καὶ κόποις τοῦ Καθηγουμένου Παπα ΚΥΡ Ἀθανασίου ἔτους ,ΑΧΙΖ (1617)

θ) Εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου κατεγράφη παλαιοχριστιανικὸν μαρμάρινον ἐπίθημα, φέρον εἰς τὰς στενάς αὐτοῦ πλευρᾶς σταυρὸν ἐν μέσῳ φυλλώματος (Πί ν. 119 β).

ι) Ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίων ἐγκεκριμένων ὑπὸ τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως, κατεσκευάσθησαν καὶ ἐτοποθετήθησαν δέκα ξύλινοι θύραι εἰς τοὺς ναοὺς : 1) Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, 2) Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, 3) Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαύρικα, 4) Ἁγίου Ἐλευθερίου, 5) Ἁγίου Μηνᾶ, 6) τοῦ Σταυροῦ, 7) Ἁγίας Μακρύνης καὶ 8) Ἁγίας Κυριακῆς.

ια) Συγχρόνως πρὸς τὰς στερεωτικὰς ἐργασίας τὸ συνεργεῖον τῶν ζωγράφων - συντηρητῶν τοῦ κ. Τ. Μαργαριτάφ, ὑπὸ τὸν κ. Σ. Παπαγεωργίου, προέβη εἰς τὴν συγκράτησιν καὶ συντήρησιν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν ναῶν τῆς Παλαιοχώρας καὶ κυρίως τῆς Ἁγίας Κυριακῆς, Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μαύρικα, Μεταμορφώσεως κ. ἄ.

Ἡ λεπτομερὴς ἔκθεσις περὶ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀνήκει εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ Κεντρικοῦ Ἐργαστηρίου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

Αἱ ἐργασίαι διὰ τὴν συντήρησιν τῶν μνημείων καὶ τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς Παλαιοχώρας Αἰγίνης θὰ συνεχισθοῦν καὶ κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, ὅτε καὶ θὰ δοθοῦν λεπτομερέστερα στοιχεῖα τῶν ἐργασιῶν, φωτογραφίαι, σχέδια κ.λ.π.

ΠΑΥΛΟΣ ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΓΟΛΙΔΟΚΟΡΙΝΘΙΑΣ

Α' ΚΟΡΙΝΘΙΑ

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Ἐνασκαφαὶ Ἐθνικῆς ὁδοῦ

Ἡ κατασκευὴ τῆς νέας Ἐθν. Ὀδοῦ Κορίνθου - Πατρῶν, τῆς διερχομένης πολὺ νοτιώτερον τῆς σημερινῆς ἀρτηρίας, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ κατὰ τὸ ἀντίστοιχον ἄκρον τοῦ παραλίου πεδίου, πρὸς τοὺς πρόποδας τοῦ πρώτου ἐκ τῶν κλιμακῆδόν ἀνερχομένων ὑπιπέδων τῆς βορείας Κορινθίας, ὑπῆρξεν αἰτία τῆς ἀποκαλύψεως ἢ ἐπισημάνσεως σημαντικῶν ἐνίοτε ἀρχαίων εἰς γνωστάς, ἀλλὰ καὶ ἀγνώστους, θέσεις καὶ ἐγένετο ἀφορμὴ ἀνασκαφῶν πρὸς συστηματικὴν ἔρευναν τῶν ἀνευρισκομένων καὶ μάλιστα ἐκ καταστροφῆς ἀπειλομένων ἀρχαίων.

1. Τὸ ἀνατολικώτερον σημεῖον ἐρεύνης ἦτο εἰς τὴν θέσιν *Καλντερίμι* (εἰς τὸ 4ον περίπου χλμ. τῆς ὁδοῦ). Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη ὑπὸ τοῦ τότε Ἐφόρου τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καθηγητοῦ κ. Δ. Πάλλα, οὗτινος καὶ θὰ δημοσιευθῇ σχετικὴ ἔκθεσις.

Ὀλίγον ἀνατολικώτερον τῆς ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ, τῆς διακλαδουμένης ἀπὸ τῆς σημερινῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ πρὸς Ἀρχαίαν Κόρινθον, ἐντὸς ἀποχευτικῶν ἀulάκων, εὐρέθησαν δύο πῶρινα λαρνακες, κάθετοι μεταξὺ τῶν, ἄνευ ὅμως κτερισμάτων.

2. Ἐτι ἀνατολικώτερον, κατὰ τὴν ἐσκαφὴν πρὸς θεμελίωσιν «ποδαρικῶν» ὁδογεφύρας, ἀνευρέθη μικρὰ συστάς πωρίνων λαρνάκων, τῶν πλείστων παλαιόθεν κατεστραμμένων, ἀνασκαφεῖσα, ὡσαύτως, ὑπὸ τοῦ κ. Πάλλα. Εἰς μίαν τῶν λαρνάκων τούτων εὐρέθησαν κλασσικὰ ἀγγεῖα.

3. *Τοῦ Χελιώτη ὁ Μύλος*. Κατὰ τὸ 5+580 χιλιομέτρον, εἰς τὴν πρὸς Β. προέχουσαν ὑπώρειαν τοῦ ὑψώματος, τοῦ ἀποκαλουμένου «τοῦ Χελιώτη ὁ Μύλος» (Χελιωτόμυλος συχνά, ἰδίᾳ ὑπὸ τῶν ξένων, ἀτόπως ἐκφερόμενος), γνωστοῦ ἐκ τῆς ἐπ' αὐτοῦ ὑπάρξεως προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ¹, μὲ τὰς πρώτας ἐργασίας χαράξεως τῆς ὁδοῦ ἐπεσημάνθησαν τάφοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας, σχεδόν, τοῦ ἐδάφους. Ἦτο φανερόν ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν μεμονωμένοι, ἀλλ' ἀπετέλουν μέρος τῆς βορείας νεκροπόλεως τῆς Κορίνθου, τῆς ὁποίας ἑκατοντάδες τάφοι εἶχον κατὰ διαστήματα ἀνα-

σκαφῆ ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς² εἰς τὸ πεδινὸν μέρος, τὸ καταλαμβανόμενον σήμερον ὑπὸ ὀπωροκῆπων εἰς μικρὰν πρὸς ΒΑ. - Α. ἀπόστασιν.

Δι' ὃ καὶ ἐγκαίρως ἀνελήφθη, δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων, συστηματικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ καταστράματος τῆς ὁδοῦ ἐπὶ συνολικοῦ μήκους 150 μ. περίπου, ὅσου δηλαδὴ ὡς ἐκ τῆς ταπεινότερας στάθμης τῆς ὁδοῦ, προεβλέπετο ἢ εἰς βάθος ἐσκαφῆ. Ἡ ἀνασκαφὴ, γενομένη εἰς δύο περιόδους συνολικῆς διαρκείας ὑπὲρ τὸ τετράμηνον, διεξήχθη ὑπὸ τὴν αὐτοπρόσωπον διεύθυνσίν μου καὶ τὴν συνεχεῖ ἐπίβλεψιν τῆς Ἐπιμελητρίας Ὀλγας Ἀλεξανδρῆ, κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν τῆς Ἐπιμελητρίας Κ. Κρυστάλλη, κατὰ τὴν δευτέραν. Ὑπεύθυνοι τῶν τομέων ἦσαν καθ' ἑκάστην περίοδον τρεῖς, ἐπὶ πλεόν, ἐπιστημονικοὶ βοηθοί, ἀπόφοιτοι ἢ πτυχιούχοι τῆς ἀρχαιολογίας. Εἰς τὴν σύνταξιν τῶν σχεδίων ἐργάσθη ἐπὶ τι διάστημα ὁ σπουδαστὴς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης Εὐάγγελος Ἀδαμογιάννης.

Τὸ πλεῖστον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου κατελάμβανον τάφοι — ὀρθογώνια ὀρύγματα ἐντὸς τοῦ μαλακοῦ πωρολίθου — μέγα μέρος τῶν ὁποίων εἶχε μερικῶς ἢ ὀλικῶς καταστραφῆ ἢ διαταραχθῆ λόγω διαβρώσεως τοῦ ἐδάφους. Ἀλλὰ καὶ οἱ βαθύτερον ἀνωρυγμένοι τάφοι, εἰς σημεῖα ὅπου διετηρεῖτο ἢ ἐπίχωσις, ἔφερον σαφεῖς τὰς ἐνδείξεις διαταραχῆς, προερχομένης ἐκ τῆς διπλῆς ἢ καὶ πολλαπλῆς χρήσεως τῶν αὐτῶν ὀρυγμάτων.

Ἡ πολλαπλῆ δὲ αὕτη χρήσις δὲν εἶναι μόνον χρονικὴ ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς ποικίλιαν τρόπον ταφῆς. Οὕτω, ἐκτὸς τῶν ταφῶν ἐντὸς ὀρυγμάτων δύο ἢ καὶ πλείονων κεραμοσκεπῶν ἐντὸς ἐνὸς ὀρύγματος λαρνάκων (Πί ν. 120 α), ὑπάρχουν καὶ τινες ἐγγυτρισμοί, ὡς καὶ καύσεις κατὰ τὰς ὁποίας, ἐκτὸς συνήθων ἀμφορέων, χρησιμοποιοῦνται κυλινδρικοὶ τεφροδόχοι ἐναποτιθέμενοι εἰς εἰδικὰ λαξεύματα παρὰ τοὺς τάφους (Πί ν. 120 β - γ).

Ἡ κυρία ἐνδείξις δευτέρας χρήσεως ἦτο τὸ γεγονός ὅτι, ἐνῶ οἱ τάφοι, ὡς ἀνευρέθησαν, ἦσαν ἀπλᾶ ὀρύγματα, κατὰ τὸ πλεῖστον κεραμοσκεπῆ καὶ διὰ δικλινῶς τοποθετουμένων κεράμων, τὰ ὀρύγματα ἔφερον πατούραν κατάλληλον διὰ τὴν στέγασιν δι' ὀριζοντίων πλακῶν, αἵτινες καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις εὐρέθησαν καλύπτουσαι, ἐν

1. Βλ. AJA 24 (1920) σ. 3· 27 (1923) σ. 159· 34 (1930) σ. 409 καὶ Hesperia Supplement VIII, 488.

2. Βλ. von Corinth XIII, The North Cemetery (Princeton, 1963).

ὄλφ ἢ ἐν μέρει, τοὺς τάφους. Ὅτι ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ καὶ χρήσις τῶν ὀρυγμάτων ἦτο πολὺ παλαιότερα τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, εἰς τὴν ἀνάγονται τὰ εἰς ὀλίγας σχετικῶς περιπτώσεις σημειωθέντα κτερίσματα, ἐβεβαιώθη καὶ ἀπὸ τὴν παρουσίαν συστάδος ὀκτῶ ἀγγείων τῶν μέσων τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., παραμερισμένων εἰς τὸ ἄκρον τεταραγμένου τάφου.

Ἐνῶ ὅμως οἱ πτωχότεροι τῶν κατοίκων κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν ἠρκοῦντο εἰς τὴν χρῆσιν ἐτοιμῶν ὀρυγμάτων πρὸς ταφὴν τῶν νεκρῶν, ἄλλοι πλουσιώτεροι κατεσκεύαζον ὑπογίους θαλαμῶ τοὺς τάφους. Εὐρέθησαν ἑπτὰ τάφοι αὐτοῦ τοῦ εἴδους, τρεῖς μόνον τῶν ὁποίων, οἱ ἀνατολικώτερον κείμενοι, ἀνεσκάφησαν πλήρως. Ἐκ τούτων ὁ μὲν τάφος Ζ Ι εὐρέθη κενός, ἀρχαιότερον σεσυλημένος, ὁ δὲ τάφος Ε ΙΙ ἦτο columbarium, χρησιμοποίηθ' ὑπὸ Χριστιανῶν κατὰ τὸν 4ον ἢ 5ον μ.Χ. αἰ., δι' ὃ καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ του ἀνετέθη εἰς τὸν Ἐφορον τῶν Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Δ. Πάλλαν.

Ὁ τάφος Ζ Ι ἀπετελεῖτο ἀπὸ θάλαμον περίπου τετράγωνον μὲ καμπύλας τὰς δύο τῶν πλευρῶν, καθὼς καὶ τὴν ὀροφὴν. Ἡ εἰς αὐτὸν εἴσοδος ἐγένετο διὰ πλατέος κλιμακωτοῦ δρόμου (Πί ν. 120 δ), ἀπὸ τῆς Β. πλευρᾶς, δεξιὰ τῆς ὁποίας ὑπάρχει καὶ κόγχη. Τὰς τρεῖς ἄλλας πλευρὰς διαθέει συνεχῆς βᾶθρον, λελαξευμένον καὶ αὐτὸ εἰς τὸν βράχον, τὰ ἄκρα τοῦ ὁποίου δὲν ἐξικνοῦνται μέχρι τῆς Β. πλευρᾶς, ἀλλ' ἀπολήγουν εἰς μικρὰν ἀπὸ ταύτης ἀπόστασιν. Εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ πειοσχίμου τούτου θρανίου μικρὸν διάκενον ἔχει ἀφεθῆ, ἐν εἴδει τραπεζιοσχίμου βᾶθρου, τμήμα τοῦ βράχου, ἐπικεχρισμένον μὲ κονίαμα, ἐνισχυθὼν ἰσχυρῶς τὴν ἐντύπωσιν τρικλίνου, τὴν ὁποίαν ὑπενθυμίζει καὶ ἡ ὄλη ἐσωτερικὴ διάταξις τοῦ θαλάμου. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν ἡ ἀπουσία λαρνάκων ὑποδηλοῖ χρῆσιν τοῦ θαλάμου διὰ νεκρόδειπνα ἢ εἶναι συμπτωματικὴ, ὀφειλομένη εἰς τὴν ὀλοσχερῆ διαταραχὴν του.

Ὁ ὀλίγον ἀνατολικώτερον κείμενος τάφος Ε ΙΙ ἔχει στενώτερον κλιμακωτὸν δρόμον, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ πρὸς τὴν θύραν τοῦλάχιστον μέρος αὐτοῦ ἐκαλύπτετο διὰ καμάρας, ὡς δεικνύουν τὰ ἐπὶ τοῦ κονιάματος ἴχνη. Καὶ ἐδῶ ἡ διάταξις τῶν τάφων ἦτο πειοσχίμος, ἡ δὲ πρὸς τὸ τρίκλινον συνάφεια ἐδηλοῦτο καὶ διὰ τῶν ἐπὶ τῶν καλυμμάτων κτιστῶν προσκεφαλαίων. Εἰς τὰ τοιχώματα ὑπεράνω τῶν λαρνάκων, ὑπῆρχον θυρώματα — ἐννέα ἐν ὄλφ, ἀνὰ τρία καθ' ἑκάστην πλευρὰν.

Ἐκτὸς τῶν λαρνάκων, νεκροὶ εἶχον ἐναποθεθῆ καὶ εἰς τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάκενον, ἐκεῖ δὲ κυρίως ἀνευρέθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀγγείων καὶ μάλιστα

χύτραι καὶ μαγειρικὰ γενικῶς σκευή, καθὼς καὶ ἀρκετοὶ λύχνοι, ἐξ ὧν ἐβεβαιώθη ἡ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν χρησιμοποίησις τοῦ θαλάμου.

Ἐν τούτοις καὶ ἡ χρῆσις αὕτη δύναται μὲ μεγάλην πιθανότητα νὰ θεωρηθῆ ὡς δευτέρα, διότι ἄλλη ἐνδειξις παρουσίας Χριστιανῶν, οἱ μεταξὺ τῶν κογχῶν τῆς ἐναντι τῆς εἰσόδου πλευρᾶς σταυροί, εἶχον γραφῆ ἐπὶ τοῦ ἐφθαρμένου ἤδη κονιάματος (ἄλλοι σταυροί, σχεδὸν ἐξίτηλοι, δι' ἐρυθροῦ χρώματος, εἶχον παρατηρηθῆ εἰς τὰς πλευρὰς τοῦ δρόμου ἀμέσως πρὸ τῆς εἰσόδου). Εἰς ἄλλο σημεῖον τῶν τοιχωμάτων, πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ἀναγινώσκειται σαφῶς ἡ γραπτὴ ἐπιγραφὴ ΚΡΟΝΟΣ, ἐνῶ εἰς τὸ δυτικὸν τμήμα τῆς πλευρᾶς τῆς εἰσόδου (βορείας), ὑπάρχει ἄλλη, δυσδιάγνωστος ἐπιγραφὴ, δυναμένη ἴσως νὰ ἀναγνωσθῆ *Κοιμη[τήριον]*.

Ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸν μέρος τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ θαλάμου μικρὰ θυρίς φέρει εἰς στενομήκη βοθητικὸν θάλαμον, κατὰ τὸ μέσον τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἄνοιγμα φέρει εἰς ἐγκάρσιον σκέλος, μήπω πλήρως καθαρισθὲν ἀπὸ τὰ καταπεσόντα τεμάχια τῆς ὀροφῆς καὶ τὰ χῶματα, τὰ ὁποῖα εἰσέδυσαν διὰ τῶν δύο κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν φωταγωγῶν. Φωταγωγὸν ἔχει κατὰ τὴν ὁμόλογον, στενὴν ἐδῶ, πλευρὰν καὶ τὸ πρῶτον σκέλος, ἐξ αὐτοῦ δὲ φωτίζονται ἱκανοποιητικῶς αἱ χαριτωμέναι τοιχογραφίαι, αἱ κοσμοῦσαι τὴν σχεδὸν δικλινῆ ὀροφὴν, συγκείμεναι ἐκ κλάδων φερόντων καρπούς ροιᾶς καὶ πτηνὰ (Πί ν. 121 α).

Ὁ θάλαμος οὗτος εἶχε χρησιμοποίηθ' ὡς ὀστεοφυλάκιον, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰ ἐν παρατάξει τοποθετημένα καὶ πρὸς Ν. (πρὸς τὸν ἐκ τοῦ κυρίως θαλάμου ἐρχόμενον) ἐστραμμένα κρῆνια, τὰ ἀνευρεθέντα ὑπὸ τὰς πλάκας, αἵτινες, καλύπτουσαι καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου, σχηματίζουν ἐν αὐτῷ μίαν μεγάλην λαρνακοειδῆ θήκην.

Ἡ συστηματικὴ χρησιμοποίησις τοῦ χώρου ὡς ταφικοῦ ἀπὸ τῆς κλασσικῆς τοῦλάχιστον ἐποχῆς, κατὰ τὴν ἄμεσον μαρτυρίαν τῶν ἐρευνηθέντων τάφων, καὶ ἱκανῶς ὅμως ἐνωρίτερον, ἀπὸ τοῦ 8ου τοῦλάχιστον αἰῶνος, ἐὰν στηριχθῶμεν εἰς τὰ δεδομένα τῆς μικρῶν πρὸς Β. - ΒΑ., ἐν ἐπαφῇ σχεδὸν κειμένης, βορείας Νεκροπόλεως, ὅπου ἡ βαθεῖα ἐπίχωσις διέσωσε κατὰ τὸ πλεῖστον ἀδιαταράκτως καὶ τοὺς ἀρχαιότερους τάφους, ἀποδεικνύει τὴν ἐκεῖ που διέλευσιν σημαντικῆς ὀδικῆς ἀρτηρίας ἐξερχομένης τῆς πόλεως. Ἡ κατεύθυνσις τῆς ὁδοῦ ταύτης εἶναι φανερὸν ὅτι καθώριζε καὶ τὸν προσανατολισμὸν τῶν τάφων, ὅστις ἐκτὸς σπανίων ἐξαιρέσεων εἶναι σταθερὸς Β. -

Ν. ἢ Α. - Δ. Ὅτι δὲ ὁ πρῶτος εἶναι καὶ ὁ βασικός — ὁ κάθετος πρὸς τὸν ἄξονα τῆς ὁδοῦ — φαίνεται ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸν τῶν ὑπογείων τάφων, ὅστις εἶναι Β. - Ν., με εἴσοδον πάντοτε ἀπὸ Β. λόγῳ τῆς ἀπὸ Ν. πρὸς Β. κλίσεως τοῦ ἐδάφους.

Τῆς ὁδοῦ ταύτης τμήμα πράγματι ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ δυτικὸν τῆς ἀνασκαφῆς, συνεχιζόμενον πρὸς Β. - ΒΑ. ἐντὸς τοῦ ἀσκάπτου. Ἐκτὸς δὲ τῶν μετρίως καὶ ἀνίσως διατηρουμένων ἀδλακώσεων τῶν τροχῶν, τὸ μνημειωδέστερον λείψανον τῆς ὁδοῦ εἶναι συνεχῆς τμήμα ἀναλήμματος πρὸς τὸ ἄναντες, συγκειμένου ἐκ μεγάλων ἀνωμάτων ὀρθοστατῶν, ψαμμολιθικῆς, τὸ πλεῖστον, συστάσεως πωρολίθων (Πί ν. 121 β).

Ἡ φροντίς περὶ τὴν κατασκευὴν τῆς ὁδοῦ — δυναμένης πρὸ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν, πενιχρῶν ἄλλωστε, ὀστράκων τῶν ἀμέσως πρὸς ταύτην συνδεομένων, ἀορίστως μόνον νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν — μαρτυρεῖ καὶ σχετικὴν ἀκμὴν τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ συγκεκριμένης ἴσως ἀνάγκας. Περὶ τούτων δὲ ἔχομεν ἄλλην ἔμμεσον ἀλλὰ σαφῆ μαρτυρίαν, τὴν λατόμευσιν τοῦ αὐτοφουῶς πωρολίθου, ὄρατὴν μάλιστα εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον καὶ πρὸς τὰ βόρεια, χαμηλότερα, μέρη δυτικῶς πρὸς τὸν ἀνασκαφέντα χώρον. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἐξορύξεως πωροπλίνθων ὀρισμένου μεγέθους, καταλλήλων ἴσως δι' ἀνέγερσιν τειχῶν (Πί ν. 122 α).

Τὰ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς ἀνασκαφῆς λατομεῖα ταῦτα διακόπτουν ἄλλην ὁδὸν, ὑπερῶν τῆς ἀρχικῶς κειμένης καὶ παράλληλον περιπὼν πρὸς ταύτην. Ἡ ὁδὸς αὕτη ἀποκόπτεται ἄλλωστε καὶ ὑπὸ τῶν παρεμβαλλομένων τάφων καὶ πάσης ἄλλης ἀποκαλυφθείσης κατασκευῆς (Πί ν. 122 γ). Ἡ ἀκριβεστέρα χρονολόγησις τῆς εἰς τὴν μυκηναϊκὴν (καὶ δὴ καὶ τὴν ΥΕ III Α 2) ἐποχὴν στηρίζεται εἰς τὰ μικρότατα μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον, ἱκανὰ ὅμως τὸν ἀριθμὸν καὶ σταθερῶς κατὰ τὸν καθαρισμὸν ἐπ' αὐτοῦ τοῦ βράχου, καθ' ὅλον τὸ ἀδιατάρακτον τμήμα τῆς, συλλεγέντα ὄστρακα.

Ἐκτὸς τῶν καὶ ἀλλαγῶν τῆς ἀνασκαφῆς σημειωθέντων μυκηναϊκῶν, ἀφθονα σχετικῶς ὑπῆρξαν τόσον τὰ μεσοελλαδικά, ὅσον καὶ τὰ προϊστορικά ὄστρακα. Ἡ ἀνεύρεσις τῶν ὅμως εἰς σύνολα ἀναμειγμένα μετὰ ἄλλων νεωτέρων ἐποχῶν καὶ ἡ ἔλλειψις πάσης ἐν τῷ ἐδάφει κατασκευῆς, δυναμένης νὰ ἀποδοθῆ εἰς μίαν τῶν περιόδων τούτων, ἀποδεικνύει μᾶλλον τὴν ἐκ τοῦ ὑπερκειμένου ὑψώματος τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τοῦ «Χελιωτομύλου» βαθμιαίαν λόγῳ τῆς δια-

βρώσεως τῶν χωμάτων κάθοδον πρὸς τὸ ὑποκείμενον πεδῖον.

Διάφορον εἰκόνα τοῦ συνόλου τῆς ἀνασκαφῆς παρουσιάζουν τὰ ἀκραῖα αὐτῆς σημεῖα. Ἀνατολικῶς μὲν ἡ διάνοιξις χάνδακος διὰ τὴν διέλευσιν ὑπονόμου πρὸς ἀπορροὴν τῶν ὑδάτων τῆς μικρᾶς ὑπερθεν κοιλάδος, ἀπεκάλυψε παχύτατον τοῖχον ἐξ ὀπτοπλίνθων, ΒΑ. - Α. πρὸς ΝΔ. - Δ. κατευθύνσεως, με ὄψιν πρὸς Ν., ὅπου καὶ μικρὸν τμήμα δαπέδου ἐκ πηλίνων πλακῶν. Τὸ πάχος καὶ τὸ κονίαμα τοῦ τοίχου, εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος λελαξευμένου εἰς τὸν φυσικὸν βράχον, καθὼς καὶ ἡ ἔλλειψις διαιρέσεως, καθ' ὅλον τὸ ἀποκαλυφθὲν μήκος, ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν ὅτι πρόκειται περὶ δεξαμενῆς. Πρὸς τὴν εὐλογον ὑπόθεσιν περὶ ὑδραυλικῶν ἔργων (λόγῳ καὶ τῆς εἰς ρεματιῶν καταλλήλου θέσεως) συνδυάζεται καὶ ἡ ὑπαρξίς φρέατος, ἐλέγχου ὑδραγωγείου πιθανῶς, εἰς τὸ ΒΑ. σκέλος τοῦ χάνδακος. Εἰς τὸ δυτικὸν δὲ πέρασ τῆς ἀνασκαφῆς (ὅπου καὶ ὑπάρχει, ὀλίγον ὑψηλότερον, πηγὴ ὕδατος) ἀπεκαλύφθη πήλινος ἀγωγός, βαίνων ἀπὸ Ν. πρὸς Β. συμφώνως με τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, καλυπτόμενος ἀπὸ πειοσχήμευς κεράμους κάτω, ἄνω δὲ προχείρως με τεμάχια διαφόρων τύπων κεράμων.

Τὸ σύνολον τῆς ἀνασκαφῆς, ὡς διεμορφώθη με τὴν πρόοδον τῆς ἐρεῦνης, καὶ μάλιστα ἡ ὑπαρξίς τῶν καλῶς διατηρουμένων καὶ ἰδίᾳ τοῦ τοιχογραφημένου ταφικοῦ θαλάμου, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ εἰς ἱκανὸν μήκος ὄρατὸν ἀνάλημμα, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ θεωρηθῆ ὡς μὴ διατηρητέον. Δι' ὃ ἐν συμπονοίᾳ μετὰ τῶν ἀρμοδίων τεχνικῶν τῶν Δημοσίων Ἔργων, καὶ δὴ καὶ τοῦ ἐπιβλέποντος τὸ τμήμα τοῦτο τῆς ὁδοῦ μηχανικοῦ κ. Βακατάτση, ἀπεφασίσθη ἡ παράκαμψις τῆς Ἑθνικῆς ὁδοῦ, εἰς τρόπον ὅστε ὅλα τὰ ἀνασκαφέντα ἀρχαῖα νὰ διατηρηθοῦν. Οὕτω ἐντὸς τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου, τοῦ ὁποίου ἐπιβάλλεται ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς ἐρεῦνης καὶ ἡ διαμόρφωσις, εὐρίσκειται διαθέσιμος μεγάλη δημοσία ἔκτασις, ἡ ὁποία καὶ τὸ μουσειακὸν πρόβλημα τῆς Κορίνθου — καὶ τῆς Κορινθίας γενικώτερον — δύναται προσεχῶς νὰ λύσῃ.

Ὀλίγον δυτικώτερον κατὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀνισοπέδου διαβάσεως εἰς τὸ 5+855-5+865 χιλιόμετρον, εὐρέθησαν μεμονωμένα δύο πῶρινα σαρκοφάγοι — ὧν ἡ ἑτέρα κεκοσμημένη ἐσωτερικῶς με ἐρυθρὰς ταινίας — περιέχουσαι μεσοκορινθιακὰ ἀγγεῖα.

Κρήναι

Εἰς τὰ κλιμακῆδὸν ἀνερχόμενα ὑψίπεδα ὑπερῶν τοῦ πλουσίου κάμπου τῆς Βόχας, εἰς τὴν

περιοχήν τοῦ χωρίου Κρήναι (Μπραϊμπεη) καὶ εἰς τὸ κτῆμα τοῦ κ. Κωνστ. Γεωργ. Χαλκιώτη, ἐπεσκέφθημεν θαλαμοειδῆ μυκηναϊκὸν τάφον, ὁρατὸν ἐξ ὀπῆς διανοιγείσης κατὰ τὴν μηχανικὴν καλλιέργειαν, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου, εἰς ὃν ὑπὸ φοιτητρίας συγγενοῦς τοῦ κτηματίου παρεδόθησαν δύο ψευδόστομοι ἀμφορεῖς τῆς ΥΕ III Β περιόδου καὶ σφονδύλιον, κείμενα νῦν εἰς τὸ ἀρχαιολογικὸν σπουδαστήριον τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Στιμάγκα

Εἰς τὸ ὄρεινὸν τοῦτο χωρίον τῆς Ἀρχαίας Φλειοῦντος, ἔνθα καὶ ἄλλοτε εἶχον ἐπισημανθῆ ἀρχαῖα (βλ. BCH 80 (1956) σ. 250 καὶ ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 74-76) ἡ μηχανικὴ πάλιν καλλιέργεια τοῦ ἀγροῦ τοῦ Νικολάου Ραψαμαντιώτη εἰς θέσιν Καμάρι, ἔφερον εἰς φῶς δυσδιάγνωστα, μεσαιωνικὰ πάντως, λείψανα κτισμάτων, ἀπ' ὅπου προφανῶς εἰς δευτέραν χρῆσιν ἐκεῖ εὐρισκόμενον ἢ καὶ ἐντεταχισμένον περισυνελέγη καὶ ἀπότμημα μαρμαρίνου κίονος, ἐκ σχιστολιθικοῦ ὑποκυα-

Σχέδ. 1. Ἐπιγραφή ἐπὶ κίονος

νίζοντος μαρμάρου, μεγίστου ὕψ. 0,18 (εἰς τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν 0,14), μεγ. πλάξ. 0,165 καὶ μεγ. πλ. 0,145 μ., σφῆζον μέρος ἐπιγραφῆς (ὕψ. γραμμάτων 0,022 μ.), τιμητικῆς πιθανῶς αὐτοκράτορος, εἰς τρεῖς στίχους (συνολ. ὕψ. 0,107 μ.) (Σχέδ. 1):

[-----]ων[-----]
[---]ιρος νίονο[-----]
[-----]ου εκγο [ρον-----]

Σικυῶν

Παρά τὸ 21ον χιλιόμετρον τῆς αὐτῆς νέας Ἐθνικῆς ὁδοῦ, ἀμέσως μετὰ (δυτικῶς) τὸν Ἀσωπόν, αἱ ἐργασίαι ὁδοποιίας ἐδειξαν τὴν ὑπαρξίν σημαντικῶν κτισμάτων, ἐνίοτε μὲ μωσαϊκὰ δάπεδα ἐκ χαλίκων ἀναλόγων πρὸς τὰ τῆς Ὀλύμπου. Ἀπὸ τὰ συλλεγέμενα ὄστρακα ἢ χρῆ-

σις τοῦ τύπου φαίνεται ἀναγομένη εἰς τὸν 5ον καὶ 4ον π.Χ. αἰῶνα κυρίως, μὲ ὀλιγώτερα δείγματα καὶ παλαιότερων, μέχρι καὶ τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, περιόδων. Τὰ λείψανα ταῦτα παρετηρήθησαν εἰς μῆκος ἑκατοντάδων μέτρων, ὅπου προεβλέπετο στάθμη τῆς ὁδοῦ ταπεινότερα τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας καὶ αὐτοῦ τοῦ δαπέδου τῶν ἀρχαίων κτισμάτων, τῶν ὁποίων θὰ ἐπῆρχετο οὕτως ἀναποφεύκτως ἢ καταστροφῆ, ἔστω καὶ μετὰ προηγουμένην ἔρευναν. Προσπάθεια παρακάμψεως τῆς ὁδοῦ ἐνταῦθα ἦτο ἀσφαλῶς ἄσκοπος, ἀφοῦ προφανῶς τὰ λείψανα τῆς ἀρχαίας πόλεως ἐπεκτείνονται ἀμφοτέρωθεν εἰς ἀκαθόριστον ἔκτασιν. Καὶ ἐδῶ πρῶτον — ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ προϊσταμένου τοῦ 1ου Γ.Ε.Κ.Ο. κ. Παν. Ἀρνιώτη — ἐξευρέθη ἡ λύσις τῆς ἀνυψώσεως τῆς στάθμης τῆς ὁδοῦ, ὑπὸ τὴν ὁποίαν διατηροῦνται τὰ ὑπάρχοντα λείψανα, ἀνέπαφα καὶ ἐξησφαλισμένα, ἐνῶ συγχρόνως προσφέρεται διὰ τὸ προσεχέστερον μέλλον ἡ ἔρευνα τῶν ἐκατέρωθεν τῆς ὁδοῦ, καθ' ὅλον τὸ ἐπισημανθὲν μῆκος, ἀσφαλῶς ὑποκειμένων ἐρειπίων, τὰ ὁποῖα ἀναμφισβητήτως ταυτίζονται μὲ «τὴν τοῦ Αἰγιαλέως ἐν τῷ πεδίῳ πόλιν» (Παυσ. II, 7. 1), εἰς θέσιν τὴν ὁποίαν οὐδεὶς μέχρι σήμερον εἶχεν ὑποπτεῦθῆ, καὶ ὅθεν οὐδέποτε, ὅσον εἶναι γνωστὸν, εἶχεν ἀναφερθῆ ἢ ἀνεύρεσις ἀρχαίων.

Εἰς τὴν γνωστὴν — τὴν ἑλληνιστικὴν καὶ ρωμαϊκὴν — Σικυῶνα, ἐπεσημάνθησαν λείψανα ἀρχαίου κτίσματος εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ χωρίου Βασιλικόν, κατὰ τὴν ἀνόρυξιν τῶν θεμελίων τῆς τελικῶς μὴ ἀνεγερθείσης οἰκίας Διαμαντοπούλου. Μεταξὺ τῶν ὄστράκων καὶ κεράμων περιλαμβάνεται καὶ κωδωνόσχημον εἰδάλιον νέγρου, ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἄλλα λείψανα περιοριζόμενα εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ βράχου λαξεύματα, παρετηρήθησαν εἰς τὴν νοτιοανατολικωτέραν, παρὰ τὴν ὄφρυν τοῦ ὑπὲρ ὁδοῦ, οἰκίαν.

Ἐξωθι, τέλος, τῆς οἰκίας τοῦ Σπυρ. Μάστορα, μεταξὺ τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ τοῦ χωρίου καὶ τῆς ἀποθήκης σταφίδος, ἀπόκειται ἐνεπίγραφον βάθρον χαλκοῦ ἀγάλματος, ὕψ. 0,315 καὶ πλευρᾶς 0,742 μ. (ὕψ. γραμμάτων 0,025 - 0,030 μ.). Ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς:

Κλείδας
Μνασικλέους
Κορυραῖοι
Ἀνέθηκαν

Καμάρι

Ἐξ ἀφορμῆς καὶ πάλιν τῶν ἐργασιῶν διανοίξεως τῆς νέας Ἐθνικῆς ὁδοῦ, δυτικώτερον τοῦ χωρίου.

εις την εκ του δμωνύμου χειμάρρου θέσιν Φόνισσα (ή Σουριά), έπεσημάνθη οικισμός της ύστερας ρωμαϊκής εποχής, ώρισμένα στοιχεία του όποιου είναι όρατά κατά την νοτιαν παρεϊάν και νοτιώτερον της νέας όδοϋ. Μεταξύ των άρχιτεκτονικών μελών σημειωτέα: 1. Ήμικίων συμφυής μετά του πεσσοϋ, εκ σκληροϋ πωρολίθου, πλάτους 0,39 και πάχους 0,46 - 0,55 μ. (μετά του ήμικίονος), 2. Σφόνδυλος κίονος εκ του αϋτοϋ ύλικοϋ, διαμ. 0,415, έτερος διαμ. 0,78 και τρίτος εκ σκληροϋ λευκοροδιζοντος άσβεστολίθου, διαμ. 0,43 μ., 3. Ίωνικόν κιονόκρανον, 4. Βάσις περιρραντηρίου.

Νεμέα

Εις την προς τα Δερβενάκια θέσιν Τρητός, την διατηροϋσαν τó δνομα της άρχαίας από Κλεωνών εις Άργος άμαξιτής όδοϋ (Παυσ. ΙΙ, 15. 2), ή μηχανική καλλιέργεια του άγροϋ του κ. Άναστ. Καλλαρά άπεκάλυψε την ύπαρξιν μεγάλου κτηρίου, μέρους μάλλον κτηριακοϋ συγκροτήματος, προκεχωρημένων ρωμαϊκών χρόνων, οί προς την προς Ν. άπότομον κλιτών του όποιου αναλημματικοί τοίχοι ήσαν πάντοτε όρατοί. Κατά την διάνοιξιν αϋλακος άρδεύσεως εις τó υπό την κλιτών ταϋτην επίπεδον, κατακρημισθέντα προφανώς εκ του ύπερκειμένου κτηρίου, ειχον πρό έτων άνευρεθί και έφυλάσσοντο εις τόν άγροτικόν οικίσκον του Βασιλείου Καπετάνιου τά έξής γλυπτά:

1. Κορμός νεανίου με ίμάτιον, καταλείπον άκάλυπτον τó άριστερόν του στήθους (Π ί ν. 122 β). Μετρία βιοτεχνική έργασία.

2. Πλίνθος άγάλματος μετά μέρους της κνήμης και του άκρου ποδός.

3. Πλίνθος σφύζουσα τούς πόδας κυνός (Π ί ν. 122 δ). Καλή έργασία, πιθανώς κλασσικών χρόνων.

Β' ΑΡΓΟΛΙΣ

Μυκήναι

1. Άνασκαφαι Άκροπόλεως (συγκροτήματος έργαστηρίων και άποθηκών των άνακτόρων). Βλ. την έκθεσιν του άνασκαφέως καθηγητοϋ Γ. Μυλωνά εις τó Έργον 1965 σ. 61 κ.έ.

2. Δαπάναις της Ύπηρεσίας έγένετο όλίγον μετά τó πέρας των άνασκαφών στερέωσις των μυκηναϊκής εποχής τοίχων. Ή στερέωσις εις τινα σημεία έπεξετάθη και εις τās άποθήκας της οικίας των κίωνων.

Φίχτια. Ρωμέικα

Εις άπόστασιν ώρας τοδλάχιστον προς Δ. των

Φιχτίων και εις διάφορα σημεία του ύψώματος, έφ' οϋ τó έξωκκλήσιον του Άγίου Γεωργίου, παρατηρήθησαν άραιά ίχνη προϊστορικής χρήσεως του τόπου, πυκνότερα πέριξ του έξωκκλήσιου, όπου και πλήρης σχεδόν ΥΕ ΙΙ Β ψευδόστομος άμφορίσκος άνευρέθη, σχεδόν επί της επιφανείας.

Άκριβώς εις τó 37ον χλμ. της Έθνικής όδοϋ Κορίνθου - Τριπόλεως, ήτοι περι τά 2 μόλις χλμ. προς Β. των Φιχτίων, εις τούς άγρους άμέσως κάτωθι, δυτικώς της όδοϋ, παρατήρησα και συνέλεξα όλίγα μυκηναϊκά όστρακα και άποτμήματα όψιανού.

Καστράκι

Ένδιαφέρον παρουσιάζει ό βυζαντινός, πιθανάτα, πύργος ύπεράνω της όδοϋ, παρά τά Χάνια, επί καταλλήλου φυσικοϋ άντερείσματος, παρά τόν εκεί διερχόμενον χειμάρρον.

Άπό την ΒΑ. κλιτών του ύψώματος συνέλεξα και όλίγα κλασσικά όστρακα.

Πλησίον του χωρίου και κατά την άριστεράν παρεϊάν της προς τούτο όδοϋ, είναι όρατός τάφος λαρνακοειδής, άποκοπεις κατά την πρό έτων διάνοιξιν της όδοϋ.

Έντός του χωρίου, τέλος, και εις τó ύψηλότερον σημείον αϋτοϋ επί του πλατώματος, όπου και τó νεκροταφείον, κατά την ίσοπέδωσιν του γειτονικοϋ χώρου διά παιδιάς, έφάνησαν ένδειξεις χρήσεως, ταφικής μάλλον, του χώρου, χωρίς όμως όστρακα ή άλλα στοιχεία βοηθοϋντα την χρονολόγησιν.

ΑΡΓΟΣ

Όπως πάντοτε κατά τά τελευταία έτη, συχνά ύπήρξαν τά κατά τās οικοδομάς γενόμενα εύρήματα, εις ά προσετέθη και ή άποκάλυψις μέρους της άρχαίας νεκροπόλεως, κατά την έκσκαφήν του χώρου του Έθνικοϋ Γυμναστηρίου, εις την νοτιοδυτικήν παρυφήν της σημερινής και της άρχαίας πόλεως.

Άρχόμενοι από Β. και Α. και κατερχόμενοι προς Ν. και Δ. καταγράφομεν τά σημεία, ένθα έπεσημάνθησαν άρχαία :

Ξεριάς

Οικία Μαλκέζου. (Παρά τó νεκροταφείον του Άγίου Νικολάου και τόν ήρειπωμένον άνεμόμυλον, τόν άριστερά της όδοϋ διά τόν προς Άργος έρχόμενον).

Κατά την έκσκαφήν βόθρου εις την βορειαν πλευράν του οικίσκου άνευρέθη εις βάθος 0,70 μ. πώρινος τοίχος, Α.- Δ. κατευθύνσεως, πάχ. 0,62 μ.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα τοῦ ἔχει μῆκ. 2 μ. καὶ ἡ μόνη πλήρως ἀποκαλυφθεῖσα πλίνθος 1 μ. Οὐδὲν ὄστρακον ἢ ἄλλο εὑρημα βοηθητικὸν τῆς χρονολογήσεως τοῦ τοίχου ὑπῆρχε.

Ἐντὸς τῆς σημερινῆς κοίτης τοῦ Ξεριᾶ, ἰκανῶς ὅμως νοτιοανατολικώτερον, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀμμοληψίας, ἐφάνη ἀριθμὸς ταφικῶν πίθων, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα συλλεγόμενα ὄστρακα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀναλογίαν παρομοίων εὑρημάτων εἰς Ἄργος, δύνανται μὲ πολλὴν πιθανότητα νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ὑπεράνω ἐνὸς τῶν πίθων τούτων ἐφάνη καὶ κεραμοσκεπῆς κλασσικὸς τάφος³.

Ὅδος Περρούκια 20 (οἰκία Τσακιροπούλου, πρώην Δημ. Κόλλια).

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν βόθρου, διαστάσεων 4.30 x 2.50 μ., εἰς τὸ ΝΑ. μέρος τῆς ἀλλῆς καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἐνεφανίσθησαν τὰ ἐξῆς ἀρχαῖα:

α. Εἰς τὸ ΒΔ. μέρος τοῦ βόθρου μικρὸς κιβωτίσχημος τάφος, ἄνευ καλύμματος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 0,39 x 0,22 μ. Περιεῖχεν ἐλάχιστα ἀποτρίμματα ὀστέων καὶ μικρὰ τεμάχια ἀνθρώκων.

β. Εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν καὶ διαγωνίως ὡς πρὸς τὸν βόθρον, γωνία θεμελίωσης κτηρίου ἐξ ἀσβεστολίθων (κλασσικῆς ἢ ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς).

Ὅδος Περρούκια 66 (οἰκία Βασ. Κωνσταντοπούλου).

Εἰς τὸ ΒΑ. τμήμα τοῦ πρὸς οἰκοδόμησιν χώρου ἀνεσκάφησαν ὑπὸ τῆς Ἐπιμελητρίας δ. Ὀλγας Ἀλεξανδρῆ οἱ ἐξῆς τάφοι :

Τάφος I. Κιβωτίσχημος, Β.-Ν. κατευθύνσεως, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 1.25 x 0,90 μ. Νεκρὸς εἰς στάσιν συνεσταλμένην, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν., καὶ ἔχων ἀνὰ μίαν περόνην εἰς τοὺς ὤμους. Περὶ τὴν κεφαλὴν τρία ἀγγεῖα. Ἄλλα τέσσαρα ἀγγεῖα παρὰ τοὺς πόδας, δεξιὰ, καὶ ἕτερον (ἀσκός), ἀριστερά. Χάνδρα ἐπὶ τοῦ στήθους δεξιὰ, εἰς χαλκοῦς δακτύλιος καὶ πέντε σιδηροῖ.

Τάφος II. Ἀνατολικῶς τοῦ προηγουμένου καὶ εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0,50 μ. ὑψηλότερον. Κιβωτίσχημος, καλυπτόμενος ὑπὸ μεγάλης πλακῶς καὶ ἐτέρων μικροτέρων, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1 x 0,66 μ. Νεκρὸς ὀκλάζων μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β., μὲ δύο περόνας εἰς τοὺς ὤμους καὶ ἀμφορέα ἐφαπτόμενον τῆς δεξιᾶς παρεΐας. Κάτωθι τῆς λεκάνης εὑρέθη χαλκοῦς στρεπτός δακτύλιος, δισκάριον ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ τεμάχιον σιδηροῦ δακτυλίου.

Τάφος III. Νοτίως τοῦ προηγουμένου, κιβωτίσχημος, Β.-Ν. κατευθύνσεως, ἐξωτερικῶν

3. Ὅμοια εὑρήματα εἰς τὴν κοίτην τοῦ Ξεριᾶ ἐσημειώθησαν ἐπίσης πρὸ τινῶν ἐτών. Βλ. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 93 ἀριθ. 5.

διαστάσεων 1.85 - 1.05 μ. Σκελετὸς μετρίως διατηρούμενος, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Ν. καὶ τεμάχια ἀνθρώκων παρὰ τοὺς πόδας. Ἀριστερά τοῦ κρανίου πρόχους.

Τάφος IV. Κιβωτίσχημος, καλυπτόμενος ὑπὸ μεγάλης πλακῶς, στερεομένης διὰ μικροτέρων πέριξ, μεγίστων ἐξωτερικῶν διαστάσεων 1.53 x 1.10 μ. Σκελετὸς καλῶς διατηρούμενος, μὲ τέσσαρα ἀγγεῖα περὶ τὴν κεφαλὴν.

Καὶ ἐδῶ, ὅπως καὶ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ ΟΤΕ (βλ. κατωτέρω), ἴδια εἰς ἑκτασιν ΒΑ.-Α. τοῦ τάφου, εὑρέθησαν ἄφθονα μυκηναϊκά, ἴδια κύλικες καὶ σκύφοι καὶ ὀλίγα μινυακὰ (ΜΕ) τεμάχια ἀγγείων.

Ὅδος Κοραῆ 3 (οἰκία Μάνθου Παρασκευοπούλου, Β.-ΒΔ. τοῦ ΟΤΕ καὶ περὶ τὰ 150 μ. ἀνατολικῶς τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Πέτρου).

Τάφος I. (Εἰς τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ 3ου πεδίου τῆς Β. σειρᾶς). Κιβωτίσχημος, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.22 x 0,65 μ. Ὅστᾶ πολὺ κατεστραμμένα, μὲ ἐμφανῆ ἴχνη καύσεως, καὶ δύο κρανία, ἐν ἐπαφῇ μεταξὺ τῶν, εἰς τὴν δυτικὴν στενὴν πλευρᾶν. Περιεῖχεν ἐπτὰ ἀγγεῖα.

Τάφος II. Ὅμοιος τάφος, μικρὸν μέρος τοῦ ὀποίου ἀπεκαλύφθη εἰς τὴν ΒΑ. γωνίαν τοῦ αὐτοῦ πεδίου, εἰς βάθος 2.20 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας. Δὲν ἠρευνήθη καὶ ἐκαλύφθη, ἀφοῦ ἐμονώθη, διὰ χώματος.

Εἰς ἄλλο πέδιλον (τὸ μεσαῖον τῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Κοραῆ ἀνατολικῆς πλευρᾶς), ἀπεκαλύφθη πάριος τοίχος, διερχόμενος σχεδὸν διαγωνίως δι' αὐτοῦ, ἦτοι Β.-ΒΑ. πρὸς Ν.-ΝΔ. κατευθύνσεως, εἰς βάθος 2 μ. Σφύζεται εἰς δύο δόμους, πλ. 0,32 μ., ὧν ὁ μὲν κατώτερος ὕψ. 0,15, ὁ δὲ ἀνώτερος 0,50 μ.

Ὅδος Βασ. Γεωργίου Α' καὶ Νικηταρᾶ (κτήριον ΟΤΕ). Κατὰ τὰς ἐργασίας τῆς ἐσκαφῆς πρὸς θεμελίωσιν τῆς πρὸς Δ. ἐπεκτάσεως τοῦ κτηρίου τοῦ ΟΤΕ εὑρέθησαν καὶ ἄλλοι γεωμετρικοὶ τάφοι.

Τάφος I. Πίθος μὲ κοιλίαν πρὸς τὴν Β.-ΒΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου, χρονολογούμενος ἀπὸ ὀλίγα γεωμετρικὰ ὄστρακα.

Τάφος II. Τεταραγμένος, κιβωτίσχημος πιθανῶς, τάφος εἰς τὸ Β.-ΒΔ. τοῦ οἰκοπέδου, μὲ ἀρκετὰ γεωμετρικὰ ὄστρακα.

Τάφος III. Κιβωτίσχημος, Α.-Δ. κατευθύνσεως, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 1.60 x 1.03 - 1.10 καὶ ἐσωτερικῶν 1.32 - 1.37 x 0,80 μ. Σκελετὸς πολὺ ἐφθαρμένος, εἰς στάσιν ὀκλάζουσαν, μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς Δ. Περὶ τὸ μέσον τῆς Β. πλευρᾶς εὑρέθησαν μόνωτον πρωτογεωμετρικὸν κύπελλον, ἐπὶ δὲ τοῦ σκελετοῦ, εἰς διάφορα σημεῖα τὰ ἐξῆς μεταλλικὰ ἀντικείμενα :

Δύο σιδηραῖ περόναι, ἀνά μία ἐφ' ἑκατέρου τῶν ὤμων, ὧν ἡ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μετ' χαλκῆν κεφαλὴν, δύο χρυσοῖ σφηκωτῆρες ἑκατέρωθεν τῆς κεφαλῆς καὶ δύο χαλκοῖ δακτύλιοι ἐπὶ τῆς κοιλίας.

Τάφος IV. Ταφὴ ἐντὸς μεγάλου τριποδικοῦ ἀμφορέως κατὰ τὸ Β. μέρος τῆς δυτικῆς παρεΐας τοῦ οἰκοπέδου. Ἐξῶθι τοῦ πρὸς Β. στομίου τοῦ ἀμφορέως κranίον καὶ ἄλλα ὄστᾶ ἐν ἀταξίᾳ, μαρτυροῦντα ἡμίκανσιν. Παρ' αὐτὸ κρατήρ. Ἐντὸς τοῦ ἀμφορέως, πρὸς τὴν ἐλλείπουσαν, ἴσως διὰ τὴν ἐνθεσιν τῶν κτερισμάτων, βάσιν, κranίον καὶ τρία ἀγγεῖα, τὸ ἐν ἐντὸς τοῦ ἄλλου.

Τάφος V. Κιβωτιόσχημος πρὸς Β. τοῦ τάφου III. Περιεῖχε μόνον σιδηροῦν ἀντικείμενον, πολὺ ἐφθαρμένον, ἐπὶ τοῦ στέρνου τοῦ νεκροῦ.

Τάφος VI. Μερικῶς τεταραγμένος κιβωτιόσχημος τάφος πρὸς Α., μετ' δάπεδον ἐκ χαλίκων, περιέχων: α. Τὸ κάτω μέρος κλειστοῦ ἀγγείου, β. Περόνην χαλκῆν, γ. Σιδηροῦν ἀντικείμενον, δ. καὶ ε. Δύο χρυσαῖ συρματίνας σπείρας (ἐνώτια ἢ ψέλια).

Μεταξὺ τῶν ἀφθόνων ὄστράκων τῶν περισυλλεγόντων εἰς τὰ χώματα τοῦ οἰκοπέδου, ἰδιαίτερος ἀξιοσημείωτα εἶναι τὰ μεγάλα, συχνά, τεμάχια μικροναυτικῶν ἀγγείων, μετ' πλούσιον διάκοσμον, χαρακτηριστικῶν τῆς ΥΕ III Α2/Β περιόδου. Ἐξαιρετικῶς μεγάλη ἀναλογία τῶν ἀγγείων τούτων ἦσαν ὑπίποδες κύλικες.

Ὁδὸς Γούναρη 62 (54) (οἰκία Δασκαλάκη, ἐναντι τῆς συμβολῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Πολυγένοους)

Καὶ εἰς τὰ πέντε πέδιλα, τὰ ἀνορυχθέντα κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πρὸς τὴν ὁδὸν Γούναρη πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου καὶ εἰς βάθος 2.80 μ., ἀπεκαλύφθη τμήμα λιθοστρώτου ὁδοῦ, καμπωμένης ἐν ἀρχῇ ἐπ' ὀλίγον ἐλαφρῶς πρὸς τὰ δυτικά, ἐν συνεχείᾳ δ' αἰσθητότερον πρὸς τὰ ἀνατολικά.

Τὸ λιθόστρωτον ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλας διαφόρων σχημάτων πλάκας, ἐκ σκληροῦ ἀνοικτοτέφρου ἀσβεστολίθου (Λαρίσης), ἐντὸς δὲ τοῦ πάχους αὐτῶν εἶναι λελαξευμένη ἀδλαξ, πλ. 0,12 (κάτω) - 0,17 (ἄνω) καὶ βάθ. 0,15 μ., ἀπὸ τὴν φορὰν τῆς ὁποίας καθορίζεται καὶ ἡ ὑποθετικὴ κατεύθυνσις τῆς ὁδοῦ.

Εἰς τὸ ἀκράϊον, πρὸς Β., πέδιλον καὶ εἰς ἀπόστασιν 0,50 μ. ἀνατολικῶς τῆς ἀδλακώσεως, ἐσφάζετο τοῖχος πάχους 0,30 μ., εἰς δύο δόμους, ὧν ὁ κατώτερος ἐν εἶδει ὀρθοστάτου εἶχεν ὕψ. 0,40, ὁ δ' ἐπ' αὐτοῦ 0,60 μ. Ἀνατολικῶς τοῦ τοίχου ὑπῆρχεν ἀνώμαλόν πως δάπεδον ἐκ κονιάματος, εἰς ἐπίπεδον κατὰ 0,10 - 0,18 μ. ὑψηλότερον τοῦ λιθοστρώτου. Δυτικῶς ἀπεκαλύφθησαν, εἰς μῆκος

ὕπερ τὰ 3 μ., τμήματα δύο τοίχων, Β. - Ν. κατευθύνσεως, εἰς ἀπόστασιν περὶ τὰ 3 μ. ἀπὸ τῆς αὐλακος τῆς ὁδοῦ.

Ὁδὸς Θεάτρου 76 (οἰκία Φάσσου)

Κατὰ τὴν ἀνόρυξιν βόθρου 2 μ. βορείως τοῦ Β. τοίχου τῆς οἰκίας, ἐπεσημάνθησαν καὶ ἐκαθαρίσθησαν ὀρισμένα λείψανα ἀρχαῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων μέρος κιβωτιόσχημου γεωμετρικοῦ τάφου, ἄνευ καλύμματος, δι' ὃ προφανῶς συλημένου (Πί ν. 123 α). Περισυνελέγη μόνον ἀριθμὸς γεωμετρικῶν, κυρίως, ὄστράκων.

Ὁδὸς Τριπόλεως 5 (οἰκία Ἀναγνωστοπούλου)

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν πεδίων πρὸς ἀνέγερσιν οἰκοδομῆς εἰς τὸ οἰκοπέδον Ἀναγνωστοπούλου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριπόλεως 5, πλησιέστατα τῆς ἐν μέρει ἀνεσκαμμένης ἀρχαίας Ἀγορᾶς τοῦ Ἄργους, ἐνεφανίσθησαν σημαντικὰ στοιχεῖα κτηρίων, λόγῳ τῶν ὁποίων καὶ ἐματαιώθη ἡ οἰκοδόμησις. Ὄστρακα καὶ τρόπος κατασκευῆς βεβαίουν τὴν χρονολόγησιν εἰς τοὺς πρῶτους βυζαντινοὺς χρόνους. Εἰς τὰ (πρὸς τὴν ὁδὸν) δυτικώτερα τμήματα παρατηρήθη ἐκτεταμένη χρῆσις ἀρχαίου ὕλικου, μεταξὺ τοῦ ὁποίου καὶ τὰ εἰς σκληρὸν λίθον λελαξευμένα τμήματα αὐλακος περισυλλογῆς τῶν ὑδάτων τῆς στέγης μεγάλου κτηρίου, καθὼς καὶ οὐδοὶ θύρας.

Καὶ εἰς τὰ μὲν ἄλλα πέδιλα, λόγῳ τῆς μικρᾶς ἐκτάσεως, καὶ τῆς ἡμιτελοῦς ἐν πολλοῖς ἀνασκαφῆς, ἡ εἰκὼν εἶναι μᾶλλον συγκεχυμένη. Εἰς ἐν ὅμως τῶν ἐσωτερικῶν ἀνατολικῶν πεδίων, ἀπεκαλύφθη τμήμα ἐργαστηρίου μετ' λιθίνην λεκάνην, διαμέτρου 0,60 μ., μετ' ἴχνη οὐσίας ἢ βαφῆς κυανοτέφρου, βεβυθισμένην ἐντὸς δάπεδου ἐκ πηλίνων πλακῶν, ὅπου ἐντονα ἴχνη πυρός, δυτικῶς δὲ μέγας πήλινος πίθος, διαμέτρου ὕπερ τὸ 1 μ.

Τριπόλεως 7 (οἰκία Μπονῶρη)

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν πεδίων πρὸς κατασκευὴν νέας οἰκοδομῆς εἰς τὴν αὐλὴν τῆς, παραπλευρῶς πρὸς Ν. τοῦ οἰκοπέδου Ἀναγνωστοπούλου, οἰκίας Μπονῶρη ἀπεκαλύφθη μωσαϊκὸν δάπεδον, ἢ ἀνεύρεσις τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἀφορμὴ διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν καὶ ἐκτελέσεως δοκιμαστικῶν ἀνασκαφῶν.

Κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς μεγάλης αἰθούσης, τὰ πρὸς Β. μόνον ὄρια τῆς ὁποίας ἐνετοπίσθησαν. Ἡ αἰθουσα κοσμεῖται μετ' μωσαϊκὸν δάπεδον, ἢ διάταξις τοῦ ὁποίου διαγράφεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ὡς ἐξῆς: Τὸ δυτικὸν μέρος καταλαμβάνεται ἀπὸ τρεῖς ζώνας, ὧν αἱ

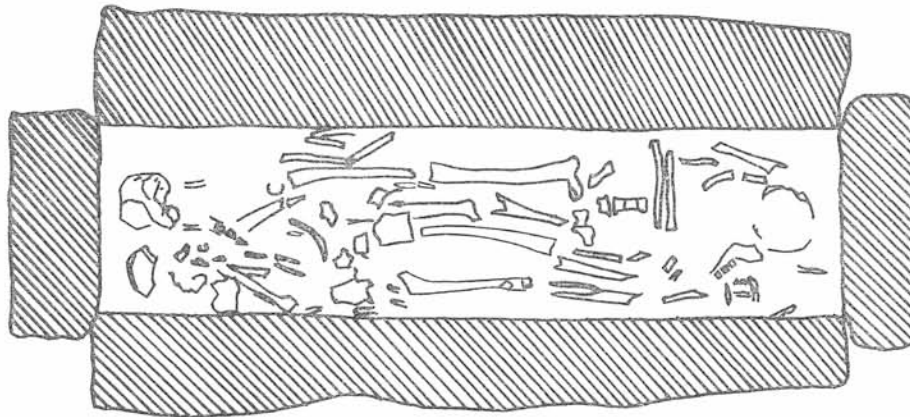

δύο δυτικότεραι με πελέκεις και ρόδακας και ή ανατολικότερα με εναλλασσόμενα γεωμετρικά σχέδια έρυθρου και κυανού χρώματος. Ἐκολουθεῖ μέγα τετράγωνον πλαίσιον, περιβαλλόμενον με πλοχμόν και καμπύλον μαίανδρον. Ἐντός τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου, περίξ κεντρικοῦ μεταλλίου, ἐλάχιστα σφζομένου, ἀκτινοειδῶς πρὸς τὰς γωνίας διατεταγμένα, τέσσαρες ὀρχούμεναι Μαινάδες κρατοῦσαι θύρσον, μεταξύ δὲ αὐτῶν αὐληταὶ Σάτυροι (Πί ν. 123 β).

Ἄνατολικότερον ὑπάρχουν ἄλλα πλαίσια, οὐχί πλήρως ἀποκαλυφθέντα, περιβαλλόμενα ἀπὸ

στηματική τις περιγραφή θὰ ἐλάμβανε μεγάλην ἔκτασιν, δυσανάλογον διὰ τὰ Χρονικά), ἀφ' ἑτέρου δέ, λόγω τοῦ πολλαπλοῦ ἐνδιαφέροντός της, ή συστηματική της δημοσίευσις ἀποτελεῖ ἐπιστημονικόν χρέος, περιορίζομαι ἐνταῦθα εἰς γενικὴν μόνον περιγραφὴν και ἐπισήμανσιν ἐνδιαφερόντων τινῶν σημείων.

Οἱ ἑλληνιστικοὶ και κλασσικοὶ τάφοι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον λαρνακοειδεῖς, ἀποτελούμενοι κατὰ τὰς πλευράς ἀπὸ τέσσαρας παχείας (περὶ τὰ 0,20 μ.) παρίνας πλάκας (πρβλ. Πί ν. 124 α' Σχέδ. 2) και καλυπτόμενοι ἐκ δύο ὁμοίων πλακῶν

Σχέδ. 2. Τάφος ἐκ τοῦ Γυμναστηρίου Ἄργους

πλαίσιον με βλαστοειδή, με ἀνθρωπίνας μορφάς (ή προσωπεῖα) και ζῶα, μεταξύ τῶν ἐλίκων. Τὸ πλαίσιον διαιρεῖται εἰς δύο ὀρθογώνια μέρη, ὧν τὸ μὲν δυτικὸν με γάστραν και Ἐρωτα, τὸ δὲ ἀνατολικὸν με ποταμόν, ὅπου κολυμβᾷ γυναικεῖα μορφή.

Ἐθνικὸν Γυμναστήριον

Ὅλιγον ἐκεῖθεν τοῦ ΝΔ. ἄκρου τῆς πόλεως, εἰς δὲ σημεῖον ή νοτία κλιτὸς τῆς Λαρίσης σβήνει με ἀνεπαίσθητον σχεδὸν κλίσιν, ἀπεφασίσθη ή ἐγκατάστασις τοῦ Ἐθνικοῦ Γυμναστηρίου τοῦ Ἄργους. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπητεῖτο ή πλήρης ἰσοπέδωσις τῆς ἐκτάσεως, ή ὁποία εἰς τὴν ΒΑ. μάλιστα γωνίαν τοῦ χώρου ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν πυκνῆς νεκροπόλεως τῆς κλασσικῆς και ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καθὼς και τινων γεωμετρικῶν τάφων και μεμονωμένων ὑστερωτέρων περιπτώσεων.

Ἐπειδὴ, ἀφ' ἑνὸς μὲν ή ἀνασκαφή, μὴ ὀλοκληρωθεῖσα ἄλλωστε, ἔλαβε σημαντικὰς διαστάσεις (ήριθμήθησαν ὑπὲρ τοὺς 80 τάφοι, με πολλὰς ἑκατοντάδας κτερισμάτων, λόγω τῶν ὁποίων συ-

ὡς δάπεδον χρησιμεῖε τὸ σκληρὸν ἐρυθρῶν ἔδαφος. Ἐνίστε μία ή πλείονες τῶν πλευρῶν κλείονται διὰ κεράμων — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὴν διπλῆν, συχνότατα πολλαπλῆν, χρῆσιν τοῦ αὐτοῦ τάφου (Πί ν. 123 γ) — ἄλλοτε δὲ κέραμοι, κυρίως στρωτῆρες κορινθιακοὶ (εἰς μίαν περίπτωσιν ἰδιότυποι) περικλείουν καθ' ὅλας τὰς πλευράς ή και καλύπτουν μόνον τάφους, ἐνῶ εἰς τινὰς περιπτώσεις και ἀπλοὶ λάκκοι — ἀφθονώτεροι πρὸς τὰ ΝΔ. — καλύπτονται μόνον ὑπὸ ἐπιπέδων κεράμων.

Ἡ πυκνότερα συστάς ἀπεκαλύφθη εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς (πρβλ. Πί ν. 124 α), ἐκεῖ δὲ εἶναι σαφῆς και ὁ σχηματισμὸς τῶν εἰς δύο στοίχους, Α. - Δ. κατευθύνσεως, καταλείποντας μεταξύ τῶν κενῶν 3 μ., ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν ταφικὴν δίοδον (ἀλέαν). Τῆς ὁδοῦ ταύτης δὲν καθωρίσθη τὸ ἐπίπεδον, τοῦτο δὲ μᾶλλον ὀφείλεται εἰς τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος σημαντικὴν ἀπώλειαν ἐδάφους. Αἱ συνέπειαι τῆς ἀπωλείας ταύτης ἀρχαίου ἐδάφους — σαφοῦς και εἰς δύο ταφικοὺς πίθους, δυτικώτερον, τὸ χεῖλος τῶν ὁποίων ἐφήπτετο σχεδὸν

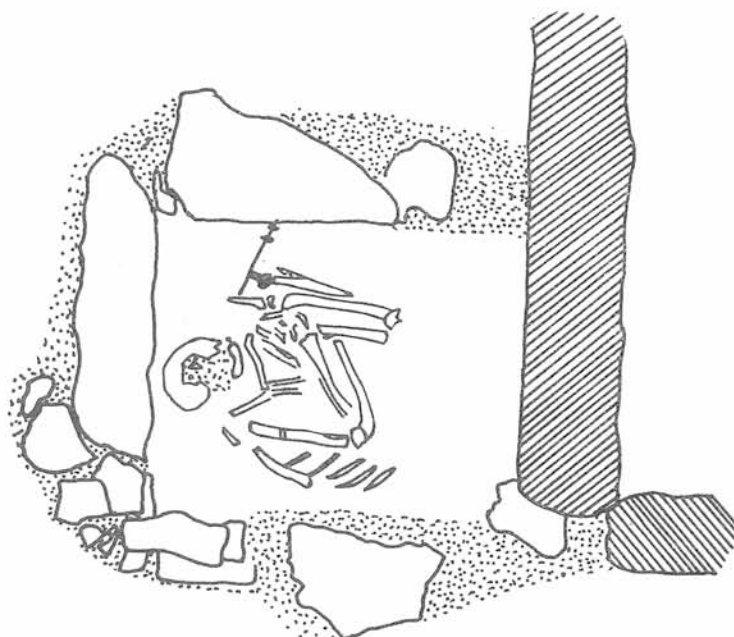
της σημερινής επιφανείας — ήσαν ιδιαιτέρως αίσθηται εις δύο θαλαμωτούς τάφους, ὧν ὁ ἕτερος (τάφος Α) εις τὴν αὐτὴν ΒΑ. περιοχὴν, εἶχε τὴν ἀνατολικὴν μακρὰν πλευρὰν του κατὰ μῆκος τῆς σημειωθείσης ταφικῆς διόδου.

Ὁ θάλαμος οὗτος, εὐρεθεὶς τεταραγμένος ἀρχαιότερον, ἀπετελεῖτο ἀπὸ ὀρθογώνιον θάλαμον μὲ πέντε στενομήκειες θήκας κατὰ μῆκος τῶν τριῶν πλευρῶν καὶ μικρὰν προεξοχὴν εις τὸ μέσον τῆς

ἄφθονοι ήσαν αἱ δακρυδόχοι. Ἐμετρήθησαν 428 ἀντικείμενα, ὧν πλείονα τοῦ ἡμίσεος (218) εις τὸ μεσαῖον διαμέρισμα.

Εἰς μικρὰν ἀπὸ τοῦ θαλάμου ἀπόστασιν εὐρέθη τεθραυσμένον εις τρία τεμάχια μονολιθικὸν ἀέτωμα, ἐκ σκληροῦ ἀνοικτοτέφρου ἀσβεστολίθου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀπόδοσις εις τὸν τάφον φαίνεται λίαν πιθανή.

Λόγῳ τῆς σημειωθείσης ἀπωλείας ἀρχαίου ἐ-

Σχέδ. 3. Γεωμετρικὸς τάφος ἀποκεκομμένος ὑπὸ κλασσικοῦ

νοτίας πλευρᾶς, ὅθεν ἐτελεῖτο ἢ πρὸς αὐτὸν κάθοδος (Πί ν. 124 α).

Πολὺ καλύτερον διατηρούμενος ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον — διότι καὶ ἐδῶ οἱ τοῖχοι διατηροῦντο εις ἐλάχιστον ὕψος — ἦτο ὁ εις τὸ νοτιοδυτικώτερον τοῦ ταφικοῦ χώρου εὐρισκόμενος τάφος Β. Οὗτος ἦτο κατεσκευασμένος ἐκ μεγάλων ποροπλίνθων μὲ διπλοὺς τοίχους κατὰ τὴν Α. καὶ Δ. πλευρὰν, καθιστάμενος οὕτω εὐρυμέτωπος. Εἰς τὸ μέσον τῆς Ν. πλευρᾶς σφίξεται καλῶς τὸ κατώφλιον τῆς εισόδου. Διὰ λεπτοτέρων (πάχους 0,17 μ.) πωρίνων πλακῶν ἐγένετο ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τοῦ τάφου εις τρεῖς κανονικὰς θήκας, κατὰ μῆκος τῶν τριῶν πλευρῶν καὶ μίαν πολὺ μικρότεραν εις τὸ νότιον ἄκρον τῆς ἀνατολικῆς. Καὶ αἱ τέσσαρες θήκαι, μάλιστα δὲ τὸ μεταξὺ αὐτῶν διάκενον, ήσαν ἀσφυκτικῶς πεπληρωμέναι μὲ πολλοὺς (3-10 ἐκάστη) σκελετοὺς καὶ ἀπίστευτον ἀριθμὸν κτερισμάτων, ὅπου ιδιαιτέρως

δάφους, ἐν συνδυασμῷ πρὸς ἄλλας ἐνδείξεις (ἐλλειψις ἐξωτερικῶν ὕψεων εις τοὺς τοίχους, ἐπίπεδον ἄλλων τάφων), πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, ὅτι ἀμφότεροι οἱ θάλαμοι ήσαν ὑπόγειοι, σχηματίζοντες ἴσως μικροὺς τύμβους.

Γεωμετρικοὶ τάφοι εὐρέθησαν δύο μὲν πλακοσκεπεῖς, ἐξ ὧν ὁ ἕτερος ἀποκεκομμένος ὑπὸ κλασσικοῦ (Σχέδ. 3) εις τὸ ΒΑ. τῆς ἀνασκαφῆς, ἄλλοι δὲ ἐγχυτρισμοὶ ἐντὸς γραπτῶν ἀμφορέων εις τὸν Ν. τομέα, μεμονωμένοι δέ, πολὺ δυτικώτερον, εις τὸ βόρειον ὄριον τοῦ χώρου τοῦ Γυμναστηρίου, δύο βληματοσχημοὶ πίθοι ἀκτέριστοι, ἀλλὰ μετὰ βεβαιότητος, κατ' ἀναλογίαν βεβαιωμένων περιπτώσεων, δυνάμενοι νὰ χρονολογηθοῦν εις τὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ἐστερωτέροι τάφοι ἐσημειώθησαν δύο πλησίον ἀλλήλων καὶ ἀμφότεροι πρὸς τὸ ΒΑ. ἄκρον τοῦ χώρου. Ὁ τάφος XXX, λοξῶς ὡς πρὸς τοὺς

λοιπούς τοποθετημένους καὶ ἐντὸς τῆς ταφικῆς διόδου, μέγας, λαρνακοειδῆς, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.82 x 0,81 καὶ βάθ. 0,75 μ., ἀποτελούμενος (μετὰ τοῦ δαπέδου) ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν, ἐκαλύπτετο ἀπὸ μονολιθικὸν μάρμαρον, μετὰ γλυφᾶς κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄψιν τῆς μακρᾶς πλευρᾶς, προφανῶς ἀνήκον ἀρχικῶς εἰς θριγκὸν κτηρίου. Τὸ κάλυμμα τοῦτο ἦτο ἐσφραγισμένον διὰ κονιάματος. Ἐντὸς τοῦ τάφου, δύο σκελετοὶ μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Β. Ἦλοι εὐρεθέντες εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας καὶ τὸ κέντρον ὑποδεικνύουν τὴν ἐναπόθεσιν τῶν νεκρῶν ἐντὸς ξυλίνης λάρνακος. Εἰς τὸ προσεκτικὸν κλείσιμον τοῦ τάφου καὶ προσέτι τὴν ξυλίνην, ἐντὸς αὐτοῦ, σωματοθήκην, ὀφείλεται ἀσφαλῶς ἢ διατήρησις στεφάνης μυρσίνης (φυσικῆς) καὶ τοῦ ἐκ δέρματος καὶ λινουῦ πιθανῶς ἐνδύματος, θώρακος, λινόθώρακος ἴσως, ἐπὶ τοῦ στήθους. Μεταξὺ τῶν ποδῶν ὑάλινον δοχεῖον.

Πρὸς τὸ Ν. ἄκρον τῆς ἐσωτερικῆς ὄψεως τῆς πλακῶς τῆς Δ. πλευρᾶς ἢ ἐπιγραφὴ: *ΒΟΗΘΕ ΧΑΙΡΕ* καὶ παραπλευρῶς μετὰ ἀβαθέστερα γράμματα: *ΣΩΣΤΡΑΤΑ ΧΑΙΡΕ*.

Ὁ δεῦτερος, ὑστερότερος, τάφος, πλησιέστατα καὶ πρὸς τὸ ΒΑ.-Α. τοῦ προηγουμένου (τάφος XXX) ἦτο μικρὸς λάκκος μετὰ κυρτὰς πῶς τὰς μακρὰς πλευρᾶς, ἐπενδεδυμένος πέριξ διὰ λεπτῶν ἀνωμάτων πλακῶν. Τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν ἀπόδοσιν τοῦ τάφου, δυναμένην νὰ στηριχθῆ καὶ εἰς τὰ ἐν αὐτῷ εὐρεθέντα ἀγγεῖα, ἐπεκύρωσε μικρὸς σιδηροῦς σταυρός.

Σκαφιδάκι

Εἰς τὸ ΒΔ. τοῦ χωρίου εἰς θέσιν Πηγαδάκια κτῆμα τοῦ Χρήστου Κούρου καὶ καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ἰδίου, ἐπεσημάνθησαν ἀρχαῖα, ἐμφανισθέντα κατὰ τὴν συστηματικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀγροῦ καὶ δεικνύοντα σαφέστερον λείψανα τετραγώνου κτίσματος κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ κτήματος, ἐνθ' εἰς ἄλλο σημεῖον αὐτοῦ ἀπόκειται μεγάλη λεκάνη ἐκ κροκαλοπαγοῦς λίθου, ὕψ. 0,70 καὶ διαμ. 1.32, ἐσωτερικῶς 1.10 μ.

Τὰ ὄστρακα καὶ αἱ κέραμοι δηλοῦν ὑστερορωμαϊκὴν ἢ καὶ παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν. Ἐνδείξεις ὑπάρξεως καὶ ἄλλων κτισμάτων, μαρτυρούντων τὴν ὑπαρξίν ἀγροτικοῦ οἰκισμοῦ τῆς ὑστερᾶς ἀρχαιότητος, ὑφίστανται καὶ εἰς τὰ γειτονικὰ πρὸς Ν. καὶ Α. κτῆματα.

Εἰς τὸ βόρειον μέρος τοῦ κτήματος παρατηρεῖται σειρά μικρῶν τάφων, κεκαλυμμένων δι' ἀνωμάτων πλακῶν.

Κυβέρι

Περί τὰ 500 μ. Β. τοῦ χωρίου, εἰς ἴσην σχεδὸν ἀπόστασιν ἀνατολικῶς, ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Γεωργίου Τσακίρη, ἀνεκαλύφθη ἐλαιοτριβεῖον ἀπὸ ὑπόλευκον ἀσβεστόλιθον (Λαρίσης πιθανώτατα), κεκρωσμένον ἐν μέρει ἐν τῷ ἐδάφει, διαμέτρου 1.80 μ.

Τίρυνς

α. Ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, κατὰ τὰ ΝΑ. τοῦ χώρου, οὐχὶ μακρὰν τοῦ μικροῦ ἀνεσκαμμένου τμήματος τῆς κάτω πόλεως (βλ. ΑΑ 1909, 122), καὶ ἴσως ἐκ τῶν χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς προερχόμενον, ὁ φύλαξ ἀνεῦρε καὶ παρέδωσε μικρότατον τεμάχιον μυκηναϊκῆς πινακίδος, τῆς πρώτης σημειωθείσης εἰς Τίρυνθα, περιλαμβάνον τὰ σύμβολα: no/sa se.

β. Κάμιος ἀκαθορίστου, ἔλλειπει εὐρημάτων, ἐποχῆς εἰς θέσιν Πέλκα, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς τὰ Ν.-ΝΑ. τοῦ Κοφινίου, ἐφάνη εἰς τὴν ἀνατολικὴν παρεῖαν τοῦ ἐκεῖ πρὸς Α. στρεφομένου ἰδιωτικοῦ ἀγροτικοῦ δρομίσκου. Τὰ τοιχώματα, πλάτ. 0,185 μ., σφίζονται εἰς μέγιστον ὕψ. 1.25 μ., ἀπέχουν δὲ μεταξύ των 2.05 μ.

Ναύπλιον

Ἐγένετο στερέωσις τῆς πύλης τῆς θαλάσσης, εἰς τὸ μόνον σφζόμενον τμήμα τῶν τειχῶν τῆς (κάτω) πόλεως, τὸν προμαχῶνα τὸν ἀποκαλούμενον Πέντε Ἀδέλφια.

Κάνδια

Παρέχω ἐνταῦθα (Πί ν. 124 γ) φωτογραφίαν ὀχυρᾶς οἰκίας τῆς Τουρκοκρατίας, ἢ ὅποια εἶχεν ἐπισημανθῆ καὶ χαρακτηρισθῆ ὡς μνημεῖον ἀπὸ δεκαπενταετίας.

Μεταξὺ Κάνδιας καὶ Ἰρίων, ἀμέσως πρὸς τὰ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ, εἰς θέσιν Καλογριά, ὅπου τὰ ερείπια μονοκλίτου στενομήκους ἐκκλησιδίου μετὰ ὑπολείμματα τοιχογραφιῶν, ὑπάρχουν ἴχνη ἐλληνιστικῶν κτηρίων.

Ἴτρια

Μετὰ τὰς προχείρους ἐρεῦνας τοῦ Gebauer (βλ. ΑΑ 1939), μικρὰ προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην περιοχὴν, τὴν βρισθούσαν ἀρχαίων πολλῶν ἐποχῶν.

Χάρις εἰς τὸ ζῶηρον διὰ τὰ ἀρχαῖα τῆς περιοχῆς τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Γραμματέως τῆς Κοινότητος Ἰρίων κ. Παπαθεοφάνους, ἐπεσημάνθησαν ἀρκετὰ ἐνδιαφέροντα σημεῖα:

Εἰς τὸ Ν.-ΝΔ. ἄκρον τοῦ χωρίου, εἰς θέσιν Πύρ-

γος και Σπηλίτσα, ή ύπαρξις τάφου μαρτυρεῖ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Gebauer, μολονότι αἱ ἐκθέσεις του δὲν εἶναι σαφεῖς ἐπ' αὐτοῦ. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κλιτύος, περισυνελέγησαν μυκηναϊκὰ ὄστρακα, προερχόμενα ἀσφαλῶς ἀπὸ θαλαμοειδεῖς τάφους, καθὼς συνάγεται ἀπὸ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἐδάφους καὶ τὰς ἐνδείξεις τοῦ τρόπου ἀνευρέσεώς των, ὀλίγον δὲ ὑψηλότερον, μεσοελλαδικὰ καὶ πρωτοελλαδικὰ ὄστρακα (μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ σχεδὸν ἀκεραία κυκλαδικὴ πυξίς με ἐγγράκτον διακόσμησιν), μαρτυροῦντα τὴν ὑπαρξίν συνοικισμοῦ.

Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ πεδίου παρατηρήθησαν θεμέλια τετραγώνων συνήθως οἰκοδομημάτων, ἐκ μεγάλων ἀσβεστολίθων, πύργων ἴσως μετὰ περιβόλων ἢ ὠχυρωμένων ἀγροικίων. Τοιαῦτα λείψανα ἐπεσημάνθησαν εἰς θέσιν Κατσάμπα τοῦ μικροῦ χωρίου Ξυδέϊκα, ἀριστερὰ τῆς ἀπὸ Ναυπλίου δημοσίας ὁδοῦ, εἰς τὸ κτῆμα τῆς Εἰρήνης Δρούζα (διαστάσεις ἐσωτερικοῦ κτίσματος 8.35 x 6.85 καὶ ἐξωτερικοῦ 13.20 x 11.50 μ., πάχος τοίχων 1 μ.).

Παρεμφερῆ, ὄχι ὅμως τόσον σαφῆ, θεμέλια παρατηρήθησαν εἰς τὸ γειτονικὸν κτῆμα τοῦ Κωνστ. Π. Τσιλιμήγκρα, καθὼς καὶ εἰς τὴν θέσιν Ἑλληνικό, εἰς τὸ κτῆμα τοῦ Σταύρου Ἁθ. Κοκκῶνη, ὅπου πάλιν παρατηροῦνται δύο τοῖχοι παράλληλοι ἀπέχοντες ἀλλήλων 4.80 μ.

Περαιτέρω καὶ ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ σφύζεται εἰσέτι ὁ πύργος παλαιᾶς Μονῆς (Πί ν. 124 β), μετὰ τῆς σταυρεπιστέγου ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Πί ν. 125 β), ἧτις ἔσφζε τοιχογραφίας τοῦ 1712, κατὰ μέγα μέρος ἐπιχρισθείσας εἰς ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ.

Ὅλιγον ἀνατολικότερον, εἰς θέσιν Κρανιδόστρατα, ἀμέσως ὑπεράνω τῆς ὁδοῦ, εἶναι φανερά τὰ ἴχνη λατομείου ἀσβεστολίθου (Πί ν. 125 α) ἐπὶ τῆς ἐκεῖ προεχούσης βραχέδους προεξοχῆς, παρ' αὐτὰ δὲ καὶ ἐρείπια ἐκκλησιδίου, μήκ., ἄνευ τῆς ἀψίδος, 5.50 καὶ πλ. 3.90 μ.

Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τοῦ λατομείου ἀπόκειται ἡμίεργος κίων, μήκ. 2.24 καὶ διαμέτρου 0,65 μ. (Πί ν. 125 γ), ἐνῶ ἄλλος κίων εὑρηται εἰς τὸν πρὸς Ν., ἐκεῖθεν τῆς ὁδοῦ, ἀγρόν.

Χέλι (Ἁραχναῖον)

Εἰς τὸ ὄρεινόν χωρίον καὶ πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον αὐτοῦ, κατὰ τὴν πρὸ ἐτῶν γενομένην θεμελίωσιν τοῦ τυροκομείου τοῦ Γεωργίου Ρόζη, εἶχεν εὑρεθῆ τάφος περιέχων τὰ ἐξῆς τρία ὑστεροκορινθιακὰ ἀγγεῖα.

1. Περίκη μελαμβαφῆς, ὕψ. 0,13, διάμ. βασ. 0,07, στομίου 0,073 μ.

2. Πυξίς σταμνοειδῆς, ἀποκεκρουμένη τὴν ἐτέραν τῶν λαβῶν μετὰ μέρος τῶν τοιχωμάτων, μελαμβαφῆς. Ὑψ. 0,13, μετὰ τῆς λαβῆς 0,175, μετὰ τοῦ καλύμματος 0,198, διάμ. βασ. 0,075, χεῖλους 0,06 μ., καὶ

3. Κώθων (μόνωτος πυξίς) ἐκ κιτρινωποῦ πηλοῦ. Ὑψ. 0,072, μετὰ τοῦ καλύμματος 0,096, διάμ. βασ. 0,104, χεῖλους 0,10 μ.

Λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ ἰδιότυπος ἀρχιτεκτονικῶς, εἶναι ἡ ἀνατολικῶς τοῦ χωρίου διπλῆ ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Μαρίνης, ὧν ἡ μὲν με τοιχογραφίας τοῦ 17ου, ἡ δὲ με καθαρῶς βυζαντινῶς, ἐντόνου ἐπαρχιακοῦ χαρακτήρος, 12ου ἢ 13ου αἰῶνος.

Λιγουριῶ

Ὅλιγον πρὸ τοῦ χωρίου, καὶ ἀκριβῶς περὶ τὰ 100 μ. δεξιὰ (νοτίως) τοῦ χλμ. 22 + 700 τῆς πρὸς τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ὁδοῦ, παρατήρησα χαρακτηριστικὴν ἔξαρσιν τοῦ ἐδάφους. Ἐπὶ τοῦ πλατώματος, τοῦ σχηματιζομένου εἰς τὸ ἄνω μέρος τοῦ ὑψώματος καὶ εἰς τὸ ΒΑ. ἄκρον αὐτοῦ, διακρίνονται οἱ εἰργασμένοι ἀσβεστόλιθοι κτίσματος ἢ περιβόλου, μεταξὺ δὲ δύο ἐξ αὐτῶν σχηματίζεται πιθανώτατα ἄνοιγμα (εἴσοδος), πλάτ. 1.45 - 1.65 μ.

Ἄνω Ἐπίδαυρος

Εἰς τὸν περὶ τὰ 3 χλμ. ἐνδότερον τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου μικρὸν οἰκισμὸν τῆς Ἄνω Ἐπιδαύρου καὶ πρὸς τὸ ΒΑ. αὐτοῦ, εἰς χῶρον ἔνθα ἐτελεῖτο μεταξὺ ἐρειπίων καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν λατρεία τῆς Παναγίας, ἡ ἀπόπειρα ἀνεγέρσεως ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ἀφορμὴ ἐντοπισμοῦ παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, τῆς ὁποίας, πλὴν ἀρχιτεκτονικῶν τινῶν μελῶν, εἶναι ὄρατός, εἰς ἱκανὸν μήκος καὶ ὕψος, τοῖχος Β.-Ν.κατευθύνσεως.

Παλαιὰ Ἐπίδαυρος

Εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου εὑρέθη ἐπιτυμβία στήλη μετ' ἐμβόλου ἐκ χονδροκόκκου μαρμάρου, ἀποκεκρουμένη ἄνω, ὕψ. 0,62, πλάτ. 0,37 (ἄνω) - 0,38 (κάτω) καὶ πάχ. 0,08 μ., φέρουσα διὰ γραμμάτων ἀβαθῶν, ὕψ. 0,037 μ., τὴν ἐπιγραφὴν *Καλλιόστη / χαίρε*.

Ἐντὸς τοῦ χωρίου, κατὰ τὴν ἀνδρῶν βόθρου τῆς οἰκίας Ἀναστασίου Δήμου, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ καὶ εἰς βάθος κατὰ τι μείζον τῶν 2 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς, ἀνευρέθη λαρνακοειδῆς τάφος ἐξ ἀμώδους κιτρινωποῦ πωρολίθου, με κτιστὴν τὴν νοτίαν πλευράν, ἐσωτερικῶν διαστάσεων 1.80 x 0,55 μ., με κάλυμμα ἐκ πλακῶν τοῦ αὐτοῦ ὕλι-

κοῦ, πάχους 0,15 μ. Ὁ τάφος εἶχε δύο νεκροὺς μετὰ τὴν κεφαλὴν πρὸς Α., εὐρέθησαν δὲ τὰ ἑξῆς:

1. Λύχνος ἀποκεκρουμένος τὴν μύξαν, συγγενῆς πρὸς τοὺς τύπους 33 Α καὶ 33 Β τῆς Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν χρονολογούμενος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 3ου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνος.

2. Ὑάλινος δακτύλιος, μικρὸν ἀποκεκρουμένος, ἑλλειπῆς τὸν ἔνθετον, ὠσειδῆ, δακτυλιόλιθον (cameo), ὅστις θὰ ἦτο διαστάσεων 0,03 x 0,024 μ.

3. Στλεγγίς χαλκῆ ἀκεραία, μήκ. 0,24 μ.

4. Στλεγγίς σιδηρᾶ ἑλλειπῆς.

5. Τεμάχιον κυκλικὸ ἐλάσματος, πιθανῶς μικροῦ κατόπτρου, διαμ. 0,07 μ.

6. Ἀργυροῦς δακτύλιος, διαμ. 0,02 μ.

7. Μολύβδινον κάλυμμα πυξίδος, μετὰ ζευγὸς ὀπῶν ἀναρτήσεως, ὕψ. (μετὰ τῆς λαβῆς) 0,026, διαμ. 0,073 μ.

8. Ψέλιον χαλκοῦν, κυλινδρικής διατομῆς, μετὰ πόρπῳσιν ἀπολήγουσαν εἰς κεφαλὴν ὄψεως, διαμ. 0,09 μ.

9 - 13. Δύο ἀκέραιαι (ὕψ. 0,20 καὶ 0,078 μ.) καὶ τεμάχια τριῶν ἄλλων δακρυδόχων, ἑκάστη μετὰ τρεῖς ὑπολεύκουσ περιθεούσας γραμμὰς.

Ἱερὸν Ἀσκληπιοῦ

Κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἐργασιῶν συλλογῆς τῶν ὑδάτων τῆς Ἁγίας Ἄννης, εἰς τὴν ρεματιὰν ὑπὸ τὸν Μαλεάταν, ὁ καθαρισμὸς τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τὴν πυκνὴν θαμνώδη βλάστησιν ἔδειξε τὴν ὑπαρξίν ἡμικυκλικῆς μετὰ κογχῶν κατασκευῆς, ἐξ ὀπτοπλίνθων, μέρους Νυμφαίου πιθανώτατα, συνδεομένου ἀκριβῶς πρὸς τὰ ἐκεῖ ἀναβλύζοντα ὕδατα, εἰς μέγα ὕψος σφωζομένου. Καθὼς ὁμοίως μέρος τοῦ ὕψους τούτου, ὡς ἐκ τῆς θέσεως, ἔδει νὰ εἶναι ἐπικεχωσμένοι, εἶναι προφανῆς ὅτι ἡ ἀρχικὴ του ἀποκάλυψις ὀφείλεται εἰς συστηματικὴν ἀνασκαφὴν, περὶ τῆς ὁποίας ὁμοίως οὐδεμίαν εἶδησιν ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρω.

Ἀδάμι

Ἐντὸς τοῦ χωρίου ἐπεσημάνθη ἡ ἑτερόκλιτος

καμαροσκέπαστος βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου τιμώμενον βόρειον κλίτος — στενώτερον — φαίνεται καὶ ἀρχαιότερον. Τοῦτο φέρει δύο ἐνισχυτικὰς ζώνας καὶ εἶναι ἱστορημένον εἰς τὸ ἀνατολικὸν του μέρος καὶ τὴν πρόσοψιν τοῦ κτιστοῦ τέμπλου (ἀπλοῦ τοίχου). Χαράγματα εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοιχογραφημένου τμήματος τῆς ἐνισχυτικῆς ζώνης, ὅπου διακρίνονται προχείρως αἱ χρονολογίαι 1631 - 1650 - 1675 (καὶ ἴσως καὶ 1615, μεταξὺ τῶν ποδῶν τῆς μορφῆς τοῦ Ἁγίου Ἑρμολάου, κατὰ τὸ νότιον σκέλος). Αἱ τοιχογραφίαι φέρουν πολὺν ρύπον καὶ ἔχουν ἐν μέρει διορθωθῆ.

Τὸ νότιον, εὐρύτερον, σκέλος, ἀπλοῦν, ἄνευ ἐνισχυτικῶν ζωνῶν ἔχει τέμπλον κτιστόν, μετὰ ὑποτυπώδη ἀρχιτεκτονικὸν διάκοσμον. Τοιχογραφίαι ἐπὶ τῆς ὄψεως τοῦ τέμπλου καὶ εἰς τὸ ἐν συνεχείᾳ ἄκρον τοῦ νοτίου τοίχου (Ἁγιος Δημήτριος). Εἰς τὴν ὑπὸ τὰς εἰκόνας τῶν δώδεκα Ἀποστόλων ζώνην, καθ' ὅλον τὸ μήκος αὐτῆς ἡ ἐπιγραφή: [- ----- ca. 10 -----], *POTE τὸ θεῖον βῆμα τοῦτο φοικτὸν ὑπάρχει τοῖς νοεροῖς ἀγμοῖς[;], ἐν ᾧ τελεῖται μυστικὴ θυσία, ἣν πιστ[οῖς] παρέχει Χ[ριστὸς] ὁ ἐλεήμ[ων] χε[ρ]σὶ μαθητ[αῖς] κ[αὶ] τοῖς πιστοῖς ἅπασιν, οἳ μετὰ φόβου λαμβάνουσι καὶ πιστεῖ. Ὅθεν πρόελθε καὶ αὐτὸς ἐν κατανύξει, φόβῳ τρόμφ τε καὶ καθαρᾷ καρδίᾳ, ὅπως λάβῃ ἄφρασιν τῶν ἐγκλημάτων καὶ ἀπόλαυσιν τ[ῆς] ἄνω κληρουχί[ας].*

ἈΨΚΔ Μαρτίου πρώτη.

Ἀκολουθοῦν τέσσαρες μικρογράμματοι στίχοι:

Ἐπὶ Πατριάρχῳ Ἱερεμία, ἀρχιερατεύοντος τοῦ πανιερωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Λαμαλά καὶ Πεδιάδος Σωφρονίου διὰ κόπου τε καὶ ἐξόδου τοῦ ἐλαχίστου Ἰωάννου ἱερέως τοῦπάκκλην Μπάνη τάχα καὶ ζωγράφου ἐκ τῆς παρουσίας κόμης ὅπως ὑπάρχει ἄνω.

ΣΕΡ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΑΔΗΣ

*

EXCAVATIONS AT CORINTH

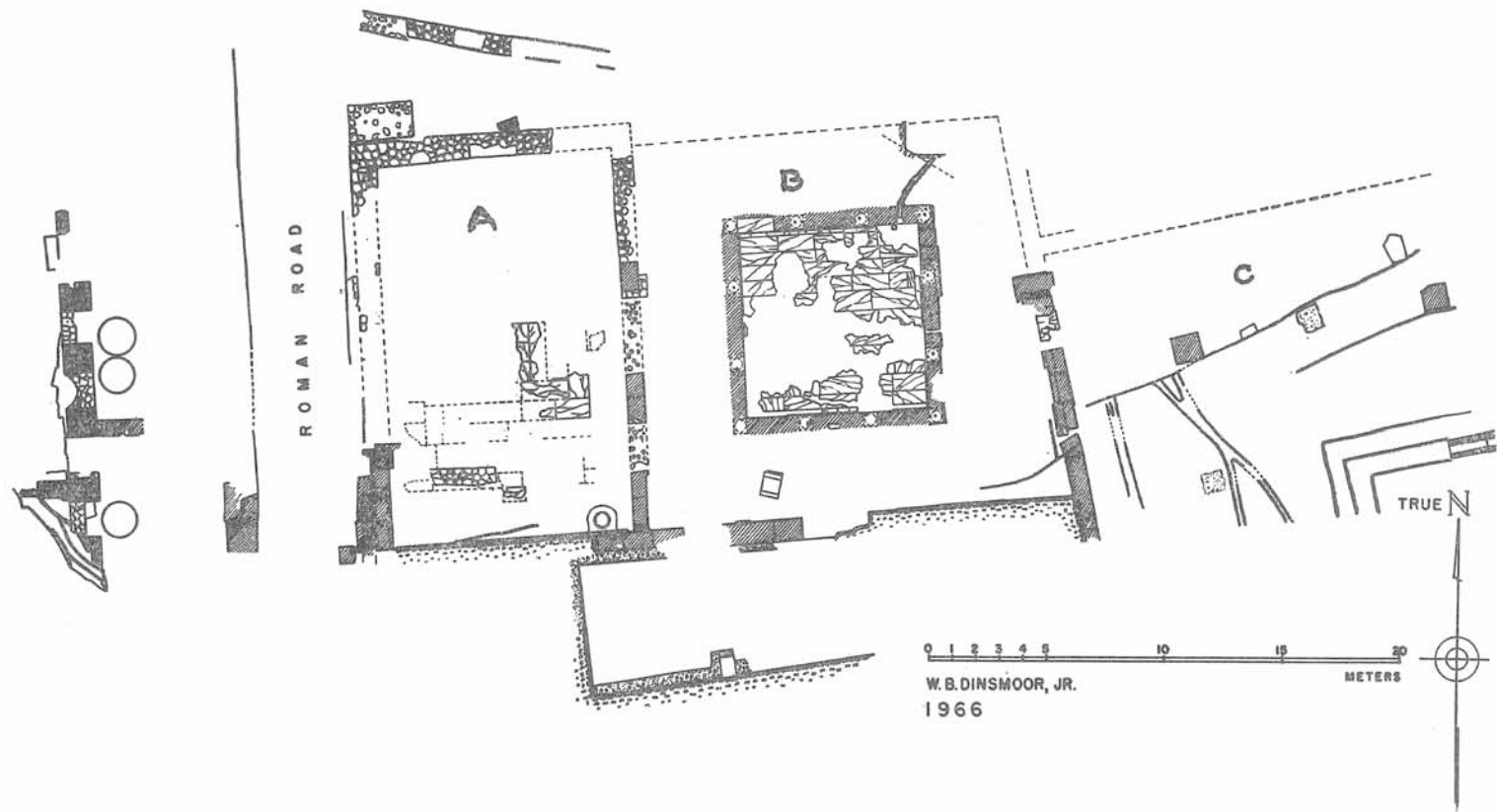
The excavations of the American School of Classical Studies at Corinth in 1965 were under the direction of Henry S. Robinson, assisted by Mr. Charles Williams, Assistant Field Director, Mr. Roland Stroud, former Secretary of the American School, Professors J. K. Anderson and James Wiseman, and students of the American School and of the Universities of California and Texas. Work was carried out in six separate sectors, as follows:

A. The Byzantine levels to the south of the South Stoa

Here Mr. Williams continued our investigations around the 17th century Turkish house discovered in 1963. It is our intention to preserve this house — as we plan also to preserve an important Byzantine house of the 1st half of the 12th century uncovered further west in 1959 - 1960 (see *Hesperia* XXXI, 1962, pp. 98 - 103, figs. 3 - 4) — as an island of medieval construction rising from the general Greek and Roman levels to which we expect eventually to excavate the rest of the area. In these investigations Mr. Williams discovered beneath the Turkish house remains of a Frankish road running from north - west to south - east; below that road we find in the Byzantine and Roman levels a different orientation of the urban structures, with houses of both periods laid out along the two sides of a road which runs almost due east - west, roughly parallel to the line of the South Stoa. The earliest date which can be assigned to this roadway is early Roman, of the 1st century A.D. At that time there was laid out a pavement of well - cut limestone slabs, 3.60 m. wide with raised sidewalks about 1.65 m. wide on north and south (Pl. 126 a). The level of the road rises gradually toward the east. Wheel - ruts are clearly marked in the surface of the limestone paving. Along the central axis of the road, and well below the paving slabs, runs a drain to which man - holes spaced at intervals of about 3.50 m. gave access; the houses which lined the road on north and south emptied their sewage into the drain by means of underground channels from within the houses. The road and drain were maintained into the 6th century A.D., when there was constructed along the south side of the road a fuller's establishment

with several dyeing vats; the brick - vaulted drain which served this industry also emptied into the main street drain. The houses and industrial works were abandoned, along with the paved roadway, from the end of the 6th century; but the line of the road was maintained as a thoroughfare over which accumulated two gravelled road stroses, the upper one of which contained a coin of the 10th century. In the 11th and 12th centuries houses were again constructed south of the road and a new drain was dug along the south side of the road. The road surface rose gradually with an accumulation of gravel and the thresholds of the houses were raised, generation by generation, to adjust to the changes in the level of the street. Beneath the fuller's establishment have been exposed walls which almost certainly belong to a Hellenistic public building with a stuccoed water channel along its north face; the building may well have faced onto a Hellenistic predecessor of the Roman paved road. The Hellenistic structure, of well - dressed limestone blocks, was reused in the early Roman period. The functions of the structure and its full plan have not yet been clarified; further investigations of this level will be undertaken next year.

To the west of the Turkish house excavations were carried down through modern and Turkish levels to those of Frankish times. Here appeared a continuation westward of the Frankish gravelled road noted above. To the north and south of the road are remains of simple houses of the Frankish period, built in part on the remains of late Roman structures. There seems to have been no Byzantine settlement here and we assume that this area, south of the western end of the South Stoa, was in Byzantine times an open court or open fields between the houses of the 11th and 12th centuries further east (see above) and the north - south roadway which lay just west of the South Stoa (*Hesperia* XXXI, 1962, pp. 109 - 110). Of the late Roman remains in this area we have exposed in part a room with tiled floor (unfortunately destroyed at two points by Frankish bothroi), the function of which is not yet known; this room, like the fuller's establishment beneath the Turkish house further east, lies adjacent to the Roman limestone road pavement, of which a considerable stretch is preserved here also.

Plan 1. Corinth : Quarry area to southwest of Odeion. A, Marble - paved room; B, Atrium; C, Northwest corner of peribolos of Temple E

The small finds from this area were disappointingly few, in striking contrast to the significant topographical and historical conclusions which the excavation made possible. Another large fragment of a banqueting hero relief (« Totenmahrelief »: cf. *Hesperia* XXXI, 1962 pp. 115 - 116 and note 74) was found. Built into a Frankish wall appeared a marble throne, the dressed surfaces of which reveal that it was once part of a series of at least three seats arranged on a straight (not curving) line; it seems not impossible that it may once have been used on the *bema* as a seat for the proconsul or members of his staff. One small hoard of Byzantine bronze coins may prove of importance for the chronology of the types of Manuel I; it consists of 17 coins, including three of Alexius, three of John, ten of Manuel (Types III, VI and VII), and one unidentified (possibly of Manuel).

B. The ancient quarry area to the southwest of the Odeion (Plan 1)

Here we resumed investigations of 1962 - 63 designed to establish the history of the filling of the quarry and of the construction of the large marble-paved room which was built above the quarry fill. It is now apparent that the quarrying in this sector had begun at least as early as the Hellenistic period and had been carried southward from the north face of the hill of rock which once extended westward in an unbroken line from the position of the archaic temple, past the façade of Glauke and beyond. The Greek quarrying had reached a depth of 8.60 m. below the presumed top of the rock mass. During the Greek period private houses may have stood on the top of the rock, south of the quarry — at least two small Greek domestic cisterns were later partially destroyed by the Roman quarrying, as it was pushed further southward. The Roman quarrying must be associated with the early years of the colony, as the whole quarry area was filled in with masses of earth which contained no sherds later than about 35 A.D. The filling of the quarry made possible the construction of the marble-paved room (Plan 1, A) (an adjunct of the imperial Temple E) and of a north-south roadway of gravel which ran past the west wall of the room. Our earlier investigations had led us to suppose that throughout Roman times the quarry area west of the

road was open and unobstructed; we formed the hypothesis that a large terrace wall, built on the west side of the road, supported the roadway and the whole mass of quarry fill. This year we have found evidence for the rubble-concrete bedding of the terrace wall, the masonry blocks of which appear to have been pilaged in the 6th century A.D., when the western part of the quarry was filled in. Earlier in Roman times, however, there was constructed on the floor of the quarry and west of the terrace wall a monumental structure of poros blocks forming a north-south wall of masonry piers; the spaces between the piers were filled alternately by thin curtain walls, and by thicker walls which had semi-circular apses let into the west face (Pl. 126 b). We have found neither the north nor the south end of the wall and we do not yet know whether the interior of the building lay to east or west of the wall. The pattern of its east face, with offsets between the piers, suggests that that is an exterior face (Pl. 126 c). But just adjacent to the east face, at a level only slightly above the floor level west of the wall, were found three immense terracotta pithoi, perhaps of the late 2nd century A.D.; in one of these were found many fragments of an elaborate terracotta sima, possibly to be associated with the building which used the pier-wall. The presence of the pithoi suggests that the area in which they lie must have been roofed; perhaps they lay in a cryptoporticus created by a vaulted roof extending eastward from the pier-wall to the heavy retaining wall of the Early Roman road, some 8 m. away. On the west side of the pier-wall, near its southern end, a flight of masonry steps laid on a rubble concrete foundation led up to a thick platform of rubble concrete. Unfortunately, the limits of our property at the west prevented our ascertaining the full width of the stair or the full dimensions of the platform; it is clear, however, that the foundation of the platform was at least 3 m. deep and rested on native rock. We do not at this time have any explanation for the presence of this platform, although it has been suggested that it might have been designed to support a colossal marble statue of which many fragments were found in 1933 a short distance further east and of which one fragment (toes of the right foot) was found this year — the proportions are six times life-size! This great building may have

gone out of use at the end of the 4th century A.D.; by the end of the 6th century the whole area was filled in to the level of the marble-paved room further east. Byzantine houses of the 12th century and Frankish farm walls of the 13th were constructed above the 6th century levels.

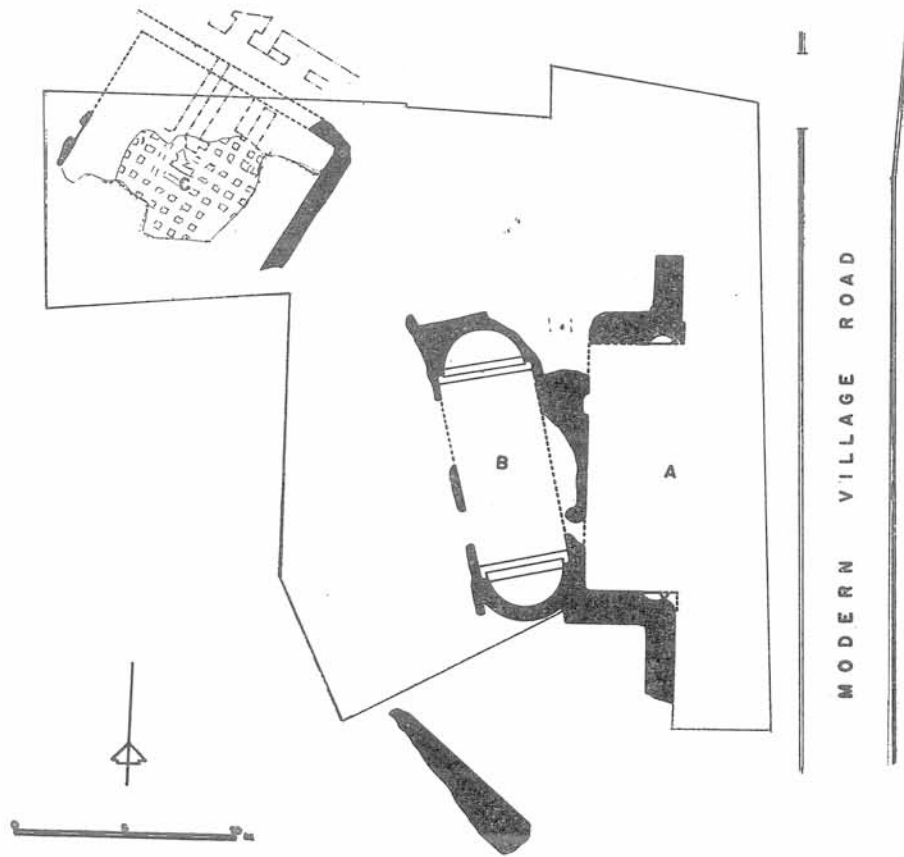
Two interesting minor finds from this area should be noted. A Hellenistic terracotta loom-weight is stamped with two seal impressions: a bird in the guise of Athena, with helmet, shield and spear; and a satyr who holds a cylix between the toes of his raised foot and is filling the cylix from a wine skin which lies over his left shoulder (Pl. 127 a - b). A fragment of marble inscription contains the Greek text of a letter from the emperor Trajan to the Isthmian s[ynod]; the date is 99/100 A.D. The preamble can be restored with considerable assurance; of the text of the letter we have only incomplete references to an embassy (sent to the emperor by the synod?), to sacrifices to Poseidon, to travel expenses and to a certain Philadelphos (Pl. 127 c).

In the same area, but to the east of the marble-floored room, Prof. J. K. Anderson of the University of California directed a small investigation of the northwest corner of the peribolos of Temple E (Plan 1, c). Purpose of the excavation was to locate the line of the north wall of the peribolos, built in and on the earth filling of the old quarry. Unfortunately, the great depth of modern and medieval fill in this area delayed the progress of the excavation and it was not possible to reach the foundations of this wall, the upper portions of which had been thoroughly pillaged in the medieval period. We were able, however, to expose more of the west wall of the peribolos and to clarify the relations between it and the marble-paved atrium room (Plan 1, B) which lay just west. Numerous fragments of marble revetment engraved with large letters of a Latin inscription came to light; it is hoped that further investigation next year will reveal more of this inscription so that the fragments can be fitted together into a coherent text. The Roman structures here appear to have been destroyed in the 4th century. In the 6th century numerous Christian graves make their appearance, including one underground vaulted tomb. Above this cemetery private houses were built in the Frankish period, and again in Turkish

times. Of the medieval period the most interesting find is a small marble head of a girl, carved in a «Gothic» style, probably by a local craftsman imitating works of the minor arts brought with them by the Frankish invaders.

C. The Roman Bath north of the village square (Plan 2)

The existence of this structure had been known since the days of the early travellers to Greece; and around 1800 Lord Elgin's draftsman, Sebastiano Ittar, made a reconstructed plan. Even today large portions of the brick walls of the bath stand to a considerable height above ground (Pl. 128 a), built over in large part by modern houses. From the plan of the visible remains and their location we may identify the central courtyard of the structure (Plan 2, A); we assume that from here the building extended westward to the Lechaion Road and northward for 50 meters to a buttressed wall which supported the terrace on which the bath was constructed. If the building is to be restored symmetrically, its dimensions must have been 100 meters from north to south and 135 meters from east to west. Excavation in the area of the bath was much hampered by the presence of huge masses of brick and rubble fallen from the walls and vaults as a result of earthquake. Some of these masses were broken up and removed; others, in which were preserved traces of niches, piers, interior heating pipes, etc., have been protected and, where possible, will be gradually lowered, as the excavation proceeds, to the floor level of the building. Our work this spring was concentrated in the *frigidarium* (Plan 2, B) and one *caldarium* (C) of the west wing of the building. The *frigidarium* was covered by a vault, of which the spring is still visible in the upper part of the east wall. (This wall is preserved to a height of more than 7.50 m. above the floor). The bath went out of use in the 6th century A. D., when a depth of 1.60 m. of rubbish from the pillaging of the structure accumulated over the floor. But the vault of the *frigidarium* was presumably intact well into the Byzantine period and the area above the vault, as well as that below, may have been occupied by small houses until at least the early 10th century. At some time after the 10th and before the 12th century the vault must have collapsed, carrying with it into the lower areas

Plan 2. Corinth. Roman Bath : A. Central Court; B. *Frigidarium*; C. *Caldarium*

much of the debris of the houses built above; in this debris occurred two small hoards of coins: six gold solidi of the Emperor Theophilus (829-842 A.D.) (P l. 129 b), and eight bronzes of Romanus I (919 - 921 A.D.). The date of construction of the bath is not yet clear, but it may belong to the 1st or 2nd century A.D.: to those periods belong the baths of Eurykles of Sparta and of the Emperor Hadrian, both noted by Pausanias.

The *frigidarium* is a long, narrow room (13 × 4.42 m.) with a recessed, semi-circular pool or plunge-bath at either end. The floor was covered with marble paving (of which almost nothing remains but the mortar bedding); the walls of the room and of the pools were revetted with marble to a point 3.50 m. above the floor; above that point the walls were covered with stucco. The source of the water which supplied the pools is not yet known; in the south wall of the southern pool is a hole through which probably passed the water-pipe; but the area behind lies under property which is still privately owned, and that area is, furthermore, known to be filled to a great depth with Turkish debris which leaves us little hope of finding traces of the pipe. There are preserved, however, under a private house some forty meters further south, several vaulted cisterns which probably stored much of the water used in the bath — no detailed investigation of these cisterns has yet been possible. In the west wall of the *frigidarium* is a doorway leading into a room not yet excavated; the location of the door through the east wall into the central Great Hall of the bath lies behind fill which we have not yet been able to remove.

To the northwest of the *frigidarium*, but not connecting directly with it, lies a *caldarium* with *hypocaust*. The axis of this room lies at about a 45 degree angle to that of the *frigidarium*. The floor is supported on a series of circular piers of tiles; in the area of these piers circulated the heat which kept warm the floor of the room above (P l. 128 b). The walls of the *caldarium* were covered by a facing of tiles set some 5 centimeters in from the main wall construction; through the gap thus created heat circulated from the *hypocaust* below in order that walls as well as floor might give off warmth. Terra-cotta pipes (*tubuli*), rectangular in section, were also used within the walls to facilitate the circulation of the hot air. The fires which

heated the *hypocaust* were built in tunnels under the north-east wall of the room; these tunnels were accessible from a service tunnel which lies below private property to the north of our excavation. It has been possible to enter the service tunnel and to examine it in part — its brick barrel-vault is well preserved, as also the groin vault at the point where one of the fire-tunnels joins it.

The *caldarium* was probably extensively repaired in the 4th century after Christ (lamp found on floor of hypocaust) and went out of use in the 6th century, along with the *frigidarium*. We may presume the building to have been abandoned, as most of the ancient city, during the 7th and 8th centuries and to have been reoccupied gradually from the 9th century on; Byzantine walls of the 12th century were found above the *caldarium*, as well as later Turkish constructions.

The walls of the *caldarium* show several styles of brick work and of pointing of the mortar joints. It has not yet been possible to work out the several building periods with precision. The walls were in part revetted with marble; niches in the walls show traces of the mortar bedding for mosaic, and numerous dark blue glass tesserae were found in the destruction debris.

Significant finds from the excavation of the Roman bath were few. Two small coin hoards have been mentioned above. Most important of all was the head of a Roman marble copy of the Hermes of Polykleitos, found in the south pool of the *frigidarium*. That pool is marked by a basis against its front wall; on such a basis the statue might have stood. The head (P l. 129 a) is incomplete and damaged; but the Polykleitan style of the features and hair is unmistakable. On the head appear traces of the edge of the petasus and of one wing rising from the top of the petasus. Our head seems to be much closer to the style and iconography of the original than any of the other reputed copies of the Hermes of Polykleitos, most of which have no petasus or wings, or else have wings growing directly from the skull; this latter element is apparently a Hellenistic innovation, while the winged petasos of the Corinth head probably represents the Polykleitan model very closely.

D. The water tunnel system at Anaploga

This system, first investigated in 1961, has now been traced for a distance of over 800 meters.

We are following its course southeastward and it appears likely that we shall find the water source in the area of the ancient spring now called Hadji Mustafa. The 14th man-hole of the tunnel system, opened this year, lies ca. 360 m. from Hadji Mustafa; we calculate that the stretch of tunnel yet to be explored will be accessible through five or six more man-holes. The history of this unusual tunnel and its adjunct cisterns cannot be outlined in full as yet. It appears, however, to have been constructed in the late 4th century B.C. and to have gone out of use in part at the time of the sack of Corinth by Mummius in 146 B.C.; some portions of the tunnel, however, remained open into early Roman times. In one of the man-holes which was thus filled-in in the early 1st century after Christ we found this year a small marble basis for a tripod inscribed with a dedication to Serapis and Isis (P I. 129 c - d). This is the first indication we have yet discovered in Corinth of the possible location of the sanctuaries of the Egyptian gods to which Pausanias referred in starting his account of his ascent to Acrocorinth. The sanctuary of Demeter and Persephone, which was the penultimate sanctuary Pausanias observed on his ascent, has been excavated in recent years; it lies some 400 meters further up the slope of Acrocorinth than the man-hole where the Serapis - Isis dedication was found. It is hoped that close examination of the surface of the fields near this man-hole (especially during the period of winter plowing) may reveal the location of the Egyptian sanctuary.

E. The Sanctuary of Demeter and Persephone

During the spring and early summer Mr. Ronald Stroud continued the intensive campaign of excavation begun in the sanctuary in the summer of 1964 (P I. 130 a). The limits of the sanctuary on all sides seem now to be fixed with some precision (P I. 130 b). Long trenches dug to the west and the north have indicated the limit of construction in those directions; but they have failed to show any trace of the ancient road upon which Pausanias travelled when en route to Acrocorinth and from which he presumably turned off to visit the sanctuary of Demeter. We must assume that the ancient road to the fortress followed the course of the modern foot-path that turns southwest from the Turkish fountain of

Hadji Mustapha; access from this ancient road to the sanctuary would have been by means of a simple path, without paving, turning aside from the main road. Of such a path no identifiable traces would have survived to the present day.

In previous seasons we had cleared part of a theatral area of rock-cut seats above the sanctuary to the south. This year excavations to east and west showed us the limits of the « theater » (P I. 131 a) and revealed to the west of it, on the steep slope, a small rectangular structure enclosing a cistern, and numerous cuttings for monument bases. Many of these monuments probably consisted of terracotta statues, for numerous fragments of such statues, many of life size, were found in the area. Some of these, including the torso of a *kouros* (P I. 131 b - c) are of the archaic period. Below (north of) the « theater » a cutting in the rock, extending for over 50 meters in an east-west direction, probably marked the southern limit of the highest terrace of the sanctuary proper; the terrace extended further west than we have yet been able to excavate.

Within the sanctuary our work was concentrated in the north and west sectors. In general the sanctuary seems to have been divided into three main east-west terraces descending the steep slope of the hill below the « theater ». In the western part of the upper terrace we had last year found evidence for stoa constructions of the Greek and of the Roman periods; this year we have found on the middle terrace, below these stoas, a narrow rectangular building of the early Hellenistic period with a fine floor of pebbles embedded in cement (P I. 132 a). The function of this building is not clear. To the west of it lies yet another rectangular structure (8.40 × 4.80 m.) of the middle of the 4th century B.C. Above (south of) this latter structure appears a rubble-concrete terrace wall of the Roman period which extends for over 59 meters from east to west and indicates an alteration of the north limits of the several terraces in the Roman period.

On the lowest terrace, near the west end of the sanctuary, appeared a well-preserved building apparently designed as a banqueting hall (P I. 132 b) and comparable to the « triclinium » noted in last year's excavation on the same terrace further east. The walls of the ban-

quiet hall along the south side stand to a height of 2 m.; and all the four walls are preserved above the original floor level — a condition which prevails almost nowhere else in this much denuded site. The threshold in the north wall (off center) and the traces of benches around the four sides of the main room, establish clearly the function of the building, designed to accommodate nine banqueters; a small room at the east end of the building produced much coarse cooking pottery and was probably the kitchen and service area. This structure was erected in the 4th century and was destroyed, perhaps by earthquake, in the Hellenistic period.

In the northeastern corner of the sanctuary we cleared a structure whose walls form two concentric rectangles; the space between the two rectangles formed a passage-way which (at least at the south) was paved with pebbles and concrete. Unfortunately, here as elsewhere on the steep slope where the sanctuary is built, the northern part of the building has been destroyed to a level well below that of the original floor and it is difficult to establish the ground-floor plan of the structure and its function.

Many architectural and chronological problems remain to be solved before we have a full picture of the development of the sanctuary throughout its long history from the 7th century B.C. through the 4th century A. D. Vast quantities of pottery (P l. 133 a-b) must be studied in conjunction with the various structures of the site; thousands of votive offerings and terracotta figurines (P l. 134 a-b) will eventually yield information of great importance for our understanding of this small and (architecturally) unpretentious Eleusinion and of its cult practices. These studies, being organized under the direction of Mr. Stroud, will occupy the attention of many young scholars for several years.

F. The Gymnasium

Pausanias in his description of Corinth refers to an «old gymnasium» between the Theater and the fountain of Lerna (by the Asklepion). There have always been visible in the fields north of the theater a series of crudely-cut column bases of limestone, arranged on an east-west line. These were investigated briefly by Doerpfeld in 1886, by

W. B. Dinsmoor in 1911 and by B. H. Hill in 1916, without significant result. However, two inscriptions relative to the contests and the victors in the Isthmian games were found in this vicinity years ago; they would quite properly have been set up in the gymnasium at Corinth, and they, together with Pausanias' statement, have formed the basis for the hypothesis that the column bases were a part of the gymnasium complex.

A six-weeks excavation during the past summer, supervised by Prof. James Wiseman of the University of Texas, established clearly that the visible column bases were a part of the interior order of a stoa (P l. 135 a) which exceeded 102 meters in length (east to west); the stoa faced north and at its eastern end may have had a return of the colonnade at right angles toward the north (P l. 134 c). Of the north and south walls nothing remains save the foundations and, at the extreme eastern end, a bit of the stylobate and one drum of a column shaft *in situ*. The foundations of the stoa are of rubble concrete which seems to have been poured in the 1st or 2nd century A.D. The depth of the stoa, from north to south, is 14.15 m. It is probable that an earlier (Hellenistic?) stoa existed on the same site, for in front of the north wall of the Roman building there is preserved at one point part of a water trough with settling basin, appropriate to a colonnaded building where athletic contests are held, but laid at a level much lower than that of the euthyneria of the Roman stoa. To the south of the stoa appear traces of Hellenistic structures, including a large, shallow basin about 2.60 m. in diameter and at least 0.40 m. deep; this may have been a washing basin for the Hellenistic gymnasium (cf. the pool in the gymnasium at Delphi). These Hellenistic remains, however, were in large measure destroyed by the construction, in the 1st century A.D., of the square rubble-concrete foundations for a domed building (P l. 135 b). This structure, if ever completed, had an interior diameter of 11.40 m.; nothing of the superstructure is preserved, however, and it may be that the work was never carried above the level of the foundations. The tiles which appear within the circle of the foundations in all probability belong to an earlier structure (P l. 136 a).

Evidence for the existence of a large Dori

building of the 5th century B.C. appeared in a painted limestone cornice block which was reused in a Hellenistic or early Roman structure. The dimensions of this block suggest that it belongs to an extremely large temple, greater even than the archaic temple of Apollo near the Agora. The date of reuse of the cornice block precludes the possibility that Pausanias saw the structure and that it was the Temple of Zeus mentioned in his text; but Pausanias' Temple of Zeus may have been a Roman rebuilding of a classical structure.

North of the Roman Stoa there existed in Greek and early Roman times a natural ravine, perhaps created by water, extending from near the Asklepieion westward toward a gully which now descends into the coastal plain some 150 meters west of this year's excavation area; in this gully there may well have existed in the Greek period a gate through the north city wall. The east-west ravine might have carried a roadway and also a race track for use in connection with the gymnasium just above at the south. In the late Roman period this ravine was filled in to a depth of as much as 2.50 meters so that before our excavation began we were totally unaware of the existence of the ravine. In this late Roman fill appeared numerous Christian graves, some built of roof tiles, others consisting of rock-cut chambers; several were marked at the late Roman ground level by mounds of rubble and mortar, convex on top, carefully stuccoed. The pottery of these graves is mostly of the 6th century A.D.; the burials probably represent a westward extension of the early Christian cemetery of the Asklepieion area.

Over the entire area this year excavated there was found at lowest levels a deposit of Early Helladic pottery. With the possible exception of one small rubble wall no architectural remains of the prehistoric period were found; but the extent and depth of the Early Helladic deposit is clear indication of the existence of a settlement nearby; contemporary material had previously been found at Cheliotomylos Hill, over half a kilometer distant to the west. Notable among the EH vases are a sauce-boat with hatched triangles painted on the interior, just below the rim, and fragments of fine silver-blue slipped and polished ware vessels with high, flaring ring-stands.

G. Museography

During the course of the past year the early Roman triclinium mosaic discovered at Anaploga in 1962 was finally mounted on the wall of the sculpture gallery of the Corinth museum; opposite it have been set up the fresco panels from the Painted Tomb discovered near Cheliotomylos in 1962. The late 4th century bronze mirror recovered from a grave near Anaploga in 1963 has been cleaned (Pl. 136 b) and is now on display in an air-tight case in the Greek gallery of the museum. A neo-Attic maenad relief fragment found in the southern part of the Agora in 1950 (*Hesperia*, XX, 1951, pl. 94 b) has now been augmented by a fragment found in the wall of a late Roman tomb on the north side of the Agora: the joined pieces (Pl. 137 a) are now on display in the museum. An inscribed base honoring C. Egnatius C. f. (Pl. 137 b) has been recovered from a late repair of the Northwest Shops. The L. Antonius Damonicus named as father of the dedicants may have come from Sparta, where the cognomen Damonicus occurs. Was he perhaps an associate of the Spartan Eurykles who is known to have been a benefactor of Corinth in the early Roman period?

H. ROBINSON

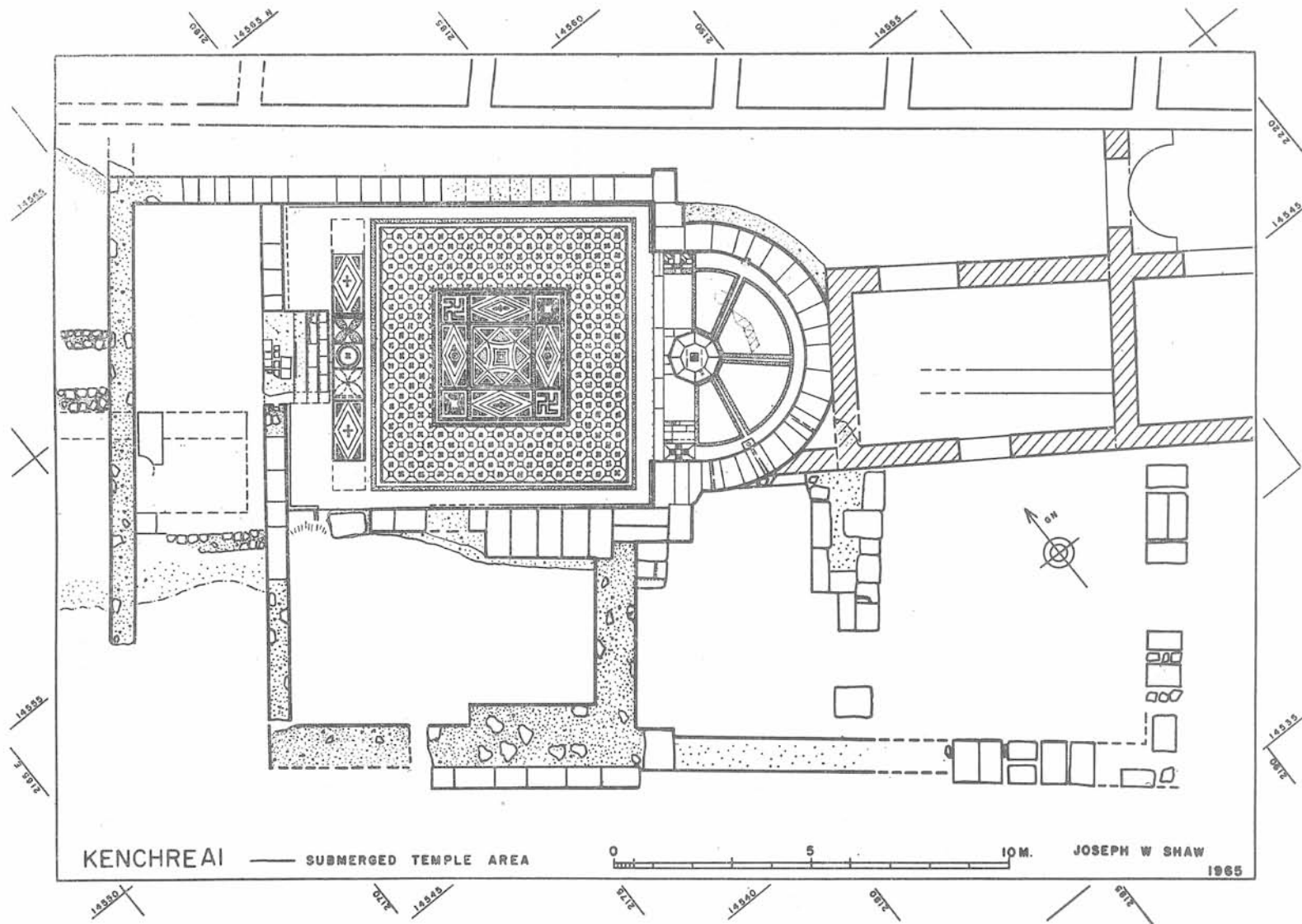
*

CORINTHIAN KENCHREAI

During the summer of 1965 the investigations of the American School of Classical Studies in the Corinthia included operations carried out through the agency of the University of Chicago and Indiana University directed at clearing a partially submerged structure at the southwest end of the harbor and recovering antiquities which had previously been found to be buried in it (Plan 1). The work was directed by Robert Scranton and Leila Ibrahim of the University of Chicago, and Diether Thimme of Indiana University; Mr. Ch. Deylakes and Miss Danae Hadjilazarou served as conservators; technical advice was provided during limited periods by Mr. Harold Plenderleith, Mr. Garry Thompson, Mr. Robert Brill; Mme. T. Hassia worked as photographer; Mr. Joseph Shaw as architect and Mrs. Shaw as artist. The operation extended from the middle of July until the end of September.

Plan 1. Kenchreai. Plan of harbor area

Plan 2. Kenchreai. Plan of submerged structure

ΑΠΟΛΙΑΚΟΠΙΝΘΙΑ

The structure in question consists chiefly of a rectangular space about 7.50 m. by 9.50 m. with an apse across most of the east end (Plan 2). This area was dammed off from the sea by a wall of sacks of sand lined with plastic sheeting built along the existing remains of the walls of the building itself. When the water and fill had been removed from within the area, there was discovered a well-preserved mosaic floor throughout the rectangular space, designed in simple geometric patterns (Pl. 138). The apse was found to lie about 10 cm. higher than the rectangular space, and was paved for the most part in marble chips. In the middle of the apse was an octagonal sunken basin, lined and floored with marble slabs. In the basin was found a hollow pedestal of marble, resting over a hole in the floor in which was the end of a lead pipe. The lead pipe evidently extended beneath the floor northeastward, and had originally ascended the side of the wall of the building through a rectangular slot cut to receive it. Another hole in the bottom of the octagonal basin apparently allowed for drainage southward. A hole in the floor of the apse itself against the south wall allowed for drainage of the floor.

At the west end of the south wall of the rectangular space was an opening for a door; the wooden sill is still preserved at the bottom. Efforts were made to dam and excavate the rectangular space to the south, to discover the nature of the structure into which the door led. The effort was temporarily frustrated by the fact that at least two heavy wooden beams and quantities of boards were encountered, spread out generally through the space, and facilities were lacking to care for the wood properly. It is the theory at present that the rectangular space south of the apsidal structure had a floor made of wood at a point now about a meter above modern sea level, and 1.70 m. above the floor of the apsidal structure; beneath this floor had been a basement perhaps three meters deep. At some period, possibly during a seismic disturbance, the wooden floor fell into the basement.

Across the western end of the apsidal structure and the rectangular building to the south runs a long hall. This was partially excavated, and remains of good walls of heavy poros blocks were found, belonging to some structure earlier than any of those under examination.

The mosaic in the floor of the apse is of a kind that has been dated in Corinth itself to the first century A. D. The building was filled into a depth of about a meter at a date, judging from fragments of lamps, in the early part of the fifth century after Christ. On this fill had been laid a floor, of which little was left — and that which was left was barely distinguishable, if at all, from naturally consolidated beach materials.

Within the rectangular part of the apsidal building were found masses of opus sectile, wooden furniture, engraved ivory, and other materials. The opus sectile is done in thin sheets of glass cut in shapes constituting all or large parts of some element in the design, and then mounted on slabs of mud-plaster in order to develop figured patterns in panels. It would seem, from the circumstances in which the material was found (Pl. 139), that these panels had been stored in wooden crates, two panels, face to face, in each crate. The crates had then been stood on edge, leaning against the walls of the buildings and each other, in nine stacks. Some of these stacks are badly damaged, others seem to be fairly well preserved. There appear to have been around eight crates in each stack. The opus sectile had been discovered originally during a tentative probe in 1964, and at that time it had been supposed that the mud plaster was set on wooden lathes; it now seems that the wood actually belongs to the crates. Whether the panels had been packed for removal from the area, or had been delivered new from abroad, has not been determined.

In view of the unusual character of the opus sectile, and the fragile condition of much of the glass, the work of cleaning it has proceeded very slowly and cautiously. Only two panels have been completely cleaned, and a number of fragments. Of the two panels cleaned, one was substantially cleaned while still under water in 1964, and descriptions and pictures have already been published (*Archaeology*, 18 (1965) pp. 197 - 198). It depicts an ibis bird, walking among lotus and papyrus plants. Above was another band, of which very little is left, but preserved is a crocodile on which are the legs and hips of a man riding the crocodile astride. The other panel depicts a series of buildings, one of which appears to be an ornamental fountain, with a gabled roof

below which is a great round face from whose mouth pours water into a basin below; beside this are two gabled and one domed building, above which is a ship, and beside which is a man (Pl. 140) striding through a swamp casting a net for the fish which swim around him. Other fragments establish the existence of at least one other swamp scene, and several borders both horizontal and vertical with geometric and floral patterns.

Large amounts of wood were found in the rectangular part of the apsidal building. Much of this belonged to furniture, of which one rather monumental piece was discovered possibly entire, though somewhat crushed. Much of this wood was covered with veneer not all of which has been identified; some seems certainly to be ivory, some was of horn, or tortoise shell, or both. Much of this was engraved, in designs which include flowers, animals (including dogs) and human beings. There are a number of winged figures — «angels» or «psyches» (Pl. 141 a - b). Until the wood has been fully treated for preservation, it is impossible to study the distribution of the many loose fragments of veneer, to determine how much of it goes on the furniture and how much, if any, belongs to other objects; and how the pieces should be arranged with relation to each other.

Many fragments of carved ivory were found, including numbers of miniature column capitals and bases and other architectural elements. Some examples of these had been found in the summer of 1964. There were also found pieces of ivory moulding of entirely different character, and two carved plaques depicting men — one aged, one young — sitting on throne-like chairs (Pl. 142).

Because of the large amounts of these unfamiliar materials, and their precarious state of preservation, it will be some time before they can be put into a condition for serious study. Although much might be said about it tentatively and speculatively now, it is impossible at this time to present it completely and systematically in a scientific way.

RONALD SCRANTON

*

PERACHORA

The re-examination of structures studied by Humfry Payne during the original excavations of the British School, and summarily des-

cribed by him, was resumed by Mr. Richard Tomlinson with a view to final publication. Following work on the house remains in the town area above the Heraion in 1964, a campaign of cleaning and supplementary soundings in September was centred on two of the principal water-supply installations.

The Double-Apsidal Cistern

This cistern between the upper sanctuary and the harbour was completely cleared of the earth, weed and other rubbish which had accumulated since its final excavation by Dunbabin in 1939, and was then planned and photographed. The condition of this structure had deteriorated in the last 30 years, many of the piers having completely or partially fallen and shattered. Where the fragments could be identified they were collected together and either restored to their original positions or placed near the piers to which they belong. Careful measurement revealed that this cistern is a structure of considerable refinement, the piers being tapered, and the walls inclined. The connection of this cistern with the main conduit from the upper sanctuary was also clarified.

The adjoining «banqueting hall» also was cleaned and planned. Two trenches were excavated, one between the cistern and the «banqueting hall», the other eastwards from the east wall of the «banqueting hall» at its northern end, in an attempt to find evidence for the chronology of these structures. These tests revealed the construction trenches of both the cistern and the «banqueting hall», though only the latter remained sealed, the former having been cut into by the earlier excavations. Fragments of black glaze Attic pottery show (as would be expected) that both structures are later than the end of the fifth century but did not provide any close dating evidence. These trenches also revealed remains of an earlier building which probably for the most part underlies the «banqueting hall» and may be its predecessor. The stratification suggests that these earlier remains belong to the sixth century B.C.

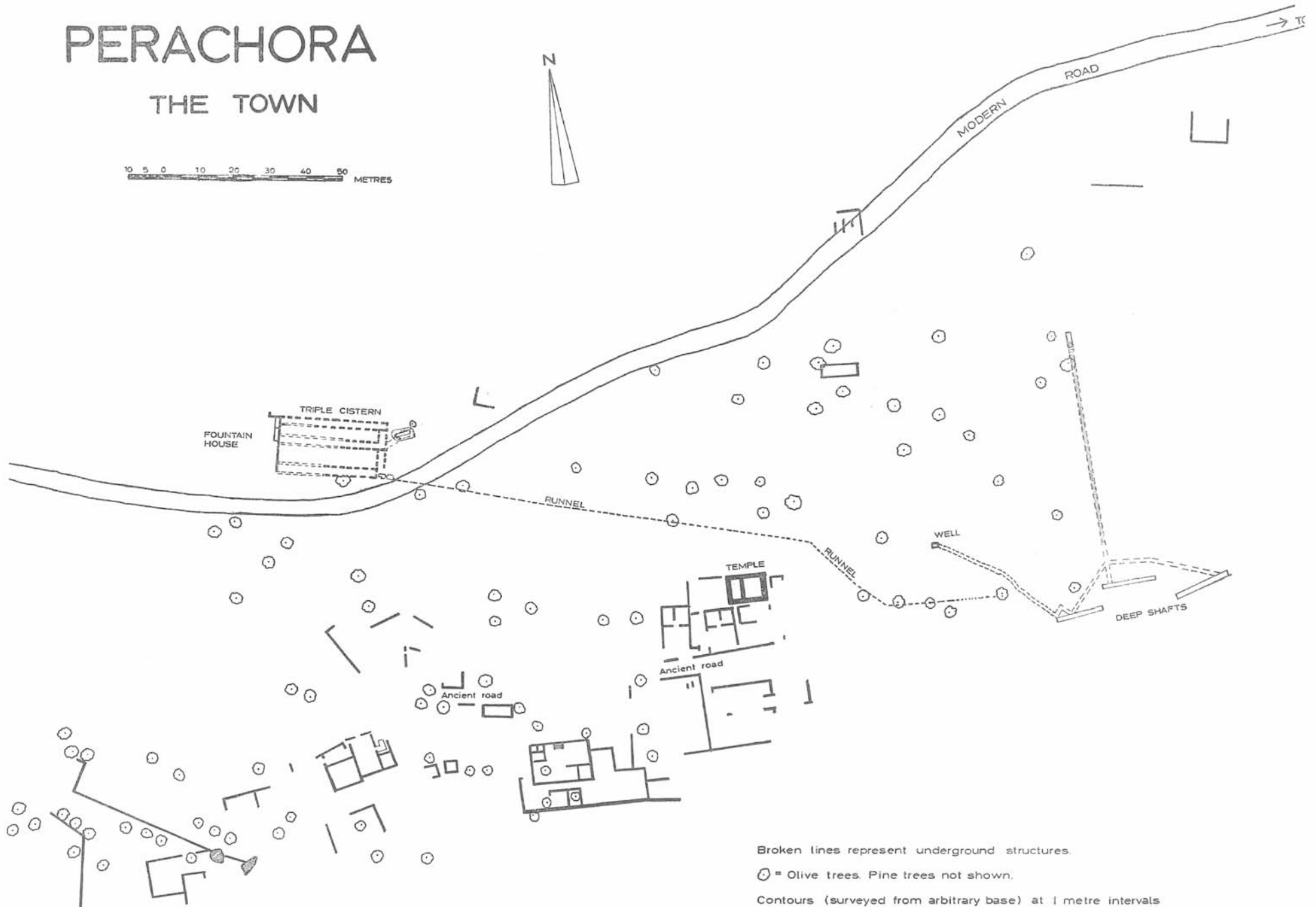
The Triple Cistern

The source of supply for the three connected rock-cut, stone-lined reservoirs in the town area was studied (Plan I). The area round the «catch pit and settling tank» to the north

PERACHORA

THE TOWN

10 5 0 10 20 30 40 50 METRES

Broken lines represent underground structures.

○ = Olive trees. Pine trees not shown.

Contours (surveyed from arbitrary base) at 1 metre intervals

Fig. 1. Perachora. From the triple cistern to the deep shafts

was cleared to the rock revealing that the former description is erroneous. Deposits on the rock demonstrate that water flowed from the cistern into this pit, which is therefore a draw pit, not a catch pit. On the surface of the rock were revealed small holes arranged in three pairs, one on either side of the shaft opening, in which presumably the lifting apparatus was anchored. There were also remains of troughs at either side and at the eastern end into which the water raised would have flowed.

It is therefore apparent that the sole source of supply for this cistern was by way of the runnel and settling tank, at the south - east corner. In a series of trenches, this runnel was traced for a considerable distance in the general direction of the deep shafts adjoining the great stepped cistern. It makes two sharp changes of alignment to avoid the temple foundation identified in 1964. Rock - cut at its western end, the runnel is elsewhere built of stone and tile. For the greater part of its length it is covered with broken roof tiles of fifth century types set in thick lime mortar. At the extreme eastern end the runnel came closer to the surface and has been ploughed away, though there seems little reason to doubt that the three shafts were its eventual destination. It is therefore probable that the triple cistern was filled with water raised from the bottom of these shafts and that they had been cut for this purpose.

A trench opened at the presumed western end of the triple cistern encountered large slabs of fallen rock, and was abandoned. A second trench, further to the west, revealed the real western end of the cistern. It consisted of a full fountain house with an Ionic façade and behind it a row of large draw basins, of which the two northernmost were cleared. Three more would fit almost exactly the known width of the cistern. The architectural fragments found include an Attic Ionic base of developed form, leading to a shaft with 20 flutes, a small fragment of an architrave block and a piece of dentil frieze and cornice combined; all these in coarse limestone, with fine stucco. The style of these fragments seems to suggest a date around the time of Alexander the Great. This presumably is the date of construction of the entire water - works system, at least as far as the deep shafts. Alterations were made to the northernmost chamber and draw basin in the Roman period.

Early Helladic Site:

An exploratory trench two metres wide was cut into the bank of the lake perpendicular to the shore and close to the modern canal connecting it with the sea. The first occupation appears to belong to the EH II period, but can be subdivided roughly into two main phases, distinguished by the construction of a substantial rampart facing the lake. Several floors and walls belonging to the earlier phase were uncovered with a large quantity of pottery. One of the floors was covered with fragments of obsidian, broken chips rather than tools, which seem to suggest that obsidian was actually worked here. Over the uppermost EH II levels were two series of substantial walls with clay floors; the pottery found associated with these was sparse, but exclusively archaic Corinthian.

Consequently, there was an archaic settlement in this region, perhaps even earlier than the settlement close to the Heraion.

R. A. TOMLINSON

*

NETTOYAGE DU REMPART URBAIN A ARGOS

La campagne de juin 1965 était essentiellement destinée à permettre la vérification des résultats stratigraphiques obtenus l'année dernière sur la Larissa, le long du parement interne de l'enceinte urbaine, à l'ouest de la citadelle. 20 couches se distinguaient nettement sur la paroi du nouveau sondage, haute de près de 6 mètres; ces couches se dataient depuis la fin de l'époque médiévale jusqu'à l'époque archaïque. La tranchée de fondation du rempart contenait une figurine de terre cuite d'époque post - parthénonienne. En cet endroit, l'admirable appareil polygonal du rempart est donc archaïsant et non archaïque. A l'intérieur de la citadelle, l'angle N - O du rempart mycénien a été dégagé: des lambeaux de la stratigraphie originelle avaient échappé aux bouleversements d'époque médiévale. Le tracé du rempart a été exploré sur le flanc septentrional de la Larissa, à proximité de la Deiras. Enfin, dans la ville basse, un petit sondage visant à établir le tracé du rempart a abouti, en un endroit jusque là inexploré, au S - O de l'Odéon, à la découverte d'un établissement méso - helladique, que les circonstances n'ont pas permis d'explorer.

YVON GARLAN

HALIEIS

The excavation of ancient Halieis, across the harbour from the modern village of Porto Cheli¹ in the Argolid, was resumed in the summer of 1965 after two years of inactivity. The main efforts were twofold: continued examination of the acropolis and dyeworks areas by enlarging excavations begun in 1962, and, secondly, the exploration and mapping of the underwater remains of the city where they lie exposed and visible just below sea level. The study of Halieis is being conducted by the University of Pennsylvania under the auspices of the American School of Classical Studies, Athens. Mr. C. K. Williams, II, was in charge of the excavations.

The Dye Works Terrace (P. I. 143 a)

In 1962 a building probably used for the manufacture of purple dye and parts of two other complexes were discovered on a ridge adjoining the acropolis on the east but two terraces lower down. The line of the city wall defines the south edge of the area as it passes from the acropolis to the lower city. To the north the terrace drops off steeply and the buildings have been severely eroded. The dyeworks themselves, the westernmost of the three buildings investigated, were cleared in 1962 and covered again for protection; they were not reopened this season. To the southeast, separated by a narrow lane, about 1.50 m. wide, was found a house complex divided in two by a doorless wall of small stones along its southwest/northeast axis. The southeastern half consisted of at least six connected rooms; the northwestern half seems rather to have been composed of independent units, sharing party walls, of two or three rooms each. The complex, about 10 m. wide from northwest to southeast, was cleared for some 15 m. until it vanished under plowing and erosion on the northeast side; originally it may have extended for another 15 m. in that direction to judge by traces of foundations in line with the northwestern half. A good number of large squared blocks (part of the socle of mudbrick walls) were evidently re-used here after serving a different function original-

ly. There is nothing in the way of architectural refinements, such as a peristyle or a court. The arrangement of rooms and the meager finds suggest small workshops and stores combined with living quarters.

The third complex to the southeast has only two rooms preserved, formed by a partition and doorway in a rectangular building. An occupation strosis on the northeast side of the building indicates either the presence of a porch facing the harbour, or the extension of the building in that direction. A large and varied quantity of pottery found in this complex is consistent with a date near the end of the fourth c. B.C. Storage and household shapes point to the presence of a larger establishment. Tiles laid in the floor in some areas and burnt spots suggest their use as service rooms. Several lumps of lead were found, one with half-formed lead pot clamps in it, perhaps rejects for remelting. The complex is separated from that to the northwest by a second lane of about 1.50 m. with a steep gradient. Along the outside wall of the building on this side were laid a series of roof tiles to protect the socle of the mudbrick from erosion (P. I. 143 b).

The pottery on the whole terrace stops by the end of the 4th c. B. C. and there is no indication of later reoccupation. The chief interest of the area excavated in 1965 is the further information it contributes to the contemporaneous dyeworks building and the glimpse we gain of the characteristic small-scale domestic industry of the classical period.

The Acropolis

The excavations of 1962 had cleared portions of the city wall already visible and revealed the outlines of a large circular tower and the presence of a sanctuary with altar, statue base, and votive deposit. Continued work over a wider area now makes possible a fuller description of the chronology.

At the summit of the acropolis pottery has been recovered that indicates use of the area in the Neolithic period and continuously thereafter until the end of EH II. The prehistoric pottery is mainly coarse ware, sometimes decorated with plastic « rope » bands and ribbing or fluting, sometimes with incised lines. The only painted sherd is an urfirnis sauceboat rim. Rarely has a pure strosis of prehistoric been found, although deposits do exist in fissures in bedrock.

1. M. H. Jameson, *Excavations at Porto - Cheli*, Arch. Delt., *Chronika*, 18 (1963) p. 74, pls. 89, 90, J. Young, *A Migrant City in the Peloponnesus*, Expedition, 5 (1963) pp. 2 - 11.

There is no Middle or Late Bronze pottery and no ceramic evidence exists for habitation on the acropolis after the end of EH II until the Proto-geometric period. A rich site for the Middle and Late, as well as Early Bronze Age, was found in surface exploration some 3 km. to the north of the acropolis.

The first period of the acropolis to have architectural remains associated with it is the 7th c. At this time a mud brick defense wall protected the site. At the time of its collapse or demolition the debris from the wall covered a stosis of pottery, including a group of 7th c. Proto-Attic amphorai (fragmentary), one with a graffito on its neck (HP-298. Pl. 143 c), a Middle Corinthian pyxis (HP-287), and a conical cup (HP-277). There is no architectural evidence that any habitation existed on the western side of the acropolis prior to the construction of the mud brick defence wall. The wall itself was found on the southwest side of the acropolis, running southeast-northwest. Both wall and 7th c. stosis rested directly upon native rock; the pottery stosis accumulated against the mud brick wall and the collapse of the same wall falling on the stosis sealed it. In a different deposit on the western side of the acropolis, north of the 7th c. wall, there was found a stosis of dark, ashy soil, filled with pottery from the first half of the 5th c., including numerous one-handed travellers' jugs. The pottery appears to be no later than mid-5th c. In this same fill, sherds from travellers' jugs as well as other sherds from different types of pots and jugs were found to be inscribed with post-manufacture graffiti. These appear to be, most probably, declarations of ownership, not dedications, perhaps of the soldiers that manned the fortifications. One kylix rim (HP-317) preserves the scratched letters *Χάρονός ἐ[μ]*. The alphabets used include both Argive (consistent with what is to be expected of the Tirynthian settlers, as recent discoveries at Tiryns show) and non-Argive forms, compatible with the «red» East Argolic and Lakonian alphabets.

The altar at the summit of the acropolis, to the east of the mid-5th c. pottery deposit just mentioned, is built on a stosis of fill over bedrock, which fill, however, does not appear to be of the same period as that containing the graffiti. This stosis, most probably, represents

a levelling and rebuilding operation at the end of the 5th or very beginning of the 4th c. B. C. In it was found a bronze Halieis coin², earrings of bronze and silver, pomegranate-headed pins, two lead figurines, lead wreaths, terracotta figurines of both horsemen and seated and standing women, some of the Argive type with swags across their chests, and fragments of inscribed bronze.

The fill that underlies the altar must be tested further to establish its relationships with a rectangular foundation to its south. This appears to be the remains of a dismantled fortification tower that crowned the height, once part of a line of mud brick acropolis wall. The tower also served during the second phase of this defence wall, at which time the wall was thickened by an additional 0,80 m. of mud brick constructed against the outside face of the wall. The tower was built of well cut poros blocks and one face (the east) preserves a good run of trapezoidal masonry. It is probably part of the 5th c. defences of the acropolis, dismantled in the 4th c. and replaced by a round tower. This second tower (Pl. 144 a) is an arc slightly more than half a complete circle, placed at that point on the city wall where the defenses form a slight angle at the summit of the acropolis. Its position commands a clear view of the straits immediately to the west of Hermione, the passage between the mainland and Spetsas, the stretch of the Gulf of Argos from Halieis to Lakonia, and the mouth of the entrance of the landlocked harbor of Halieis itself. The tower is about 10.85 m. in diameter. It is built on bedrock with a socle and lower wall, a sort of dado, of local conglomerate, packed behind with rubble (Pl. 144 b). Above, the tower is mud brick (Pl. 144 c), capped and protected from the elements by coping stones of shelly limestone. The floor of the tower, probably at parapet level, is cement on a bedding of fist-sized stones. In the fall from the collapse of the tower there were few, but typical, late 4th c. sherds, including a 4th c. skyphos of Attic type (HP-212), and a spur-handle kantharos.

When the square tower was dismantled, its poros wall blocks were re-used in the socle of a complex of three rooms constructed immedi-

2. Coin 26 (2 of 2 - viii - 65) Halieis, head of Herakles (obv.), palm tree (rev.), type 5 of J. N. Svoronos, *JIAN*, 10, (1907) p. 7, pl. 2.

tely to its west and within the line of fortifications depending on the round tower. In the fill forming the floor of one of these rooms was found an interesting graffito on a roof tile - part of an abecedarium and names in the Argive alphabet (Pl. 145 a). The round tower itself was destroyed in the last quarter of the 4th c. Thereafter the acropolis lay abandoned except for a lone house of two rooms built immediately to the west of the altar over collapsed debris from the round tower.

The final destruction of the round tower is not an isolated incident on the acropolis. On the west side of the acropolis, just before the uppermost terrace drops off to the west, there is a rectangular building that was partially excavated this year. It appears to have suffered from looting and demolition at the same time as the destruction of the round tower. The pottery associated with this building is plentiful; coins, too, were numerous. Most of the pottery was not found inside the building but, packed in a drain that leads from the front entrance in its east façade to the southeast corner of the building and then to the south side of a road that runs along the south side of the building. The pottery that filled this drain appears to be from the end of the second quarter, beginning of the third quarter of the 4th c.³

Mention should also be made of a number of finds either from the surface or from disturbed levels near the surface: fragment of a well-cut inscription of the late 5th or early 4th c. B.C. (HS - 40), fragments of an inscribed perirrhanterion of the 5th c. (HS - 33, joining with HS - 22 found in 1962), and a small marble, female head (HS - 39). The altar, recently disturbed, and the presence of at least one «robber trench», together with these chance finds, combine to suggest some plundering of the sanctuary area in not too distant times.

Conclusions

It is evident that the site of Halieis was inhabited in both prehistoric and historical times

3. The deposit immediately east (in front of the door of the building) contained 2 lamps, HP - 201 (Howland, Athen. Agora IV, 25 A) and HP - 202 (Howland 25A prime), limiting the destruction date to between the second quarter of the 4th c. and first quarter of 3rd c.

The pottery from this deposit and from the drain at the south side of the building appears all to be of the last 35 years of the 4th c. An interesting anthropomorphic jug (HP 254) is illustrated in Pl. 145 b.

before the settlement of the Tirynthioi (presumably in the second quarter of the 5th c. B.C.). *hoi Halieis* is no doubt a place name. Further study of the results may be expected to show whether there was continuous habitation up to the coming of the Tirynthioi and whether the acropolis sanctuary had its origins in the archaic period. For the classical period a mixed settlement of people from both the Argive plain and the Argolic Akte is suggested. The cause of the destruction of the city's defenses before the end of the 4th c. and the abandonment of the site not long thereafter remains to be determined.

UNDERWATER EXPLORATION AND MAPPING

This season all the underwater remains of ancient Halieis presently visible were mapped. This includes the line of city wall as it runs into the sea on the east side of the city to the point where it emerges from the sea on the spur of land forming the western side of the city. The defence wall is preserved for 200 m. from the point where it enters the sea at the east until it breaks off and becomes untraceable. There is a gap of ca. 104m. after which the wall reappears and continues until near the promontory. This last preserved section is ca. 310 m. long.

The wall, about 2.40 m. wide at the eastern side of the city, is constructed of two parallel lines of cut socle filled in between with rubble, at intervals compartmented by cross walls. The eastern leg of the submerged defenses has two square towers along its course and at a point where the wall changes direction (an interior angle of 140 degrees) there is a round tower, only the socle of which is preserved, lying at a depth of about 1.20 m. below sea level. The round tower is one of at least four that are now known to have been built into the circuit of city wall. The houses inside the walls at the east side of the city are not built directly against the wall and there is a five meter space or roadway between wall and houses whereas, in the west side of the city, the houses are built up against the city wall.

Immediately southwest of the round tower, covering part of the city wall that is to be associated with the tower, there is a «reef» that protrudes above the surface of the water. Examination of this «reef» has led to the discovery that it is a man-made structure. Excavation of one room of it has shown that it is a bath of

the Roman period, probably destroyed or abandoned in the 4th c. A.D. The excavated segment of the bath proved to be the hypocaust, but since the season's work was mainly the mapping of the visible remains, extensive examination of the bath was not attempted. Neither the bath, nor finds of contemporary sherds on land, suggest any significant resettlement of the site at or after the time when Pausanias (II, 36) reported the city abandoned. The bath is more likely a part of a seaside villa than an urban settlement.

The 104 m. wide gap in the city wall, in an area where there are no building remains, has raised a question which has not been answered this season: is the gap in the walls the place where the harbor of Halieis should be found, or is this just a heavily silted area, at one time low ground within the city that has now accumulated more mud and wash than the areas where remains are still visible? The question cannot be answered without further probes in the sea and along the coast.

M. H. JAMESON — C. K. WILLIAMS

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΡΚΑΔΙΑΣ - ΛΑΚΩΝΙΑΣ

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. ΑΡΚΑΔΙΑ

Ἀνασκαφή εἰς Τεγέαν

Κατὰ τὸ ἀπὸ 22 - 6 - 65 ἕως 15 - 7 - 65 διάστημα διεξήχθη εἰς Τεγέαν ἡ διαταχθεῖσα ὑπὸ τῆς Ὑπηρεσίας ἀνασκαφῆς, πλησίον τοῦ χώρου, ὅπου τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1964 εὗρέθη τυχαίως, κατὰ τὰς ἐργασίας πρὸς διάνοξιν φρέατος, ἐντὸς αὐτῆς οἰκίας, κορμὸς Νίκης, προερχόμενος πιθανάτα ἐξ ἐνὸς τῶν ἀκρωτηρίων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς καὶ πρωτότυπον ἔργον τοῦ Σκόπα¹.

Ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη εἰς ἀπόστασιν περίπου 3 μ. ἐκ τοῦ σημείου ἀνευρέσεως τοῦ κορμοῦ, ἐντὸς τοῦ κτήματος ἰδιοκτησίας Κ. Ρέππα, εὕρισκομένου ἐντὸς τοῦ σημερινοῦ χωρίου Ἀλέα καὶ κειμένου περίπου 200 μ. νοτιότερον τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Μικρὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα εἶχε διεξαχθῆ εἰς τὸν ἴδιον χώρον καὶ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 1964, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς Νίκης².

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ ἔτους 1965, τῆς ὁποίας τὰ ἀποτελέσματα ἐκτίθενται ἐνταῦθα λίαν συνοπτικῶς, διεπιστώθη ὅτι ὁ ἀνευρεθεὶς κατὰ τὴν πρώτην ἔρευναν τοῖχος ἀμελοῦς κατασκευῆς, ἐκ τοῦ ὁποίου εἶχον ἀποτελισθῆ περί τὰ 50 τεμάχια ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τμήμα κοιλίας ἀνδρικής μορφῆς ἐκ τῶν γλυπτῶν τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς³, δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἀνάχωμα, ὡς εἶχε τότε ἐπικρατήσει ἡ ἄποψις, ἀλλὰ τοῖχος οἰκίας.

Εὐθὺς ὡς ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς καὶ ἡ ἀποκάλυψις καὶ ἄλλων τοίχων τῆς οἰκίας, ἐφάνη ὅτι διὰ τὸ κτίσιμόν των εἶχον ὁμοίως χρησιμοποιηθῆ, ἐκτὸς μεγάλων ἀκατεργάστων λίθων καὶ κεράμων, πλείστα ὄσα ἀρχαῖα τεμάχια, ἀρχιτεκτονικῶν κυρίως μελῶν καὶ γλυπτῶν (Πί ν. 146 α), ἐνισχυθείσης οὕτω τῆς ὑποψίας ὅτι ταῦτα θὰ περισυνελέγησαν ἐκ τοῦ πλησίον εὕρισκομένου καὶ κατηγορημένου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς οἰκοδομήσεως τῆς οἰκίας ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Ἡ ἔρευνα λοιπὸν ἤρχισε μὲ σκοπὸν τὴν ἀποκάλυψιν ὁλοκλήρου τῆς οἰκίας καὶ τὴν ἀποτείχισιν κατόπιν τῶν ἐντετειχισμένων γλυπτῶν καὶ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν.

1. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 170, Πίν. 151 α - γ.

2. Ἐ. ἀ. σ. 170.

3. Ἐ. ἀ. σ. 170, Πίν. 152 α.

Δυστυχῶς, λόγῳ τῆς περιορισμένης διατεθείσης πιστώσεως καὶ τῶν δυσμενῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐγένετο ἡ ἀνασκαφὴ ἐντὸς ἰδιωτικοῦ κτήματος μὲ ὀπωροφόρα δένδρα καὶ ἐγκατάστασιν σωλήνων ὑδρεύσεως, δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ πλήρης ἀποκάλυψις τῆς οἰκίας. Ταύτης ἀπεκαλύφθησαν μόνον τρία δωμάτια καὶ ἡ ἀρχὴ ἐνὸς τετάρτου. Οἱ τοῖχοι των ἀνευρέθησαν εἰς βάθος 1.30 - 1.50 μ., διετηροῦντο δὲ εἰς ὕψος 0,10 - 1.30 μ. καὶ ἅπαντες ἦσαν πλάτους 0,70 μ.

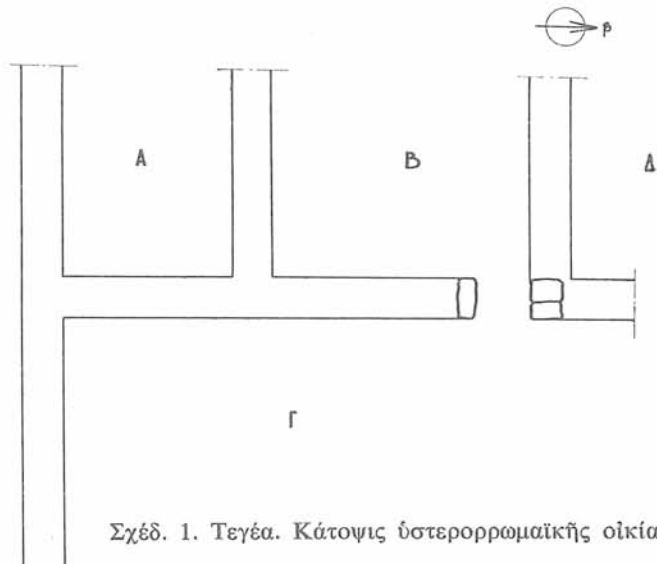
Εἰς τὸ Σ χ ἐ δ. 1 διακρίνονται τέσσαρες χώροι τῆς κατοικίας, τὰ δωμάτια Α, Β, Γ καὶ Δ. Τὰ δωμάτια Α καὶ Β (Πί ν. 146 β) ἔχουν πλάτος 4 - 6 μ. καὶ μῆκος ἄγνωστον, διότι δὲν εὗρέθη ὁ πρὸς Δ. τοῖχος αὐτῶν ἄγνωστον εἶναι ἐπίσης, ἐὰν ὑπῆρχε θύρα ἐπικοινωνίας μεταξύ των. Τὸ δωμάτιον Β ἐπικοινωνεῖ μετὰ τοῦ δωματίου Γ δι' ἀνοίγματος θύρας, πλάτους 1.20 μ. (Πί ν. 146 β). Ὡς παραστάδες τῆς θύρας εἶχον χρησιμοποιηθῆ ὀρθογώνιοι μαρμαρίναι πλάκες ἐκ τοῦ κρηπιδώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς. Τὸ δωμάτιον Γ φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ μεγαλύτερον τῆς οἰκίας, ἀλλὰ τοῦτου ἀπεκαλύφθησαν μόνον ὁ δυτικὸς καὶ ὁ νότιος τοῖχος καὶ μάλιστα ὄχι μέχρι τοῦ τέρματός των. Τοῦ δωματίου Δ ἀπεκαλύφθη ὁ νότιος διαχωριστικὸς τοῖχος καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνατολικοῦ. Τὰ δάπεδα τῶν δωματίων, ὡς φαίνεται ἐκ τμημάτων διατηρουμένων ἔτι κατὰ χώραν ἐντὸς τῶν δωματίων Γ (Πί ν. 146 γ) καὶ Β, ἦσαν κατεσκευασμένα διὰ λιθίνων πλακῶν καὶ τινων ἀρχιτεκτονικῶν μαρμαρίνων τεμαχίων ἐκ τοῦ ναοῦ, μετὰ μικρῶν κεράμων εἰς τὰ μεταξύ των κενά.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῶν δωματίων, ἡ οἰκία φαίνεται ὅτι ἐκτίσθη κατὰ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους. Τοῦτο ἄλλωστε πιστοποιεῖ καὶ ἡ δομὴ τῶν τοίχων. Πρέπει νὰ σημειωθῆ ἐξ ἄλλου τὸ γεγονός, ὅτι ἡ κατοικία ἐθεμελιώθη ἐπὶ κλασσικοῦ στρώματος, ὡς ἀπέδειξαν αἱ γενόμεναι τομαὶ κάτωθεν τῶν δαπέδων τῶν δωματίων. Στρωματογραφικῶς, ὁ χώρος κάτωθεν τῆς κατοικίας ἔχει ὡς ἐξῆς: Ἀμέσως κάτωθεν τῶν δαπέδων ἐσημειώθη κεκαυμένον στρώμα γῆς, εἰς βάθος 2.40 μ. ἀπὸ τῆς σημερινῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἀκολουθεῖ ἀδιατάρακτον, ἴσως κλασσικὸν στρώμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν πολλὰ ὄστρακα μελαμβαφῶν ἀγγείων καὶ ἀκέραιον ἄωτον μελαμβαφῆς πινάκιον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ὕψος 0,03, διάμ. χειλ. 0,04 μ.). Ἀνευρέθησαν ἐπίσης χαλκῆ περόνη μὲ ἀπόληξιν εἰς κεφαλὴν ὄφους καὶ τμήματα τριῶν ἄλλων, χαλκῶν ἐπίσης, σιδηροῦς δακτύλιος, τμήμα χαλκῆς πόρπης καὶ χαλκῆ αἰχμῆ βέλους. Αἱ τομαὶ κάτωθεν τῆς οἰκίας ἐφθασαν μόνον μέχρι βάθους 0,50 μ.

και ή έρευνα διεκόπη χωρίς να εύρεθ ή το στερεόν έδαφος.

Παραλλάγως με την έρευνα εις βάθος κάτωθεν των δαπέδων, ήρχισε και ή άποτειχισις του παλαιου ύλικου εκ των τοίχων τής οικίας. Ός άνεμένετο, εύρέθησαν πλείστα τεμάχια εκ του ναου τής Άλέας Άθηνās, άλλα και μερικά άλλα τεμάχια γλυπτών, αναγλύφων και άρχιτεκτονικόν με-

(Πί ν. 147 δ). Εις το άνω μέρος στρογγύλον άνοιγμα, διαμέτρου 0,12 και βάθους 0,05 μ., πιθανώτατα πρὸς ένθεσιν τής κεφαλής. Διαστάσεις : ύψ. 0,26, πλάτ. 0,30 μ. Η έργασια φαίνεται καλή, παρ' όλον ότι ή όλη επιφάνεια είναι άρκετά έφθαρμένη. Προβληματικόν όμως είναι, εάν το παρόν τεμάχιον άνήκη εις τα γλυπτά των άετωμάτων του ναου, και τοϋτο κυρίως λόγω του γε-

Σχέδ. 1. Τεγέα. Κάτωπις ύστερορρωμαϊκής οικίας

λων, νεώτερα και ούδεμίαν σχέσιν έχοντα με τον ναόν.

Άναλυτικώς τα άποτειχισθέντα εκ των τοίχων τής οικίας άρχαία τεμάχια είναι τα έξής:

Α. Τεμάχια προερχόμενα εκ του ναου τής Άλέας Άθηνās

1. Έκατόν περίπου τεμάχια μαρμαρίνων άρχιτεκτονικόν μελών, τα περισσότερα δυστυχώς κατεστραμμένα και άκρωτηριασμένα, κατά την χρησιμοποίησιν αυτών ως οικοδομικου ύλικου, και δυσκόλως ως εκ τούτου αναγνωριζόμενα. Τα σημαντικώτερα τούτων ήσαν: έλάχιστα τεμάχια μετ' αναγλύφου διακοσμήσεως εκ τής σίμης και εκ του τοιχοβάτου εις το έσωτερικόν του σηκου (Πί ν. 146 δ, 147 α), μέγα τεμάχιον εκ των φατνωμάτων τής στέγης (Πί ν. 147 β), τεμάχια εκ των κίωνων (Πί ν. 147 γ), δύο τεμάχια μαρμαρίνων καλυπτήρων εκ τής στέγης του ναου, πολλά τεμάχια εκ των λίθων του κρηπιδώματος, του στυλοβάτου και του επιστυλίου και πολλά άλλα δυσδιάγνωστα.

2. Τμήμα κορμου, από των όμων μέχρι και του τμήματος κάτωθεν του στήθους, γυναικείας μορφής, ένδεδυμένης χιτώνα με απόπτυγμα άζωστον

γονότος, ότι ή κεφαλή ήτο ένθετος, ως δεικνύει το άνοιγμα. Η άποπις πάντως τής προελεύσεως του τεμαχίου εκ των έναετίων γλυπτών του ναου ένισχύεται, εκτός τής καλής έργασίας και του μεγέθους, και εκ τής ύπάρξεως εις την άριστεράν πλευράν τμήματος επιφανείας άδρῶς ειργασμένης, προφανώς το σημείον συνδέσεως του κορμου. Το μάρμαρον επίσης είναι λευκόν κρυσταλλικόν (μάρμαρον Δολιανών), όμοιον πρὸς το μάρμαρον των άλλων γλυπτών εκ του ναου, των εύρισκομένων εις το Μουσείον Τεγέας.

3. Τμήμα κνήμης μετά τμήματος του άκρου ποδός, ως και τής συμφυοϋς πλίνθου, άνδρικής μορφής εκ των έναετίων γλυπτών του ναου (Πί ν. 147 ζ'). Άποκεκρουμένον το όπισθεν και εμπροσθεν τμήμα του άκρου ποδός. Η όλη έξωτερική επιφάνεια πολυ έφθαρμένη· ύψος 0,32 μ. Το μάρμαρον είναι λευκόν κρυσταλλικόν (Δολιανών).

4. Μικρόν μαρμαρίνον τεμάχιον, διασφζον επί τής μιās όψεως αυτου τέσσαρας κατακορύφους έξέρργους πτυχάς (Πί ν. 147 ζ). Ύψος 0,25 μ. Μάρμαρον όμοίως λευκόν κρυσταλλικόν. Επίσης εκ των έναετίων γλυπτών του ναου.

Β. Διά το κτίσιμον των τοίχων τής οικίας έχρησιμοποιήθησαν και άλλα τεμάχια άρχιτεκτο-

νικῶν μελῶν ἐξ ἄλλων οἰκοδομημάτων, καθὼς καὶ μερικά τεμάχια γλυπτῶν καὶ ἀναγλύφων. Οὗτω ἀπετείχισθησαν:

1. Στήλη με ἀνάγλυφον παράστασιν (Πί ν. 149 α), ἑλλιπῆς τὸ κάτω δεξιὸν ἄκρον, τὸ ὅποσον ἔχει ἀποκοπὴ διαγωνίως. Διαστάσεις: ὕψ. 1,30, πλάτ. 0,60, πάχ. 0,20 μ. Φέρει ἀετωματικὴν ἀπόληξιν ἄνω, στηριζομένην ἐπὶ δύο πεσσίσκων, οἱ ὅποιοι φέρουν ἐπίκρανα με ἔλικας, καὶ οἱ ὅποιοι πλαισιώνουν τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν. Παρίσταται ἡ Ἄρτεμις καθήμενη κατ' ἐνώπιον, φέρουσα βραχὺν χιτῶνα με μακρὸν ἀπόπτγμα ὑψηλὰ ἐξωσμένον, ἐνδρομίδας, ὡς δεικνύει τμήμα τῆς παρυφῆς των, διακρινόμενον εἰς τὸν μέχρην τὸ μέσον περίπου τῆς κνήμης σφζόμενον ἀριστερὸν πόδα τῆς, καὶ φαρέτραν, τῆς ὁποίας τὸ ἄκρον φαίνεται ὀπισθεν τοῦ δεξιοῦ ὄμου. Διὰ τῆς ὑψωμένης ἀριστερᾶς κρατεῖ τόξον. Ἡ κεφαλὴ τῆς Ἄρτέμιδος στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ, πρὸς γυμνὴν ἀνδρικήν μορφήν, εἰς χαμηλότερον ἐπίπεδον εὐρισκομένην, ἣτις παρίσταται κατ' ἐνώπιον καὶ ἄκουμβᾶ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ ἀσπίδος στηριζομένης ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐργασία τοῦ κορμοῦ τῆς ἀνδρικής μορφῆς εἶναι καλὴ με ἔντονον δῆλωσιν τῶν μυῶνων. Δυστυχῶς ἡ ὄλη ἐπιφάνεια τῶν μορφῶν εἶναι πολὺ ἐφθαρμένη, ἰδίως κατὰ τὰ πρόσωπα. Ἡ παράστασις εἶναι ἀσυνήθης, μὴ ἐνθυμίζουσα ἄλλα γνωστά παραδείγματα, καίτοι ἡ σύνδεσις τῆς γυναικείας μορφῆς με τὴν Ἄρτεμιν εἶναι ἀναμφισβήτητος.

Ὡς δεικνύει ἡ προσεκτικὴ καὶ σχετικῶς καλὴ ἐργασία, ὡς καὶ ἡ τοποθέτησις τῆς παραστάσεως ἐντὸς ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου, τὸ ἀνάγλυφον ἀνήκει εἰς τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους, ἴσως περὶ τὸ τέλος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

2. Τὸ κάτω δεξιὸν τμήμα ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου. Ἐκ τῆς παραστάσεως σφζεται τὸ ἥμισυ περίπου τμήμα ἀνδρικής (;) μορφῆς, ἐνδεδωμένης ἱμάτιον καὶ καθήμενης ἐπὶ θρόνου πρὸς ἀριστερά. Οἱ πόδες τῆς μορφῆς πατοῦν ἐπὶ ὑποποδίου. Εἰς τὸ κενὸν μεταξὺ τῶν ποδῶν τοῦ θρόνου πτηνόν, ἀετός (;). Τὸ ἀνάγλυφον ἀπολήγει κάτω εἰς ἐπίπεδον ζώνην, πλ. 0,08 μ., ὅπου σφζεται τμήμα ἐπιγραφῆς:

--- ΣΤΑ ΑΝΕΘΗΚΕ

Ἴσως: Τιμαρίστα ἀνέθηκε.

Διαστάσεις: Μέγ. ὕψ. 0,30, πλάτ. 0,25, πάχ. 0,09 μ.

Μετρία ἐργασία ἑλληνιστικῶν χρόνων.

3. Κορμὸς ζώου μεθ' ὑψηλοῦ λαιμοῦ. Ἐλλείπουν οἱ πόδες καὶ ἡ κεφαλὴ. Εἰς τὴν δεξιὰν πλευρὰν καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ λαιμοῦ

ὀρθογώνιος ὀπή, βάθους 0,02 μ., ἴσως πρὸς στερεώσιν συνδέσμου. Ὑψ. 0,50, μήκ. 0,55 μ.

4. Κιονόκρανον ἀκέραιον μαρμαρινόν, δωρικοῦ ρυθμοῦ, ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (Πί ν. 147 ε).

5. Τμήμα μαρμαρινοῦ ὀρθογωνίου τεμαχίου, πιθανῶς ἀρχιτεκτονικοῦ μέλους ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς, ἐπὶ τῆς μιᾶς κατακορύφου πλευρᾶς τοῦ ὁποίου τμήμα ἐπιγραφῆς, χαραχθεῖσης κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἔμμετρος.

ΖΕΥΠΑΤΕΡΟΥΡΑΝ [ΙΕ].....

ΚΡΕΙΟΝΤΩΝΑΟΣΝ.....

ΤΥΝΕΔΕΕΡΓΑΚΑΙΗ.....

ΠΡΟΤΡΟΠΗΣΙΝΑΪ.....

ΣΥΝΑΡΕΤΗΣΤΗΣΩΑ.....

2. ΛΑΚΩΝΙΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΙΣ ΟΙΚΟΠΕΔΑ ΣΠΑΡΤΗΣ

1. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Γ. Λάσκαρη

Τὸ οἰκόπεδον, κείμενον ἐντὸς τοῦ ὑπ' ἀριθ. 104 οἰκοδ. τετραγώνου τῆς πόλεως, ἔχει ἔκτασιν 400 μ.² καὶ εὐρίσκεται παρὰ τὴν ἐθνικὴν ὁδὸν Σπάρτης - Τριπόλεως, ἀπέχον περίπου 500 μ. βορείως τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος. Αἱ ἀνοιχθεῖσαι τομαὶ ἐκάλυψαν μόνον τὸ ΝΑ. τμήμα τοῦ χώρου.

Σχεδὸν ὅλαι αἱ τομαὶ ἐφθασαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὸ ὅποσον ἀνευρέθη εἰς βάθος 3 - 4 μ. Παρὰ τὴν ἀνάμειξιν τῆς κεραμεικῆς διεπιστώθη, ὅτι ἀμέσως ὑπὸ τὰ ἐπιφανειακὰ χρώματα καὶ μέχρι βάθους 2,50 μ. ἀφθονοῦν τὰ ὑστερορρωμαϊκὰ καὶ ρωμαϊκὰ ὄστρακα, ἐνῶ ἀπὸ βάθους 2,50 μ. καὶ μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους ὑπερτεροῦν εἰς ποσότητα τὰ κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα. Ἡ ταραχὴ αὐτῆ τῶν στρωμάτων ὀφείλεται προφανῶς εἰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουν ἀνευρεθέντες τοῖχοι ἀμελοῦς κατασκευῆς, σφζόμενοι εἰς μικρὸν ὕψος, ἐκτισμένοι δὲ διὰ μικρῶν ἀκατεργάστων λίθων καὶ κεράμων, με ἀφθονον χρῆσιν ἀσβέστου.

Εἰς ἓν σημεῖον τοῦ ἀνατολικοῦ τομέως τοῦ οἰκοπέδου εὐρέθη, εἰς βάθος 4,50 μ., φρέαρ ὕδρευσεως με ἐπένδυσιν ἐκ μεγάλων πηλίνων δακτυλίων. Τὸ ἀνοιγμα τοῦ στομίου εἶναι διαμέτρου 0,70 μ. Δυστυχῶς ἠρευνήθη μόνον μέχρι βάθους 0,30 μ., διότι ἀνευρέθη κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἀνασκαφῆς.

Τὸ σημαντικώτερον ὅμως ἀποτέλεσμα τῆς ἀνασκαφῆς ἦτο ἡ ἀνεύρεσις εἰς τὸ νότιον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἐνὸς κλασσικῶν χρόνων τοίχου, διήκοντος ἐξ Α. πρὸς Δ. καὶ μήκους 14,50 μ. Εἶναι

έκτισμένος κατά τὸ ἰσοδομικὸν σύστημα διὰ μεγάλων καὶ καλῶς εἰργασμένων πωρολίθων (Πί ν. 148 β - γ), τὸ μῆκος τῶν ὁποίων κυμαίνεται ἀπὸ 0,70 ἕως 2 μ. Οἱ πωρόλιθοι ἐφάπτονται καλῶς μεταξύ των, ἄνευ χρήσεως συνδετικῆς ὕλης. Ὁ τοῖχος, σφζόμενος εἰς μικρὸν ὕψος, ἔχει στερεωθῆ ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους (Πί ν. 148 β). Κατὰ τὸ μεγαλύτερον τμήμα αὐτοῦ ὑπάρχει μόνον ὁ πρῶτος δόμος τῶν λίθων, εἰς ἐλάχιστα σημεῖα καὶ ὁ δεῦτερος (Πί ν. 148 γ) καὶ εἰς δύο μόνον σημεῖα ὁ τρίτος δόμος. Τὸ σφζόμενον ὕψος τοῦ τοίχου εἶναι 0,30 - 0,90 μ.

Ἄκριβῶς ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ αὐτοῦ τοίχου ἐθεμελιώθη μεταγενέστερος ρωμαϊκὸς τοῖχος, ἐκτισμένος διὰ μικρῶν ἀκατεργάστων λίθων καὶ πολλῶν μεγάλων πωρίνων τεμαχίων ἐκ παλαιότερων οἰκοδομημάτων καὶ ἐλαχίστων κεράμων, μὲ ἄφθονον χρήσιν ἀσβέστου ὡς συνδετικῆς ὕλης. Σφζεται εἰς ὕψος 1.30 - 1.80 μ. καὶ ἀνεσκάφη εἰς μῆκος 20.50 μ., δηλαδὴ συνεχίζεται καὶ πέραν τοῦ τέλους τοῦ κλασσικοῦ τοίχου, θεμελιούμενος εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους. Τὸ ἀκριβὲς πᾶχος καὶ τῶν δύο τοίχων, κλασσικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ, δὲν ἀνευρέθη, διότι ἐκαθάρισθη ἢ μία μόνον, ἢ βορεία ὄψις τούτων.

Διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν δύο τοίχων, ἐκτὸς τῆς τοιχοδομίας των, βοηθοῦν καὶ τὰ συλλεγέντα ὄστρακα ἐκ τῆς ἐπιχώσεως παραπλευρῶς τῆς καθαρισθείσης ὄψεως τούτων. Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἢ ἐπιχώσις εἶναι τεταραγμένη καὶ τὰ ὄστρακα ἀνάμεικτα: ὀλίγα ὑστερορρωμαϊκά, πολλὰ ρωμαϊκά, πολλὰ ἐπίσης κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ καὶ ἐλάχιστα ἀρχαϊκά. Εἰς τὴν ἐπιχώσιν παραπλευρῶς τοῦ κλασσικοῦ τοίχου ἀνευρέθησαν τὰ περισσότερα κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικὰ ὄστρακα, ἀλλὰ ὑπῆρχον καὶ ἀρκετὰ ρωμαϊκά. Τοῦτο ἀποδεικνύει τὴν ταραχὴν τῆς ἐπιχώσεως κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, ὅποτε ἐκτίσθη ὁ ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ τοίχου θεμελιωθείς μεταγενέστερος τοῖχος.

Ὁ ρωμαϊκὸς τοῖχος, ὡς ἐλέχθη, ἐθεμελιώθη ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ κλασσικοῦ καὶ ἠκολούθησε κατόπιν πρὸς Δ. πιστῶς τὴν κατεύθυνσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πιστοποιεῖ, ὅτι ὁ δεῦτερος αὐτὸς τοῖχος εἶναι μεταγενεστέρα ἐπισκευὴ τοῦ πρώτου. Τὸ μέγαν μῆκος τοῦ τοίχου, ἐξ ἄλλου, — ἀνεσκάφη μέχρι μῆκους 20.50 μ. καὶ συνεχίζεται εἰσέτι πρὸς Α. καὶ Δ. — ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἀνήκει εἰς κτήριον, ὡς εἶχε κατ' ἀρχὰς πιστευθῆ, ἀλλὰ εἶναι πιθανώτατα ἓνα τμήμα τοῦ τείχους τῆς πόλεως. Ἡ ἄποψις αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι εἰς τὸν χῶρον τῆς ἀνευρέσεως τοῦ ὡς ἄνω περιγραφέντος τοίχου διήρξατο ἢ γραμμὴ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, παραλλήλως πρὸς τὸν Εὐ-

ρώτα καὶ περικλείουσα τὸν ναὸν τῆς Ὁρθίας⁴. Πιθανώτατα λοιπὸν πρόκειται περὶ τμήματος τοῦ πρώτου τείχους τῆς πόλεως, κτισθέντος περὶ τὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ὡς γνωρίζομεν, μὲ τὴν μεταγενεστέραν — κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους — ἐπισκευὴν των⁵.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς, πρέπει νὰ σημειωθοῦν δύο πάρινα ἀρχαϊκὰ κιονόκρανα μὲ πεπλατυσμένον ἐχίνον, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν εἰς βάθος 0,70 καὶ 1.70 μ. ἀντιστοίχως, πλησίον ρωμαϊκῶν τοίχων, χρησιμοποιοιθέντα προφανῶς ὡς οἰκοδομικὸν ὕλικόν. Ἐκ τῶν κλασσικῶν ὄστράκων τὰ σημαντικώτερα εἶναι τμήματα ἐκ τῶν βάσεων καὶ χειλέων σκύφων καὶ κυλίκων μελαμβαφῶν, 5ου αἰ. π.Χ., προφανῶς εἰσηγμένων ἐξ Ἀττικῆς. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ δύο ὄστρακα μὲ ἐρυθρόμορφον διακόσμησιν (Πί ν. 148 α). Ἐκ τῶν εἰς μέγαν ἀριθμὸν ἀνευρεθέντων ρωμαϊκῶν ὄστράκων συνεκολλήθησαν μεγάλα τμήματα εὐμεγέθων πινακίων μὲ ἐρυθρὸν γάνωμα, τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἐπιτοπίου κατασκευῆς. Εὐρέθησαν ἐπίσης μερικὰ ὄστρακα ἐξ εἰσηγμένων κυπέλλων *Western Sigillata* καὶ ἓν ὄστρακον περγαμινόν.

2. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδων Ἐ. Δίπλα

Εἰς τὰ ἐν λόγῳ οἰκόπεδα, εὐρισκόμενα ἐντὸς τῶν 126 καὶ 127 οἰκοδ. τετραγώνων, κείμενα περὶ τὸ 1 χλμ. ΝΔ. τῆς Ἀκροπόλεως τῆς ἀρχαίας Σπάρτης, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Τριακοσίων, δοκιμαστικὴ ἔρευνα, διεξαχθεῖσα τὸν Αὐγουστον τοῦ ἔτους 1964, εἶχεν ἀποκαλύψει εἰς τὸ ἐντὸς τοῦ 126 οἰκοδ. τετραγώνου εὐρισκόμενον οἰκόπεδον διαμερίσματα ρωμαϊκοῦ βαλανείου⁶. Διὰ τῆς δευτέρας συμπληρωματικῆς ἀνασκαφῆς, ἣτις διεξήχθη τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1965, ἡ ἔρευνα ἐπεξετάθη πρὸς τὰ ἀνατολικά διαμερίσματα τοῦ βαλανείου, τὰ ὁποῖα ἐπεκτείνονται ἐντὸς τοῦ πρὸς Α. συνεχιζομένου ἐτέρου οἰκοπέδου, τοῦ ὑπ' ἀριθ. 127 οἰκοδ. τετραγώνου.

Πρὸς τὸν ΒΑ. τομέα τοῦ ὄλου συγκροτήματος τοῦ βαλανείου, ἀνεσκάφη εὐρύχωρος θάλαμος, ἀπολήγων εἰς τὰς δύο μακρὰς αὐτοῦ πλευρὰς εἰς εὐρείας ἡμικυκλικὰς κόγχας. Οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου εἶναι ἐκτισμένοι ὡς καὶ οἱ ἄλλοι τοῖχοι τοῦ βαλανείου διὰ κεράμων εἰς κανονικὰς σειρὰς καὶ κονιάματος ἀσβέστου ὡς συνδετικῆς ὕλης. Σφζονται εἰς ὕψος 0,50 μ. περίπου. Τὸ δάπεδον τοῦ θαλάμου ἦτο ἐστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλα-

4. Χ. Χρήστου, Ἀρχαία Σπάρτη, σ. 49.

5. Χ. Χρήστου, ἔ. ἀ. σ. 48.

6. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 173 κ. ἐ.

κῶν, τῶν ὁποίων μικρὰ τμήματα σφύζονται ἀκόμη κατὰ χώραν. Ὁ θάλαμος ἔχει ἄνοιγμα θύρας εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρᾶς, ἐπικοινωνῶν προφανῶς, μὲ ἕτερον χῶρον πρὸς Ν., ὁ ὁποῖος ὁμοίως δὲν ἀνεσκάφη, διότι εὐρίσκεται ἔξω τοῦ οἰκοπέδου. Δεύτερον ἄνοιγμα θύρας, εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ θαλάμου, ὁδηγεῖ εἰς δύο συνεχόμενους θαλάμους. Ἀμφοτέρων ἡ δυτικὴ πλευρὰ ἀπολήγει εἰς ἡμικυκλικὴν κόγχην. Τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πηλίνων πλακῶν. Ἐντὸς τοῦ δευτέρου εὐρέθησαν κατὰ χώραν κιονίσκοι ἐκ πηλίνων δίσκων.

Τὸ ἀνατολικὸν ἡμισυ τῶν δύο αὐτῶν θαλάμων, καθὼς καὶ ἕτερα ἴσως διαμερίσματα τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου πρὸς Α., κατέστρεψεν ὀλοσχερῶς βυζαντινῶν χρόνων κτίσμα (Πί ν. 148 δ), θεμελιωθὲν ἐπ' αὐτῶν. Τὸ κτίσμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον σφύζεται εἰς καλὴν κατάστασιν, ἦτο ἐπίσης λουτρῶν, ἀλλὰ δὲν φαίνεται οὐδόπως νὰ συνδέεται πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν βαλανεῖον, δηλαδὴ νὰ εἶναι μεταγενεστέρη ἐπισκευὴ αὐτοῦ. Τοῦ βυζαντινοῦ λουτρῶνος ἀπεκαλύφθησαν πέντε διαμερίσματα. Τούτων τὸ μεγαλύτερον εἶναι σχεδὸν τετράγωνον (διαστ. 4.55x4.50 μ.) καὶ αἱ δύο πλευραὶ αὐτοῦ, ἡ δυτικὴ καὶ ἡ ἀνατολική, ἀπολήγουσιν εἰς ἡμικυκλικὰς κόγχας. Ἡ ἀνατολικὴ εἶναι πλέον εὐρύχωρος, διαμέτρου 3.10 καὶ ἀκτίνος 2.20 μ. Ὁ κύριος τετράγωνος χῶρος καθὼς καὶ οἱ δύο ἡμικυκλικοὶ χῶροι φέρουν πυκνὰς σειρὰς στυλίσκων ὑποκαύστου (Πί ν. 148 ε) ἐκ τετραγώνων πηλίνων πλακῶν συνδεδεμένων δι' ἀσβέστου. Εἰς τὸν κύριον χῶρον ὑπάρχουν ἐν ὄλῳ 36 στυλίσκοι. Τὸ δάπεδον εἶναι κατεσκευασμένον ἐκ πεπατημένης στρώσεως ἄμμοκονιάματος, σχεδὸν μελανὸν ἐκ τῆς συνεχοῦς πυρᾶς.

Ὁ χῶρος οὗτος ἦτο ἐστεγασμένος, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐναπομεινάντος τμήματος τῆς στέγης ὑπεράνω τοῦ πρὸς Δ. ἡμικυκλικοῦ χῶρου (Πί ν. 148 ε, εἰς τὸ βάθος). Ἡ στέγη, ἣτις εὐρίσκεται εἰς ὕψος 1.20 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου, εἶναι κατεσκευασμένη ἐκ τεφρῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ὑπεράνω τοῦ ἡμικυκλικοῦ χῶρου ὑπάρχει ἕτερος παρόμοιος, ὅστις ἐχρησιμοποιεῖτο ὡς λουτήρ, ὡς δεικνύει ἡ εἰς τὸ δάπεδόν του ὀπὴ ἀποχετεύσεως τῶν ὑδάτων.

Ὁ τετράγωνος θάλαμος μὲ τοὺς στυλίσκους ἐπικοινωνεῖ διὰ τριῶν ἡμικυκλικῶν ἀνοιγμάτων, εἰς τὴν βορείαν αὐτοῦ πλευρὰν, μὲ ἕτερον θάλαμον ὀρθογώνιον καὶ πολὺ μικρότερον, ὁ ὁποῖος φέρει ἐπίσης τοὺς ἴδιους στυλίσκους ὑποκαύστου.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων καὶ νομισμάτων φαίνεται ὅτι τὸ ρωμαϊκὸν βαλανεῖον ἐκτίσθη πιθανότατα περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ. καὶ ὅτι

ἦτο ἐν χρήσει μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ἦτο εὐρείας ἐκτάσεως κτήριο ἀποτελούμενον ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων. Διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν ἐτῶν 1964 καὶ 1965 ἀπεκαλύφθησαν ἐν συν-ὄλῳ δεκαεξὶ διαμερίσματα καὶ φαίνεται βέβαιον τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτα ἀποτελοῦν μέρος μόνον τοῦ βαλανείου, ἐκτεινόμενον ὅπως ἴσως καὶ πρὸς τὰ Β. καὶ Δ. συνεχόμενα οἰκοπέδα, καθὼς καὶ πρὸς Ν. ἐπὶ τῆς ὁδοῦ. Ὁ βυζαντινὸς λουτρῶν ἐκτίσθη ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν διαμερισμάτων τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου, ὅτε πλέον τὰ εἰρηπια αὐτοῦ εἶχον καλυφθῆ δι' ἐπιχώσεως.

3. Ἀνασκαφὴ οἰκοπέδου Λιαπάκου

Τὸ οἰκοπέδον εὐρίσκεται 250 περίπου μ. δυτικότερον τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας Ἀρτέμιδος, παρὰ τὴν ἐξοδὸν τῆς πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Σπάρτης - Τριπόλεως.

Ἔχει ἑκτασιν 280 μ.² καὶ ἠρευνήθη διὰ τομῶν, μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἀνευρεθέντος εἰς βάθος 3.50 μ. Λείψανα τοίχων ἢ οἰκῶν δὲν εὐρέθησαν.

Πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου ἀνευρέθη φρέαρ ὑδρεύσεως, τὸ ὁποῖον εἶχε λαξευθῆ εἰς τὸν βράχον ἄνευ ἐπενδύσεως. Ἡ διάμετρος τοῦ στομίου ἦτο 0,90 μ. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνά του δὲν ἐπροχώρησε πέραν τῶν 7 μ. Ἡ ἐπιχώσις τοῦ φρέατος ἔδωκεν ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα ὄστρακα ἀρχαῖκα καὶ κλασσικά: τεμάχια μεγάλου μελαμβροῦς ἀμφορέως μὲ διακόσμησιν ἐκ σειρῶν ἀναγλύφων ταινιῶν κυκλικῆς διατομῆς, ὄστρακα ἐκ κυλίκων, σκύφων, πινακίων, ἀμφορέων, κρατήρων κ.λ.π. Ὑπάρχουν ἐπίσης τρία ὄστρακα μελανόμορφα καὶ τινὰ ἐρυθρόμορφα (Πί ν. 149 β). Τὸ σημαντικότερον ὁμοίως ὄλῳ ἦτο μικρὸν τμήμα ἐκ τῆς κοιλίας μεγάλου ἀρχαϊκοῦ ἀμφορέως τοῦ τέλους τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν (Πί ν. 149 δ). Εἰκονίζεται ἡ τυπικὴ καὶ πάντοτε εἰκονιζομένη εἰς τὴν κοιλίαν τῶν ἀγγείων αὐτῶν ἀρματοδρομία σφύζονται αἱ χεῖρες τοῦ ἠνιόχου κρατοῦσαι τὴν ράβδον καὶ τὰ ἠνία. Ἡ ὁμοιότης τοῦ τμήματος αὐτοῦ τῆς παραστάσεως μετὰ τῆς ἀντιστοίχου παραστάσεως τοῦ ἀκεραίου ἀμφορέως μὲ τὴν ἀνάγλυφον παράστασιν τοῦ Μουσείου Σπάρτης⁷, εἶναι τόσο μεγάλη, ὥστε εἶναι πιθανὸν νὰ ἔχη χρησιμοποιοῦν δι' ἀμφοτέρας τὰς παραστάσεις ἢ αὐτὴ μήτρα.

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων ὀστράκων φαίνεται ὅτι τὸ φρέαρ ἐτέθη ἐν λειτουργίᾳ κατὰ τοὺς ἀρχαῖκους χρόνους καὶ ἐπεχώσθη πλήρως κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν.

7. ΑΔ 19 (1964) : Μελέται, Πίν. 78, 95.

Τὰ συλλεγένητα ὄστρακα ἐκ τῶν τομῶν ἦσαν περιορισμένου ἀριθμοῦ, ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι νὰ σημειωθῇ ὅτι σχεδὸν ἅπαντα ἦσαν ἀρχαϊκὰ καὶ κλασσικὰ μελαμβαφῆ. Ἡ ἀπουσία ρωμαϊκῶν ὄστράκων, πλὴν ἐλαχίστων, καθὼς καὶ ἡ ἀπουσία λειψάνων τοίχων ρωμαϊκῶν, ὑποδεικνύει ὅτι ὁ χῶρος αὐτὸς δὲν εἶχε κατοικηθῆ κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν.

4. Ἀνασκαφὴ εἰς τὴν ὁδὸν Ἀρχιδάμου

Ἡ ὁδὸς Ἀρχιδάμου εὐρίσκεται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς πόλεως, ἀκριβῶς κάτωθεν τοῦ λόφου, ὅπου εὐρίσκεται τὸ Ξενοδοχεῖον «Ξενία».

Αἰτία διὰ τὴν ἀνασκαφὴν, ἥτις ὑπῆρξε λίαν περιορισμένη καὶ ἐπειγούσης φύσεως, ἦτο ἡ ἀνεύρεσις ἐνὸς τάφου κεραμοσκεποῦς, κατὰ τὰς ἐργασίας κατασκευῆς κρυσπεδορειθρῶν ὑπὸ τοῦ συνεργείου ἐργατῶν τοῦ Δήμου Σπάρτης. Ἡ ἐπέμβασις τῆς Ὑπηρεσίας περιορίσθη εἰς τὸν καθαρισμόν τοῦ τάφου καὶ τὴν παρακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν.

Ὁ τάφος, συνήθης κεραμοσκεπῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, μήκ. 2.10, πλάτ. 0,55, βάθ. 0,30 μ., εὐρέθη εἰς βάθος 0,70 μ. καὶ ἔχει κατεύθυνσιν ἀπὸ Α. πρὸς Δ. Εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλίνθων καὶ καλύπτεται διὰ πηλίνων πλακῶν. Δι' ὁμοίων πλακῶν εἶναι ἐστρωμένος τὸ δάπεδόν του. Περιεῖχε σκελετὸν ἐνήλικου καὶ ἦτο ἐκτερισμένος διὰ πηλίνου ρωμαϊκοῦ λύχνου καὶ ὑαλίνου ὑψηλολαίμου ἀγγείου.

Ὁ τάφος φαίνεται ὅτι ἦτο μεμονωμένος, διότι οὐδεὶς ἄλλος ἀνευρέθη εἰς ὀλόκληρον τὴν πλησίον περιοχὴν, ὅπου συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ὑπὸ τοῦ συνεργείου τοῦ Δήμου. Οὔτε λείψανα τοίχων ἢ κατοικιῶν ἀνευρέθησαν. Ὁ μεγάλος ὅμως ἀριθμὸς ρωμαϊκῶν ὄστράκων, καθὼς καὶ μεγάλων τμημάτων ρωμαϊκῶν ὀξυπυθμένων ἀμφορέων, ἀποδεικνύει ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἦτο πυκνῶς κατοικημένη κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν.

5. Ἀνασκαφὴ εἰς οἰκόπεδα ἰδιοκτησίας Βασ. Δασκαλάκη εἰς Γύθειον

Τὰ οἰκόπεδα ἔχουν συνολικὴν ἔκτασιν περὶ τὰ 130 μ.² καὶ εὐρίσκονται περὶ τὰ 100 περίπου μ. ΝΑ. τοῦ ἀρχαίου θεάτρου τοῦ Γυθείου. Εἰς τὸ πρῶτον οἰκόπεδον, συνολικῆς ἔκτασεως 80 μ.², αἱ ἀνοιχθεῖσαι δοκιμαστικαὶ τομαὶ ἐκάλυψαν ἔκτασιν 70 μ.² περίπου καὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀνευρεθέντος εἰς βάθος ἀπὸ 0,40 ἕως 0,90 μ. Διὰ τῶν τομῶν ἀπεκαλύφθησαν τοῖχοι ἀμελοῦς καὶ προχείρου κατασκευῆς, ἐκτισμένοι δι' ἀκατεργάστων μικρῶν λίθων, κεράμων καὶ τινων μικρῶν τεμαχίων ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν παλαιότερων κτισμάτων καὶ μὲ συνδετικὴν

ὑλὴν κονίαμα ἀσβέστου. Ἄπαντες εἶναι θεμελιωμένοι ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους καὶ σφίζονται εἰς ὕψος κυμαινόμενον ἀπὸ 0,30 ἕως 0,80 μ.

Ἀπεκαλύφθη τμήμα οἰκίας, τῆς ὁποίας διακρίνονται καλῶς δύο δωμάτια καὶ μέρη μόνον δύο ἄλλων. Ἡ οἰκία αὕτη πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους καὶ εἶναι βέβαιον τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδὲν παλαιότερον κτίσμα προϋπήρχεν εἰς τὸν χῶρον αὐτόν. Ἐντὸς τῆς ἐπιχώσεως τῶν δωματίων τῆς κατοικίας εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκὰ καὶ μόνον δύο ἢ τρία ὄστρακα μελαμβαφῆ κλασσικὰ, τὰ τελευταῖα προφανῶς ἄλλοθεν μεταφερθέντα. Ὁ χῶρος τῆς ἀνευρεθείσης κατοικίας καταλαμβάνει ἕκτασιν 50 μ.² Αἱ εἰς τὸν ὑπόλοιπον χῶρον τοῦ οἰκοπέδου γενόμεναι τομαὶ οὐδὲν ἄλλο λείψανον κτίσματος ἀπεκάλυψαν. Εὐρέθησαν μόνον ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκὰ, τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἀσήμαντα ἐξ ἀγγείων καθημερινῆς χρήσεως.

Εἰς τὸ δεύτερον οἰκόπεδον, συνολικῆς ἔκτασεως μόνον 45 μ.², αἱ ἀνοιχθεῖσαι τομαὶ ἔφθασαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, ἀνευρεθέντος ἐδῶ εἰς βάθος 2 μ., καὶ ἀπεκάλυψαν τοίχους ἀμελοῦς κατασκευῆς καὶ εἰς μικρὸν ὕψος σφζομένους, ἀνήκοντας εἰς οἰκίαν ἢ οἰκίας πιθανότατα ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων. Εὐρέθησαν ἐν ἀφθονίᾳ ὄστρακα ρωμαϊκὰ καὶ ὑστερορρωμαϊκὰ καθὼς καὶ ἀρκετὰ μελαμβαφῆ κλασσικὰ καὶ ἑλληνιστικά, ἅπαντα ἀναμειγμένα. Ἡ ἀνάμειξις αὕτη τῶν ὄστράκων ὀφείλεται εἰς τὰς οἰκοδομικὰς ἐργασίας, καθ' ἃς ἐκτίσθησαν οἱ ἀνωτέρω τοῖχοι, ὅποτε καὶ ἐπῆλθε ἡ ταραχὴ τῆς ἐπιχώσεως. Πολλὰ ἐκ τῶν ρωμαϊκῶν ὄστράκων εἶναι σημαντικά, ὡς εὐμεγέθη τεμάχια ἐξ εἰσηγμένων πινακίων περγαμηνῶν, «σαμακῶν» καὶ ἀρρετινῶν. Μερικὰ ἐπίσης ἐκ τῶν μελαμβαφῶν κλασσικῶν ὄστράκων φαίνεται ὅτι προέρχονται ἐξ ἄττικῶν εἰσηγμένων ἀγγείων, ὡς ἐκ σκύφων καὶ κυλίκων.

Β. ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ - ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

1. ΑΡΚΑΔΙΑ

Ναὸς Ἀλέας Ἀθηνᾶς

Εἰς ὀλόκληρον τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου διεξήχθησαν ἐργασίαι καθαρισμοῦ διὰ τῆς ἀποκοπῆς τῶν χόρτων καὶ τῶν ἀκανθῶν.

2. ΛΑΚΩΝΙΑ

Α. Ἀρχαιολογικοὶ χῶροι Σπάρτης

Ἐργασίαι καθαρισμοῦ διεξήχθησαν εἰς ἅπαντας τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Σπάρτης,

δηλαδή εις τὴν Ἀκρόπολιν (θέατρον, ναὸς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς, ρωμαϊκὴ ἀγορὰ κ.λ.π.), εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος καὶ εἰς τὰ ἱερὰ Μενελάϊον καὶ Ἀμυκλαῖον.

Εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας Ἀρτέμιδος ἐγένετο καὶ μικρὰ διαμόρφωσις τοῦ χώρου διὰ τῆς ἀποκομιδῆς μακρὰν τῶν ἐρειπίων ὄγκων χωμάτων καὶ λίθων ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς.

Β. Θολωτὸς τάφος Βαφειοῦ

Εἰς τὸν θολωτὸν τάφον τοῦ Βαφειοῦ ἐπίσης, ἐγένοντο ἐργασίαι καθαρισμοῦ, αἱ ὁποῖαι συνίσταντο εἰς τὴν ἀποκοπὴν τῆς πυκνῆς βλαστήσεως, ἣτις εἶχε σχεδὸν καλύψει τὸν δρόμον τοῦ τάφου καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ὄγκων χωμάτων καταπεσόντων εἰς τὸν δρόμον καὶ τὴν θόλον. Διὰ τοῦ καθαρισμοῦ αὐτοῦ, ἀλλὰ κυρίως μετὰ τὰς ἐργασίας στερεώσεως τοῦ ἔτους 1962⁸, ὁ τάφος ἀναγνωρίζεται εὐκόλως, μὲ ὁρατὰ τμήματα τῶν τοιχωμάτων τῆς θόλου, τοῦ στομίου καὶ τοῦ δρόμου. Οἱ τοῖχοι τῆς θόλου ἔχουν σήμερον ὕψος μὲν 2 μ., αἱ πλευραὶ τοῦ στομίου 1.35 μ. (ἡ δεξιὰ τῷ εἰσερχομένῳ) καὶ 1.70 μ. (ἡ ἀριστερὰ) καὶ τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου 1.05 μ. (δεξιὰ) καὶ 1.80 μ. (ἀριστερὰ). Ὁ τοῖχος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ δρόμου σφίζεται εἰς μῆκος 23.20 καὶ τῆς ἀριστερᾶς εἰς μῆκος 12.30 μ.

Γ. ΜΟΥΣΕΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

1. Ἀρκαδία

Εἰς τὸ Μουσεῖον Τεγέας κατεγράφη σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀρχαίων καὶ ἐγένετο ταξινόμησις καὶ τακτοποίησις τῆς προϊστορικῆς κεραμικῆς ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀσέας. Ἐξετέθησαν εἰς ἰδιαιτέραν προθήκην χαρακτηριστικὰ δείγματα ὄστράκων τῆς νεολιθικῆς, πρωτοελλαδικῆς καὶ μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, ἐκ τοῦ ὧς ἄνω συνοικισμοῦ. Διὰ τὴν μικρὰν ἀρχαιολογικὴν Συλλογὴν τῆς Δημητσάνης κατεσκευάσθη μία νέα προθήκη, ὅπου ἐξετέθησαν τὰ πῆλινα εἰδῶλια τῆς Συλλογῆς καὶ ἄλλα μικροαντικείμενα. Δύο νέαι προθήκαι κατεσκευάσθησαν ἐπίσης διὰ τὸ Μουσεῖον τῆς Λυκοσοῦρας, ὅπου ἐξετέθησαν τὰ μικρὰ τεμάχια ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ συμπλέγματος τοῦ Δαμοφῶντος.

2. Λακωνία

Εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης αἱ ἐπανεκθετικαὶ ἐργασίαι οὐδόλως ἐπροχώρησαν, λόγῳ τῆς μὴ ἐπιλύσεως εἰσέτι τοῦ θέματος τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ Μουσείου. Αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν εἰς

8. ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 87, Πίν. 102 α - β.

καταγραφὴν καὶ φωτογράφησιν τῶν εὑρισκομένων εἰς τὰς ἀποθήκας ἀρχαίων πρὸς μελλοντικὴν τῶν ἐκθεσίων, εἰς ταῦτις ἀρχαίων καὶ εἰς τακτοποίησιν καὶ ταξινόμησιν ὕλικου ἐκ παλαιῶν ἀνασκαφῶν. Ἐγένετο ἐπίσης καθαρισμὸς μεγάλου ἀριθμοῦ νομισμάτων τοῦ Μουσείου, προερχομένων ἐξ ἀνασκαφῶν καὶ ἐκ τυχαίων εὐρημάτων, τὰ ὅποια ἐταξινομήθησαν καὶ ἐταυτίσθησαν ὑπὸ τῆς Προϊσταμένης τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν κ. Ἀδαμαντίας Οἰκονομίδου.

Δ. ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΙ ΚΑΙ ΠΕΡΙΣΥΛΛΟΓΗ ΑΡΧΑΙΩΝ - ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Κουφόβουνο

Ἐξαιρετικὰ χαμηλὸς λοφίσκος, μὲν διακρινόμενος, εὑρίσκεται περίπου 2 χλμ. ΝΔ. τῆς Σπάρτης παρὰ τὴν ὁδὸν πρὸς τὸ προάστιον Ἅγιος Ἰωάννης. Ἡ θέσις μὲ λείψανα νεολιθικῶν καὶ πρωτοελλαδικῶν οἰκίσκων καὶ τάφων, εἶναι γνωστὴ ἐκ τῆς μικρᾶς ἀνασκαφῆς τοῦ Von Vacano⁹. Ὀλόκληρος ἡ περιοχὴ εἶναι διάσπαρτος μὲ ὄστρακα καὶ τεμάχια ὄψιανου. Κατὰ τὰς συχνὰς μεταβάσεις μου εἰς τὸν χώρον περισυλλέγησαν πλεῖστα ὄστρακα νεολιθικὰ καὶ πρωτοελλαδικά, τὰ ὅποια ἂν καὶ εὐρήματα ἐπιφανείας, ἀποτελοῦν ἐνδιαφέρον σύνολον, καθὼς καὶ τεμάχια λεπίδων ἐκ πυρίτου καὶ ὄψιανου καὶ λίθινα ἐργαλεῖα. Ἐκ τούτων ἀναφέρομεν ἐνδεικτικῶς μόνον τὰ χαρακτηριστικώτερα, ὧς τρεῖς ἀξίνας ἐκ πρσινωποῦ λίθου (Πί ν. 150 α) καὶ νεολιθικὰ ὄστρακα (Πί ν. 150 β). Ἐκ τούτων τὰ πέντε πρῶτα φέρουν γραπτὴν γραμμικὴν διακόσμησιν ἐξ ἀμαυροῦ ἐρυθροῦ ἢ μέλανος χρώματος ἐπὶ τῆς στιλπνῆς καὶ λείας ἐπιφανείας τῶν τοιχωμάτων (Urfinis Painted Ware τῆς νεωτέρας νεολιθικῆς ἐποχῆς). Ἐνθυμίζουσαν ἀνάλογα ἐκ τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ἀσέας¹⁰, τὸ τρίτον μάλιστα ὄστρακον τῆς πρώτης σειρᾶς τοῦ Πί ν. 150 β, φέρει ἀκριβῶς ὁμοίαν διακόσμησιν μὲ τὸ εἰκονιζόμενον εἰς ΑΣΕΑ, εἰκ. 51, C.

Τυχαῖα εὐρήματα

Μερικὰ ἐκ τῶν τυχαίων εὐρημάτων, τὰ ὅποια παρεδόθησαν ὑπὸ ἰδιωτῶν ἢ περισυλλέγησαν ἐκ διαφόρων θέσεων, ἀξίζουσι ἰδιαιτέρας μνείας. Ἐκ τῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρτης παραδοθέντων καὶ προερχομένων ἐκ τῆς περιοχῆς Σπάρτης σημεῖομεν ἐνταῦθα: 1) Τμήμα ἐρμαϊκῆς στήλης

9. ΑΑ 1942 σ. 156. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν σύντομον περιγραφὴν ὑπὸ R. Hope Simpson καὶ H. Waterhouse εἰς BSA 55 (1960), σ. 79.

10. E. Holmberg, The Swedish Expedition at Asea in Arcadia, εἰκ. 51, A, B, C.

(Πί ν. 149 γ), έλλιπους τὸ κάτω ἄριστερόν τμήμα καὶ ὀλόκληρον σχεδὸν τὸ πρόσωπον τοῦ Ἑρμοῦ. Εἶναι ὕψους 0,53 μ. Ἡ πλουσία καὶ εἰς ἀρχαῖστικὸν στῦλ κόμη τοῦ θεοῦ εἶναι περιδε- δεμένη διὰ ταινίας. Ἐπὶ τῆς προτομῆς ἔμπροσθεν διακρίνεται τὸ ψηφίον Σ ([ΕΡΜΗ]Σ). Ἀρχαῖστικὸν ἔργον καλῆς ἐργασίας, πιθανῶς τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.

2) Γυναικεία εἰκονιστικὴ κεφαλὴ φυσικοῦ μεγέθους. Καλὴ ἐργασία τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.

3) Ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Κολλίνας, εἰς τὰ σύνορα τῶν νομῶν Λακωνίας καὶ Ἀρκαδίας, προέρχονται δύο χαλκᾶ εἰδάλια καὶ μικρὰ χαλκῆ τριποδικὴ βάση, εὑρεθέντα κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ καὶ παραδοθέντα εἰς τὸ Μουσεῖον Σπάρ-

της. Ἀμφότερα τὰ εἰδάλια εἶναι ἀκέραια, συμπα- γῆ. Τὸ ἓν εἰκονίζει γυμνὸν ἔφηβον ἰστάμενον κατ' ἐνώπιον μὲ ἀναπαυόμενον τὸ δεξιὸν σκέλος, κα- λῆς ἐργασίας, πιθανώτατα τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Τὸ ἕτερον εἶναι τοῦ τύπου τοῦ Διὸς κεραυ- νοβολοῦντος, τελείως ἄτεχνον, παρέχον τὴν ἐντύ- πωσιν ἡμιτελοῦς ἔργου.

Τέλος ἐκ τῆς παραλιακῆς περιοχῆς τοῦ χωρίου Πλύτρα Λακωνίας, ὅπου διακρίνονται ἐρείπια ρωμαϊκῶν κτισμάτων, ἐν μέρει ἐντὸς τῆς θαλάσ- σης, περισυνελέγη καὶ μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Σπάρτης κορμὸς πτερωτοῦ ζώου (γρυπός ;), καλῆς ἐργασίας, πιθανώτατα ἑλληνιστικῶν χρό- νων.

ΑΙΚ. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

*

EXCAVATIONS AT KASTRI

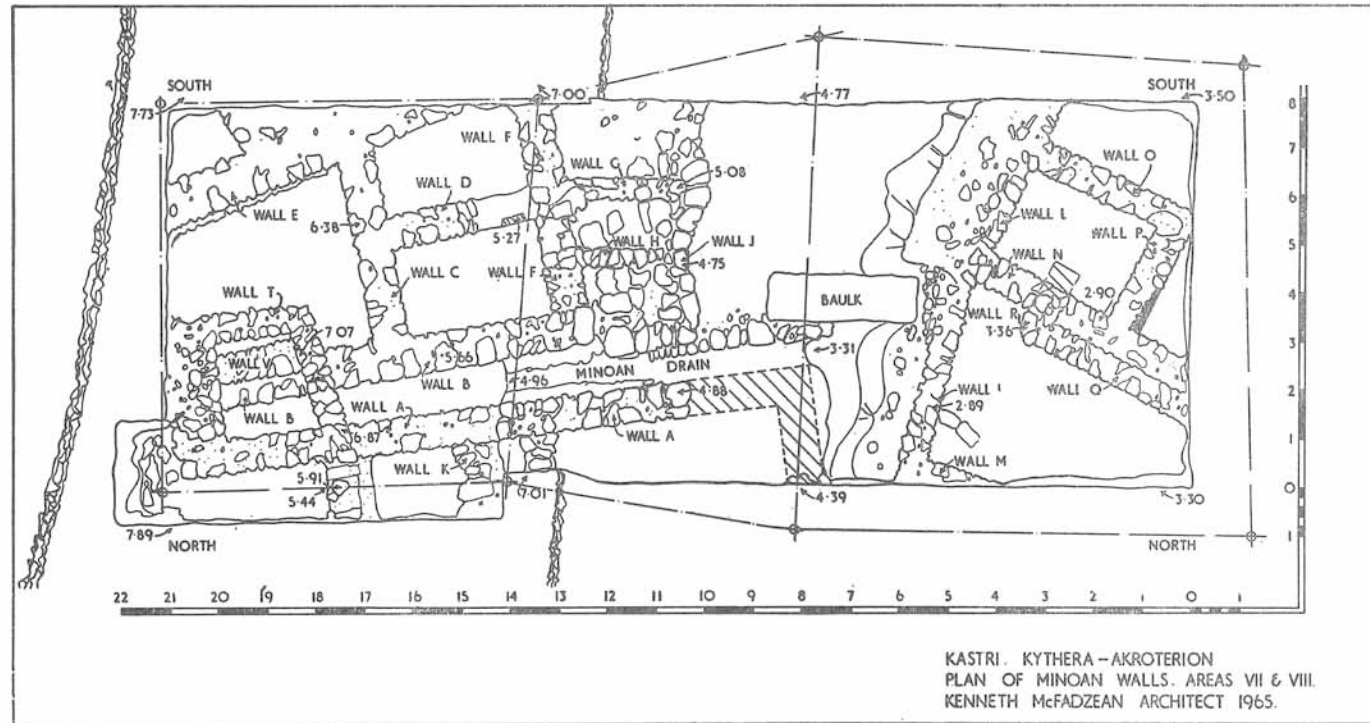
A third and final season of excavations at Kastri on the southeastern coast of the island of Kythera was conducted from 15th July until 22nd August 1965. As before the work was carried out by the British School at Athens in association with the University of Pennsylvania Museum with G. Huxley as Director. On the promontory, in an area purchased in 1964 by the expedition to be archaeological territory of the Greek state, J. F. Lazenby, R. Hope Simpson and W. M. Summer completed the excavation of a complex of Minoan houses discovered in 1964, and uncovered rooms, doorways, passages and a drain in an area of 200 square metres (P l a n 1).

With their small basements and narrow doorways the structures found closely resemble those of Minoan Crete (P l. 151 b). The houses, which all belong to the Late Minoan IB period, were abandoned by the Cretan colonists during the fifteenth century B.C. Late Helladic IIA pottery was again found in the Late Minoan IB levels. Two phases of Late Minoan IB occupation were discerned. The upper strata were much disturbed by erosion of the site and by early Byzantine walls, but beneath the floors of the Late Minoan IB houses stratified deposits of Late Minoan IA and earlier pottery were explored. Because the earliest wares, those lying upon virgin earth, were found to be of Middle Minoan I type, it is considered that Kastri is one of the earliest Minoan settlements to have been found outside Crete. The first colonists may have arrived there as early as 2000 B.C. Trial trenches by the bank of the Palaiopolis river suggested that the eastern edge of the present river bed at Kastri marked the western limit of the Minoan colony, the valley itself having formed in antiquity a wide bay which provided the Cretan mariners with a convenient haven (P l. 151 a). Amongst the most remarkable finds from the promontory excavations were two silver cups, a greenstone bowl, and a golden bead less than a centimetre long with four human faces exquisitely embossed upon it.

On the neck of land which lies north of Kastri three trial trenches were excavated by J. N. Coldstream with E. Donnelly as assistant. In the first trench a mid - Byzantine building was found. The walls here made the Minoan

levels inaccessible. A second trench was excavated to a depth of more than 3 metres. Here beneath late Roman overlay were found, in order, a Late Minoan IB pebble floor with a fine deposit of whole pots, including a jar in the marine style (P l. 152 a); next, a stone floor with Late Minoan IA sherds upon it, together with parallel walls suggesting that here was a small storeroom or passage; finally, stratified under the stone floor were discovered sherds of Late Minoan IA and Middle Minoan III date. In the Middle Minoan III deposit a clay weight with a sign in Linear script A written upon it provided the first evidence of Minoan literacy at Kastri. The stratification is of great interest, since separate levels of Late Minoan IA and B pottery could be distinguished. Characteristic of the Late Minoan IA pottery was a fragmentary plate of the naturalistic plant style decorated with crocuses in red - black paint (P l. 152 b). In a third trench a deep pit was found, into which pottery of the late fifth century B.C. had been thrown. The wares recovered included Attic black glaze and red figure, Laconian black glaze, and some Corinthian, but there were no whole vases. The deposit is welcome since it provides the first substantial evidence for settlement in the neighbourhood of Kastri in classical Greek times.

Activities at Kastri in 1965 were not confined to the excavation and study of antiquities. K. McFadzean extended and revised the survey of the Palaiopolis area. He also planned the Minoan buildings on the promontory. A geologist, Dr. Bernard Anderson, of the Queen's University Belfast, was a member of the staff for most of the season. He studied the two raised coastlines, thought to be of the Pleistocene age, at and around Kastri. These two early levels, at about twelve and thirty metres above the present sea level are of interest to the excavators because on both of them there are sea-caves, many of which were modified and used as tombs by Minoans and Romans. Dr. Anderson also attempted to delineate the position of the coast at the time of the Minoan occupation of Kastri. He surveyed the limits of the valley alluvium and also directed a lead line survey of the submarine topography in order to determine the likely extent of erosion at the Asprogas and Kastri promontories. A rough plan of the coastline at the time of the Flandrian transgression (10,000 years before present) has

Plan 1. Kythera. Minoan house remains at Kastri

been prepared. Samples of light yellow - brown soil from Minoan deposits, and of dark brown to black soil from Roman, were taken by Dr. Anderson for laboratory analysis. He tentatively ascribes the difference in colour to climatic changes. Samples of earth from Late Minoan I deposits were also collected to be examined for volcanic dust, in order to determine whether the eruption of Thera had any effect in Kythera. The origins of the building stones used at Kastri by the Minoans and Romans were determined. The stones of the imported bowls in the island's museum were also identified. Basic igneous rocks are the favoured materials, particularly dolerite and basalt, but there is no known exposure of any such rock

in Kythera. Several late Roman mill stones were also found to be of igneous rock and therefore imports.

As in the two earlier seasons H. McDonnell was vasmender. The drawing of vase profiles was undertaken by him and by W.M. Sumner, and the study of the pottery was supervised by J. N. Coldstream. E. Donnelly was storeman. All photographic work was undertaken by I. Strahan. Antonios Protopsaltos was foreman and, as usual, a genial host to the excavators, who were delighted to have had a second visit from Miss S. Benton, the discoverer of the Minoan settlement at Kastri. All finds have been placed in the Museum at the Chora.

G. L. HUXLEY

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

1. Καλαμάτα. Μουσείον Μπενάκη

Ἐπερατώθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1965 αἱ ἐργασίαι στερεώσεως τοῦ ἀρχοντικοῦ Μπενάκη Καλαμάτας, ὡς καὶ ἡ διαρρύθμισις τῶν ἐσωτερικῶν χώρων αὐτοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤρχισεν ἤδη ἡ ἐκθεσις τῶν ἀρχαίων. Ὁ μεσαῖος ὄροφος τοῦ τριωροφου κτηρίου θὰ διατεθῇ διὰ τὴν ἐκθεσιν ἐργων νεωτέρας ἑλληνικῆς τέχνης, εἰς δὲ τοὺς ἐτέρους δύο θὰ ἐκτεθοῦν τὰ καλύτερα λίθινα, χαλκᾶ καὶ πήλινα τῆς συλλογῆς τοῦ παλαιοῦ Μουσείου Καλαμάτας (ἀρχοντικοῦ Κυριακοῦ), ἡ ὁποία μετεφέρθη ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸ Μπενάκειον. Μεταξὺ τῶν μεταφερθέντων συμπεριλαμβάνονται: α) Πωρινὴ σαρκοφάγος (Πί ν. 153 α), ἐπικεχρισμένη κατὰ τόπους δι' ἀσβεστοκονιάματος, εὐρεθεῖσα τυχαίως τὸ ἔτος 1956 εἰς τὴν Παλιόχωραν (ἀρχ. Ἄβιαν)¹ τῆς Μεσσηνιακῆς Μάνης κατὰ τὴν διανοίξιν κοινοτικῆς ὁδοῦ. Φέρει εἰς τὸ μέσον τῆς κυρίας ὄψεως καὶ εἰς τὰς γωνίας ἀνά ἓν βούκρανον μετὰ ταινιῶν καὶ ἀνθοπλοκάμων, ἀνηρημένων ἐπὶ τῶν κεράτων². Μεταξὺ τῶν βουκράνων ἀετὸς καὶ κεφαλὴ Μεδούσης (Πί ν. 153 β).

Χρονολογεῖται πιθανὸν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου³.

β) Μαρμαρινὴ ἐνεπίγραφος ἐρμαϊκὴ στήλη εἰς τρία τεμάχια συνανήκοντα (Πί ν. 154 α), μετὰ εἰκονιστικῆς κεφαλῆς τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ (Πί ν. 154 β), ὕψ. 2.10 μ. (ἀριθ. εὐρ. Μ. Καλαμάτας 390). Ἡ στήλη αὕτη μετεφέρθη εἰς τὸ Μπενάκειον Μουσεῖον ἐκ Πεταλιδίου (ἀρχ. Κορώνης) ὁμοῦ μεθ' ἐτέρων μαρμαρινῶν τεμαχίων. Ἡ εἰκοσάστιχος ἐπιγραφὴ τῆς ἐδημοσιεύθη ὑπὸ

1. Ὁ Πausanias (IV, 30) ταυτίζει τὴν ὀμηρικὴν πόλιν Ἴρην (Ἴλ. 150) μετὰ τὴν Ἄβιαν τῶν χρόνων του. Ὁ Γιάννης Ἀναπλιώτης (Ἴρη-Ἄβια-Παλιόχωρα, Καλαμάτα 1956, ἀνάτυπον ἀπὸ τὰ «Μεσσηνιακὰ Γράμματα») ὑποστηρίζει πειστικῶς ὅτι εἰς τὴν θέσιν περὶ τοῦ τῆς σημερινῆς Παλιόχωρας εὐρίσκειτο καὶ ἡ Ἄβια, ὡς μετωνομάσθη ἡ ὀμηρικὴ πόλις Ἴρη. Εἰς τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον παραθετεῖ καὶ φωτογραφίαν τῆς σαρκοφάγου εἰς τὸν τόπον εὐρέσεως, ἐνὸς ὑαλίνου ἀγγείου καὶ ἐνὸς λύχνου ἐκ παρακειμένου τάφου, ὡς ἐπίσης καὶ ἐνὸς νομίσματος τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου. Βασιζόμενος εἰς ἰδρυτικὴν ἐπιγραφὴν τοῦ 1775, τοποθετεῖ εἰς τὴν θέσιν τῆς σημερινῆς ἐκκλησίας τῆς Κοιμησεως τῆς Θεοτόκου Παλιόχωρας τὸ ἐπιφανὲς Ἡράκλειον καὶ τὸ Ἀσκληπιεῖον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Πausanias εἰς τὴν Ἄβιαν.

2. Διὰ τὸ θέμα τῶν ἀνθοπλοκάμων καὶ βουκράνων βλ. Walter Altman, Die römische Grabaltäre der Kaiserzeit, Berlin 1905, σ. 59 κ.ε. καὶ σ. 200.

3. Πρβλ. καὶ Στ. Πελεκανίδη, Ἀγαλμάτων καλοῦ ποιμῆνος ἐκ Θεσσαλονίκης, Χαριστήριον εἰς Ἀναστάσιον Ὀρλάνδον Γ', σ. 169 - 172.

τοῦ Μ. Ν. Tod (Notes and Inscriptions from S. - W. Messenia, JHS 25 (1905) σ. 53-54)⁴, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν γραμμάτων τὴν χρονολογεῖ εἰς τὸν 2ον αἰ. μ.Χ.

γ) Τρία χειρόγραφα ἐπὶ χάρτου. Τὰ δύο λειτουργικά. Τὸ τρίτον, ὡς ἐβεβαιώθη⁵, ἀποτελεῖ ἓν ἐκ τῶν πολλῶν χειρογράφων τοῦ «Χρονογράφου» ἢ «Ψευδο-Δωροθέου», τὰ ὁποῖα σφύζονται (περὶ τὰ 50). Ἔχει 104 φύλλα πλήρη, διαστ. 0,21 x 0,29 μ. Εἶναι ἀκέφαλον καὶ κολοβὸν μετὰ πολλῶν ἐνδιαμέσων χασμάτων. Ἀρχίζει ἐκ τῆς Β' Ἰερᾶς Συνόδου ἐπὶ Θεοδοσίου καὶ τελειώνει εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Σουλεϊμάν Α' τοῦ Μεγαλοπρεποδῆ.

Εἰς τὸ Μπενάκειον μετεφέρθησαν ἐπίσης τὰ κάτωθι ἀρχαῖα, τὰ ὁποῖα ἐφυλάσσοντο μέχρι τοῦδε εἰς τὸ Μουσεῖον Βασιλικῆς Τριφυλίας, συγκεντρωθέντα αὐτόθι κατὰ τὰ ἔτη 1927 - 30 ὑπὸ τοῦ Σουηδοῦ ἀρχαιολόγου Natan Valmin:

1) Μωσαϊκὸν δάπεδον, πιθανὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνος, ἀποκαλυφθὲν ἐν ἔτει 1929 εἰς Ἁγίαν Τριάδα Κορώνης⁶.

2) Λιθινὴ ἀναθηματικὴ στήλη, εὐρεθεῖσα ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Παμίσου παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ ὁμωνύμου ποταμοῦ, Ν. τοῦ χωρίου Ἁγιος Φλώρος⁷.

3) Λιθινὴ ἡμικυκλικὴ βάσις ἀγάλματος (ἀριθ. εὐρ. 404), εὐρεθεῖσα ἐπίσης ἐντὸς τοῦ ναοῦ τοῦ Παμίσου⁸.

4) Μαρμαρινὴ ἀρχαῖστικὴ κεφαλὴ Ἀπόλλωνος (Apollo-Herme), κατὰ τὸ ἥμισυ σφζομένη, εὐρεθεῖσα ἐν Κυπαρισσίᾳ⁹.

5) Μαρμαρινὸν ἐνεπίγραφον βᾶθρον (ἀριθ. εὐρ. 410), ἐλλιπὲς τὸ ἥμισυ καὶ τὸ κάτωθεν τῆς ἐπιγραφῆς τμήμα. Ἀπολήγει ἄνω εἰς ἀργὸν κυμάτιον. Ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας μικρὸς ὀρθογώνιος τόμος, διαστ. 0,064 x 0,02 μ. Ὑψ. 0,44, πλ. 0,26, πάχ. 0,20 μ. Εὐρέθη παρὰ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας Κορώνης (ἀρχ. Ἀσίνης)¹⁰.

6) Ἐπιτυμβία ἀετωματικὴ στήλη ἐξ ἀμμολίθου (ἀριθ. εὐρ. 402), ὕψ. 0,58, μέγ. πλ. 0,40, πάχ. 0,115 μ. Ἐκ Κυπαρισσίας. Κάτωθεν τοῦ ἀετώματος ἡ ἐπιγραφὴ:

ΦΩΚΙΩΝ ΧΑΙΡΕ
ΚΛΕΟΓΕΝΕΙΑ

4. Βλ. καὶ IG V, 1, 1399.

5. Π. Θέμελης, Ἐνας κώδικας τοῦ Ψευδο-Δωροθέου στὴν Καλαμάτα, Ἑλληνικά 19 (1966), σ. 348 - 351.

6. Μ. Ν. Valmin, The Swedish Messenia Expedition, Lund 1938, σ. 464 - 475, πίν. 5.

7. Valmin, ἔ.α. σ. 438 - 440.

8. Valmin, ἔ.α. σ. 423, πίν. 32, 2.

9. Valmin, Archaisierende Hermenkopf aus Kyparissia, Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund, 1929 - 30, σ. 1 - 5, εἰκ. 1.

10. Valmin, L'expédition en Messénie, 1934.

7) Κάτω ἡμισυ μαρμαρίνου γυναικείου ἀγάλματος εἰς δύο τεμάχια συνανήκοντα (Πί ν. 154 γ) (ἀριθ. εὑρ. 408 - 409), ἑλλιπές τὴν ἀριστερὰν κνήμην καὶ τὸ δεξιὸν γόνυ καὶ ἀποκεκρουμένον κατὰ τόπους, μέγ. σφζ. ὕψ. 1.05 μ. Ἡ μορφή, ἐνδεδυμένη ποδὴρη χιτῶνα καὶ ἱμάτιον, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς καὶ φέρει τὸν δεξιὸν ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ὀπίσω, κεκαμμένον. Ὡς τύπος ἐνδεδυμένου γυναικείου ἀγάλματος παρουσιάζει ὁμοιότητα πρὸς τὴν λεγομένην Hera Borghese. Μετεφέρθη πιθανὸν ἐκ Κυπαρισσίας ὑπὸ τοῦ Natan Valmin.

2. Μεθώνη

Κατὰ σκαπτικὰς ἐργασίας, γενομένας διὰ τὴν θεμελίωσιν ἀποθήκης ἐντὸς οἰκοπέδου ἰδιοκτησίας Ἀποστόλου Γουμενάκη ἐν Μεθώνη, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Γρηγορίου Ἐπισκόπου, ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς κιβωτιόσχημοι τάφοι. Εἶχον τὰ τοιχώματα ἐπενδεδυμένα διὰ πλακῶν ἐξ ἀμμολίθου καὶ ἐκαλύπτοντο δι' ὁμοίων πλακῶν. Ὁ πρῶτος περιεῖχεν ἐκτὸς τῶν ἄλλων πηλίνων ἀγγείων ὑστεροαρχαϊκὴν οἰνοχόην μετὰ μελανομόρφου παραστάσεως Διονύσου καὶ Σατύρων (Πί ν. 155 α - β). Οἱ ἕτεροι δύο περιεῖχον κυάθια καὶ ἀρβαλλοειδεῖς ληκούθους. Ἡ ἔρευνα τῶν τάφων ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων κ. Νικολάου Γαλούρη.

Ἡ στερῶσις τοῦ φρουρίου Μεθώνης συνεχίσθη καὶ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει μελέτης, συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Διευθύνσεως Ἀναστηλώσεως κ. Αἰάντος Βαζιργιατζίκη. Αἱ ἐργασίαι περιορίσθησαν εἰς τὸ ἔναντι τοῦ θαλασσοῦ ὄχυροῦ (Μπούρτζι) νότιον τμήμα τοῦ κάστρου, ἔνθα τὸ τεῖχος εἶχεν ἐπικινδύνως διαβρωθῆ ὑπὸ τῶν κυμάτων καὶ ἦτο ἐτοιμόρροπον. Ἐπεσκευάσθη καὶ ἐκλείσθη διὰ θύρας ἡ εὕρισκομένη εἰς τὸ βόρειον τμήμα τοῦ φρουρίου ἡμιυπόγειος πυριτιδαποθήκη (Πί ν. 156 β). Ἐντὸς ταύτης συνεκεντρώθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀρχαίων κτηρίων, κυρίως πάρινοι ἡμικίονες (Πί ν. 156 α), εὐρεθέντες κατὰ καιροὺς ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ κάστρου¹¹. Εἰς κατακρημνισθὲν τμήμα τοῦ δυτικοῦ τείχους, μεταξὺ τῶν πυρίνων πλίνθων θεμελιώσεως παλαιοτέρας φάσεως, ἐπεσημάνθη ἐντετειχισμένον ὀρθογώνιον βάθρον ἀγάλματος ἐκ φαιοῦ, σκληροῦ ἀσβεστολίθου, σφζον ἐπὶ τῆς ἄνω ὄψεως δύο ἀνισομεγέθεις τόρμους, ἀκανονίστου σχήματος, προφανῶς διὰ τὴν γόμφωσιν ποδῶν χαλκοῦ ἀγάλματος (Πί ν. 156 γ). Ὀλίγα μέτρα βορειότερον τοῦ βάθρου, ἔνθα ἡ θάλασσα ἔχει εἰσχωρήσει

ἐντὸς τοῦ τείχους διὰ τοῦ κατακρημνισθέντος τμήματος, ἀπεκαλύφθη πέρασ ὑπνόμου (;), ἐκτισμένου δι' ἀκανονίστων λίθων (Πί ν. 156 δ). Ἐκατέρωθεν τούτου ἐντὸς τῶν χωμάτων τῆς ἐπιχώσεως, ἡ ὁποία εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φθάνει τὰ τέσσαρα μέτρα, περισυνελέγησαν ὄστρακα ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκά, μεταξὺ τῶν ὁποίων θραῦσμα πινακίου terra sigillata μετ' ὀρθογωνίου σφραγίσματος¹² (Πί ν. 157 α).

3. Μαυρομάτιον Ἰθώμης (Ἀρχαία Μεσσήνη)

Ἐν θέσει « Τράπι » Μαυροματίου, εὐρέθη τυχαίως ὀρθογώνια πλάξ ἀσβεστολίθου, ἑλλιπῆς κατὰ τὴν ἑτέραν τῶν στενῶν πλευρῶν καὶ ἐφθαρμένη, φέρουσα ἀνάγλυφον παράστασιν ἄκρας χειρὸς (ἀριστερᾶς ;), ἐχούσης διεσταλμένους τοὺς δακτύλους (Πί ν. 157 β). Εἶναι παρομοία πρὸς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2680 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ρωμαϊκῶν χρόνων, προερχομένη ἐκ Καλαμάτας, ἡ ὁποία ἐρμηνεύεται ὡς « σφακελώνουσα ἀποτροπιαστικῶς »¹³.

Ἐκ τῆς θέσεως « Γκορτσά » Μαυροματίου προέρχεται χαλκοῦν ἀνδρικόν, ἰθυφαλλικόν ἀγάλματιον, πρῶϊμων γεωμετρικῶν χρόνων.

Παρεδόθησαν ἐπίσης ὑπὸ κατοίκων τῆς περιοχῆς τὰ κάτωθι ἀρχαία : 1) Τεμάχιον μαρμαρίνης πλακός, σφζον ἐπιγραφὴν λίαν δυσανάγνωστον, λόγφ φθορᾶς καὶ μεταγενεστέρων χαράξεων (Πί ν. 157 δ).

2) Τεμάχιον μαρμαρίνης ἐνεπιγράφου πλακός, εὐρεθὲν ἐν θέσει « Γούβα » Μαυροματίου (Πί ν. 157 γ).

3) Μαρμαρίνον ἀγάλματιον Κυβέλης, ἀκέφαλον καὶ λίαν ἐφθαρμένον.

ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

*

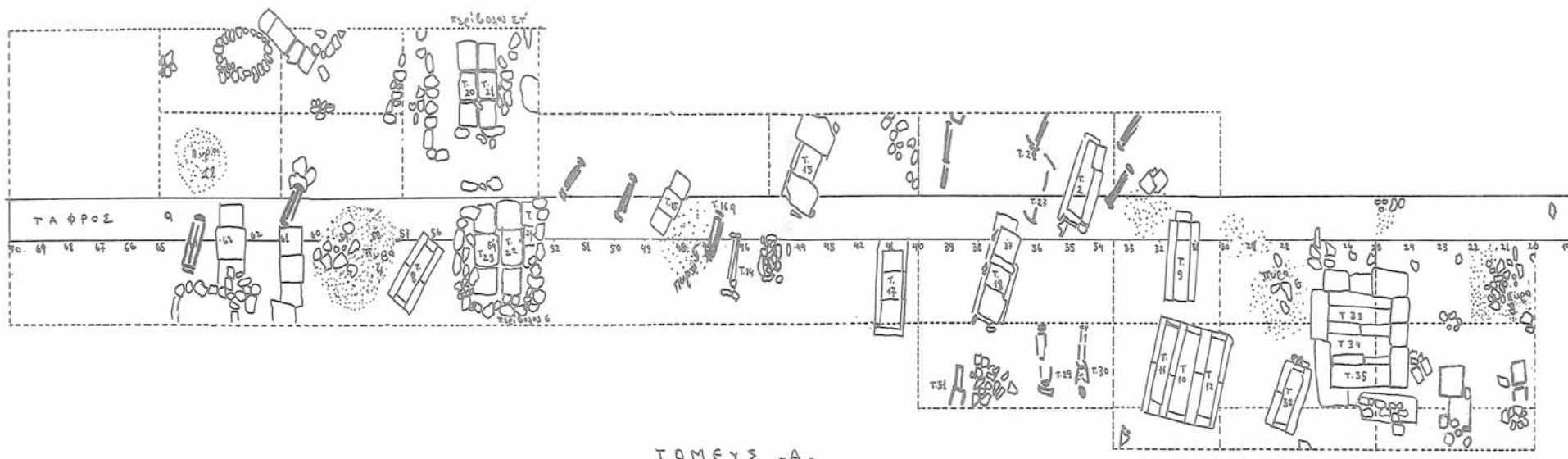
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΝ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΝ ΓΙΑΛΟΒΗΣ ΠΑΛΑΙΟΝΑΥΑΡΙΝΟΥ (ΚΟΡΥΦΑΣΙΟΥ)

Κατὰ τὰς πρὸ ἐτῶν ἐκτελεσθείσας ἐργασίας ἀποξηράνσεως τῆς λιμνοθάλασσης Γιαλόβης, κειμένης παρὰ τὰ ἀνατολικά πρηνῆ τοῦ λόφου τοῦ Παλαιοναυαρίνου, εἶχον ἀποκαλυφθῆ ἐρείπια κτηρίων καὶ τάφοι ὑστεροκλασσικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων (βλ. BCH 83 (1959), σ. 639, 642 καὶ 84 (1960), σ. 703). Διὰ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτῶν γίνεται φανερόν, ὅτι ἡ αὐτόθι λιμνοθάλασσα ἐσηματίσθη, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ λιμνοθάλασσαι κατὰ μῆ-

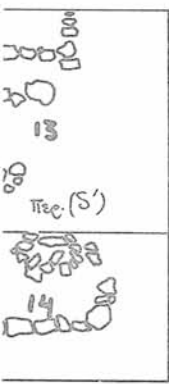
12. RE, Suppl. VII (1940) 1308 κ.ε. H. Dragendorff - C. Watzinger, *Arretinische Reliefkeramik*, 1948.

13. Βλ. Ἀντ. Κεραμοπούλλου, Ὁ Ἀποτυμπανισμός, Ἀθήναι 1923, σ. 90 - 91, εἰκ. 15.

11. Πρβλ. Tod, JHS 25 (1905), σ. 53.

ΤΟΜΕΙΣ -Α-
(ΤΑΦΡΟΣ - 9-)

Σχέδ. 1. Γενική κίτωση άνασκαφής ελλημιστικού νεκροταφείου Γιαλόβης

κος τῆς ἀκτῆς τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, μετὰ τοὺς ὑστερορρωμαϊκοὺς χρόνους.

Ἐπειδὴ ἡ ἀποξήρανσις τῆς ἐν λόγῳ περιοχῆς ἐγένετο πρὸς διανομὴν αὐτῆς εἰς ἀκτῆμονας καλλιεργητάς, κατέστη ἀναγκαία ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα αὐτῆς, διὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς περιλαμβανούσης τὰς σημαντικώτερας ἀρχαιότητος ἐκτάσεως, ὥστε νὰ ἐξαιρεθῇ αὕτη τῆς διανομῆς.

Οὕτω κατὰ τὸ παρελθὸν φθινόπωρον, ἠρευνήθη ἑκτασις, διαστ. 100 x 20 μ., ἡ ὁποία, ὡς ἀπεδείχθη, ἀπετέλει τμῆμα ἐκτεταμένου νεκροταφείου (Πί ν. 158 α' Σχ ἐ δ. 1).

Ἡ ἔρευνα ὑπῆρξεν ἐπίπονος, διότι ἡ ἐπιφάνεια τῆς ἀποξήρανθείσης περιοχῆς κείται ὀλίγον μόνον ὑψηλότερον τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, ὥστε εὐθὺς ὡς ἡ ἀνασκαφὴ ἔφθανεν εἰς βάθος μεγαλύτερον τῶν 0,50 μ., αἱ τάφοι κατεκλύζοντο ὑπὸ ὑδάτων, καθίστατο δὲ ἀναγκαία ἡ μόνιμος καὶ συνεχὴς χρησιμοποίησις ἀντλίας πρὸς ἀπομάκρυνσιν αὐτῶν. Ἐρευνήθησαν συνολικῶς 55 τάφοι, κιβωτιόσχημοι ἢ κεραμοσκεπεῖς, διατεταγμένοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καθ' ὁμάδας, περιβαλλομένους ὑπὸ τετραγώνων περιβόλων, ἐκτισμένων δι' ἱκανοῦ μεγέθους ἀργῶν λίθων, ἐνίοτε δὲ πελεκητῶν, λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας (Πί ν. 158 β, 159 α - β, 160 α). Ἐντὸς ἐκάστου περιβόλου, πλὴν τῶν τάφων, ὑπῆρχον καὶ ἀνά μία ἢ δύο πυραῖ (Πί ν. 160 β).

Α. Τάφοι

1. *Κιβωτιόσχημοι* : Τούτων τὰ τοιχώματα ἀπετέλουν καλῶς εἰργασμένοι πλάκες, ἐκαλύπτοντο δὲ οἱ τάφοι δι' ἐτέρων πλακῶν, ἢ ἄνω ἐπιφάνεια τινῶν τῶν ὁποίων εἶχεν ὑποτυπώδη σαμαρωτὴν διαμόρφωσιν (Πί ν. 158 β, 159 α - β, 160 α, 161 α - β). Ἐνίοτε τὰ τοιχώματα τῶν τάφων ἀπετέλουν ἐπιτύμβιοι στήλαι, προερχόμενοι ἐκ παλαιότερων τάφων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., τινὲς μάλιστα διασφύζουσαι καὶ ὑπολείμματα ἐπιγραφῶν, γραπτῶν ἢ ἐγχαράκτων (Πί ν. 162 α - β).

Οἱ πλεῖστοι τῶν τάφων τούτων περιεῖχον μέγαν ἀριθμὸν ἀγγείων, τινὲς δὲ καὶ νομίσματα, χαλκᾶ κάτοπτρα, πήλινα εἰδώλια καὶ ὑάλινα ἀγγεῖα (Πί ν. 162 γ, 163 α - δ, 164 α - γ). Εἰς δύο ἐξ αὐτῶν εὐρέθησαν νήγματα χρυσοῦ. Τέλος, εἰς τὸν ὑπ' ἀριθ. 48 τάφον εὐρέθη μεγάλη μολυβδίνη πυξίς, περιέχουσα ὁμοῦ μετὰ τῆς τέφρας καὶ τῶν ὀστέων τοῦ νεκροῦ ὑπολείμματα ὑφάσματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε τὸ κρανίον τοῦ νεκροῦ, καὶ τρία χρυσᾶ ἐνώτια (Πί ν. 165 α).

2. *Σαμαρωτοὶ - κεραμοσκεπεῖς* : Οὗτοι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ δύο ἢ περισσοτέρων μεγάλων κεράμων, καὶ περιεῖχον ἀνά ἓνα ἢ περισσοτέρους νεκρούς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς κιβωτιόσχημους, οἱ κεραμοσκεπεῖς τάφοι ἦσαν πτωχοί, περιέχοντες μόνον ἓν ἕως δύο ἀγγεῖα ἕκαστος.

Β. Πυραῖ

Εἰς τὴν τέφραν καὶ τὰ κεκαυμένα χρώματα αὐτῶν, εὐρέθησαν ἀναμειγμένα μετὰ λίθων πολυάριθμα ἀγγεῖα κατὰ τὸ πλεῖστον τεθραυσμένα, ὡς καὶ ἀπηνθρακωμένοι καρποὶ (Πί ν. 164 δ, 165 β - ε).

Οἱ ἔρευνηθέντες τάφοι, ὡς καὶ ἕτεροι διακρινόμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, καθ' ὅλον σχεδὸν τὸ μῆκος τῆς ἀκτῆς ἀπὸ τοῦ μικροῦ λιμένος τῆς Γυαλόβης μέχρι τῶν βορειοανατολικῶν πρανῶν τοῦ λόφου τοῦ Παλαιοαναριῶν, ἀνήκουν εἰς ἀσυνήθως μέγα νεκροταφεῖον ἑλληνιστικῶν χρόνων. Τοῦτο ἔκειτο, ὡς φαίνεται, κατὰ μῆκος καὶ ἐκατέρωθεν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἦγεν ἐκ τῶν μεσογειῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Κορυφασίου πόλιν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου ὑψοῦται σήμερον τὸ μεσαιωνικὸν κάστρον. Ἐρεῖπια τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως, σφύζονται εἰς πλεῖστα μέρη τῆς ἐπιφανείας τοῦ λόφου, ὡς καὶ παρὰ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ. Μέγας ἐξ ἄλλου εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν περισυλλεγέντων ὀστράκων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ λόφου, χρονολογουμένων ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (περὶ τῶν προϊστορικῶν εὐρημάτων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ λόφου τούτου βλ. BCH 83 (1959), σ. 642 καὶ ΠΑΕ 1956, σ. 202 κ.έ. καὶ 1958, σ. 184 κ.έ.). Ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἡ Πύλος τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Πausanίου (IV, 36, 1) καὶ τοῦ Στράβωνος (339, 348, 351, 353, 359) (πρβλ. καὶ Ernst Meyer, Museum Helveticum 8 (1951), σ. 120 καὶ 132 καὶ Ν. Παπαχατζῆ, Πausanίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Μεσσηνιακά, Ἡλιακά, 1965, σ. 184 κ.έ.).

ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΧΩΡΑΣ

Ἦρξαντο αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως τῶν ἀρχαίων, τῶν προερχομένων ἀφ' ἑνὸς ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Ἄνω Ἐγκλιανοῦ ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ κ. Blegen, ἀφ' ἐτέρου δὲ ἐκ τῶν ἐν Πυλίᾳ καὶ Τριφυλίᾳ ἀνασκαφῶν τοῦ καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου.

ΝΙΚ. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ

*

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΕΝ ΠΥΛΩ

Α. Βολιμιδία

Εἰς τὴν νεκρόπολιν Βολιμιδίων, κατὰ τὸ ΒΑ. ἄκρον τῆς Χώρας Τριφυλίας, ἐγένετο κατὰ τὸ 1965 μόνον ἀναγκαστικὴ ἀνασκαφὴ τῶν τάφων ἐκείνων, οἵτινες ἔκειντο παραπλεύρως τῆς ὁδοῦ πρὸς Κεφαλόβρυσον - Καλαμάταν. Ἡ διαμόρφωσις τῆς ὁδοῦ πρὸς ἀσφαλτόστρωσιν ἐπέβαλε τὴν ἔρευναν μερικῶν τάφων, ὧν εἴτε ὁ δρόμος εἴτε ὁ θάλαμος ἔκειντο ἐν μέρει ὑπὸ τὸ κατὰστρωμα τῆς ὁδοῦ.

Οἱ ἀνασκαφέντες λαξευτοὶ θαλαμῶτες τάφοι, σχήματος εἴτε κυκλικοῦ, ὡς εἶναι ὁ κανὼν εἰς τὴν νεκρόπολιν Βολιμιδίων, εἴτε ἑλλειψοειδοῦς (χαρακτηριστικοῦ τῶν πρῶιμωτάτων τάφων τῆς παρουσίας ομάδος) ἔλαβον τὴν ἀρίθμησιν :

1. *Κεφαλοβρύσου 4*. Πρόκειται περὶ εὐρυχώρου τάφου (Πί ν. 166 α) μετὰ κυκλικοῦ θαλάμου. Εὐρέθῃ ὁμως πλήρως σεσλημένος, διότι ἐχρησιμοποίηθη πρὸς ἑλληνιστικὰς ταφὰς ἐντὸς λάκκων (ΠΑΕ 1965, Πίν. 118 α). Εἰς ἐτι μεταγενεστέραν ἐποχὴν ἐρρίπτοντο ἐντὸς αὐτοῦ διὰ τῆς διατήρητου στέγης θνησιμαῖα ζῶα. Μόνον τρία εὐτελεῆ ἀγγεῖα περιεσώθησαν ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς (ἔ.ά. Πίν. 120 α).

2. *Κεφαλοβρύσου 5* (Πί ν. 166 β). Οὗτος παρουσίασε μερικὰ ἀσυνήθη χαρακτηριστικά. Ὁ θάλαμος, εὐρισκόμενος ἐξ ὀλοκλήρου ὑπὸ τὴν ὁδόν, εἶναι ἑλλειψοειδῶς ἐπιμήκης, τοῦ μείζονος ἄξονος τῆς ἑλλείψεως ἀποτελοῦντος ἐπιμήκυνσιν τοῦ βραχέος, κατωφεροῦς δρόμου. Ὁ τάφος περιεῖχεν ἀβαθῆ λάκκον καὶ δύο κόγχας, ἀπέδωκε δὲ ὀλίγα πρῶιμα Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα (ἔ.ά. Πίν. 120 β) καὶ ἐν περιέργῳ εὕρημα πλησίον ἐνὸς κρανίου ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ θαλάμου (Πί ν. 167 α) : πέντε μεγάλους χαυλίους κάπρου, δύο λιθίνας ἀκόνας καὶ μικρὸν νεολιθικὸν πέλεκυν ἐξ ὀφίτου (Πί ν. 168 α).

3. *Κεφαλοβρύσου 7*. Ὁ τάφος οὗτος κατ' ἀρχὰς ἐξελήφθη ὡς ἀπλή κόγχη τοῦ προηγουμένου περιγραφέντος. Αἱ διαστάσεις ὁμως τῆς κόγχης ἠδὲ ἀνῶντο διαρκῶς, ἂν καὶ ὁ τάφος ἦτο παχότατος εἰς κτερίσματα. Ἐν τέλει ἀπεδείχθη, ὅτι μᾶλλον ἐπρόκειτο περὶ αὐτοτελοῦς τάφου, ἑλλειψοειδοῦς καὶ τούτου (ἀκριβέστερον ἴσως ἡμικυκλικοῦ). Ἄν ἦτο δυνατόν νὰ σκαφῆ ἐξωτερικῶς καὶ ὁ ὑποτιθέμενος δρόμος, τὸ πρῶιμα θὰ ἦτο βέβαιον. Διὰ τὴν μὴ ἐπενεχθῆ ὁμως μεγαλύτερα βλάβη εἰς τὸν παρακείμενον ἀγρόν, δὲν ἐσκάφη ὁ δρόμος. Εἶναι ὁμως βέβαιον σχεδόν, ὅτι πρόκειται περὶ αὐτοτελοῦς τάφου. Μόνον ἐλάχιστα ἀγγεῖα ἀπέδωκεν οὗτος, ἐξ ὧν δύο ἀκέραια (ἔ. ἂ.

Πίν. 119 ζ), ἔλαβε δὲ τὴν ἀνωτέρω ἀρίθμησιν.

Ἀμφότεροι οἱ τάφοι, παρὰ τὰ πενιχρὰ αὐτῶν εὕρηματα, ἀπέδωκαν πλούσιον ἀνθρωπολογικὸν ὕλικόν. Εἴχομεν τὴν εὐτυχίαν νὰ παρίσταται ὡς συνεργάτης ἡμῶν ὁ καθηγητὴς τῆς ἀνθρωπολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βιέννης κ. Emil Breitinger μετὰ τοῦ ἐπιμελητοῦ του κ. Egon Reuer καὶ τοῦ λοιποῦ ἐπιτελείου αὐτοῦ. Οὗτοι ἐξήγαγον αὐτοπροσώπως τὰ κρανία καὶ ὅσα ὑπόλοιπα ὅσα ἦτο δυνατόν νὰ περισωθοῦν. Ἀνασυνέθεσαν ἀκολούθως τὸ ὕλικόν ἐντὸς τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Μουσείου Χώρας δι' ὑποδειγματικῆς ἐργασίας, ἧς τὰ ἀποτελέσματα θὰ δημοσιευθῶσι προσεχῶς.

4. *Κεφαλοβρύσου 6*. Ἡ κατὰ τὸ 1964 γενομένη ἀνασκαφὴ τοῦ λακκοειδοῦς τάφου (Κεφαλ. 1) (ἔ.ά. Πίν. 116 α) ἔδειξεν ὡσαύτως κόγχην κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν. Ἐφέτος ἀπεδείχθη, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ αὐτοτελοῦς τάφου ἔχοντος μικρὸν, κατηφορικὸν δρόμον καὶ θάλαμον σχεδὸν ἡμικυκλικόν (Πί ν. 167 β). Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ ἄλλοι τάφοι τῆς περιοχῆς καὶ εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι φαίνονται νὰ εἶναι οἱ ἀρχαιότατοι. Ὁ παρὼν τάφος περιεῖχεν ἀρκετὰ ἀγγεῖα τῆς ΜΕ παραδόσεως (Πί ν. 168 γ) ἢ γραπτὰ τῆς ΥΕ Ια (Πί ν. 168 δ). Ὁ θάλαμος περιεῖχε δύο λάκκους καὶ τρεῖς κόγχας. Χαρακτηριστικῶς περιεῖχε καὶ βραχεῖαν χαλκὴν περόνην (μῆκ. 0,112 μ.) (Πί ν. 168 β), ἧτις προσιδιάζει εἰς τὸ τέλος τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐνῶ νῦν ἀποδεικνύεται ἡρχειότερα. Εἶναι σπουδαῖον εὕρημα, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ Μυκηναϊκοῦ ἐνδύματος.

Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ κατεσπαρμένοι μεταξὺ τῶν Μυκηναϊκῶν θαλαμῶτων τάφων εὐρέθησαν βαθὺς ὀρθογώνιος λάκκος περιέχων ἓνα νεκρὸν πρῶιμου Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καὶ δύο κεραμοσκεπεῖς ἀκτέριστοι τάφοι (ἔ.ά. Πίν. 117 α). Οὗτοι, ἐκ προὑπαρχουσῶν ἀναλόγων περιπτώσεων, χρονολογοῦνται εἰς τοὺς δύο ἢ τρεῖς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας.

Β. Περιστεριά

Τὸ κύριον ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρόντος ἔτους διεξήχθη ἐπὶ τοῦ ὠραίου λόφου τῆς Περιστεριάς. Οἱ θολῶτοι τάφοι Α καὶ Β, κυρίως ὁ μέγας καὶ ἄλλως ἐνδιαφέρων Α, οὗ ἡ θόλος εὐρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν, εἶχον ἀνάγκην συντηρήσεως. Ἐπειδὴ ἡ Ὑπηρεσία τῆς Ἀνασκαφῆς ἤξιον πρὸς τοῦτο τὴν πλήρη ἀνασκαφὴν τῆς θόλου, ἀνελήφθη αὕτη ἐν μέσῳ διαρκοῦς κινδύνου, διότι τὰ τοιχώματα τῆς θόλου ἦσαν εἰς κακὴν κατάστασιν. Εὐτυχῶς εἴχομεν τὴν βοήθειαν τοῦ ἐμπείρου καὶ νοήμονος ἀρχιτεχνίτου

της Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Χαριλ. Σφακιανῆς.

Ἡ θόλος ἦτο ἕως ἄνω πλήρης ἐκ τῶν λίθων τῆς καταπεσοῦσης ἀνωτέρας θολώσεως. Χωματίνην ἐπίχωση περιεῖχε μόνον τὸ κατώτατον μέρος, εἰς ὕψος 1 μ., ἢ καὶ ἔλασσον, ἀπὸ τοῦ δαπέδου. Ὅτι ἦτο γνωστὸν ἐκ τῆς προηγουμένης ἀνασκαφῆς τοῦ προσθίου τμήματος τῆς θόλου ἐπεβεβαιώθη ἐκ νέου: Ἡ πελωρία θόλος ἦτο προσιτὴ μέχρι τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, περὶ τὸ 250 π.Χ., καὶ ἐσυχνάζετο ὑπὸ τῶν περιοίκων πρὸς προσφορὰν θυσιῶν εἰς τοὺς μεγάλους, ἂν καὶ πιθανῶς ἀνωνύμους νεκροὺς τοῦ Παρελθόντος. Εὐρέθησαν ἄφθονα ἴχνη θυσιῶν μετὰ καύσεως ἐπὶ τόπου καὶ κεραμικῆ τοῦ 4ου καὶ 3ου π.Χ. αἰῶνος, μελαμβαφῆς, ἰδιαίτατα δὲ μικρὰ καὶ μείζονα κύπελλα, σκύφοι καὶ κύθοι (ἔ.ἀ. Πίν. 129 γ-ζ). Περίεργα εὐρήματα εἰς τοιοῦτο περιβάλλον εἶναι πῆλιναι κωνικαὶ ἢ πυραμιδοειδεῖς ἀγνῶτες, ὧν τινες φέρουσιν ἐμπιέστως ρόδακα ἢ καὶ ἀνθρωπίνην μορφήν (ἴσως νομισματικὸν τύπον. Τὰ εὐρήματα δὲν ἐμελετήθησαν εἰσέτι λεπτομερῶς).

Ἐκ τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἐλάχιστα περιεσώθησαν ἀντικείμενα, δεικνύοντα τὸν πάλαι πλούτον, ὃν προδίδει ἡ μνημειώδης κατασκευὴ τοῦ τάφου. Τὰ σπουδαιότατα εἶναι: χρυσοῦ ψῆφος (Πίν. 168 ε) μὲ διακόσμησιν μορόεσσαν, μεγέθους μικροῦ κερασίου ἢ κομάρου, τὸ ὅποῖον ἴσως καὶ μιμεῖται. Ὑπολογίζεται, ὅτι ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ φλοιοῦ ἔχουσι προσκολληθῆ περὶ τὰ 900 σφαιρίδια χρυσοῦ, διαμέτρων διαρκῶς μεγαλύτερων ἐφόσον χωροῦμεν ἀπὸ τῶν «πόλων» πρὸς τὸν «ἰσημερινόν». Χρυσᾶ τινὰ φυλλάρια ἀνήκουσιν εἰς τὸ κόσμημα «ἱεροῦ κισσοῦ» (Πίν. 168 ζ). Τὸ σπουδαιότατον εὐρήμα εἶναι τμήμα ἐπενδύσεως σκεύους διὰ στερεωτέρου χρυσοῦ φύλλου, ἔνθα ἐμπιέστως εἰκονίζεται πομπὴ νεανίων, βαίνοντων πρὸς ἀριστερὰ (Πίν. 168 ζ).

Στερεώσεις ἐγένοντο εἰς ἀμφοτέρους τοὺς τάφους (ἔ.ἀ. Πίν. 124, 125, 126 καὶ 127 α), ἐνῶ ταυτοχρόνως ἐσκάφησαν εἰς τὴν ΝΑ. περιοχὴν τοῦ λόφου τὰ λείψανα Μυκηναϊκῶν οἰκοδομῶν, ἐφ' ὧν ἐπικάθηται ρωμαϊκὰ κτίσματα (ἔ.ἀ. Πίν. 122 α-β).

Ἡ κυρία ὁμῶς προσπάθεια ἐστράφη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πελωρίου «Κύκλου» (Πίν. 169 α-β), ὅστις ἀπεδείχθη ἐν τῷ μεταξὺ ὅτι εἶναι ἡμικύκλιον. Ἦδη εἰς τὴν προκαταρκτικὴν ἐκθεσιν τοῦ 1962 ἐξεφράσθη ἡ ἐλπίς, ὅτι πιθανῶς ὁ «Κύκλος» νὰ περικλείη λακκοειδεῖς τάφους. Μόνον ὁμως κατὰ τὸ 1965 ἐπεξετάθη πρὸς τὰ ἐκεῖ ἢ ἀνασκαφῆ, διὰ λόγους προνοίας, ἦτοι μετὰ τὴν ἀπαλλοτριώσιν τοῦ χώρου. Πόσον ἢ πρόνοια αὐ-

τὴ ἦτο σωτήριος, ἀποδεικνύει τὸ γεγονός, ὅτι ἀσύστατοι καὶ πλεονεκτικαὶ ἀξιώσεις περὶ ἀποζημιώσεων ἠγέρθησαν, ὑπεκκαίμεναι ὑπὸ ἀσυνειδήτων καὶ ὑπόπτων προσώπων.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ «Κύκλου» ἤρχισεν ἀπὸ τοῦ δυτικοῦ ἄκρου, ὅπου ἦτο ἡδη γνωστὴ ἡ ὑπαρξίς θολωτοῦ οἰκοδομήματος. Τοῦτο διατηρεῖται εἰς κακὴν κατάστασιν καὶ φαίνεται ὡς τρίτος θολωτὸς τάφος (ἔ.ἀ. Πίν. 131 α), διαμέτρου 6.90 μ. Πάντως οὐδὲν εὐρημα οὐδ' ὅστ' ἀνευρέθησαν, πλὴν μικροῦ κτιστοῦ βάρθρου, ὃ δὲ «τάφος» ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἀπλοῦν κενοτάφιον.

Πάντως, ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ τάφου, ἀνεκαλύφθησαν τὰ ἴχνη σκάμματος συμπληρουμένου καὶ ὑπὸ λιθοδομῆς (ἴχνη μόνον), ὅπερ ἦτο ὀρθογώνιος λάκκος (ἔ.ἀ. Πίν. 131 β), μήκους ἀπὸ Α. πρὸς Δ. 2 μ. περίπου καὶ πλάτους 0,90 μ. περίπου. Ὁ λάκκος εἶχε συληθῆ. Ἐξ αὐτοῦ προφανῶς προήρχοντο τὰ ὄστρακα πολλῶν μικρῶν ΜΕ ἀγγείων (ἔ.ἀ. Πίν. 123 γ-ζ), ἅτινα εἶχον εὐρεθῆ κατὰ τὸ δάπεδον τῆς θόλου. Ἐντὸς τοῦ λάκκου εὐρέθησαν ὀλίγα περαιτέρω ὄστρακα, ὁμᾶς λιθίνων βελῶν (ἔ.ἀ. Πίν. 144 α) καὶ διάσπαρτα, πλῆθος χρυσοῦν φυλλαρίων καὶ κοσμημάτων ἐκ λεπτοῦ χρυσοῦ φύλλου ὡς καὶ μερικαὶ ψῆφοι ἀμεθύστου κυρίως καὶ σαρδίου (ἔ.ἀ. Πίν. 143 β). Ἐκ τῶν κοσμημάτων σπουδαιότατα εἶναι μία σειρά ἀντοπῶν ψυχῶν (χρυσασαλίδων) ἀνὰ δύο, ἀποτελουσῶν ὄραϊον κόσμημα (Πίν. 170 α), σειρά ροδάκων χρυσοῦν (Πίν. 170 β), οἱ ὅποιοι πιθανῶς ἀπετέλουν κοσμήματα (γυναικείας;) κομμώσεως, σειρά τριτώνων (Πίν. 170 γ), σειρά καρδιοσχῆμων φύλλων, δύο γλαυκῆς, ἱσταμένη καὶ ἱσταμένη (Πίν. 170 ε) καὶ πολλὰ ἄλλα, ἅπαντα ἐκ χρυσοῦ (ἔ.ἀ. Πίν. 141 β-γ, ε, 142 α, 143 α). Σημαντικὰ εἶναι τέσσαρα χρυσᾶ ἀντικείμενα συνιστάμενα ἕκαστον ἐξ ἑξ μικρῶν σωλήνων συγκεκολλημένων παραλλήλως (Πίν. 170 δ). Ἐξ ἀνατολικῶν ἀναλογιῶν ἐξάγεται ὅτι εἶναι «ὀδηγοὶ» τῶν ἐπαλλήλων θωμίγγων, δι' ὧν ἐξηρτῶντο αἱ μικραὶ ψῆφοι τῶν πολυτίμων λίθων, ὥστε νὰ σχηματίζεται πλατὺ περιδέραιον πέριξ τοῦ λαιμοῦ. Οἱ ξένοι ὀνομάζουσι τοὺς «ὀδηγοὺς» τούτους spacers. Αἱ χρυσαῖ γλαυκῆς, στοιχεῖον ἀπαραίτητον, ὡς φαίνεται, προκειμένου περὶ βασιλικῶν τάφων τῆς Πυλιακῆς περιοχῆς (καὶ μόνης ταύτης), εἶναι μεγάλης σημασίας. Προφανῶς ἔχουσι συμβολικὴν καὶ μυθολογικὴν σημασίαν, συνδεόμεναι πρὸς ὑποχθόνιον θήλειαν θεότητα. Ὁ μῦθος διετήρησε τοιαύτας ἀναμνήσεις ἐντὸς τοῦ οἴκου τῶν Μινυῶν, εἰς οὓς ἀνήκον καὶ οἱ δυνάσται τῆς Πύλου. Ἐνταῦθα ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸς εὐρύτερος λόγος.

Μία μόνον μικρά γωνία κατά την νοτιαν πλευράν τοῦ λάκκου διέφυγε τὴν σύλησιν, ἐκεῖ δὲ εὐρέθησαν, πάντα ἐκ χρυσοῦ, διάδημα (Πί ν. 171 α), μέγα καὶ μικρὸν κύπελλον (Πί ν. 171 γ, 172 α - β) καὶ εἷς ἀβαθῆς κύαθος (Πί ν. 171 β). Μόνον τὸ μελανὸν χῶμα ἐδείκνυεν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ μέγας ἀργυροῦς κύαθος, μεταβληθεὶς ὁμως εἰς κόνιν διὰ τὴν ἐπαφὴν πρὸς τὸν χρυσόν.

Οὐδ' ἴχνος ὁστοῦ ὑπῆρχεν ἐντὸς τοῦ τάφου, ἀλλ' ἐντὸς τοῦ παχέος τοιχώματος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ λάκκου (ὅπερ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν τείχισιν τοῦ στομίου τοῦ ὑπερκειμένου θολωτοῦ τάφου) ἀνεκαλύφθη τὸ πλεῖστον ἀνθρωπίνου σκελετοῦ, φυλλάρια χρυσοῦ καὶ τὰ ὄστρακα δύο

ἀγγείων, ἅτινα καὶ συνετέθησαν ἐξ ὀλοκλήρου μετὰ μικρῶν ἐλλείψεων. Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι οὗτος ἦτο ὁ νεκρὸς τοῦ λάκκου. Τὰ ἀγγεῖα, τρίωτος πιθαμορεὺς καὶ δίωτος ραδινὸς ἀμοφορεὺς (ἔ.ἀ. Πίν. 133 α - β), ἀνήκουσιν εἰς τὴν πρωϊμοτάτην φάσιν ΥΜ Ι α (ἢ Μυκ. Ι α). Ἄλλὰ καὶ ἄνευ τῶν ἀγγείων τούτων ἡ χρονολογία τῶν χρυσῶν εὐρημάτων ἦτο φανερά : Εἶναι τῆς αὐτῆς φάσεως πρὸς τοὺς θησαυροὺς τῶν λάκκων τῶν Μυκηθῶν καὶ ἀνήκουσιν εἰς τὴν αὐτὴν χαρακτηριστικὴν φάσιν. Ἡ Περιστεριά εἶναι τὸ ἥσσον ἀντίστοιχον τῶν Μυκηθῶν, ὡς εἰς τὸ Ἔπος ὁ Νέστωρ εἶναι ὁ δεῦτερος εἰς κύρος μετὰ τὸν Ἄγαμέμνονα.

ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

*

THE PALACE OF NESTOR

Although the season of 1965 (from May 15th to August 1st) was devoted almost exclusively to study, writing and photographing in the preparation of the final publication, we took advantage of the opportunity to conduct some further digging. Much of it was carried out — in a small way — for verification of various problems by reopening earlier soundings and in sinking a few new exploratory pits. Considerable activity of this kind was undertaken along the periphery of the acropolis, where in previous campaigns we had sought for remains of a circuit wall. The southwestern edge of the citadel drew our special attention, since the elusive wall had been definitely recognized there in 1964. A dozen probings into the foot of the bank revealed here and there the outer face of the wall which could be traced to a length of 27 m. from west to east. At its easterly end some of its upper courses were superposed upon a projecting block in the foundation of the western corner of Building X (Pl. 173 a). The latter structure seems therefore to be older than the encroaching wall, unless this section had been rebuilt, which is probably a more likely explanation.

The deposit of habitation debris accumulated against the wall was observed in most places to lie in an undisturbed stratified state, and the potsherds recovered here indicate that the origin of the settlement on the hill goes back to preMycenaean times. The latest remains, in the top of the deposit, clearly a mixed lot, include potsherds of Mycenaean III B and III A. Fragments assignable to Late Helladic II and I appeared in due order as we proceeded deeper. The layer at the bottom, resting on *stereo*, yielded sherds of Mattpainted Ware, Gray and Argive Minyan, coarse ware with incised patterns,

and a few pieces of early Mycenaean fabrics. It is interesting to note that here and elsewhere on the site remains of the Early Bronze Age are wholly lacking: not one single sherd of Early Helladic pottery has yet been recognized from the Englianos hill. The circuit wall, as reported last year, was presumably built in the period of LH I.

One somewhat larger enterprise was undertaken by Mrs Blegen and me in 1965, namely the removal of a projecting tongue of undug ground which lay between two excavated areas at the southernmost point of the hillock. Mrs Blegen in 1962 had dug to the south and southeast and Peter Smith in 1963 to the northeast of this remnant, which we cut away in 1965. It consisted almost entirely of building debris which had been thrown into a deep hollow worked or worn out of *stereo* (Pl. 173 b). Three successive waves of rubbish had been dumped into this cavity from above: the first consisting of shattered and splintered stones, the second of gray clay, evidently dissolved crude brick, the third a mass of gravelly crushed burned stone and brick. Only nondescript sherds were found in the stony layers but lying on the top of the grayish clay were found 14 smallish pots, all badly broken, damaged by lime, with surface largely worn away. They were scattered about in three or four little heaps (Pl. 173 c - d): five plain conical cups, two rounded, handleless cups, also undecorated, four small three-handled jars, a slender-necked ewer bearing faint traces of painted patterns, a shallow spouted bowl, and a basin with two rounded horizontal handles. In their present state exact dating is not easy, but they were presumably thrown out in the leveling operations on the summit of the acropolis in preparation for the construction of the palace of Mycenaean III B.

C. BLEGEN

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΗΛΕΙΑΣ

ΣΩΣΤΙΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ
ΚΑΙ ΤΥΧΑΙΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Ναός Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος

Ἐγένετο ἀναστήλωσις ἐπιστυλίων τινῶν καὶ κίονος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος, ἐκ τῶν πλέον ἐπικινδύνων νὰ καταρρεύσουν, ἦτοι κατὰ μὲν τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ τῶν δύο ἀκραίων ἐπιστυλίων, μετὰ τοῦ δευτέρου ἀπὸ τῆς ΒΑ. γωνίας κίονος, κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ τρίτου ἀπὸ τῆς ΝΑ. γωνίας ἐπιστυλίου, μετὰ τοῦ κιονοκράνου τοῦ τετάρτου ἀπὸ τῆς αὐτῆς γωνίας κίονος (Πί ν. 174 α - γ, 175 α - β, 176 α - β).

Μουσεῖον Ἀρχαίας Ὀλυμπίας

Συνεχίσθησαν καὶ κατὰ τὸ 1965 αἱ ἐργασίαι ἀποπερατώσεως τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας. Αἱ ἀποθήκαι εἶναι ἤδη ἔτοιμοι, ἐντὸς αὐτῶν δὲ ἐστεγάσθη ἱκανὸς ἀριθμὸς ἀρχαίων, μεταφερθέντων εἰς αὐτὰς ἐκ τοῦ παλαιοῦ Μουσείου, κατόπιν τῶν ἐπισυμβάντων σεισμῶν κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1965.

Εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας συνεχίσθησαν αἱ ἐργασίαι ἐπανεκθέσεως. Ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν πολυάριθμα ἀρχαῖα πῆλινα, λίθινα καὶ χαλκᾶ. Ἰδιαιτέρας μνείας ἀξία εἶναι ἡ συμπλήρωσις γλυπτῶν τινῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς διὰ νέων θραυσμάτων, ἐκ τῶν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ Μουσείου ἀποκειμένων, γενομένη ὑπὸ τοῦ γλύπτου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Στ. Τριάντη. Ταυτοχρόνως ἐγένετο περαιτέρω ἀποκατάστασις τινῶν τῶν μετοπῶν τοῦ αὐτοῦ ναοῦ.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῆς Ἐφορείας γενομένων συμπληρώσεων τῶν γλυπτῶν τούτων, διὰ διακοσίων συνολικῶς θραυσμάτων, πρὸς δὲ τὰ ἐξ αὐτῶν προκύπτοντα συμπεράσματα, δημοσιεύονται συνοπτικῶς μὲν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Β. Ashmole, *The Sculptures of the Temple of Zeus*, ἐκδ. Phaidon, ἀναλυτικῶς δὲ εἰς προσεχῆ τόμον τῶν « Olympia Bericht » (Πί ν. 177 α - β, 178 α - β, 179, 180 α - β, 181 α - β).

Μουσεῖον Πύργου

Κατόπιν τῆς δωρεᾶς εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑπιτροπὴν ὑπὸ τοῦ Δήμου Λετρίνων, νεοκλασσικοῦ κτηρίου τῆς πόλεως τοῦ Πύργου, πρὸς χρησιμοποίησιν αὐτοῦ ὡς Μουσείου, ἐγένετο μελέτη ἐπισκευῆς καὶ διαμορφώσεως τοῦ κτηρίου, ἐπίκειται δὲ ἡ ἔναρξις τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν.

Ἀνατολικῶς τῆς αἰθούσης τοῦ Ἐρμοῦ τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας καὶ ἐπὶ τοῦ τμήματος τοῦ αὐτόθι διαμορφωθέντος πρσανοῦς, δυνατὴ βροχὴ ἀπεκάλυψεν ἴχνη πυρᾶς, τὰ ὅποια ἀνήκον εἰς σλαβικὴν λακκοειδῆ ταφὴν, ὁμοίαν πρὸς τὰς κατὰ τὰ παρελθόντα ἔτη ἐρευνηθείσας (βλ. BCH, Chr. des Fouilles, 84 (1960) σ. 720, 85 (1961) σ. 722, 86 (1962) σ. 743, ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 125 κ.έ., 17 (1961 - 62) : Χρονικά, σ. 105 κ.έ.). Ἡ συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ταφῆς, ἔδωκεν ἐν μόνον ἀγγεῖον, χειροποίητον, ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ, ἄοπτον, μετ' ἀμελοῦς ἐγχαράκτου διακοσμῆσεως (Πί ν. 182 α). Ἐντὸς αὐτοῦ εὑρέθησαν : σιδηροῦν μαχαιρίδιον, σιδηροῦν ψέλιον, δύο ψῆφοι ἐκ κυανῆς καὶ κυανοπρασίνης ὑαλομάζης καταστραμμένοι ἐκ τῆς πυρᾶς καὶ τέλος τεμάχια ὑαλομάζης ἄμορφα, ἀνήκοντα καὶ αὐτὰ προφανῶς εἰς κεκαυμένας ψῆφους (Πί ν. 182 β).

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Χρυσανθοπούλου διάνοιξιν τάφου πρὸς κατασκευὴν βόθρου παρὰ τὴν οἰκίαν του, κειμένην ΒΔ. τοῦ Δήμου Ὀλυμπίας καὶ Β. κεραμοποιείου, ἰδιοκτησίας Κεραμιτζόγλου, ἀπεκαλύφθη, ἐντὸς κοιλότητος τοῦ ἀμμόδου φυσικοῦ βράχου, κιβωτίσχημος τάφος, τοῦ ὁποίου τὰ τοιχώματα, κατεστραμμένα κατὰ τὸ πλεῖστον, ἦσαν ἐπενδεδυμένα διὰ μεγάλων ὀρθογωνίων πηλίνων πλακῶν, συνδεομένων δι' ἀσβεστοκονιάματος. Ἐντὸς τοῦ τάφου ἀνευρέθησαν μόνον ἐλάχιστα ὄστα μετὰ τοῦ κρανίου ἐνὸς νεκροῦ καὶ νόμισμα, φέρον ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν ὄψεων αὐτοῦ κεφαλὴν Ἀδριανοῦ (;). Τὴν ἀνασκαφικὴν ταύτην ἐρευναν ἐπέβλεψεν ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Π. Θέμελης.

Ἐκ τοῦ Ἀλφειοῦ, προέρχεται χαλκοῦν κορινθιακὸν κράνος, σχετικῶς καλῆς διατηρήσεως, φέρον ἐπὶ τοῦ μετώπου ἐγχαράκτον φυλλοειδὲς κόσμημα ἐσχηματοποιημένον, κατὰ δὲ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῶν παραγναθίδων πρὸς τὸ ἐπαυχένιον ἐγχαράκτον προτομὴν ἵπου (Πί ν. 182 γ).

Παρὰ τὴν θέσιν « Κιούπια », περιοχῆς Μάγειρα Ὀλυμπίας, κατόπιν εἰδοποιήσεως ὑπὸ χωρικοῦ, ἠρευνηθήσαν ἐξ ταφικοῦ πίθου, ἡμικατεστραμμένοι, ἀνήκοντες, ὡς φαίνεται, εἰς ἐκτεταμένον νεκροταφεῖον. Ἐντὸς τινῶν τῶν τάφων τούτων, πιθανώτατα ὑστερομυκηναϊκῶν χρόνων, ὡς προκύπτει ἐκ τῶν συγκεντρωθέντων ὄστράκων καὶ χαλκοῦ δακτυλίου, εὑρέθησαν ἴχνη πυρᾶς καὶ ἀποτεφρωμένα ὄστα.

Τὴν ἀνασκαφικὴν ταύτην ἐρευναν ἐπέβλεψεν ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Π. Θέμελης.

Ἐκ τῆς θέσεως «**Ρέμα**» ἢ «**Λακκοῦλες**» **Μιράκας** προέρχονται τὰ κάτωθι ἀρχαῖα :

1. Μαρμαρίνη ἐπιτύμβιος στήλη, ἐλλιπῆς κατὰ μέγα μέρος τῆς δεξιᾶς αὐτῆς πλευρᾶς, φέρουσα κατὰ μήκος τῶν μακρῶν πλευρῶν αὐτῆς δύο ἐσχηματοποιημένους κορινθιακοὺς κίονας ἐν ἀναγλύφῳ, ἐφ' ὧν ἐπιστύλιον καὶ ἀετωμάτιον μετὰ ρόδακος κατὰ τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου. Ἐκατέρωθεν τοῦ ἀετωματίου ἀνά ἐν φυτικὸν κόσμημα ἐπέχον θέσιν ἀκρωτηρίου (Πί ν. 182 δ). Μεταξὺ τῶν κίωνων, ἐπιγραφή ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων:

ΕΠΑΦΡΟΔΕΙ|ΤΟΝ |ΧΑΙΡΕ

2. Οἰνοχοΐσκη ἀκεραία, φέρουσα ἐρυθρωπὸν ἐπίχρισμα, ἐξίτηλον κατὰ τόπους. Ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων (Πί ν. 182 ε, τὸ α).

3. Ἄωτον, σφαιρικὸν ἀγγεῖον μετὰ στομίου, ἀκέραιον, φέρον καστανομέλαν ἐπίχρισμα, ἐξίτηλον κατὰ τόπους. Ὑστέρων μυκηναϊκῶν χρόνων (Πί ν. 182 ε, τὸ β).

4. Μόνωτος σκύφος, συγκεκολλημένος ἐκ πέντε τεμαχίων, φέρων ἐπίχρισμα μέλαν, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξίτηλον. Ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων (Πί ν. 182 ε, τὸ γ).

Ἐκ τῆς θέσεως «**Σαμακιά**» περιοχῆς **Μιράκας**, προέρχεται ὀπίσθιον ἡμισυ ὀπλῆς ἵππου ἐκ παρίου μαρμάρου. Τοῦτο, ὡς διεπιστώθη, ἀνήκει εἰς τὴν ὀπλὴν τοῦ δεξιοῦ προσθίου ποδὸς τοῦ ἐξωτερικοῦ ὀλογλύφου ἵππου τοῦ δεξιοῦ τεθρίππου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς (Πί ν. 183 α - β).

Ἐκ **Μιράκας** προέρχεται ἀνώτερον τμήμα ἐπιτυμβίου στήλης μετ' ἀναγλύφου ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Κατὰ τὸ μέσον τοῦ τυμπάνου ἀνάγλυφος ἀσπίς καὶ ἐκατέρωθεν τοῦ ἀετώματος ἀνά εἰς στέφανος. Ἐπὶ τῆς στήλης ἐπιγραφή (βλ. G. J. M. J. Te Riele, *Mnemosyne* IV, vol. XVII 1 (1964) σ. 46 πίν. 3). Τὸ κατώτερον τμήμα καταλαμβάνουν νεώτερα χαράγματα.

Κατὰ τὴν διάνοξιν νέας ὁδοῦ Ὀλυμπίας - **Μιράκας** - Λάλα διὰ προωθητήρος, ἀνευρέθη εἰς θέσιν «**Φραγκονῆσι**» καὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ αὐτόθι ἀρχαίου νεκροταφείου (βλ. BCH 83 (1959) σ. 656) ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ παρολίθου, μετὰ ἐπικράνων, γεισιπόδων καὶ ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως. Αὕτη, ἐλλιπῆς κατὰ τὸ κατώτερον αὐτῆς τμήμα, εἶναι ἐπικειρισμένη διὰ κονιάματος ἐν μέρει σφζομένου.

Κατὰ τὴν ἐνταῦθα ἀνασκαφικὴν ἔρευναν, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἐπιμελητοῦ κ. Π. Θέμελη, ἀπεκαλύφθησαν καὶ ἠρευνήθησαν τρεῖς τάφοι ρωμαϊκῶν χρόνων, κείμενοι εἰς μικρὰν μεταξὺ τῶν ἀπόστασιν. Οἱ τάφοι οὗτοι, κιβωτιόσχημοι, λε-

λαξευμένοι ἐπὶ τοῦ, ἀμμόδους ὕψους, πετρώματος, ἦσαν κεκαλυμμένοι δι' ὀρθογωνίων πλακῶν ἐκ κογχυλιάτου λίθου καὶ πηλίνων κεράμων, ἢ μόνον διὰ πηλίνων κεράμων. Ἐντὸς τοῦ τάφου 1, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ νότιον αὐτοῦ τμήμα ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἐπιτυμβίου στήλης μετ' ἀετωματικῆς ἐπιστέψεως, προφανῶς ἀνηκούσης εἰς παλαιότεραν ταφὴν ἐλληνιστικῶν χρόνων, εὐρέθη πλὴν τοῦ σκελετοῦ καὶ ὑάλινον ἀλαβαστροειδὲς ἀγγεῖον (Πί ν. 182 ζ'). Ἐντὸς τοῦ τάφου 2 ἀνευρέθησαν : α) ἄωτον σφαιρικὸν ἀγγεῖον μετ' ὑψηλοῦ λαίμου, β) μόνωτος οἰνοχόη, γ) δύο λύχνοι μονόμυξοι, δ) χαλκοῦν νόμισμα καὶ ε) ἀργυροῦς δακτύλιος. Ἐπίσης εὐρέθησαν ὄστρακα. Τέλος ἐντὸς τοῦ τάφου 3 καὶ ἐντὸς λάκκου κατὰ τὸ νότιον ἄκρον αὐτοῦ, ἐνθα σωρὸς ὄστων ἐκ παλαιότερας ταφῆς, εὐρέθησαν σιδηρᾶ μάχαιρα, μονόμυξος λύχνος μετ' ἀναγλύφου παραστάσεως λέοντος (:) καὶ μεγάλοι σιδηροὶ ἥλοι, ἰσχυρῶς ὠξειδωμένοι. Ὅμοιοι ἥλοι εὐρέθησαν καὶ ἐντὸς τοῦ τάφου παρὰ τὸν σκελετόν. Παρόμοιοι εἶχον εὐρεθῆ καὶ εἰς ἑτέρους τάφους τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου, ἀνασκαφέντας κατὰ τὸ παρελθόν (βλ. BCH ἔ.ἀ.) καὶ προφανῶς προέρχονται ἐκ ξυλίνων λαρνάκων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦσαν ἐναποθεθειμένοι οἱ νεκροί.

Ἐκ **Λιναριᾶς** (**Γκορτσᾶς**) περιοχῆς Ὀλυμπίας, προέρχεται μαρμαρίνον κορινθιακὸν ἐπικράνον μετ' ἀναγλύφων λογοχοειδῶν φύλλων καὶ φύλλων ἀκάνθης, εἰργασμένων διὰ τρυπάνου, εἰς δύο ἐπαλλήλους σειράς (Πί ν. 183 γ).

Δυτικῶς τοῦ χωρίου **Πελόπιον** ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ κρασπέδου τῆς ὁδοῦ πρὸς Ὀλυμπίαν καὶ παρὰ τὸ ἀγρόκτημα τοῦ Βασιλείου Γύφτουλα, συνεργεῖον τῆς Νομομηχανικῆς Ὑπηρεσίας, ἐκτελοῦν διαπλάτυνσιν τῆς ὁδοῦ, ἀπεκάλυψε τρεῖς ταφικοὺς πίθους. Οἱ πίθοι κατεστράφησαν κατὰ τὸ ἀνώτερον ἡμισυ αὐτῶν ὑπὸ τῶν ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι ἐδήλωσαν ὅτι ἐντὸς αὐτῶν ἀνευρον μόνον σκελετούς.

Κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Γρ. Λεπέτσου ἀροτρίωσιν ἀγροῦ του, κειμένου ἐν «**Μπάμπες**» **Κρεσταινῶν** ἀπεκαλύφθη μέγας ταφικὸς πίθος, ὕψ. 2 μ. (Πί ν. 184 δ), περιέχων τρεῖς νεκροὺς καὶ ἰσαριθμοὺς λύχνους, ὡς καὶ ἐν κῆθιον. Ἐτερος νεκρὸς εὐρέθη παρὰ τὸ στόμιον τοῦ πίθου. Ἄπαντα τὰ κτερίσματα εἶναι πρωϊμῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Ἐκ τῆς θέσεως «**Σκίντο**» **Ξηροκάμπου**, προέρχεται νεολιθικὸς πέλεκυς (Πί ν. 184 α), ἐκ πρασινωποῦ λίθου. Εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν εἶχον εὐρεθῆ κατὰ τὸ παρελθόν ἕτερα ἀρχαῖα (βλ. ΑΔ 18 (1963) : Χρονικά, σ. 104).

Κατὰ τὴν διάνοξιν παρακαμπτηρίου ὁδοῦ διὰ τὴν σύνδεσιν τοῦ χωρίου **Ἐπιταλίου** πρὸς τὴν

έθνηκὴν ὁδὸν Πύργου - Κυπαρισσίας καὶ εἰς θέσιν Ἁγ. Γεώργιος, ἀπεκαλύφθη σειρά τάφων κατὰ μῆκος τῶν δυτικῶν προπόδων τῆς αὐτόθι ὑψομένης λοφοσειρᾶς. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀνασκαφὴν ἠρηνήθησαν δεκαεὶ ἐν συνόλῳ τάφοι, σαρκοφάγοι ἢ κιβωτιόσχημοι, οἱ πλεῖστοι σχεδὸν ἡμικατεστραμμένοι ὑπὸ τῆς « μπουλντόζας ». Τὰ ἐκ τῶν τάφων τούτων, ἀπάντων ρωμαϊκῶν, συγκεντρωθέντα κτερίσματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

Ἐκ τοῦ τάφου 1, χαλκοῦν ἐνώτιον. Ἐκ τοῦ τάφου 2, οἰνοχόη εἰς τεμάχια, ἐν ἅωτον καὶ δύο μόνωτα ἀγγεῖα. Ἐκ τοῦ τάφου 4, δύο χαλκαῖ περόνοι ἀρίστης διατηρήσεως καὶ τρεῖς δακτύλιοι καλῆς διατηρήσεως. Ἐκ τοῦ τάφου 6, τεμάχια δύο ἀγγείων. Ἐκ τοῦ τάφου 8, νόμισμα ὑστερορωμαϊκῶν χρόνων καὶ δύο φιάλαι υἰάλιναι. Ἐκ τοῦ τάφου 11, δίωτον ἀγγεῖον. Ἐκ τοῦ τάφου 13, λύχνος εἰς τεμάχια. Ἐκ τοῦ τάφου 16, χαλκοῦν ψέλιον. Ἐκ τοῦ τάφου 17, τεμάχια ἀγγείου.

Ἐκ τοῦ πέριξ τῶν τάφων χώρου συνεκεντρώθησαν ὄστρακα προϊστορικά, μεσοελλαδικῶν καὶ μυκηναϊκῶν χρόνων. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω τάφων, ἀνεσκαφῆ καὶ μέγας ἀποθέτης (;), βάθ. 3.50 καὶ μεγίστης διαμ. 3 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ, πλὴν τῶν ὄστράκων, μεσοελλαδικῶν καὶ μυκηναϊκῶν, εὐρέθησαν χυτροειδῆς ἀγγεῖον καὶ κάρθαρος μεσοελλαδικῶν χρόνων, δύο πήλινα εἰδώλια μυκηναϊκὰ καὶ σιδηρᾶ αἰχμηθὲς δόρατος ἐφθαρμένη.

Κάτοικοι τοῦ χωρίου **Τρυπητῆ (Μπιτζιμπάρδι)**, παρέδωσαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας τεμάχιον φιάλης μετὰ γραπτῆς διακοσμῆσεως, μεσαιωνικῶν χρόνων, καὶ χαλκοῦν ψέλιον, ἀρχαϊκόν, μετ' ἐγχαράκτου διακοσμῆσεως, ἀπολήγον κατ' ἀμφοτέρω τὰ ἄκρα εἰς κεφαλὰς ὄψεων (Πί ν. 184 β).

Ἐκ τοῦ χωρίου τῆς **Ἀρχαίας Φιγαλείας**, προέρχεται τμήμα μεγάλης ἐνεπιγράφου πλακῶς εἰς δύο τεμάχια, ὑστέρων κλασσικῶν χρόνων.

Κατὰ ἐργασίας διανοίξεως ἐπαρχιακῆς ὁδοῦ ἐκ τοῦ χωρίου **Θεισόα (Λάβδα)** πρὸς Μάτεσι, ἐπαρχίας Ὀλυμπίας καὶ εἰς θέσιν « Στάνιζες » ἐπεσημάνθησαν ὑπὸ χωρικῶν καὶ ὑπεδείχθησαν εἰς τὴν Ἐφορείαν δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι. Οὗτοι ἐρευνηθέντες ἔδωσαν τὰ ἑξῆς κτερίσματα :

Τάφος 1: α) Ἄμφορεύς ἀκέραιος μετὰ πώματος ἐκ κοιλίας λαγύνου, φέρων ἐρυθρὸν ἐπίχρισμα μόνον κατὰ τὸν λαμόν. β) Ἄμφορεύς, ἐλλιπῆς μόνον μικρὸν τμήμα τοῦ χεῖλους, φέρων ἐπίχρισμα φαῖδον ἀπολεπισμένον κατὰ τὸ πλεῖστον.

Τάφος 2: α) Ἄμφορεύς ἀκέραιος (Πί ν. 184 γ), φέρων καστανόφαιον ἐπίχρισμα, ἀπολεπισμένον, καὶ τρεῖς ἐπαλλήλους ἐρυθροπᾶς ταινίας ἐπὶ τοῦ ὄμου. β) Πρόχους εἰς τεμάχια, ἐλλιπῆς μικρὸν τμήμα τῆς κοιλίας (Πί ν. 184 γ). γ) Λύχνος

ἀκέραιος μετὰ κατακορύφου ὑπερυψωμένης λαβῆς καὶ μικροῦ ὀπίου ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων, φέρων μέλαν ἐπίχρισμα ἐν μέρει ἀπολεπισμένον. δ) Βαλσαμῆριον εἰς δύο τεμάχια. ε) Ἔτερον παρόμοιον, ἀκέραιον. ζ) Λαίμῶς οἰνοχόης μετὰ λαβῆς. ζ) Λύχνος ἀκέραιος. Ἄπαντα τὰ εὐρήματα τῶν τάφων ἀνήκουν εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Οἱ τάφοι οὗτοι, καλυπτόμενοι ὑπὸ πλακῶν ἐκ σχιστολίθου καὶ ἐπενδεδυμένοι τὰ τοιχώματα αὐτῶν ὁμοίως διὰ τεμαχίων σχιστολίθου, παρουσίαζον ἐσωτερικῶς ἰδιόρρυθμον κατασκευὴν : στρώσις πλακῶν μετὰ ἐνδιαμέσων κενῶν, ὡς ἐσχάρα, ἐχώριζε τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἰς δύο ὀρόφους, ὡς φαίνεται δέ, ἐπὶ τῆς στρώσεως ταύτης τῶν πλακῶν ἐναπετίθετο ὁ νεκρὸς, ὁμοῦ μετὰ τῶν κτερισμάτων. Τὰ ὄστα τοῦ νεκροῦ μετὰ τὴν ἀποσύνθεσιν, εἴτε κατέπιπτον ἀφ' ἑαυτῶν ἐντὸς τοῦ κάτωθεν τῶν πλακῶν χώρου, εἴτε ἐρρίπτοντο ἐκεῖ μετὰ τῶν κτερισμάτων πάντοτε, ὡς ἀκριβῆς παρίστατο ἀνάγκη ἐναποθέσεως ἐτέρου νεκροῦ ἐπὶ τῶν εἰρημένων πλακῶν. Ἡ ἀνωτέρω προτεινομένη ἐρμηνεία τῆς ἰδιορρυθμῆς κατασκευῆς τῶν τάφων, συνάγεται, ὅσον ἐκ τοῦ ὅτι οἱ τάφοι οὐδεμίαν μετασκευὴν παρουσιάζουν, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὄστα καὶ κτερίσματα εὐρέθησαν εἰς ἀμφοτέρους τοὺς ὀρόφους τοῦ τάφου, εἰς τὸν κάτωθεν μάλιστα τῶν πλακῶν χώρον, ἐν ἀταξίᾳ. (βλ. ΑΑΑ 1968 τεύχος 2).

Κατὰ τὴν διὰ « μπουλντόζας » διάνοξιν ἀγροτικῆς ὁδοῦ παρὰ τὸ χωρίον **Καπελέτον**, διερχομένης ἐκ τῆς θέσεως « Στενούλι » περὶ τὰ 500 μ. ΝΑ. τοῦ ὡς ἄνω χωρίου, κατεστράφησαν τέσσαρες μυκηναϊκοὶ θαλαμοειδῆς τάφοι, οἱ ὅποιοι εἶχον λαξευθῆ ἐπὶ τῆς ἀμμόδους παρειᾶς τοῦ αὐτόθι ὑψομένου λοφίσκου. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν πρόχειρον ἐρευνᾶν εὐρέθησαν μόνον ὄστα ἀναμειγμένα μετὰ ὄστράκων, προχοϊσκη (Πί ν. 184 δ) καὶ δύο ψῆφοι περιδεραιῶν ἐξ ὑαλομάζης. Ἔτερα ἀρχαῖα, ἦτοι, τρίωτον γραπτὸν ἀλάβαστρον, σφόνδυλος ἐκ στεατίτου, χαλκοῦν μαχαιρίδιον καὶ ὄστρακα, εὐρεθέντα εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν ὑπὸ κατοίκων τοῦ χωρίου, παρεδόθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον Ὀλυμπίας. Ἐξ ἄλλου εἰς θέσιν « Κάπελη » 5 χλμ. ΝΔ. τοῦ χωρίου **Καπελέτον**, ἐπεσημάνθη κατὰ σύντομον ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς, ἐκτεταμένος χώρος, κατάσπαρτος ἐκ πλήθους ὄστράκων ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων.

Κατὰ τὴν διάνοξιν τάφων, πρὸς κατασκευὴν ἀρδευτικῆς αὐλάκος ὑπὸ τοῦ Ὑπουργείου Δημοσίων Ἔργων (Ἔργα Φράγματος Πηνειοῦ) καὶ εἰς τὸ ἔναντι (νοτίως) τοῦ κυρίως ἀρχαιολογικοῦ χώρου Ἡλιδος τμήμα, ὁπόθεν προβλέπεται νὰ διέλθῃ ἡ ἐν λόγῳ αὐλάξ, ἀπεκαλύφθησαν εἰς μῆ-

κος 700 περίπου μ. πολυάριθμα ἐρείπια κτηρίων, κλασσικῶν, ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Τινὰ τούτων, σφζόμενα εἰς ἱκανὸν ὕψος, εἶναι ἐκτισμένα ἐξ ἀργῶν λίθων ἢ ἐκ καλῶς πελεκημένων ὀρθογωνίων ὀγκολίθων. Μεταξὺ τῶν μνημειωδῶν κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἐν μέρει μόνον ἀπεκαλύφθησαν, τινὰ εἶναι ἀσυνήθως μεγάλων διαστάσεων καὶ ἀφήνουν νὰ διαφανῇ ἡ λαμπρότης τῆς πόλεως κατὰ τοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους (Πίν. 185 α - β, 186 α). Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ἀπεκαλύφθη καὶ κεραμεικὸς κλίβανος, ἐλλιπῆς ὅμως κατὰ τὴν ἀνω θολωτὴν ἐπικάλυψιν αὐτοῦ.

Τὰ συγκεντρωθέντα κινητὰ εἰρήματα εἶναι πολυάριθμα πῆλινα, λίθινα καὶ χαλκᾶ, χρονολογούμενα ἀπὸ τῆς ἀρχαϊκῆς μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἐξ ἄλλου ἠρευνήθη μέγας ἀριθμὸς τάφων, κιβωτισχῆμων (Πίν. 186 β), κεραμοσκεπῶν καὶ πιθοειδῶν, ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων. Οὗτοι εὑρίσκονται ἐντὸς τοῦ χώρου τῶν κτηρίων τῶν ἐλληνικῶν χρόνων, γεγονόςς τὸ ὁποῖον ἐνισχύει παλαιότερα συμπεράσματα (βλ. Τὸ Ἔργον 1960, σ. 132 κ.έ., 1961, σ. 177 κ.έ., 185 κ.έ., 1964 σ. 117 κ.έ. καὶ ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 134 κ.έ., ΑΔ 17 (1961 - 2) : Χρονικά, σ. 124 κ.έ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 182), ὅτι ἡ Ἥλις κατὰ τοὺς ὑστέρους ρωμαϊκοὺς χρόνους εἶχε περιπέσει εἰς παρακμὴν.

Ν. ΓΥΛΛΟΥΡΗΣ

Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν εἰς Ἀρχαίαν Ἥλιδα βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 71 κ.έ. (Σημ. τ. Συντ.).

*

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Στερέωσης βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων Ἀρκαδίας

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1965 ἐξετελέσθησαν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν καὶ κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων 3ης Περιφέρειας, κ. Δ. Πάλλα, στερεωτικαὶ ἐργασίαι ἐν Ἀρκαδίᾳ, κυρίως ἐπὶ μνημείων, ἅτινα εἶχον ὑποστῆ ζημίας ἐκ τῶν τελευταίων σεισμῶν.

I. ΚΑΡΥΤΑΙΝΑ

α. Ναὸς Ἁγίου Νικολάου

Ὁ ναὸς οὗτος, ὀνομαζόμενος καὶ ἐκκλησία τοῦ νεκροταφείου (Ν. Μουτσοπούλου, Ἀρχιτεκτονικὴ Ἐκκλησιῶν καὶ Μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, Ἀθῆναι, 1956, σ. 60 - 69, Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι, 1962, σ. 498), εἶναι μεταβυζαντινός, 17ου αἰ., ἀνήκων εἰς τὸν σύνθετον τετρακλιόνιον τύπον μετὰ τρουλλοῦ, δορυφορομένου ὑπὸ τεσσάρων τυφλῶν τρουλλίσκων. Ἐσωτερικῶς κοσμεῖται ὀλόκληρος διὰ τοιχογραφιῶν. Ἐκ τῶν σεισμῶν εἶχον προξενηθῆ εἰς τὰς κεραίας καὶ τοὺς τρουλλοὺς τοῦ ναοῦ σοβαράτατα φθοραί, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν ὁποίων ἐγένοντο αἱ ἀκόλουθοι ἐργασίαι:

Ἀφηρέθησαν αἱ καλύπτουσαι τὰς στέγας τοῦ ναοῦ κέραμοι καὶ αἱ οὕτως ἀποκαλυφθεῖσαι ρωγμαὶ ἐπληρώθησαν δι' ἀραιᾶς, ἰσχυρᾶς σιμεντοκονίας. Κατόπιν ὀλόκληρος ἡ ἐπιφάνεια τῶν τρουλλῶν καὶ τῶν κεραίων ἐπεστρώθη διὰ σιμέντου καὶ, μετὰ τὴν τοποθέτησιν κισήρεως εἰς τὰ κενὰ τῆς στέγης, ἐγένετο ἡ κεράμωσις διὰ παλαιῶν κεράμων (Πί ν. 187 α).

β. Κωδωνοστάσιον Ζωοδόχου Πηγῆς

Τὸ παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς εὐρισκόμενον κωδωνοστάσιον θεωρεῖται ἐκ τῶν σημαντικωτέρων τῆς Ἑλλάδος καὶ χρονολογεῖται εἰς τὸν 14ον αἰ. (Ἄ. Ὁρλάνδου, Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ, ἔκδ. 2α, Ἀθῆναι 1958, σ. 131, εἰκ. 155, Ν. Μουτσοπούλου ἔ.α. σ. 60).

Ἐχει τρεῖς ὀρόφους, ἡ δὲ κανονικὴ πλινθοπερίβλητος τοιχοδομία του διακόπτεται ὑπὸ ὠραίων διακοσμήσεων ἐκ πλίνθων.

Ἡ ἀρχικὴ τετρακλινὴ στέγη τοῦ κωδωνοστασίου εἶχε καταστραφῆ, ἔλειπον αἱ κέραμοι καὶ τμήμα τοῦ πωρίνου γείσου μετὰ τῶν πλίνθων.

Πρὸς προστασίαν καὶ στερέωσιν αὐτοῦ, συμπληρώθησαν οἱ ἐλλείποντες παρόλιθοι τοῦ γεί-

σου τῆς στέγης καὶ αἱ ἄνωθεν αὐτῶν πλίνθοι καὶ ἐγένετο ἡ κεράμωσις χρησιμοποιηθεῖσῶν παλαιῶν κεράμων (Πί ν. 187 β).

II. ΔΗΜΗΤΣΑΝΑ

1. Ἁγιος Βασίλειος

Ὁ μεταβυζαντινὸς οὗτος ναὸς εὐρίσκεται κάτωθεν τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς Δημητσάνης, ἀνήκει δὲ εἰς τὸν τύπον τῆς ἀπλῆς μονοκλίτου, καμαροσκεπᾶστου βασιλικῆς. Πρὸς Δ. φέρει μεταγενεστέραν προσθήκην, τὸ δὲ παλαιὸν τμήμα διασώζει ἴχνη ἐνδιαφερουσῶν τοιχογραφιῶν (Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.α., σ. 128).

Αἱ ἐσωτερικῶς ἐπὶ τῶν ἐπιχρισμάτων τῆς καμάρας διακρινόμεναι ρωγμαὶ δὲν ἦσαν σοβαραί, ὡς ἀπεδείχθη μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν κεράμων. Οὕτως ἐγένετο ἀπλῶς ἀντικατάστασις τῆς κεραμώσεως, διὰ τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήθησαν παλαιαὶ κέραμοι. Ἀποκατεστάθη ἐπίσης ἡ στέγη τῆς ἀψίδος τοῦ ἱεροῦ.

2. Παναγιά στὸ Λιβιάδι

Ὁ ναὸς οὗτος εἶναι μεταβυζαντινός, εὐρίσκεται δὲ ΝΔ. τῆς Δημητσάνης εἰς θέσιν Λιβιάδι, παρὰ τὸν Λούσιον ποταμόν. Ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ τέμπλου διασώζει τοιχογραφίας καλῆς τέχνης τοῦ 17ου αἰ. (Τ. Γριτσοπούλου, Ναοὶ τῆς Δημητσάνης, Ἀθῆναι 1954, σ. 56). Αἱ ἐκ τῶν σεισμῶν βαθεῖαι ρωγμαὶ εἶχον καταστήσει ἐτοιμόροπον τὸν ναόν. Οὕτω ἀφηρέθησαν αἱ κέραμοι, ἐποτίσθησαν αἱ ρωγμαὶ δι' ἀραιᾶς σιμεντοκονίας καὶ, ἀφοῦ συνεπληρώθησαν αἱ περὶ τοῦ ἄνω μέρους τῶν τοίχων ἐλλείπουσαι πλάκες, ἐγένετο ἡ κεράμωσις διὰ παλαιῶν κεράμων.

3. Ἁγιος Γεώργιος

Ὁ ναὸς οὗτος, μεταβυζαντινός, σταυρεπίστεγος, εὐρίσκεται εἰς τὴν συνοικίαν τῆς Πλάτσας. Πρὸς Δ. προσετέθη μεταγενεστέρως νάρθηξ, πρὸς Β. δὲ ὑπάρχει τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου (Ν. Μουτσοπούλου, ἔ.α. σ. 162 - 165).

Ἐσωτερικῶς ἐφαίνοντο βαθεῖαι ρωγμαί, αἵτινες ὁμως κατόπιν τῆς ἀφαιρέσεως τῶν κεράμων ἀπεδείχθη ὅτι δὲν ἦσαν σοβαραί, ἀλλὰ περιωρίζοντο εἰς τὰ ἐπιχρίσματα. Οὕτω ἐσωτερικῶς δὲν ἐγένετο ἐπέμβασις. Ἀντικατεστάθη μόνον ἡ κεράμωσις, χωρὶς νὰ μεταβληθῆ ἡ ὑπάρχουσα μορφή τῆς στέγης (Πί ν. 187 γ). Διετήρησεν αὕτη δηλαδὴ τὸ ὑπερυψωμένον δυτικὸν σκέλος, τὸ καλύπτον τὸν μεταγενέστερον νάρθηκα, ὅστις συμφώνως πρὸς τὸν κτητορικὸν κώδικα τοῦ ναοῦ, χρονολογεῖται εἰς τὸ ἔτος 1824 (Τ. Γριτσοπούλου, ἔ.α. σ. 41).

4. Ἅγιος Δημήτριος

Ὁ ναὸς οὗτος κεῖται ἄνωθεν τοῦ προηγουμένου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ συνοικίᾳ. Ἔχει ἀνακαινισθῆ, διατηρεῖ ὅμως τὸ ἀρχικὸν ἱερὸν μετὰ τοιχογραφιῶν τοῦ 18ου αἰ. (Τ. Γριτσοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 55).

Ὁ ναὸς ἔφερε κατακορύφους ρωγμὰς εἰς τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον. Ἐκινδύνευε δὲ νὰ καταρρεύσῃ ἀκριβῶς τὸ παλαιὸν καὶ ἀξιόλογον τμήμα αὐτοῦ.

Κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς Ὑπηρεσίας κ. Αἰ. Βαζιργιατζίκη ἀπεφασίσθη ἡ κατασκευὴ δοκοῦ 0,30 x 0,30 μ. περίξ τοῦ ἄνω μέρους τῶν τοίχων, ὡς καὶ ἡ κατασκευὴ ἀντηρίδων πρὸς τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ βορείου καὶ νοτίου τοίχου. Κατόπιν ἐγένετο ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς κεραμώσεως (Πί ν. 187 δ).

Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν διὰ τὴν θεμελίωσιν τῆς

πρὸ τοῦ βορείου τοίχου ἀντηρίδος ἀνεκαλύφθη τάφος (διαστ. 1 x 0,30 x 0,30 μ.) ἐπενδεδυμένος καὶ καλυπτόμενος δι' ἐρυθρῶν τετραγῶνων πλακῶν (πλ. 0,30 μ.). Πλὴν ὀλίγων ὀστῶν ὁ τάφος οὐδὲν περιείχεν.

Ε. ΚΟΥΝΟΥΠΙΩΤΟΥ

*

Ἡ ΣΤ' Ἐφορεία Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων, ὡς καὶ ἡ 3η Βυζαντινῶν (ἐξαιρέσει τῆς Ἐπιμελητείας Βυζαντινῶν Μυστρά), δὲν ἀπέστειλαν ἔκθεσιν τῶν ἐργασιῶν τῶν, κατὰ τὸ ἔτος 1965, μέχρι τῆς ἐκτυπώσεως τοῦ παρόντος τεύχους.

Περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ τείχους Δυμαίων καὶ τῶν ἐν Λεχαίῳ βλ. Τὸ Ἔργον 1965, σ. 94 κ.έ. καὶ σ. 105 κ.έ. (Σημ. τ. Συντ.).

*

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΜΝΗΜΕΙΑ ΒΟΙΩΤΙΑΣ¹

I. ΜΟΥΣΕΙΟΝ ΘΗΒΩΝ

1. *Ἐκθεσις.* Ἡ ἐπέκτασις τοῦ Μουσείου δὲν κατέστη δυνατόν νὰ προωθηθῆ, ἐθεωρήθη ὅμως ἀπαραίτητον ὅπως τὰ νέα εἰρήματα τοῦ Καδμείου, καθὼς καὶ ἄλλα ἔργα μικροτεχνίας ἐκτεθοῦν, ὅπου τοῦτο ἦτο δυνατόν. Οὕτω εἰς τὴν πρώτην αἶθουσαν προσετέθη νέα κρεμαστή προθήκη περιέχουσα ἐν ἐλεφάντινον καὶ εἴκοσι ἐπτὰ χαλκᾶ ἀντικείμενα, κυρίως εἰδώλια, προερχόμενα ἐκ τῆς ἐπὶ τῆς Οἴτης Πυρᾶς τοῦ Ἡρακλέους καὶ ἐξ ἄλλων τόπων² (Πί ν. 188 α.).

Εἰς τὴν δευτέραν αἶθουσαν ἐτοποθετήθησαν τρεῖς νέαι προθήκαι μετὰ ἐξῆς ἐκθέματα: Προθήκη 15 (Πί ν. 188 β.). Τριάκοντα σφραγιστικοὶ κύλινδροι, ἀνατολικῆς κυρίως προελεύσεως, καὶ τέσσαρες σφραγιδόλιθοι μυκηναϊκοί, ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν τοῦ Καδμείου³, ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐκτύπων καὶ τῶν φωτογραφιῶν αὐτῶν, χρυσᾶ καὶ ἐλεφάντινα κοσμήματα ἀπὸ τὸν αὐτὸν χώρον, καθὼς καὶ ὀλίγα ἐλεφάντινα πλακίδια, προερχόμενα ἐκ τοῦ οἰκοπέδου Κόρδατζη⁴ (Πί ν. 188 γ.). Τὰ ὑπόλοιπα κοσμήματα ἐξ ἀχάτου καὶ lapis lazuli, τὰ εὑρεθέντα μετὰ τῶν σφραγιδοκυλίνδρων ἐντὸς τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ», ἐτοποθετήθησαν εἰς τὴν προθήκην 14 παρὰ τὸν εὑρεθέντα ὑπὸ Κεραμοπούλλου (βλ. ΑΕ 1930, σ. 29) θησαυρὸν ἐξ ἀχάτου⁵. Ἐντὸς τῆς ἰδίας προθήκης ἐκτίθενται ἦδη καὶ ἀντικείμενα ἐκ χρυσοῦ καὶ ὀρειᾶς κρυστάλλου ἐκ παλαιότερων ἀνασκαφῶν τοῦ ἰδίου (βλ. ΠΑΕ 1927, σ. 42).

Ἐπὶ τραπέζης ὑπ' ἀριθ. 16 ἐξετέθησαν τεμάχια χαλκοῦ μυκηναϊκοῦ θώρακος, κιονίσκοι ἐξ ἐλεφαντοστοῦ καὶ πῆλιναι πινακίδες τοῦ γραμμικοῦ

1. Ἀπὸ 1ης Ὀκτωβρίου 1965 ἀνετέθη εἰς τὴν δ. Β. Φιλίππη, ἡδὴ Ἐφορον τῆς Γ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας καὶ ἡ Θ' Ἀρχαιολογικῆς Περιφέρειας, ἐνφ' ἣ μέχρι τοῦδε ἐφορεύουσα Ἐπιμελήτρια Ἐβη Τουλούπα μετετέθη εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον. Τὴν ἰδίαν περίπου ἡμερομηνίαν διωρίσθη εἰς τὰς Θήβας ὁ νέος Ἐπιμελητὴς κ. Ν. Φαράκλας.

2. Τὰ σημαντικώτερα τῶν χαλκῶν ἀντικειμένων ἐφυλάσσοντο ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων πολυτίμων τῆς Ἐφορείας εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ πολέμου. Μόλις ἐφέτος ἐγένετο δυνατὴ ἡ παραλαβὴ καὶ ἡ μεταφορὰ τῶν εἰς τὸ Μοσεῖον.

3. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 230 κ.ε.

4. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 235 κ.ε.

5. Τὰ κοσμήματα ταῦτα, 95 περίπου τεμάχια, εὑρίσκοντο εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μοσεῖον καὶ κατόπιν ὑποδείξεως καὶ ἐγκρίσεως τοῦ Διευθυντοῦ κ. Χ. Καρούζου † μετεφέρθησαν εἰς τὰς Θήβας.

Β' συστήματος, πάντα προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν οἰκοπέδου Παυλογιαννοπούλου⁶. Εἰς τὴν αὐτὴν αἶθουσαν ἐγένετο νέα τακτοποίησις τῶν προθηκῶν 1, 2, καὶ 3 κατόπιν τῆς προσθήκης τῶν πολυτίμων ἀντικειμένων (τῶν φυλασσομένων μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν) ἐντὸς τῶν ταφικῶν συνόλων, τῶν ὁποίων τὴν ἐκθεσὶν δὲν εἶχε προλάβει νὰ περατώσῃ ὁ ἀείμνηστος Ἰ. Θρεψιάδης. Οὕτω ἡ προθήκη 3 περιέχει κτερίσματα δεκατριῶν μυκηναϊκῶν τάφων ἀπὸ Κολωνάκι Θηβῶν (ἀνασκαφαὶ 1910/13) καὶ πέντε τάφων τοῦ Ἰσμηνίου (ἀνασκαφαὶ 1910). Ἐντὸς τῆς προθήκης 2 ἐκτίθενται κυρίως ἀγγεῖα ἀπὸ τρεῖς τάφους τοῦ Κολωνακίου (ἀνασκαφαὶ 1905). Ἐντὸς τῆς προθήκης 1 ἐτοποθετήθησαν ἀγγεῖα καὶ ἄλλα δείγματα τῆς ΠΕ καὶ ΜΕ ἐποχῆς⁷. Ἐπιπροσθέτως κατεσκευάσθησαν προθήκη καὶ βάθρα διὰ βοιωτικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα καὶ τέσσαρες βάσεις διὰ τὰς πηλίνας μυκηναϊκᾶς σαρκοφάγους⁸, ἀλλὰ ἡ στενότης τοῦ χώρου δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐκθεσὶν τῶν.

Εἰς τὴν τρίτην αἶθουσαν εἰργάσθη ἐπὶ τῶν γνωστῶν ἐγχαράκτων μελανῶν στηλῶν, μετὰ μεγάλην προσοχὴν καὶ ἀγάπην, ὁ ζωγράφος κ. Π. Σαραφινὸς διὰ τὴν νέαν δημοσίευσίν των, ὑπὸ τῆς κ. Ἄ. Καλογεροπούλου. Συγχρόνως ἡ παράθεσις τῶν ἀντιγράφων εἰς φυσικὸν μέγεθος θὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῶν μόλις διακρινόμενων παραστάσεων (βλ. ΑΔ 1920, 1 καὶ ΑΑΑ 1968, σελ. 92-96).

2. *Ἐργαστήρια.* Εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Μουσείου ἐγένετο ἀξιόλογος ἐργασία διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἀρχαίων, χάρις εἰς τὴν ἰκανότητα καὶ τὸ τάλαντον τῶν τεχνιτῶν Ζ. Κανάκη, Σ. Κασσανδρῆ καὶ Ἄ. Μαρίνη. Ἐκαθαρίσθησαν, συνεκολλήθησαν καὶ συνεπληρώθησαν ἀγγεῖα ἀπὸ παλαιᾶς ἀνασκαφᾶς τοῦ Κεραμοπούλλου καὶ τοῦ Θρεψιάδη εἰς τὸ Ἰσμηνιον Θηβῶν, τὴν ἀκρόπολιν τοῦ Γκλαῦ καὶ τὸ ἱερόν τῆς Αὐλίδος. Τὸ αὐτὸ ἐγινε καὶ διὰ τὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὰς προσφάτους ἀνασκαφᾶς ἐν Θήβαις (οἰκόπεδον Κόρδατζη) καὶ Πυρί. Ἐκαθαρίσθη εἰσέτι μία πηλίνη μυκηναϊκὴ σαρκοφάγος εὑρεθεῖσα τῇ ὑποδειξί τῆς κ. Ε. Vermeule ἐν Τανάγρα (Μπράτσι), δυστυχῶς

6. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 233 κ.ε.

7. Εἰς τὴν ταῦτισιν τῶν ἀντικειμένων, τὸν διαχωρισμὸν τῶν κατὰ τάφους καὶ τὴν στερέωσιν τῶν μικροαντικειμένων ἐπὶ τῶν πινακίδων εἰργάσθησαν ἡ ἀρχαιολόγος δ. Σταυρίδου καὶ ἡ φοιτήτρια δ. Ἄ. Γιαννοπούλου.

8. Τρεῖς σαρκοφάγοι ἐκ κατασχέσεως μετεφέρθησαν ἐκ τῆς Στοᾶς Ἀττάλου καὶ μία ἐκ Τανάγρας. Ἐπίσης ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ ἐκ τῆς ἀποθήκης τῆς Γ' Ἀρχαιολ. Ἐφορείας μετεφέρθησαν, ὅσα πῆλινα ἀναφέρονται εἰς τὸ ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 202.

άνεπανορθώτως κατεστραμμένη. Τὰ χαλκᾶ ὄπλα τῆς ἀνασκαφῆς Παυλογιαννοπούλου⁹ ἐκαθαρίσθησαν ἐνταῦθα.

Προσέτι ἐκαθαρίσθησαν καὶ συνεκολλήθησαν τμήματα μυκηναϊκῶν τοιχογραφιῶν ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ οἰκοπέδου Γιαννοπούλου (βλ. κατωτέρω) καὶ ἀποκατεστάθησαν κοσμήματα κ. ἄ. ἀντικείμενα ἀπὸ παλαιὰς ἀνασκαφᾶς Καδμείου, Ἰσμηνίου καὶ Ἀδλίδος.

Συνεκολλήθησαν ὡσαύτως πολλοὶ ἐπιτύμβιοι θριγκοί, μετὰ δὲ τῶν ὁποίων ὁ ὑπ' ἀριθ. 80, ὁ φέρον γραπτὸν διάκοσμον καὶ ἐπιγραφὴν ΑΡΧ[Ι]ΑΣ (Πί ν. 189 α) (βλ. καὶ Ὁδηγὸν Χ. Καρούζου, σ. 31).

Γόνιμος ὑπήρξε καὶ ἡ συνεργασία μετὰ τοῦ Ἄγγλου ἀρχαιολόγου κ. J. Fossey, ὅστις ἀσχολεῖται μετὰ τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῆς Βοιωτίας.

II. ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. ΘΗΒΑΙ

α. Καδμείων. Οἰκόπεδον Ἀ. καὶ Σ. Τζώρτζης (Πινδάρου καὶ Ἀντιγόνης)¹⁰.

Πρόγραμμα συνεχίσεως τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Καδμείων δὲν ὑπῆρχε πρὸς τὸ παρόν, ἐφ' ὅσον ἡ διαδικασία τῆς ἀπαλλοτριώσεως τοῦ χώρου ἐβράδυνεν· ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη ὀριστικῆς ὑποστύλωσεως τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης, ἣτις ἔχει τὴν μεγαλύτεραν κίνησιν αὐτοκινήτων καὶ κάτωθεν τῆς ὁποίας ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε φθάσει εἰς ἐπικινδύνως μέγα βάθος, ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν ἐρεῦνης ὅλης τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου εἰς πλάτος 1.10 μ. (2.50 μ. πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς), ὅσον ἐχρειάσθη διὰ νὰ θεμελιωθῇ ὁ τοῖχος ἀντιστηρίξεως. Ἡ ἐρευνα αὕτη ἐγίνετο καὶ πάλιν βεβαιωμένως, διὰ τὴν ἐντὸς ὀρισμένων προθεσμιῶν περάτωσίν τῆς.

Δεδομένου ὅτι θὰ ἐπακολουθήσῃ λεπτομερῆς περιγραφὴ τῆς ἀνασκαφῆς κατὰ τὴν τελειωτικὴν δημοσίευσιν, περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς σύντομον περιγραφὴν τῶν εὐρεθέντων κτηρίων, ἀρχίζοντες ἐκ τῶν νεωτέρων καὶ βασιζόμενοι κυρίως εἰς τὰς παρατηρήσεις μας, τὰς γενομένας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς. Διὰ τοῦτο ὑπάρχουν πολλοὶ ἐπιφυλάξεις ὡς πρὸς τὴν χρονολόγησιν τῶν κτηρίων, ἐφ' ὅσον διὰ τεχνικοὺς λόγους δὲν ἐγένετο εἰσέτι ἡ συγκόλλησις καὶ ἡ μελέτη τῶν ὀστράκων.

Εἰς τὸν τομέα Α' (Σχέδ. 1*) (βλ. καὶ ΑΔ

9. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 235.

10. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 230 κ.ε.

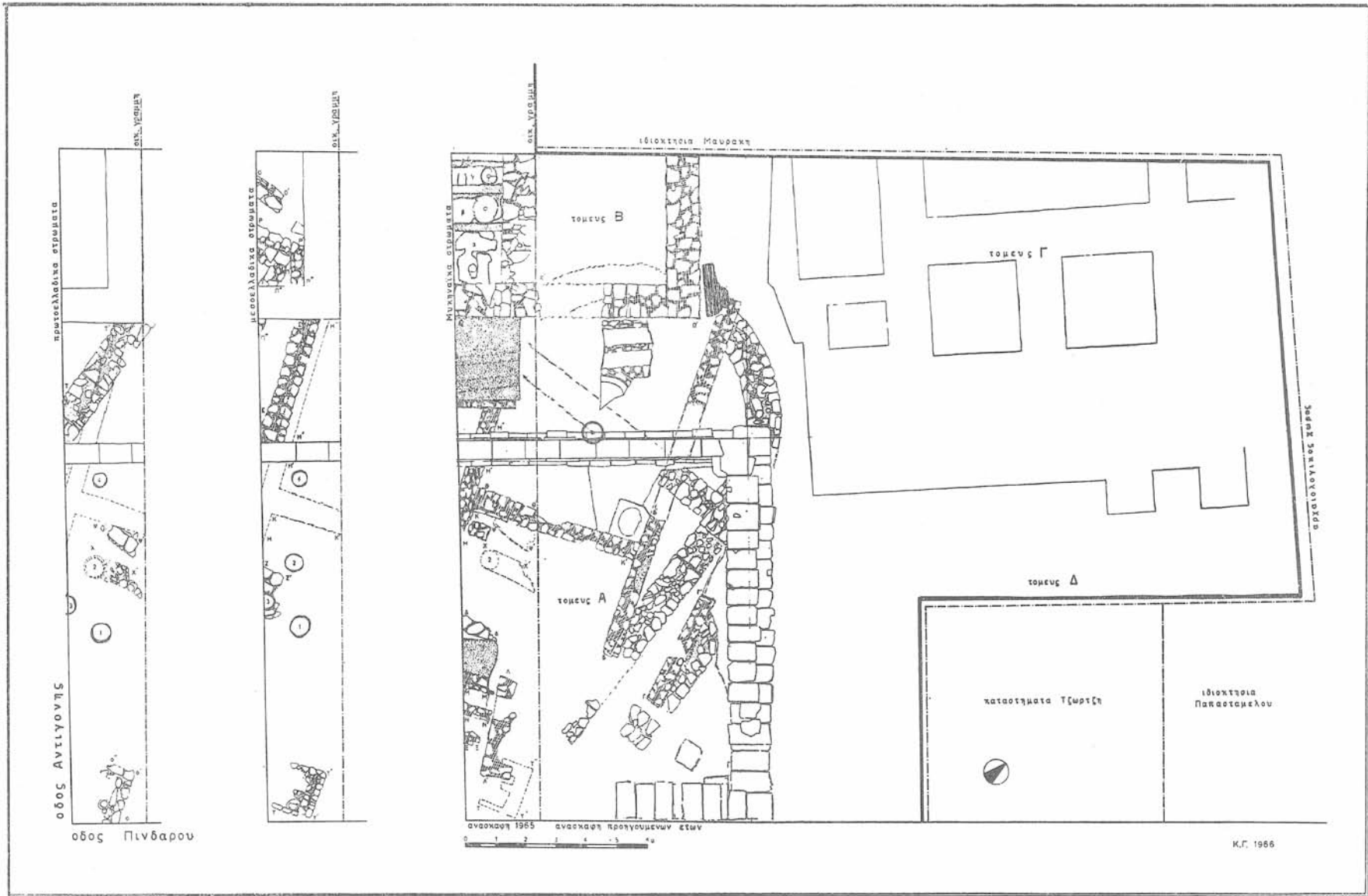
* Τὰ πέραν τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς διαδοχικὰ στρώματα παρατίθενται εἰς τὸ σχεδιογράφημα χωριστά, πρὸς μεγαλύτεραν σαφήνειαν.

20 (1965): Χρονικά, σ. 231, Σχέδ. 1) ἐφάνη εἰς βάθος 2.93 μ.¹¹ τοῖχος νεώτερος, πιθανῶς βυζαντινός, πλ. 0,53, ὕψ. 0,70 μ. (Πί ν. 189 β). Στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου μετὰ κατεύθυνσιν πρὸς Α. Εἰς ἀπόστασιν 4 μ. ἀπὸ τοῦτου κάμπτεται πρὸς Ν. εἰσχωρῶν κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης. Διὰ τὴν κατασκευὴν του ἐχρησιμοποιήθησαν δόμοι τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου τετρασμένοι εἰς μικρότερα τεμάχια. Ἀποθέται καὶ παραβιάσεις μετὰ βυζαντινὴν κεραμεικὴν εὐρέθησαν κατὰ τὸ ΝΑ. καὶ ΝΔ. τμήμα ἀνασκαφῆς. Βαθύτερον (3.80 μ. ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης) εὐρίσκετο ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου I-I'-I'', τοῦ ὁποίου τὸ βόρειον σκέλος εἶχεν ἀνασκαφῆ καὶ ἐν συνεχείᾳ καταστραφῆ τὸν χειμῶνα τοῦ 1963.

Τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 194, Πίν. 224 καὶ 225) ἀπεκαλύφθη ἐν εἰσέτι τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου (Πί ν. 190 β). Οὔτε ἐδῶ εὐρέθη δάπεδον. Ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων ἐνισχύεται ἡ ἂποψίς μας ὅτι πρόκειται δι' ἱερὸν τέμενος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Σύγχρονος τοῦτου εἶναι καὶ ὁ τετραγώνου τομῆς ἀγωγός, ὅστις πατεῖ ἐπὶ τῆς μυκηναϊκῆς ὁδοῦ (Πί ν. 190 α).

Μυκηναϊκὰ «νεωτέρου ἀνακτόρου» (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 194): Εἰς τὸν τομέα Β ἀπεκαλύφθη ἡ συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ «δωματίου τοῦ θησαυροῦ», καθὼς καὶ ὁ νότιος τοῖχος αὐτοῦ X-X'. Οὕτω διεπιστώθη ὅτι τὸ ἀκριβὲς πλάτος τοῦ δωματίου τοῦ θησαυροῦ εἶναι 4.30 μ. Οἱ λίθοι τοῦ τοίχου X-X' (σφζόμενον ὕψος 0,97 μ.) εἶναι ἀσβεστοποιημένοι ἐκ πυρκαϊᾶς. Ὅτι ἡ καταστροφὴ προήλθεν ἐκ πυρκαϊᾶς βεβαιοῦται καὶ ἐκ τῶν ἐρυθρωπῶν χρωμάτων, ἅτινα περιέχουν διαλελυμένας πλίνθους καὶ πολλοὺς ἄνθρακας. Ὁ νοτίως τοῦ ἐν λόγῳ τοίχου ἀποκαλυφθεὶς χώρος, ἐκ τῶν εὐρημάτων αὐτοῦ, ἀνομάσθη «ἀποθήκη πίθων». Αὕτη πρέπει νὰ ἐκτείνεται πρὸς Ν. κάτωθεν τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης καὶ πρὸς Δ. κάτωθεν τῆς ἰδιοκτησίας Μαυράκη. Τὸ ἀποκαλυφθὲν τμήμα εἶναι ἐσωτερικῶς διηρημένον εἰς τέσσαρα μικρότερα διαμερίσματα (Πί ν. 191 α-β), ἕκαστον τῶν ὁποίων εἶχε δύο κοιλότητας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἦτο κωσμένος ἀνὰ εἰς πίθος. Εἰς τὸ διαμέρισμα α' ὁ πίθος δὲν ἐσώθη, ὑπάρχει μόνον λιθίνη πλάξ πρὸς στερέωσίν του. Εἰς τὸ διαμέρισμα β' ὁ εἰς τῶν πίθων εἶναι ὁμοιος μετὰ τὸν πρῶτον δίωτον πίθον, τὸν εὐρεθέντα εἰς τὸ «δωμάτιον τοῦ θησαυροῦ» (βλ. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 194, Πίν.

11. Τὸ βάθος ὑπολογίζεται ἀπὸ τὸ κατάστρωμα τῆς ὁδοῦ Ἀντιγόνης, ἣτις ἔχει μίαν κλίσιν πρὸς Α.

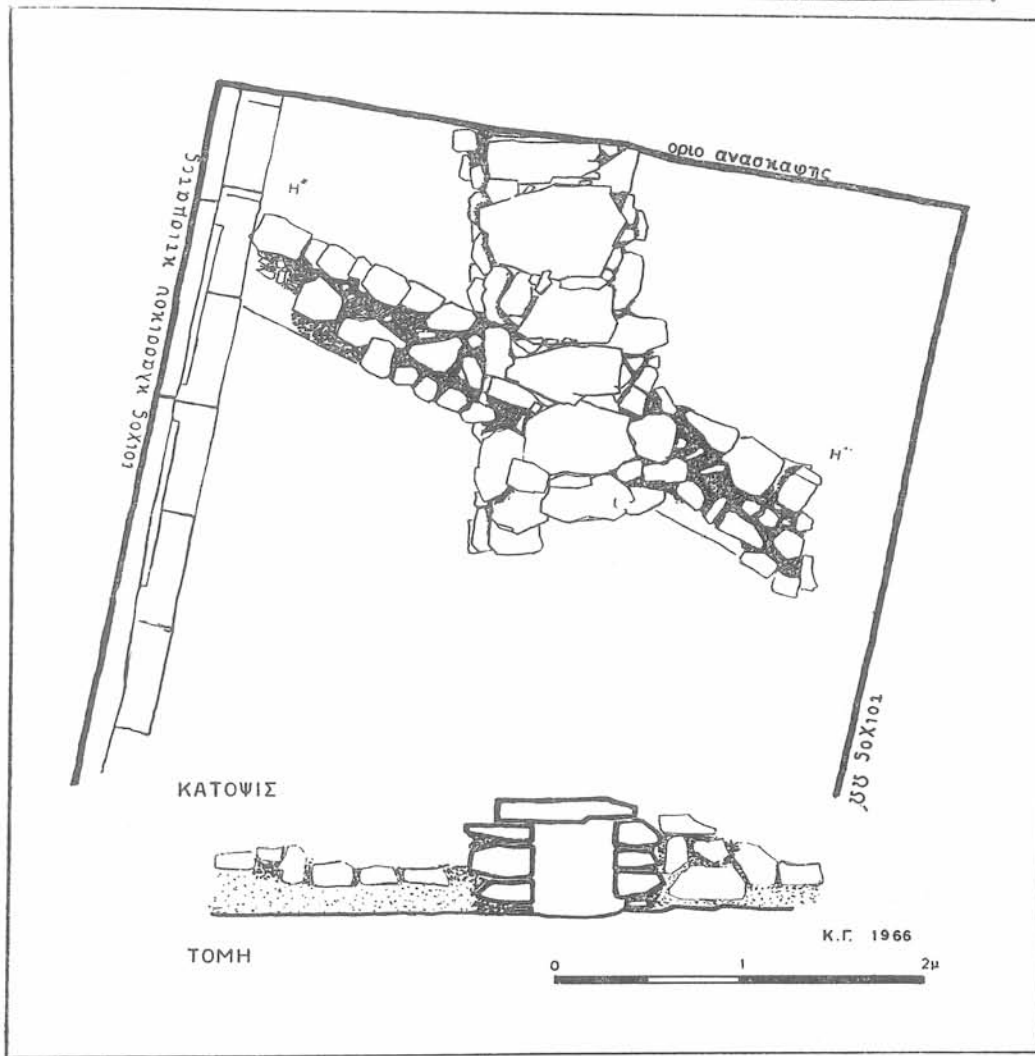

Σχέδ. 1. Θήβαι. Ἐνασκαφή οἰκοπέδου Α. καὶ Σ. Τζώρτζη

226 γ). Τὰ τοιχώματα αὐτοῦ εἶναι ἐφαρμμένα ἀπὸ ὄξεα, ἐλαίου πιθανῶς, διότι καὶ εἰς τὸν πυθμένα εὐρέθησαν φλοιοὶ ἐλαιῶν. Ἐντὸς τοῦ διαμερίσματος γ' ἐσφάζοντο τὰ κάτω τμήματα τῶν πίθων (σφζ. διαμ. 0,58 καὶ 0,90 μ.). Οἱ πυθμένες εὐρίσκοντο

μα τούτου ἐκαλύφθη ἀπὸ τὸν τοῖχον ἀντιστηρίξεως.

Ἐνατολικῶς τοῦ τοίχου Ω-Ω' (ἀνατολικὸς τοῖχος δωματίου θησαυροῦ καὶ ἀποθήκης πίθων) ὑπάρχει σκληρὸν δάπεδον ἐκ χαλίκων, ἀνήκον

Σχέδ. 2. Τομή καὶ κάτωσις κτιστοῦ ἄγωγου

εἰς βάθος 4.66 μ., ἐνῶ τὸ δάπεδον τῆς ἀποθήκης ἦτο εἰς 4.43 μ. Οὗτοι περιεῖχον μαύρα κεκαυμένα χρώματα καὶ τεμάχια μολύβδου. Ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἔκειτο, μεταξύ ὀστέων ζώων καὶ ἀνθράκων, ἀγγεῖον μικρὸν μὲ ἐκροήν καὶ μακρὰν λαβὴν διὰ τὴν μετάγγισιν προφανῶς τῶν ὑγρῶν. Τὰ πῆλινα χωρίσματα καὶ τὸ κατεστραμμένον ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἀνατολικὸν τμήμα τοῦ τοίχου X-X' διελύθησαν κατ' ἀνάγκην καὶ τὸ ἀνατολικὸν τμή-

εἰς ὁδὸν ἢ αὐλὴν, σύγχρονον τοῦ « νεωτέρου ἀνακτόρου ». Τοῦτο ἀνεσκάφη διὰ νὰ ἀποκαλυφθῇ κτιστὸς ἄγωγος, τοῦ ὁποῖου ἤδη πέρυσιν εἶχε φανῆ ἡ τομή (Σχέδ. 2). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ ἄγωγου εὐρέθησαν βάσεις καὶ λαβαὶ μυκηναϊκῶν κυλίκων, πολλαὶ διαλελυμέναι πλίνθοι καὶ ἀπηνθρακωμένον ξύλον.

Μυκηναϊκὰ « παλαιότερου ἀνακτόρου »: Ἐντὸς τοῦ τομέως A, δυτικῶς καὶ πλησιέστετα τοῦ

δυτικού τοίχου του κλασσικού κτηρίου ἀνεφάνησαν οἱ τοῖχοι Η καὶ Θ (Πί ν. 192 β), οἱ ὁποῖοι ἔχουν τὸν αὐτὸν προσανατολισμὸν καὶ τὴν αὐτὴν στάθμην (4.53 μ.) μὲ τοὺς δύο μυκηναϊκοὺς τοίχους Β - Β' καὶ Γ - Γ', τοὺς εὐρεθέντας τὸ 1963 βορειότερον (Πί ν. 192 α). Κάτωθεν τοῦ Θ - Θ', εἰς βάθος 4.86 μ. εὐρέθη τοῖχος Κ - Κ' μὲ τὴν αὐτὴν περίπου κατεύθυνσιν (μεγαλυτέραν ἀπόκλισιν πρὸς Α.), ἀνήκων εἰς παλαιότεραν, πιθανῶς μεσοελλαδικήν, ἐποχήν. Εἰς ἐνίσχυσιν τούτου ἔρχονται καὶ δύο ΜΕ ἀγγεῖα εὐρεθέντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ χώρου τοῦ περικλειομένου ὑπὸ τῶν τοίχων Η καὶ Κ εἰς βάθος 4.90 μ. Ὁ τοῖχος Η - Η' προεκτείνεται κάτωθεν καὶ πέραν τοῦ μυκηναϊκοῦ ἀγωγοῦ εἰς τὸν τομέα Β καὶ φθάνει μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου τοῦ θησαυροῦ (Πί ν. 193 α-β). Ὁ τοῖχος Κ - Κ' εἶναι κάθετος εἰς τὸν τοῖχον Β - Β', τὸν ὁποῖον καὶ συναντᾷ. Ἄνηκει ἄρα καὶ οὗτος εἰς μεσοελλαδικὸν καὶ ὄχι μυκηναϊκὸν ἀνάκτορον; Μέχρι πληρεστέρας μελέτης θὰ ἐξακολουθήσωμεν νὰ ἀποδίδωμεν τοὺς τοίχους τούτους εἰς τὸ « παλαιότερον μυκηναϊκὸν » ἀνάκτορον. Ἐξ ἄλλου αἱ μεταγενέστεραι παραβιάσεις ἐπέφερον μεγάλην σύγχυσιν εἰς τὰ στρώματα. Τοῦτο ἰσχύει ἀκόμη περισσότερον διὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς ἐφετεινῆς ἀνασκαφῆς. Εἰς τὸ « παλαιότερον μυκηναϊκὸν » ἀνάκτορον ἀνήκουν τρία παράλληλα τοιχάρια Μ - Μ', Ν - Ν', Ξ - Ξ' (πλ. 0,40, ὕψ. 0,42, μήκ. 1 μ.) σχηματίζοντα διπλὴν ἐστίαν καὶ ὁ τοῖχος Λ - Λ', ἀρκετὰ κατεστραμμένος, τοῦ ὁποῖου τὸ καλύτερον σφζόμενον τμήμα φθάνει εἰς πλάτος 1.04 (βάθος περ. 5 μ.).

Στρώμα καθαρῶς μεσοελλαδικὸν συνηγήσαμεν κάτωθεν τῶν 5.60 μ. Ἄφθονα ΜΕ ὄστρακα, ὄψιανός, τέφρα, ξύλον καὶ ὀστᾶ εὐρίσκοντο εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνασκαφέντας ἀποθέτας ἢ βόθρους εἰς βάθος 5.80 - 6.35 μ. Εἰς ΜΕ κτήρια ἀνήκουν τὸ τοιχίον Ζ - Ζ' καὶ ὁ τοῖχος Υ - Υ' - Υ'' (εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον).

Εἰς τὸν τομέα Β, κάτωθεν τῆς ἀποθήκης τῶν πίθων ἐνεφανίσθησαν τοῖχοι ἐπίσης Μεσοελλαδικῆς, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ἐποχῆς: Ο - Ο', Π - Π' καὶ Ρ - Ρ' - Ρ''.

Κάτωθεν τοῦ μυκηναϊκοῦ δρόμου καὶ τοῦ τοίχου Η'' - Η''' ἄλλος τοῖχος Σ - Σ' παράλληλος τούτου, ἀνήκων ἴσως εἰς παλαιότεραν ΜΕ ἢ καὶ νεωτέραν ΠΕ ἐποχήν.

Τὰ ΜΕ ὄστρακα ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἐν λόγῳ τομέα ἀπὸ βάθος 4.57 ἕως 5.50 μ., ὅποτε εὐρίσκονται ἀναμειγμένα μὲ ΠΕ καὶ ἐργαλεῖα λίθινα, ὀστῆνα, καὶ ὀστᾶ ζώων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ σιαγῶν ἵππου (;).

Εἰς βάθος 6.40 μ. εὐρέθη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου Τ - Τ' (κάτωθεν τοῦ Σ - Σ'), ἀνήκοντος εἰς τὴν ΝΔ. πλευρὰν τοῦ μεγάλου ΠΕ κτηρίου (βλ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 195, Πίν. 230 β καὶ ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 231, Σχέδ. 1). Καὶ ἡ πλευρὰ αὕτη ἔχει ἀνοιγμα, πλάτους 1.30 μ., τὸ ὁποῖον θὰ ἐχρησίμευεν ὡς κατώφλιον, ἀντιστοιχὸν τοῦ τῆς ΒΔ. πλευρᾶς.

Εἶναι σχεδὸν βέβαιον ὅτι, βορείως τοῦ ἐν λόγῳ ΠΕ ἀψιδωτοῦ κτηρίου, ὑπάρχει ἕτερον ὁμοῖον, τοῦ ὁποῖου τμήμα ἀποτελεῖ ὁ ἄλλος παράλληλος ΠΕ τοῖχος. Ἡ ἀψὶς τούτου πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ ἐντὸς τῶν τομέων Γ' καὶ Δ'.

Σαφῆς ΠΕ στρώμα συνηγήσαμεν καὶ εἰς τὸν τομέα Α' εἰς βάθος 6.40 μ. Παραδόξως δὲν ἀνευρέθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον, ὡς ἀνεμένετο, ἡ συνέχεια τοῦ ΠΕ κτηρίου, ἀλλὰ μόνον μικρὸν τοιχίον Φ - Φ', κάτωθεν τοῦ τοίχου Υ - Υ', καὶ κατὰ τὸ μέσον περίπου τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου οἱ τοῖχοι Χ - Χ', πάχους 0,80 μ. καὶ Ψ - Ψ', πάχους 1 μ.

Μέχρι βάθους 7.80 μ. τὰ χρώματα εἶναι κίτρινα, ἀναμειγμένα μὲ ὀστᾶ ζώων καὶ ἐργαλεῖα πήλινα καὶ ὀστῆνα. Ὄστρακα εὐρίσκονται ἀκόμη εἰς τὰ 6.90 μ., κατόπιν σταματοῦν καὶ τὸ στρώμα ἕως τὰ 7.15 εἶναι ἐνιαῖον μὲ μίαν παρεμβολὴν στρώματος τέφρας, πάχους 0,05 - 0,07 μ. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὐρέθη εἰς βάθος 8.30 μ.

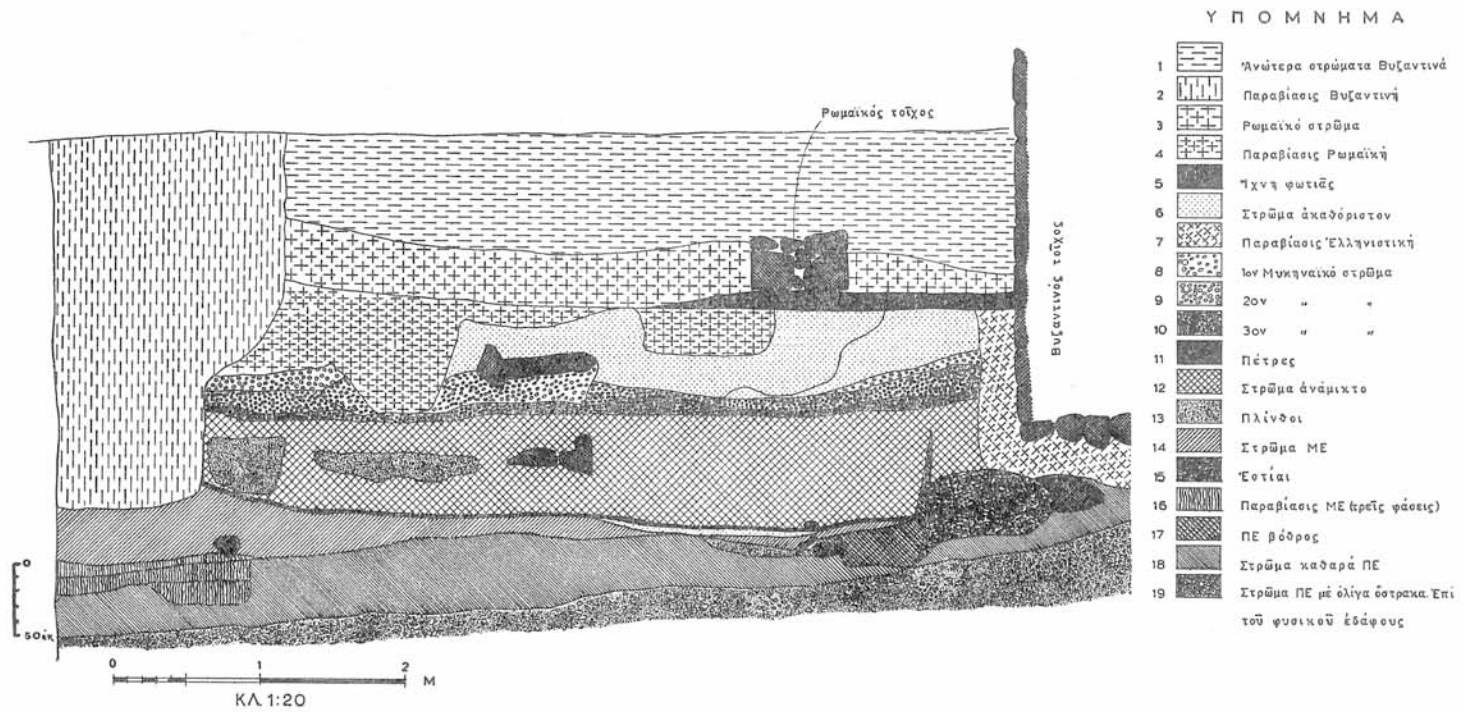
Στρωματογραφικὴν μελέτην εἰς τὸν τομέα Α', μήκους 6 καὶ ὕψους 3 μ., ἐξεπόνησαν οἱ Ἐπιμεληταὶ Σ. Συμεώνογλου καὶ Ν. Φαράκλας (Σχέδ. 3).

β) Οἰκόπεδον Μαλαθούνη (ὁδὸς Τσεβᾶ, παρὰ τὰς Προϊτίδας Πύλας).

Ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου ἀπεφασίσθη ἡ ἐν τῷ ὑπογείῳ διατήρησις τοῦ κτηρίου εἰς σχῆμα Γ (Σχέδ. 4) καὶ ἐγένετο σκαφή διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χώρου, ἐνῶ παράλληλως συνεχίσθη ἡ ἔρευνα κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν πλευρὰν τοῦ τοίχου Β - Β'. Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἰσοδομικοῦ τοίχου εὐρίσκετο εἰς βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς ὁδοῦ (σφζ. ὕψος 0,90 καὶ πλάτος 0,50 μ.). Ἡ ἔρευνα ἐπροχώρησε μέχρι βάθους 2.90, δηλ. 0,40 μ. κάτωθεν τοῦ θεμελίου. Μέχρι βάθους 2 μ. τὰ ὄστρακα ἦσαν ρωμαϊκά, ἀκολουθεῖ στρώμα ἀσαφές καὶ κάτωθεν τῶν 2.40 μ. εὐρέθησαν ἄφθονα ὄστρακα ἀττικὰ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα ἀνέλαβε νὰ δημοσιεύσῃ ἡ Ἐφορὸς δ. Β. Φιλιππάκη (βλ. καὶ ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 237, σημ. 4).

Τὸ δάπεδον τοῦ κλασσικοῦ κτηρίου, ἐκ λεπτοῦ χάλικος καὶ ἄμμου μὲ ἐπάλειψιν πηλοῦ (συνολ. πάχους 0,05 μ.) ἦτο εἰς βάθος 2.80 μ. (1.20 ἀπὸ

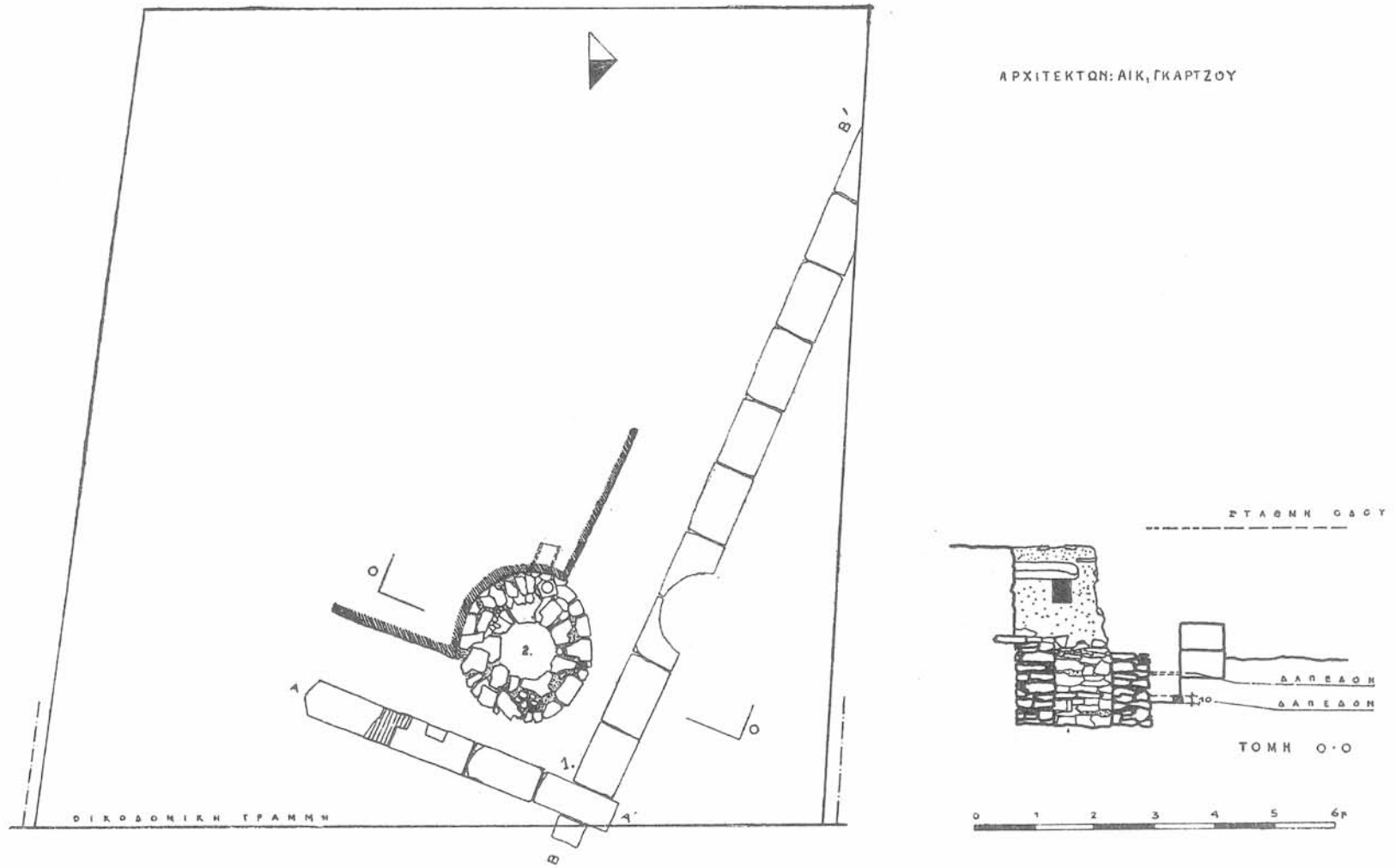

ΒΟΙΩΤΙΑ

Σχέδ. 3. Καδμείον. Άνασκαφαι 1965. Τομεδς Α΄. Προϊστορικα στρώματα - στρωματογραφια

181

Σχέδ. 4. Οικόπ. Μαλαθούνη. Κτίσμα έλληνιστικῶν χρόνων (1) καὶ φρέαρ (2)

τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου), ἐνῶ εἰς βάθος 2.40 μ. (0,80 ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου) εἶχεν εὐρεθῆ δάπεδον νεωτέρας ἐποχῆς.

Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ κτηρίου καὶ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῆς γωνίας τῶν τοίχων Α καὶ Β ἀπεκαλύφθη φρέαρ ἐξ ἀκανονίστων μικρῶν καὶ μεγάλων λίθων ἐκτισμένον (Πί ν. 194 α), μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνονται 5 - 6 ἀποτμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τμήμα δωρικοῦ κιονοκράνου. Ἐξωτερικὴ διάμετρος φρέατος 2.30, ἐσωτερικὴ 0,95 - 1.05 μ. Δυτικῶς καὶ ἄνωθεν τοῦ φρέατος ὑπῆρχεν ἀγωγὸς ἐκ τριῶν πλακῶν, ὀρθογωνίου τομῆς, προφανῶς ρωμαϊκός. Τὸ περιχέλιμα τοῦ φρέατος θὰ ἦτο ὑψηλότερον καὶ κατεστράφη. Σφύζονται ἐξ σειρᾶν λίθων, οἱ ὅποιοι ἀκολουθοῦν τὴν στρογγυλότητα τοῦ ἀνοίγματος. Τὰ ἐντὸς αὐτοῦ εὐρήματα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἐκτὸς καὶ κατὰ τὴν ΒΑ. αὐτοῦ πλευρὰν περισυλλεγμένα, ἦσαν πτωχά: ὀλίγα ὄστρακα κλασσικά, ἑλληνιστικά καὶ ρωμαϊκά, καθὼς καὶ κεραμίδες ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔρευνα ἐντὸς τοῦ φρέατος δὲν ἐπερατώθη, εἶναι ὁμως δυνατὸν νὰ συνεχισθῆ καὶ μετὰ τὴν ἀνεγερσιν τῆς οἰκοδομῆς.

γ) Οἰκόπεδον Κόρδατζη¹²

Κατὰ τὸ 1965 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ οἰκοπέδου τούτου (Οἰδίποδος 14), (βλ. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 235 κ. ἑ.) ἐπεκταθεῖσα πρὸς τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου, λόγω ἀλλαγῆς τῶν οἰκοδομικῶν σχεδίων καὶ ἐπεκτάσεως τῆς οἰκοδομῆς πρὸς Β. Ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Συμβουλίου τῆς ἡμετέρας Ὑπηρεσίας ἀπεφασίσθη ἡ διατήρησις ἐν ὑπογείῳ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν λειψάνων. Ἦδη μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἔγκρισιν τῶν ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων ἀνηγγέρθη ἡ οἰκοδομὴ καὶ διεμορφώθη ἐπισκέψιμος ἀρχαιολογικὸς χώρος. Ἡ ἀνασκαφὴ ἐπεξετάθη περὶ τὰ 3 μ. πρὸς Β. τοῦ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφέντος χώρου. Τὸ πλεῖστον τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου εἶχε παραβιασθῆ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ εἶχον δημιουργηθῆ πρόχειροι χώροι - ἀποθέται. Ἀνευρέθη πάντως ὁ βόρειος τοῖχος (Α - Α') τοῦ δωματίου α' τὸ ὁποῖον οὕτω ἀπέκτησεν ὀριστικὰς διαστάσεις: μήκος 2.76, πλάτος 1.40 μ. (Πί ν. 194 β).

Ἀκολουθῶς ἀπεκαλύφθη ἡ πρὸς Β. συνέχεια

12. Ὁ κ. Σ. Συμεόνουλου παρητήθη τῆς Ὑπηρεσίας τὸν Αὐγουστον τοῦ 1966 καὶ ἀνεχώρησεν διὰ τὰς Η.Π. τῆς Ἀμερικῆς με ὑποτροφίαν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Columbia. Εἰς τὰς Θῆβας εἰργάσθη με εὐσυνειδησίαν καὶ ἐνθουσιασμόν, ὡς διαφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐκθέσεώς του, ἧτις ἀκολουθεῖ. Ἄνευ τῆς βοηθείας του θὰ ἦτο σχεδὸν ἀδύνατον νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον τῆς διασώσεως τῶν ἀρχαίων εἰς τὴν Βοιωτίαν.

τοῦ κτηρίου Ε, ἧτοι εἰς τοῖχος κάθετος πρὸς τὸν Ε σχηματίζων γωνίαν πρὸς Δ. Ἐτερος τοῖχος ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τοῦ Ε, ἐὰν δὲν εἶχε κτισθῆ 0,70 μ. δυτικώτερον. Διὰ τῶν ἀνευρεθέντων δύο τοίχων ἐσχηματίσθη δωμάτιον εἰς τὴν ΒΔ. γωνίαν τοῦ ὑπὸ ἀνασκαφὴν οἰκοπέδου, τοῦ ὁποίου ὁμως εἶναι ἄγνωστοι αἱ δύο ἄλλαι πλευραί. Εὐτυχῶς τὸ δωμάτιον αὐτὸ δὲν εἶχε θιγῆ ὑπὸ βυζαντινῶν παραβιάσεων καὶ ἐντὸς αὐτοῦ εἶχομεν πολὺτιμα εὐρήματα. Ὁ χώρος τοῦ δωματίου, τὸ ὁποῖον ἀπεδείχθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐργαστηρίου, ἠρουνήθη μετὰ μεγάλης προσοχῆς, καθ' ὅσον ἤδη πρὸ τῆς ἐρευνῆς εἶχον παρατηρηθῆ ἐπὶ πλαγίας τομῆς παλαιοῦ θεμελίου χρυσᾶ κοσμήματα ἐπὶ δαπέδου. Πραγματικῶς ἀπεδείχθη, ὅτι πρόκειται περὶ ἐργαστηρίου κατεργασίας χρυσοῦ καὶ lapis lazuli. Ἀνευρέθησαν πλεῖστα τεμάχια χρυσοῦ, κατεργασμένα εἰς κοσμήματα καὶ μή. Τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ ἦσαν ψηφίδες ἀποτελούμεναι ἐκ λεπτοτάτου δακτυλίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπεκολλῶντο τρεῖς σειραὶ κοκκίδων. Μερικὰ τῶν κοσμημάτων αὐτῶν εἶναι θαυμάσια δείγματα τῆς μυκηναϊκῆς μικροτεχνίας. Τὸ μικρότερον τούτων ἔχει ὕψος ἐνὸς μόνον χιλιοστοῦ. Παρόμοια εἶχον ἀνευρεθῆ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος μετὰ τῶν κοσμημάτων ἐξ ἔλεφαντοστοῦ καὶ οὕτω γίνεται δυνατὴ ἡ σύνδεσις τῶν δύο εὐρημάτων. Ἐκτὸς τῶν κοσμημάτων αὐτῶν ἀνευρέθησαν πλεῖστα τεμάχια χρυσοῦ, εὐρισκόμενα εἰς τὸ στάδιον τῆς τελευταίας ἐπεξεργασίας (π.χ. σύρματα χρυσοῦ φέροντα ἴχνη ἀποκοπῆς τεμαχίων δι' αἰχμηροῦ ἀντικειμένου). Πολλὰ ἦσαν ἐπίσης τὰ ἀνευρεθέντα τεμάχια ἐκ lapis lazuli, μερικὰ τῶν ὁποίων εἶναι ἤδη διαμορφωθέντα κοσμήματα (μία θαυμασία κεφαλὴ τσαλαπετεινοῦ, κέρατα αἰγῶν κ.ἄ.).

Ἐντὸς τοῦ ἐργαστηρίου ἀνευρέθη καὶ ὁ κλίβανος, σφζόμενος εἰς ὕψος 0,90 μ. Ἐχει σχῆμα ὀσειδῆς, με μέγιστον μήκος 1.10 καὶ πλάτος 0,65 μ. Εἶναι κατεσκευασμένος ἐξ ὀπτῆς γῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἀποκτήσει μεγάλην σκληρότητα. Μεταξὺ τῶν ἄλλων εὐρημάτων ἐκ τοῦ ἐργαστηρίου ἀξιοσημεῖωτα εἶναι λιθίνη ἀκόνη, σιδηρὰ αἰχμὴ μικροῦ τρυπάνου καὶ τεμάχια ἐκ λεπτῶν χαλκῶν μαχαϊριδίων.

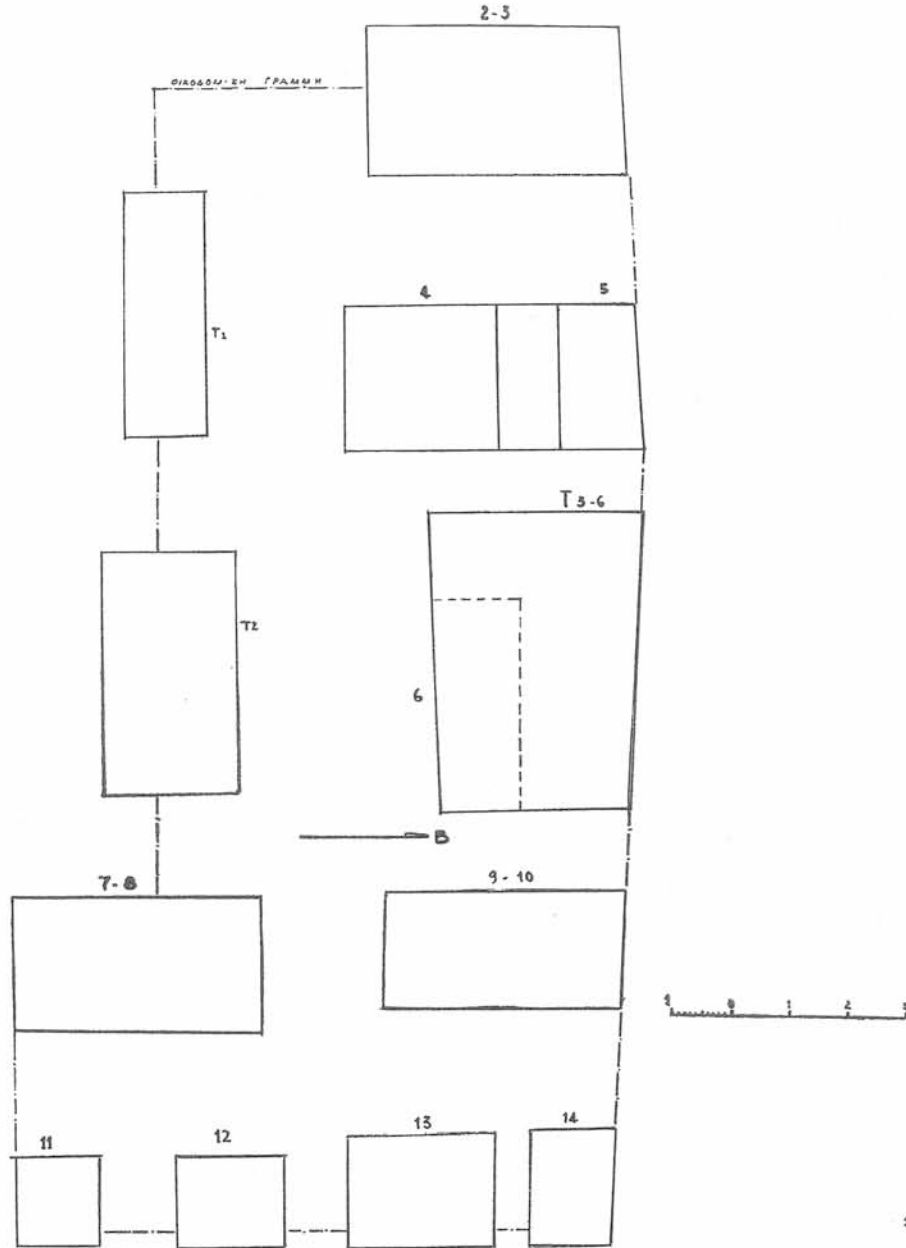
Κατὰ τὴν διάνοξιν ἐνὸς τῶν θεμελίων ἀπεκαλύφθη τὸ ὕψος τῶν τοίχων τοῦ κτηρίου Ε, τὸ ὁποῖον φθάνει τὰ 2.15 μ.

δ) Οἰκόπεδον Γιαννοπούλου - Δημητρακοπούλου (Ὁδὸς Ἐπαμεινώνδου) (Σχ ἑ δ. 5)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὐρίσκεται πλησίον τοῦ βόρειου πέρατος τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου, περὶ

τά 150 μ. ΒΔ. τοῦ ἀνακτόρου, ἐπὶ ἀποτόμως κατερχομένης κλιτύος τῆς Καδμείας. Ἐδῶ ἀντεμετώπισαμεν μίαν μεγάλην δυσκολίαν. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὐρίσκετο εἰς μέγα βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφα-

θῆ καὶ εὐρίσκετο εἰς βάθος 4 μ. ἀπὸ τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου, εἰς τὸ ὕψος δηλαδὴ τοῦ δαπέδου τοῦ ὑπογείου τῆς ἀνεγερθησομένης οἰκοδομῆς. Τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον συνεκέντρωσαν καὶ

Σχέδ. 5. Οἰκόπεδον Γιαννοπούλου. Κάτοπις τῶν βάσεων τῶν θεμελίων

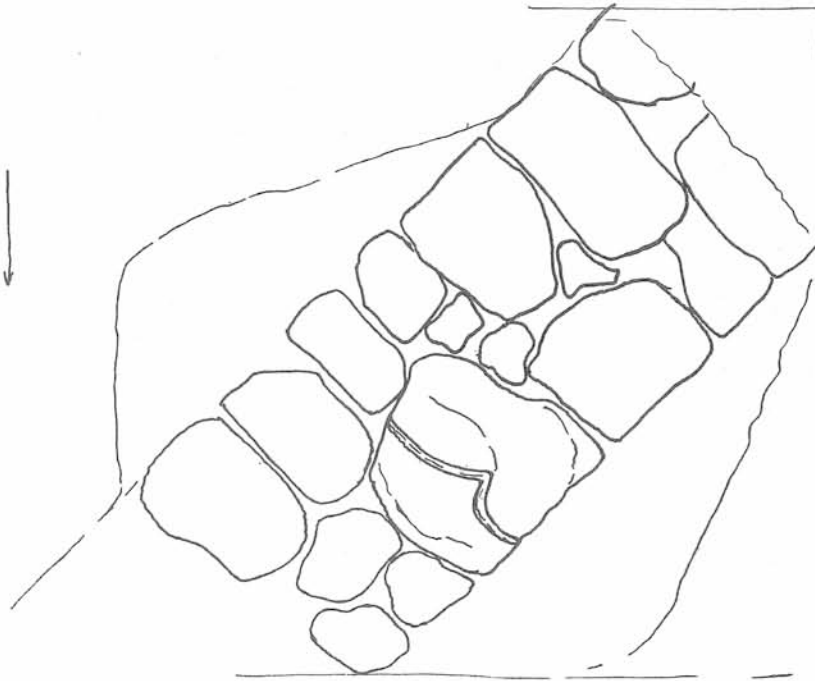
νείας τοῦ δρόμου καὶ ὑπῆρχε κίνδυνος κατολισθήσεως τῶν χωμάτων. Εἰς ὀρισμένας τῶν βάσεων ἐφθάσαμεν τὰ 15 μ., ἐνῶ εἰς οὐδεμίαν ἦτο ὀλιγώτερον τῶν 11 μ. Εὐτυχῶς, ἡ ἐπιφάνεια, ἀπὸ ὅπου ἠνοιγόντο αἱ βάσεις, εἶχε περίπου ἰσοπεδω-

ἔδῳ τὰ προϊστορικὰ στρώματα, τὰ ὅποια, ὡς ἦτο φυσικόν, εὐρίσκοντο ὀλίγον ἄνωθεν ἢ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τὰ ἀρχαιότερα εὐρεθέντα ἐδῶ εἶναι τοῦ τέλους τῆς ΜΕ ἐποχῆς. Πλούσια ἦσαν τὰ εὐρήματα τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς. Τὰ στρώ-

ματα αὐτῆς ἀνήρχοντο συχνὰ εἰς πάχος 2-3 μ. Ἐλάχιστα ἦσαν τὰ ἴχνη τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἀντιθέτως πλουσιώτατα ἦσαν τὰ ρωμαϊκά καὶ ἰδίως τὰ βυζαντινὰ στρώματα. Ἡ ἔρευνα ἐγένετο συγχρόνως μὲ τὴν ἐκσκαφὴν τῶν θεμελίων, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἐκθεσις θὰ ἀκολουθήσῃ τὴν σειρὰν αὐτῆν.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς βορείας πλευρᾶς ἠνοίχθη

ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους καὶ περιέχων τὰ ὀστᾶ πέντε βρεφῶν ἀκτινοειδῶς τοποθετημένων (αἱ κεφαλαὶ πρὸς τὰ ἔξω). Μετ' αὐτῶν ἀνευρέθη καὶ ἀρτόσχημον τρίων ἀγγείων, σχεδὸν ἀκέραιον. Ἐπὶ τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἐκαλύπτετο μὲ χῶμα, ὑπῆρχε στρώσις τέφρας καὶ ἐπ' αὐτῆς μία στρώσις πηλοῦ. Ἀκολουθῶς εἶχε τοποθετηθῆ λιθινὴ πλάξ ἀκανόνιστος καὶ ἐπ' αὐτῆς σχεδὸν τετράγωνος

ΔΑΡ. ΣΥΜ
1965

Σχέδ. 6. Οἰκ. Γιαννοπούλου. Βάσις 4. Μυκηναϊκὸς τοῖχος (πλάτους 1.15 - 1.17 μ.)

μέγα θεμέλιον, διαστάσεων 5 x 3.50 μ. (θεμέλιον T3 - 6, θεμ. 6). Ἐνταῦθα ἀνευρέθη εἰς βάθος 10 μ. περίπου καὶ πρὸς τὸ βόρειον τμήμα, πλῆθος τεθραυσμένων τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπορριφθῆ σωρηδόν. Ἄπαντα σχεδὸν τὰ τεμάχια διατηροῦντο ἄριστα καὶ ἔφερον παραστάσεις κυρίως διακοσμητικὰς (Πί ν. 195 α - γ). Αἱ τοιχογραφίαι ἐκαθαρίσθησαν, ἢ προσπάθεια ὁμοῦ συγκολλησεως τεμαχιῶν μεταξύ των ἐλάχιστα ἀπέδωσε. Εἶναι πολὺ πιθανὸν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν νὰ ὑπάρχουν καὶ πολλὰ ἄλλα ἴσως σημαντικώτερα. Αἱ ἀνευρεθεῖσαι εἶναι ἀρίστης ποιότητος, τόσον εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ σχεδίου, ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν χρωμάτων, τὰ ὁποῖα διατηροῦνται ζωηρά. Πλὴν τῶν τοιχογραφιῶν εἰς τὸ θεμέλιον τοῦτο ἀνευρέθη ἐνδιαφών τάφος λαξευμένος

ἐκ πάρου λίθος, χρησιμοποίηθεις, φαίνεται, ὡς σῆμα. Δυστυχῶς ἡ ἔρευνα ἐγένετο ἀποσπασματικῶς, καθ' ὅσον, λόγῳ τοῦ μεγάλου βάθους (12.50 μ.), τὸ θεμέλιον ἠνοίχθη κατὰ τμήματα. Εἰς τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θεμελίου ἀπεκαλύφθη τὸ ἀνατολικὸν τέρμα ἐνὸς μεγάλου τοίχου, ὕψους 2 μ., χρησιμεύσαντος ὡς ἀναλημματικοῦ, ὡς φαίνεται. Τὸν αὐτὸν τοῖχον ἀνεύρομεν καὶ ἐντὸς τοῦ θεμελίου 4 (Σχέδ. 6). Τὸ πλάτος τοῦ τοίχου φθάνει τὸ 1.20 καὶ τὸ σφζ. ὕψους 2 μ. Ὁ τοῖχος εἶχε θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον ἦτο ἰσοπεδωμένον.

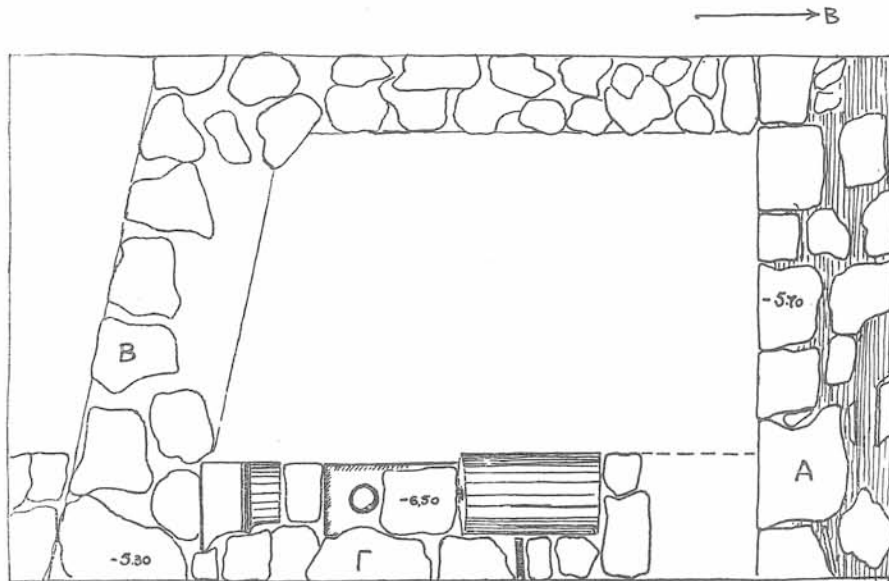
Θεμέλιον 2 καὶ 3. Διηνοίχθησαν δύο θεμέλια συγχρόνως. Εἰς βάθος 9.70 μ. περίπου (ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ δρόμου πάντοτε) εὐρέθη παρὰ τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ ὀρύγματος τοῖχος βυζαντι-

νός, καλής κατασκευής (Σχέδ. 7, Α). Ἐτερος πρῶτος βυζαντινός εὐρέθη παρά τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν εἰς βάθος 10.50 μ., ἐκτισμένος μὲ ἀρχαῖον οἰκοδομικὸν ὕλικόν καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη (δωρικὸς σπόνδυλος, δωρικὸν κιονόκρανον κ. ἄ.) (Σχέδ. 7, Γ). Ἐντὸς αὐτοῦ εὐρέθη μαρμαρινὴ πλάξ μὲ τέσσαρας ἀνισομεγέθεις ἐκβαθύνσεις, ἀλλὰ κανονικάς, ἴσως μέτρον δι' ὑγρὰ σταθμά. Εἰς

εἰς τὸ προαναφερθὲν θεμέλιον Τ3-6 εὐρέθησαν θραύσματα τοιχογραφιῶν καὶ πλῆθος κεραμεικῆς. Ταῦτα προέρχονται ἐκ κτηρίου κειμένου μακρὰν τοῦ ἀνασκαπτομένου χώρου, καθ' ὅσον οὐδὲν σημαντικὸν κτήριο ἀπεκαλύφθη ἐνταῦθα.

Θεμέλιον 14. Ἄνευρέθησαν διαδοχικῶς πολλὰ στρώματα βυζαντινῆς ἐποχῆς, περιέχοντα κυρίως οἰκοδομικὸν ὕλικόν προερχόμενον ἐκ κατα-

ΣΑΡ. ΣΥΜ.
1965

Σχέδ. 7. Οἶκ. Γιαννοπούλου. Βάσις 2-3. Βυζαντινοὶ τοῖχοι

βάθος 9.30 μ. ἐν θεμέλιον προχείρου κατασκευῆς ἐκάλυπτε τὴν νοτιὰν καὶ δυτικὴν πλευρὰν τῆς βάσεως. Ὑπὸ τὰ κτίσματα αὐτὰ εὐρέθησαν μυκηναϊκὰ στρώματα καὶ τοιχία, ἀλλὰ δὲν εὐρέθη τίποτε τὸ ἐνδιαφέρον. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὐρέθη εἰς βάθος 15 μ.

Θεμέλιον 9 καὶ 10. Εἰς βάθος 8 μ. περίπου εὐρέθη τοῖχος ρωμαϊκῶν χρόνων καλύπτων τὴν δυτικὴν πλευρὰν. Εἰς βάθος 10 μ. περίπου τοῖχος μυκηναϊκός παρά τὴν βόρειον πλευρὰν τοῦ οἴκηματος τοῦ ὀρύγματος. Ὀλίγον βαθύτερον δάπεδον καλῆς κατασκευῆς ἐκ πηλοῦ, προφανῶς σχετιζόμενον μὲ τὸν ἀνευρεθέντα τοῖχον. Τὸ κτήριο κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς. Εὐρέθησαν πλίνθοι καὶ τέφρα, ὡς καὶ τέσσαρα ἀκέραια ἀγγεῖα. Παρὰ τὸν τοῖχον μέγας πίθος τεθραυσμένος καὶ ἐντὸς αὐτοῦ ἀγγεῖα ὁμοίως τεθραυσμένα. Μετὰ τὸ κτήριο αὐτὸ καὶ εἰς βάθος 11.20 μ. περίπου εὐρέθησαν ἀπορρίμματα ἐκ καταστροφῆς κτηρίου. Ὡς καὶ

στροφῆς κτηρίων. Παρόμοια στρώματα ἄλλωστε εὐρέθησαν εἰς τὰ περισσότερα τῶν θεμελιῶν. Ἐντὸς τῶν παλαιοχριστιανικῶν στρωμάτων ὑπῆρχε τάφος καλυβίτης. Εἰς βάθος 10 μ. περίπου εὐρέθη τοῖχος μυκηναϊκός (Σχέδ. 8), ἔχων μίαν μόνον ὄψιν κανονικὴν, ἄφθονος κεραμεικῆ, μερικὰ θραύσματα τοιχογραφιῶν. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εὐρέθη εἰς βάθος 12.50 μ. περίπου.

Θεμέλιον 12. Εὐρέθη τοῖχος ὁμοῖος μὲ τοῦ θεμελίου 14, εἰς τὸ αὐτὸ περίπου βάθος καὶ τῆς αὐτῆς κατευθύνσεως (Σχέδ. 9).

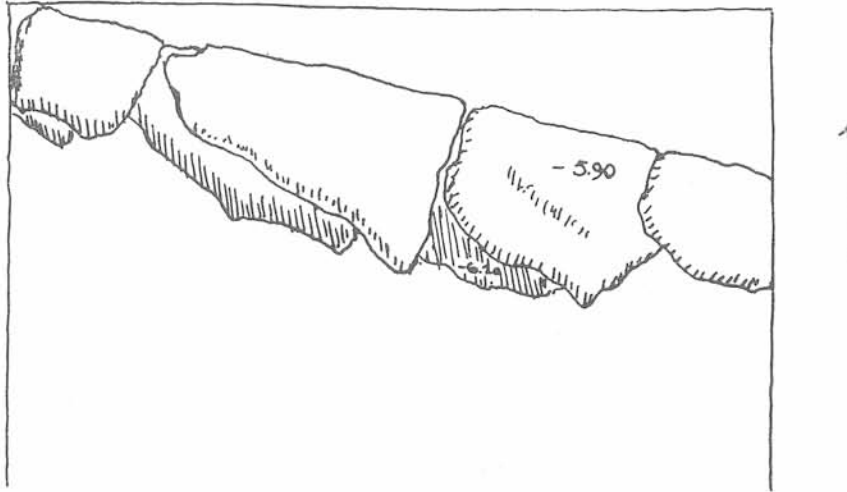
Θεμέλιον 7 καὶ 8. Εἰς βάθος 6.20 μ. εὐρέθη παρά τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῖχος βυζαντινός, ἴσως θεμέλιον μεγάλου κτηρίου, πάχους 0,90 μ., σφζόμενος ὁμοῦς εἰς ὕψος 1.20 μ. καὶ ὄχι εἰς μέγα μήκος (δὲν ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ συνεχιζομένου θεμελίου). Ὁ τοῖχος αὐτὸς ἀπεκόπη ὑπὸ νεωτέρου ἀλλὰ βαθύτερου θεμελιωμένου τοῖχου, ἀνευρεθέντος κατὰ μήκος τοῦ θεμελίου, ἀπὸ βάθους 7.40 -

9.90 μ. περίπου. Ὑπὸ τὰ βυζαντινὰ στρώματα ἀνευρέθη μυκηναϊκὴ κεραμεικὴ καὶ πρόχειρος τοῖχος, μυκηναϊκὸς ἐπίσης.

Θεμέλιον T2. Ἐνευρέθησαν πλούσια βυζαντινὰ στρώματα. Ἄρκετὰ σημαντικοὶ ἦσαν δύο τοῖχοι, εὐρεθέντες εἰς βάθος 7 μ. κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ συνόρου τοῦ θεμελίου ὁ εἰς καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁ ἕτερος. Ἡ ἀποσπασματικὴ φύσις τῆς ἐρεῦνης δὲν ἐπέτρεψε νὰ διαπιστώσωμεν εἰς τί εἶδος

θανάτου καὶ ταφῆς μητρὸς καὶ νεογενήτου. Ἡ διπλῆ ταφὴ χρονολογεῖται εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν. Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ θεμελίου T2 ἀνευρέθη μέρος κτηρίου μὲ ἀψιδωτὴν ἀπόληξιν πρὸς Ν. (Σχέδ. 10).

Ἐντὸς τοῦ θεμελίου T1 τέλος ἀνευρέθησαν δύο τοῖχοι, ὧν ὁ εἰς κατὰ μήκος τῆς βορείας πλευρᾶς ἦτο ἴσως παλαιοχριστιανικὸς, ὁ ἕτερος δὲ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν πολὺ νεώτερος.

Σχέδ. 8. Οικ. Γιαννοπούλου. Βάσις 14. Μυκηναϊκὸς τοῖχος

κτηρίου ἀνήκον οἱ τοῖχοι. Μετὰ τὰ βυζαντινὰ στρώματα ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ κενὸν ὡς πρὸς τὰς ἐποχάς· δὲν ἀνευρέθησαν ὑπολείμματα κλασσικῆς ἐποχῆς. Εἰς βάθος 10 μ. ἤρχισεν ἡ ἀνεύρεσις μυκηναϊκῶν στρωμάτων. Ἐπάλληλα μυκηναϊκὰ δάπεδα δεικνύουν συνεχῆ χρῆσιν τοῦ χώρου. Τὸ τρίτον κατὰ σειρὰν ἀνευρέσεως δάπεδον ἦτο ἐνδιαφέρον. Ἐπ' αὐτοῦ ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα, τεμάχια βωμοῦ, ὀλίγαι τοιχογραφίαι, δύο εἰδώλια τύπου Φ καὶ τμῆμα δαπέδου ἐξ ἀσβέστου, διατηρούμενον εἰς μήκος 1.10 μ., πάχους 0,10 μ. Εὐρέθησαν ἐπίσης τρεῖς λίθιναι ἀκόναι, μαρτυροῦσαι ἴσως ὑπαρξίν ἐργαστηρίου. Μετὰ τὸ τέταρτον κατὰ σειρὰν δάπεδον, κατὰ τὴν ἐρευναν τοῦ ὁποίου ἀνευρέθησαν καὶ ὀλίγα ὄστρακα ΜΕ ἐποχῆς, ἀνευρέθη περιέργος τοῖχος σχηματίζων ὀξείαν γωνίαν καὶ ὑπ' αὐτὸν γυναικεῖος σκελετὸς εἰς ἰσχυρῶς ὀκλάζουσαν στάσιν, δὲν γνωρίζω ὅμως ἂν ὑπάρχη σχέσις μεταξὺ τοῖχου καὶ ταφῆς (Σχέδ. 10). Ὅπως δὲποτε ὁ γυναικεῖος σκελετὸς ἔκειτο ἐπὶ τῆς καλυπτηρίου πλακῶς τάφου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθη σκελετὸς βρέφους εἰς παρῳμοίαν στάσιν. Τὸ μήκος τοῦ τάφου ἦτο 0,50 μ. μόνον. Εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ ταυτοχρόνου

τὰς ἀνευρεθείσας ἐν τῷ οἰκοπέδῳ τοιχογραφίας ἐκαθάρισεν ὁ ἐκλεκτὸς τεχνίτης κ. Ζαχαρίας Κανάκης, εὐγενῶς παραχωρηθεὶς ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ε) Οἰκόπεδον Κτιστάκη

Τὸ οἰκόπεδον αὐτὸ εὐρίσκεται εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς πόλεως, πρὸς Δ. τῆς ὁδοῦ Ἐπαμεινώνδου. Ἡ θέσις αὕτη ἐλέγετο κατὰ τὸ παρελθὸν «Καμάρες», κατὰ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ αἰῶνος ἦσαν πραγματικῶς ὄρατὰ καμαροειδῆ κτίσματα, τὰ ὁποῖα περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Ἐπαμ. Παπαβασιλείου (βλ. ΑΔ 1917, σ. 123, σημ. 2), ὁ ὁποῖος καὶ συνάγει ὅτι πρόκειται περὶ ὑδραγωγείου. Τὴν γνώμην ἀσπάζεται καὶ ὁ Ἄντ. Κεραμόπουλλος. Αἱ καμάραι κατεστράφησαν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος καὶ «ἀπήχθη τὸ ὑλικὸν πρὸς αἰσχος τῶν Θηβαίων, μὴ ἐννοούντων ν' ἀφήσωσιν οὐδὲν τῶν ἀρχαίων μνημείων ὄρθιον».

Κατὰ τὰς ἐκσκαφὰς πρὸς οἰκοδόμησιν ἐπὶ τοῦ ὡς ἄνω οἰκοπέδου εὐρέθη τμῆμα κτίσματος περίπου τετραγώνου, σφίζοντος τὰς δύο πλευρὰς αὐτοῦ (Πί ν. 194 γ). Ἐκάστη ἔχει μήκος 7.50 μ. περίπου. Ἐχει θεμελιωθῆ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους,

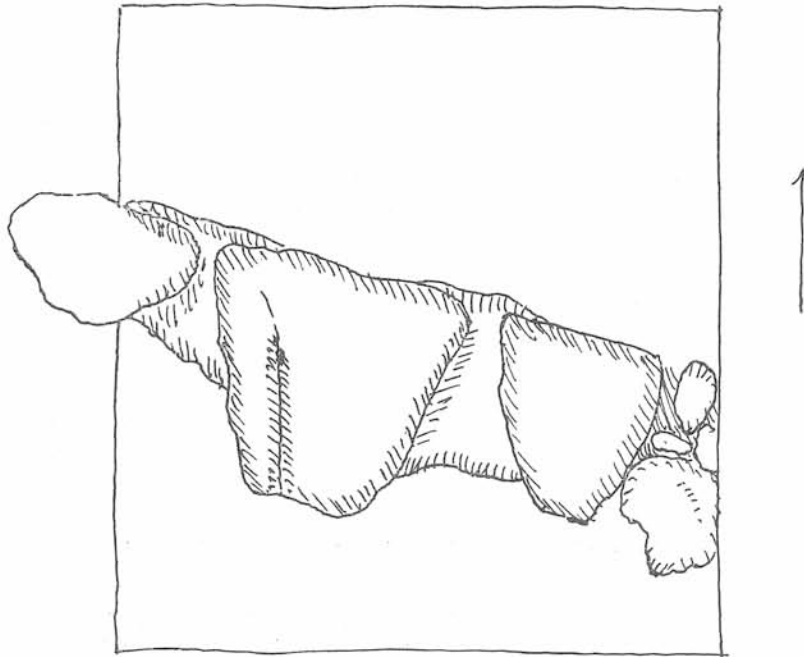
τὸ ὁποῖον εἶναι τόσον ἀνώμαλον, ὥστε εἰς τὸ σημεῖον Α τὸ ὕψος τοῦ τοίχου εἶναι 0,85, εἰς τὸ Β 3,40 καὶ εἰς τὸ Γ 0,50 μ.

Τὸ σφζόμενον πάχος τοῦ τοίχου εἶναι 1,50 - 1,70 μ. Ἄλλα προσκτίσματα ἀκκουμβοῦν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ κτίσματος. Λόγω τῆς μεγάλης καταστροφῆς, τὴν ὁποίαν ὑπέστησαν αἱ ἀρχαιότητες εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εἶναι ἀδύνα-

διὰ τὴν θέσιν δὲ αὐτὴν ἀναφέρονται αἱ Ὀγκαῖαι ἢ ἄλλως Ὑψισταὶ Πύλαι.

ς) Οἰκόπεδον Ἀναστ. Θεοδώρου

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Πινδάρου, εἰς ἀπόστασιν 300 μ. πρὸς Ν. τοῦ ἀνακτόρου, παρὰ τὴν διασταύρωσιν ταύτης μετὰ τῆς ὁδοῦ Δίρκης. Ἀκριβῶς παραπλεύρως εἶχον ἀνα-

ΣΑΡ. ΣΥΜ.
1965

Σχέδ. 9. Οἰκόπ. Γιαννοπούλου. Βάσις 12. Μυκηναϊκὸς τοίχος

τος ἢ ἐξαγωγή ἀσφαλῶν συμπερασμάτων. Τὰ χώματα προέρχονται ἐκ προσφάτων ἐπιχώσεων. Δυνάμεθα ὁμως πρὸς τὸ παρὸν νὰ συναγάγωμεν τὰ ἑξῆς:

1. Τὸ ὑπάρχον οἰκοδόμημα χρονολογεῖται ἐκ τοῦ τρόπου κατασκευῆς του εἰς τοὺς χρόνους τῆς Φραγκοκρατίας (βλ. καὶ Κεραμόπουλλος, ΑΔ 1917, σ. 329).

2. Τὸ χρησιμοποιηθὲν οἰκοδομικὸν ὕλικὸν προέρχεται ἐκ διαφόρων οἰκοδομημάτων κλασσικῶν χρόνων.

3. Ἐκ προσεκτικῆς περισυλλογῆς ὀστράκων ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους προέκυψαν ἴχνη μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

4. Ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ θέσις εἶναι κατάλληλος (τὸ ἔδαφος κατέρχεται ἐντεῦθεν ἀποτόμως, ἐδῶ διέρχεται ἡ ἐξ Ἀθηνῶν ὁδὸς κλπ.), εἶναι πιθανὸν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν νὰ ὑπάρχη μία πύλη,

σκαφῆ κατὰ τὸ 1963 τάφοι ΠΕ ἐποχῆς καὶ ρωμαϊκῶν οἰκοδόμημα. Ὡς ἐκ τούτου ἦτο μάλλον βεβαία ἢ ὑπαρξίς ἀρχαιοτήτων. Παρὰ προηγουμένην ἀπαγόρευσιν, ἐχρησιμοποιήθη ἐκσκαφεὺς, με ἀποτέλεσμα νὰ καταστραφοῦν μυκηναϊκὰ στρώματα. Ἠδυνήθημεν νὰ περισυλλέξωμεν ὄστρακα, μερικὰ τεμάχια τοιχογραφιῶν καὶ νὰ σημειώσωμεν τὴν ὑπαρξίν τοίχου. Κατὰ τοῦ ἰδιοκτῆτου ὑπεβλήθη μήνυσις. Διεμαρτυρήθημεν ἐντόνως πρὸς τὸν Εἰσαγγελέα καὶ τὸ Ἀστυνομικὸν Τμήμα διὰ τὴν μὴ ἔγκαιρον προστασίαν. Παρὰ ταῦτα τὴν 29ην Μαΐου ὁ ἐκσκαφεὺς ἐτέθη καὶ πάλιν εἰς λειτουργίαν καὶ συνεχίσθη οὕτω ἡ καταστροφὴ μυκηναϊκῶν στρωμάτων. Καὶ αὐτὴν τὴν φορὰν δὲν κατέστη δυνατόν νὰ παρεμποδισθῆ ἡ καταστροφὴ. Ἀφηρέθησαν στρώματα εἰς βάθος 1 μ. περίπου.

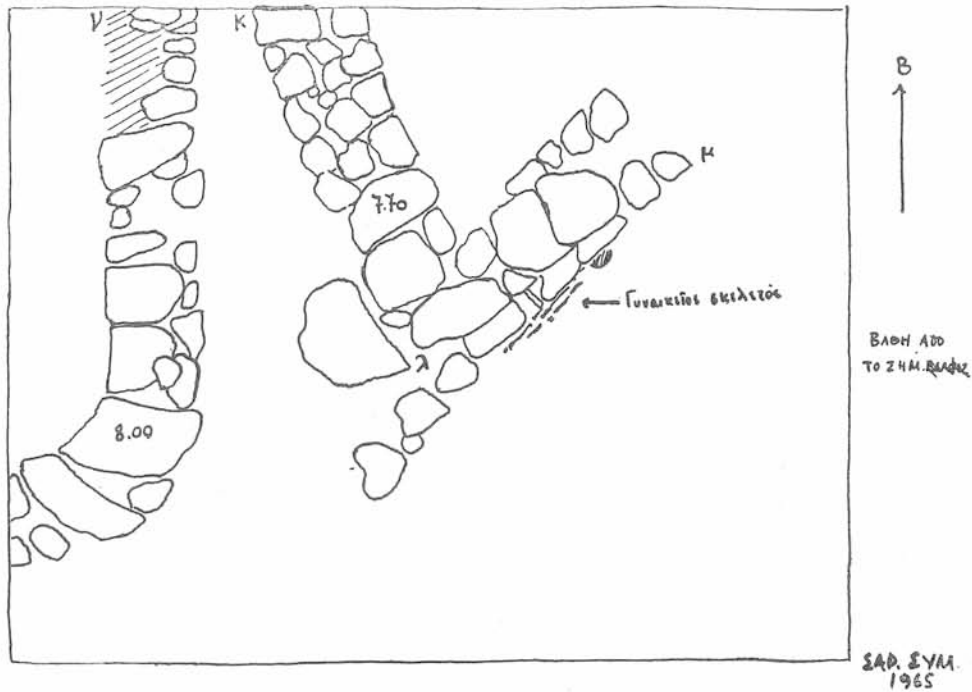
Τῇ ἐπεμβάσει τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἀντιστασιακοῦ Ἐφετῶν ἐσταμάτησαν αἱ καταστροφαὶ καὶ διε-

νηργήθη ανασκαφική έρευνα. Είχον απομείνει εις τὸ νότιον τμήμα τοῦ οἰκοπέδου στρώματα ἄθικτα καὶ ἠδυνήθημεν νὰ προσδιορίσωμεν τὴν ὑπαρξίν πέντε ἐπαλλήλων δαπέδων, μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπέδωσαν εἰ μὴ δστρακα. Ἀπεκαλύφθη ὁμως σημαντικὸς ἀγωγός, τοῦ ὁποῖου τμήμα κτιστὸν δι' ἀκατεργάστων λίθων ἐσφζετο

πολλὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα, κυρίως ἀχρόμους κύλικας.

ζ) Οἰκόπεδον Σταμ. Σταμάτη

Ἀπεκολλήθησαν καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Μουσεῖον τὰ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνευρεθέντα μωσαϊκά. Ἐν συνεχείᾳ ἀνεσκάφησαν δύο μικραῖ λω-

Σχέδ. 10. Οἶκ. Γιαννοπούλου. ΥΕ I (;) καὶ ΜΕ (;) κτίσμα

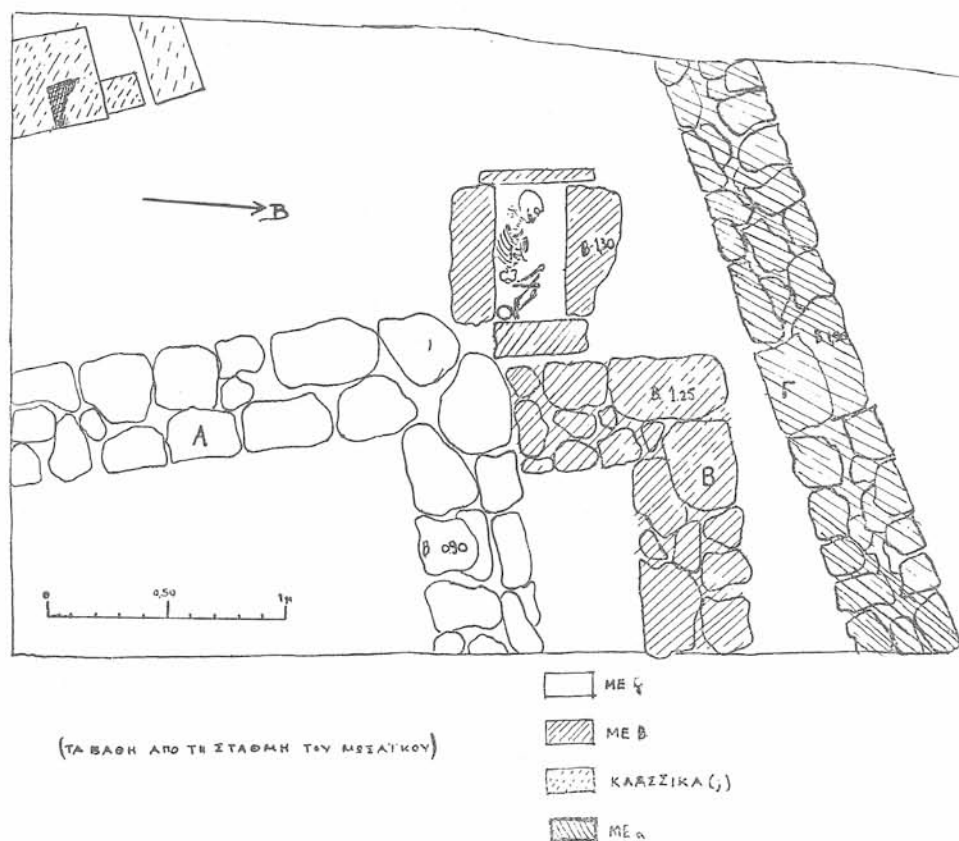
εις τὸ νότιον μέρος. Τὸ ὑπόλοιπον ἢ κατεστράφη εἰς ἀρχαίους χρόνους ἢ εἶναι ἡμιτελές. Καθ' ὅλον τὸ μήκος τοῦ οἰκοπέδου πάντως ἀπεκαλύφθη ἡ τάφος, πλάτ. 1.30 - 1.40 μ. καὶ ὕψ. περί τὰ 2 μ. (Πί ν. 196 α), ἡ ὁποία ἠνοίχθη διὰ νὰ κτισθῆ ὁ ἀγωγός. Ἡ παραβίασις τῆς τάφρου ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ β' δαπέδου καὶ εἰσχωρεῖ ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους. Τὸ κτιστὸν μέρος τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι θαυμασίας κατασκευῆς. Ἔχει ἐσωτερικῶς τὰς ἀκολουθούς διαστάσεις: ὕψος 1.10, πλάτος 0,50 μ. Εἶναι δηλαδὴ ὡς πρὸς τὸ ὕψος διπλάσιος παρομοίου ἀποκαλυφθέντος ἐν τῷ ἀνακτόρῳ. Μυκηναϊκῶν κτηρίων λειψανα δὲν εὑρέθησαν πολλά. Εἰς μόνον τοίχος ἐσφζετο εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν τοῦ οἰκοπέδου καὶ μικρὸν τμήμα ἐτέρου ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου. Τὸ ὑπόγειον τῆς παλαιᾶς οἰκίας φαίνεται νὰ ἔχη ἐξαφανίσει τὰ ἴχνη τῶν ἄλλων. Ἐκ τῆς παραβιάσεως τοῦ ἀγωγοῦ ἐξῆλθε πλῆθος ὀστράκων, ἢ συγκόλλησις τῶν ὁποίων θὰ ἀποδώσει

ρίδες μωσαϊκῶν εἰς τὸ ἀνατολικὸν καὶ δυτικὸν ἄκρον τοῦ οἰκοπέδου.

Μετὰ τὴν ἔρευναν τῶν μωσαϊκῶν δαπέδων ἐδόθη ἡ ἄδεια διὰ τὴν διάνοξιν θεμελίων. Ἐγένετο κατ' ἀρχάς εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοπέδου μία τομὴ εἰς τὸν χῶρον τριῶν βάσεων. Ἀμέσως ὑπὸ τὰ μωσαϊκὰ δάπεδα ἀνεύρομεν κεραμικὴν ΜΕ ἐποχῆς, ἐλάχιστα δὲ ἴχνη κλασσικῆς καὶ μυκηναϊκῆς. Εἰς βάθος 0,90 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μωσαϊκοῦ συνηντήσαμεν τμήμα κτηρίου, ἀνήκον εἰς τὴν ΜΕ ἐποχὴν (Σχέδ. 11, κτήριο Α). Τὸ δάπεδόν του ἐκαλύπτετο διὰ στρώματος πηλοῦ, ἱκανοῦ πάχους, πλὴν ὁμως θραυσμάτων ἀγγείων οὐδὲν ἀνεύρομεν. Πρὸς Β. τοῦ κτηρίου εὑρέθη δεύτερον κτήριο (Β), εἰς βάθος 1.25 μ., δυτικῶς τοῦ ὁποῖου ἀκριβῶς ὑπῆρχε τάφος κιβωτιόσχημος, περιέχων σκελετὸν παιδός, ΜΕ ἀγγείων καὶ δεκαοκτῶ ψηφίδας ὄρμου ἐξ εὐτελοῦς ὀλικοῦ (Πί ν. 196 β). Τὸ μήκος τοῦ τάφου ἦτο 0,57, τὸ δὲ πλά-

τος 0,30 μ. Ὁ νεκρὸς εἶχεν ὕψος 0,80 μ. περίπου. Ἡ στάσις τοῦ λίαν συνεσταλμένη. Πρὸς Β. τοῦ κτηρίου Β εἶρομεν καὶ τρίτον τοῖχον (κτήριο Γ), εἰς βάθος 1.50 μ. Τὰ κτήρια αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τρία διαδοχικὰ στάδια ἐντὸς τῆς ΜΕ ἐποχῆς καὶ

σίτου, διασφθέντος χάρις εἰς τὴν πυρκαϊάν, ἡ ὁποία κατέστρεψε τὸ κτήριο. Διεπιστώθη ἡ ὑπαρξίς εἰσόδου εἰς τὸ κτήριο, πλάτους 1.10 μ., ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ἐξωτερικῶς ὑπῆρχον πρόσθετοι σειραὶ λίθων, ἴσως ἀντηρίδων τῶν θεμελίων.

Σ. Α. Ρ. ΣΥΝΔΕ
1965

Σχέδ. 11. Οἶκ. Σταμ. Σταμάτη. Χῶρος βάσεων 7 - 4 καὶ 1

εἶναι πιθανὸν νὰ ὑπῆρχον καὶ ἐνδιάμεσοι φάσεις. Ἡ μὴ ἀνεύρεσις κλασσικῶν καὶ μυκηναϊκῶν κτηρίων ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ μέγα παλαιοχριστιανικὸν κτήριο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκον τὰ μωσαϊκὰ, κατέστρεψε τὰ ἀρχαιότερα κτήρια μέχρι τῶν ΜΕ. Ὑπὸ τὰ ΜΕ κτήρια διεπιστώσαμεν τὴν ὑπαρξίν παλαιοτέρων λειψάνων. Διὰ τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἀπεκαλύφθη τμήμα οἰκοδομήματος ΠΕ ἐποχῆς : εἰς τοῖχος, μήκους ὄρατοῦ 5.10, πλάτους 0,60 μ., φέρων ἐπίχρισμα ἐσωτερικῶς καὶ βαίνων ἀπὸ Β. πρὸς Ν., ἀπετέλει τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου Δ, τοῦ ὁποίου τὸ ἀποκαλυφθὲν δωμάτιον ἀπέδωκεν ἐνδιαφέρουσαν κεραμεικὴν, ἐπτὰ πηλίνους κυλίνδρους (« κουβαρίστρες ») διαφόρων μεγεθῶν, ἱκανὴν ποσότητα

Ἐσωτερικῶς εὐρέθησαν δύο χαμηλὰ τοιχία ἐκ πηλοῦ, πάχους 0,20 - 0,25 μ., τὰ ὁποία ἐχώριζον τὸ δωμάτιον εἰς μικρότερα διαμερίσματα. Τὸ δάπεδον ἦτο καλῆς κατασκευῆς ἐκ πηλοῦ, εὐρίσκετο δὲ 0,30 μ. χαμηλότερον τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου. Τὸ ΠΕ οἰκοδόμημα εὐρίσκετο εἰς βάθος 2.70 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν μωσαϊκῶν καὶ 6.40 μ. περίπου ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρεῦνης ἦτο ἀδύνατος, λόγῳ τοῦ ὅτι τὸ οἰκόπεδον περιεβάλλετο ἐκ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ὑπὸ ὑψηλῶν κτηρίων, δύο τῶν ὁποίων οὐχὶ καλῆς κατασκευῆς.

Πρὸς ἀποφυγὴν ὁμοῦ καταστροφῆς τῶν ἀρχαίων ἀπεφασίσθη ἡ θεμελίωσις τοῦ κτηρίου εἰς βάθος 1.20 - 1.40 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῶν μωσαϊκῶν.

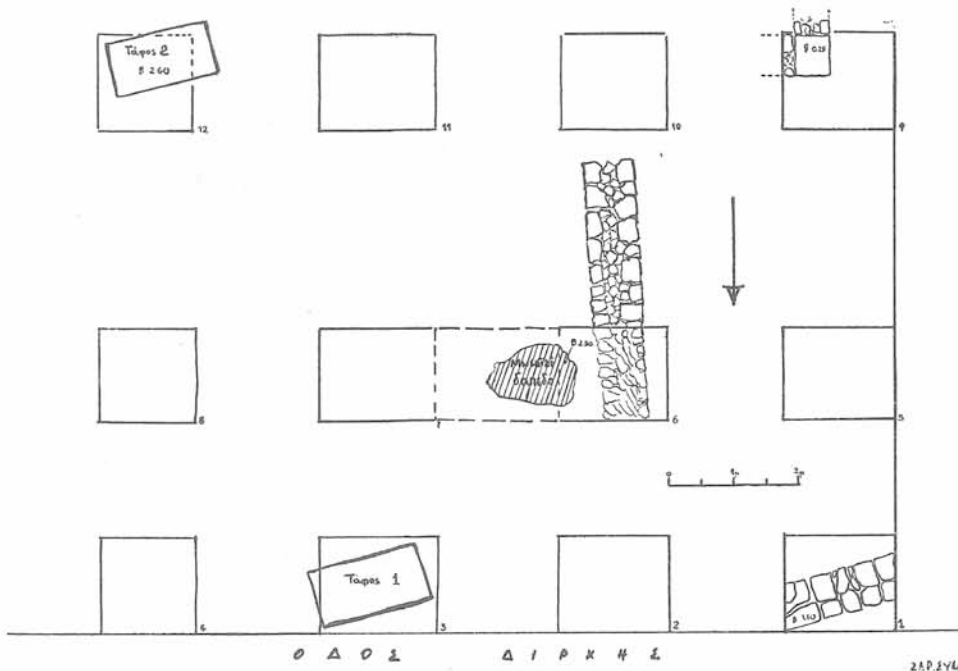

Ἡ ἐρευνηθεῖσα βάσις ἐπεχώσθη καὶ οὐδεμία ζημία ἐγένετο. Κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν βάσεων πραγματικῶς ἐλάχιστα ἀνευρέθησαν εἰς τὸ βάθος αὐτό.

η) Καθαρισμὸς παλαιοῦ Καδμείου

Κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον ἤρχισεν ὁ καθαρισμὸς τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Ἀ. Κεραμοπούλλου ἀνασκαφέντος Καδμείου ἀνακτόρου. Ὁ χῶρος εὐ-

ἀνέρχεται εἰς 105 γραμμ., ἔφερε σαφῆ ἴχνη ἰσχυροῦ πυρός. Ἡ ἀνεύρεσις τόσο χυρσοῦ ἐντὸς τοῦ « ἐπιπάγου » πρέπει ἴσως νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐρευνηθῇ ὁλόκληρος ὁ ἐπίπαγος, ὁ ὁποῖος εἰς πολλὰ σημεῖα σφύζεται μέχρις ὕψους 2 μ. περίπου. Δύο τεμάχια τοῦ ἐπιπάγου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκοντο ἐντὸς τοῦ διαδρόμου Ζ καὶ δὲν εἶχον ἐρευνηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀνασκα-

Σχέδ. 12. Οἶκ. Γαβριατοπούλου. Κάτοπις θεμελίων καὶ ἐρευνηθεῖς χῶρος

ρίσκετο εἰς κακὴν κατάστασιν, καθ' ὅσον ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν οὐδεὶς καθαρισμὸς ἐγένετο. Ὁ χῶρος εἶχε πληγῆ, ὡς φαίνεται, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, ὅποτε ἐρρίφθησαν ἐντὸς αὐτοῦ ἄχρηστα ἀντικείμενα (μεταξὺ τῶν ὁποίων σφαῖραι, χειροβομβίδες ἄθικτοι κ. ἄ.) καὶ μπαζώματα, ἀκόμη δὲ καὶ χαρακώματα εἶχον ἀνοιχθῆ ἐντὸς τῶν δωματίων Β καὶ Γ. Ὁ καθαρισμὸς ἐγένετο εἰς πολὺ βραδὺν ρυθμὸν καὶ μὲ πολλὴν προσοχὴν διὰ νὰ μὴ θιγῇ ἡ παλαιὰ ἀνασκαφή. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἐξήχθησαν συνολικῶς ἐκ τοῦ χῶρου ἄχρηστα μπαζώματα, ὑπολογιζόμενα εἰς 50 - 60 κυβ. μ. Κατὰ τὸν καθαρισμὸν (Πί ν. 197 β), νοτίως τοῦ δωματίου Π, κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν διαδρόμων Φ καὶ Χ ἐντὸς τοῦ τοίχου, τὸν ὁποῖον ὁ Κεραμοπούλλος ὀνομάζει ἐπίπαγον, ἀνευρέθη ὄλως τυχαίως ἀρκετὴ ποσότης χρυσοῦ, κατεργασμένου εἰς σύρματα τομῆς τετραγωνικῆς καὶ ἑλισσόμενα εἰς σπείρας. Μετ' αὐτῶν πέντε μικρὰ τεμάχια εἰς σχῆμα κριθῆς. Ὁ χρυσός, τοῦ ὁποῖου τὸ βάρος

φέως, ἐκαθαρίσθησαν μετὰ προσοχῆς. Ἠλευθέρωθη οὕτως ὁλόκληρος ὁ διάδρομος Ζ (Πί ν. 197 α). Κατὰ τὸν καθαρισμὸν τοῦ δωματίου Π εὐρέθη κατὰ τὴν ΒΔ. γωνίαν κορμὸς μικροῦ μαρμαρίνου ἀγαλματίου (Δήμητρος;) (Πί ν. 200 γ) ἄγνωστον πῶς εὐρεθέντος ἐκεῖ.

Μετὰ τὸν καθαρισμὸν ἐρρίφθη ἐπὶ τῶν δωματίων καὶ διαδρόμων λεπτὸν στρώμα ἄμμου ἐκ τῆς Κοπαίδος, πρὸς ἀποφυγὴν φθορᾶς τῶν δαπέδων καὶ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπομόνωσιν τῶν βλαστηνόντων χόρτων.

Κατὰ τὸν καθαρισμὸν εἰργάσθησαν πλὴν τοῦ γράφοντος, ἡ φοιτήτρια Ἀλέκα Γιαννοπούλου καὶ ὁ τότε τοποθετηθεὶς παρὰ τῇ Θ' Περιφερεῖᾳ Ἐπιμελητῆς Νικ. Φαράκλας.

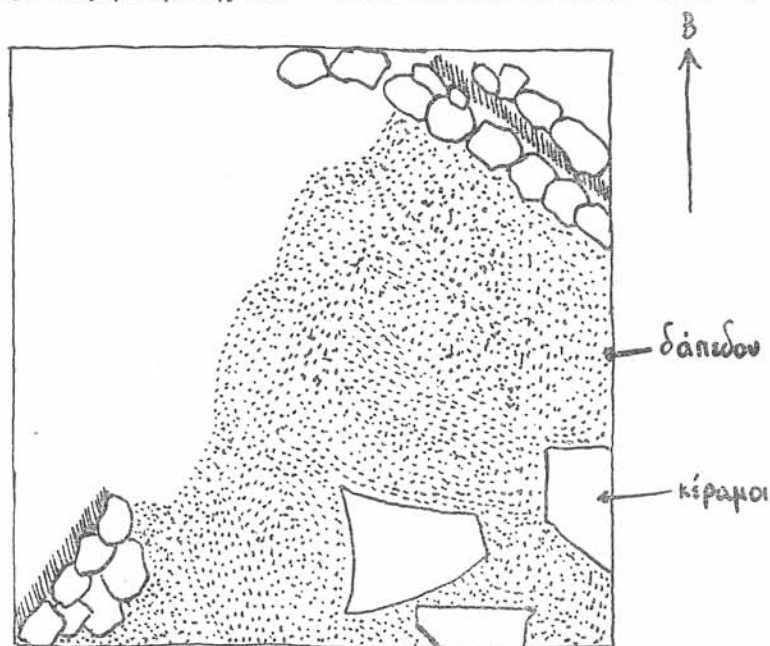
θ) Οἰκόπεδον Γαβριατοπούλου (Σχέδ. 12)

Τὸ οἰκόπεδον τοῦτο κεῖται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δίρκης, ἔναντι τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου (ἢ Ἀγ. Βασιλείου), ἀνεμνάμεν δὲ τὴν

ἀνεύρεσιν σημαντικῶν βυζαντινῶν κτηρίων ἢ ἄλλων εὐρημάτων. Δυστυχῶς ὁμοίως ἐπὶ συνολικῶς δώδεκα ἀνοιχθέντων θεμελίων, μόνον τρία παρουσίασαν σχετικὸν ἐνδιαφέρον. Ἐντὸς δύο ἐκ τῶν θεμελίων εὐρέθησαν τάφοι καλυπτόμενοι ὑπὸ καμαροειδοῦς στέγης. Ὁ τάφος 1 περιεῖχε τὰ ὁσπῆ πολλῶν νεκρῶν ἀναμῖξ τοποθετημένα ἢ ἐρριμμένα. Ὁ τάφος ὁμοίως ὁ ἴδιος ἦτο ἀρίστης κατα-

ι) Οἰκόπεδον Πηλίδη

Ἐπὶ τοῦ οἰκόπεδου αὐτοῦ, κειμένον κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Καδμείας (ὁδὸς Οἰδίποδος ἀριθ. 43), ἠνοίχθη δοκιμαστικὸν θεμέλιον διαστ. 1.50 x 1.50 μ. Τὰ βυζαντινὰ στρώματα ἐσταμάτησαν εἰς βάθος 2.50, τὰ διεδέχθησαν δὲ μυκηναϊκὰ μέχρι βάθους 3.20 μ. Ἠκολούθησαν στρώ-

Σχέδ. 13. Οἶκ. Ἰ. Πηλίδη. Βάσις 5, βάθος 5.50 μ. ΠΕ κτήριο (ἐργαστήριο ;)

σκευῆς ἐκ πωρολίθων. Ὁ τάφος 2 ἦτο μικρότερος καὶ ὑποδεέστερος εἰς κατασκευὴν. Τὸ μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον παρουσίασε τὸ θεμέλιον 6, ὅπου ἀπεκαλύφθη τοῖχος, πλάτους 0,70 μ., καὶ παρ' αὐτὸν τμήμα μωσαϊκοῦ δαπέδου, μήκους 1.40, πλ. 0,90 μ., μὲ γεωμετρικὰ κοσμήματα. Περαιτέρω ἔρευνα δὲν ἀπέδωκεν ἕτερον τεμάχιον δαπέδου. Ἀντιθέτως ὁ τοῖχος συνεχίζετο πρὸς Ν., ἔχων συνολικὸν μῆκος 4 μ. Τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς τῶν ἄλλων θεμελίων δὲν ἐδικαιολόγουν τὴν διενέργειαν μεγαλύτερας ἀνασκαφικῆς ἐρεύνης. Τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον ἀπεκολλήθη ὑπὸ τοῦ τεχνίτου κ. Κολέφα. Τὴν ἀνασκαφικὴν ἔρευναν παρηκολούθησε καὶ ὁ Ἐπιμελητὴς Π. Βοκοτόπουλος.

Ἐκ τοῦ οἰκόπεδου ἔχομεν ἐπίσης ἐνδιαφέροντα τοπογραφικὰ στοιχεῖα. Κατὰ τὴν δοκιμαστικὴν διάνοιξιν τοῦ θεμελίου 7 παρηκολουθήσαμεν μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους (εἰς βάθος 7 μ.), ἀντιπροσωπεύοντα ὅλας σχεδὸν τὰς ἐποχάς, ἐπάλληλα στρώματα μέχρι καὶ τῆς ΠΕ. Τὰ ἄλλα θεμέλια ἠνοίχθησαν εἰς μικρὸν βάθος, 2.50 μ.

ματα ἄμμου καὶ τέφρας μέχρι βάθους 4 μ., ἐν συνεχείᾳ στρώματα ΜΕ ἐποχῆς καὶ τέλος ἀπὸ βάθους 5.20 - 5.50 μ. στρώμα ΠΕ ἐποχῆς. Τὸ ΠΕ στρώμα ἦτο ἐνδιαφέρον, καθ' ὅσον ἀνευρέθη τμήμα οἰκίας μὲ ὠραῖον δάπεδον ἐξ ὀπτῆς γῆς (Σχέδ. 13) καὶ κεραμικὴ ἀρίστη ποιότητος.

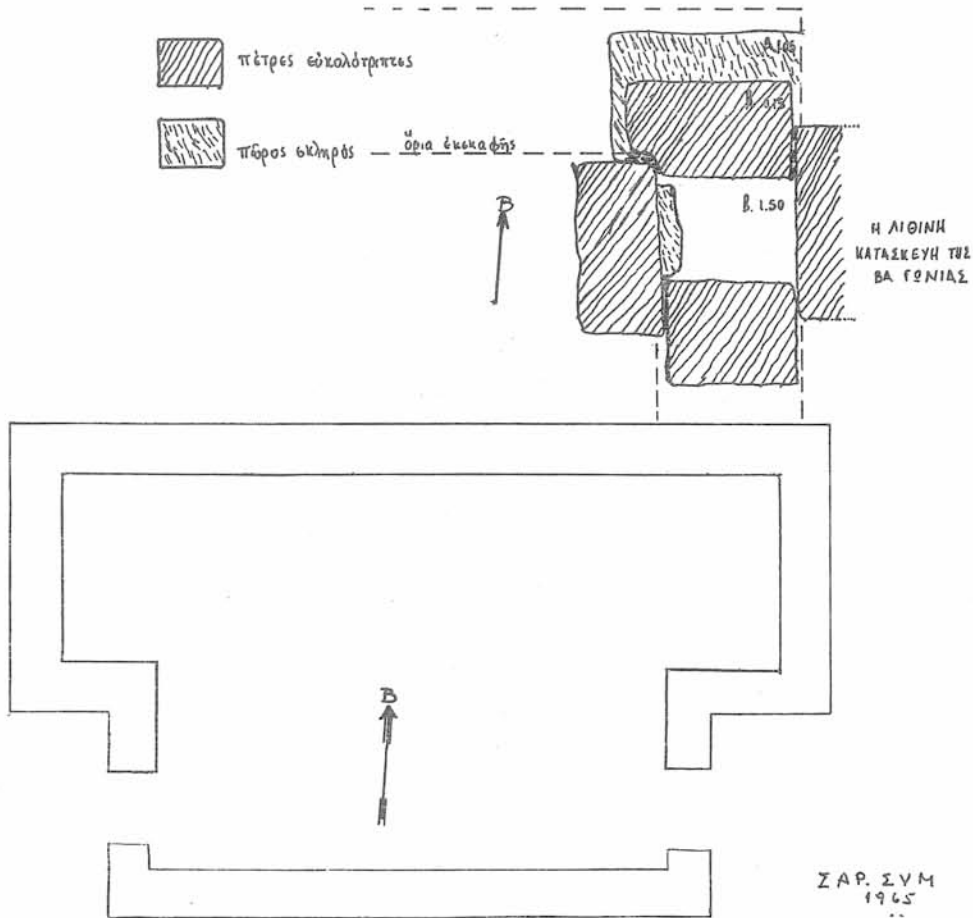
ια) Οἰκόπεδον Σταυροπούλου

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἡλέκτρας καὶ Ἰ. Μεταξῶ παρηκολουθήσαμεν τὴν ἐκσκαφὴν ἐννέα θεμελίων. Ἡ ἔρευνα ἀπέδωκεν ὀλίγα ἀποτελέσματα, διαφωτιστικὰ ὁμοίως ὡς πρὸς τὴν τοπογραφίαν τῆς ἀρχαίας πόλεως.

Διεπιστώθη κατ' ἀρχὰς ἡ ὑπαρξὶς οἰκῶν εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν ἤδη ἀπὸ τῆς ΜΕ ἐποχῆς. Ὑπολείμματα μικρῶν οἰκῶν εὐρέθησαν εἰς βάθος 3.50 μ. ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς ὁδοῦ Ἡλέκτρας καὶ κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτῆς πλευρὰν. Ὁ λόφος κατέρχεται ἐδῶ λίαν ἀποτόμως πρὸς Δ. Ἡ τελευταία σειρὰ τῶν θεμελίων ἔφθασεν, εἰς βάθος μέχρι τοῦ φυσικοῦ ἐδάφους, τὰ 7.50 - 8 μ.,

ἐνῶ ἡ πρώτη σειρά γενικῶς περὶ τὰ 4 μ. Ἐντὸς ἐνὸς τῶν θεμελίων εὐρέθη μέγας πίθος ἀκέρατος, ἴσως κλασσικῆς ἐποχῆς· ἦτο πλήρης νεωτέρων χαλκῶν καὶ σιδηρῶν ἀντικειμένων. Μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον. Ἐντὸς ἐτέρου θεμελίου εὐρέθη

κὴ μετ' ἄλλων ὑλικῶν, δεικνύοντα ὅτι πρόκειται περὶ μπαζωμάτων. Ἡ θέσις τοῦ οἰκοπέδου καὶ αἱ πληροφορίες σχετικῶς μετὰ τὰ ἀνευρεθέντα κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων τῆς πρώτης οἰκοδομῆς, ὁμοῦ μετὰ τὰ νῦν ἀνευρεθέντα ἀγγεῖα, πείθουν ὅτι

Σχέδ. 14. Θῆβαι. Βλάχικα Κονάκια. Οἰκ. Μπαλατσοῦ. Κάτωσις τῆς ἐκσκαφῆς τῶν θεμελίων

γωνία ἐνὸς οἰκοδομήματος βυζαντινῆς ἐποχῆς, ἀρίστης κατασκευῆς. Ὁ τοῖχος ἔχει ὕψος 2 μ. Τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται ἐξωθι τῆς οἰκοδομῆς πρὸς Δ. καὶ πρὸς Ν.

ιβ) Οἰκόπεδον Συλλόγου « Ἁγ. Ἰωάννης ὁ Καλοκτένης »

Τὸ νεόδμητον κτήριο τοῦ Συλλόγου κεῖται κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Καδμείας καὶ ἐγένετο μικρὰ ἐπέκτασις πρὸς Β. Ἐνοίχθησαν συνολικῶς τέσσαρα θεμέλια. Ἐντὸς τοῦ πρώτου, πρὸς Α., ἀνευρέθη ὑπόλειμμα βυζαντινοῦ κτηρίου καὶ ὀλίγη κεραμεικὴ. Ἐντὸς τοῦ τετάρτου θεμελίου ὁμοῦ ἀνευρέθη πλουσιωτάτη μυκηναϊκὴ κεραμει-

εὐρισκόμεθα πλησίον τοῦ τείχους τῆς μυκηναϊκῆς Καδμείας. Δυστυχῶς ὁμοῦ ἐντὸς τῶν θεμελίων οὐδὲν ἴχνος ἀνευρέθη, εἶναι ὁμοῦ πολὺ πιθανὸν νὰ εὐρίσκεται εἰς πολὺ μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Δ.

ιγ) Οἰκόπεδον Μπαλατσοῦ (Σ χ έ δ. 14)

Εἰς θέσιν « Βλάχικα Κονάκια » κατὰ τὴν διάνοξιν τῶν θεμελίων ἀνευρέθη κατὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν κτίσμα ἐκ παρολίθων, τὸ ὁποῖον σχηματίζει ὀρθογώνιον χῶρον διαστ. 0,50 x 0,60 καὶ βάθους 1.50 μ. Ἡ χρῆσις του δὲν ἐπεβεβαιώθη, ὁπωσδήποτε ὁμοῦ σχετίζεται πρὸς τὸ τεῖχος τῆς Κάτω Πόλεως, τὸ ὁποῖον διέρχεται πλησίον.

ιδ) Οικόπεδον Κοροπούλη

Παρά την θέσιν «Πηγή» πρὸς τὴν νοτιάν πλευρὰν τῆς πόλεως ἠνοίχθησαν δώδεκα συνολικῶς θεμέλια. Ἐντὸς μιᾶς τῶν βάσεων, εἰς βάθος 3.25 μ., ἀνευρέθη τμήμα ρωμαϊκοῦ βαλανείου, τοῦ ὁποῦ τοῦ μεγαλύτερον μέρος εὐρίσκεται δυτικῶς τοῦ ἐν λόγῳ οἰκοπέδου. Δὲν εἶχομεν κινητὰ εὐρήματα. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος εἶναι ἀνώμαλον (ἀνευρέθη εἰς βάθος 5 μ. κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ 7 μ. κατὰ τὴν ἀνατολικὴν), ἐνῶ ἡ σημερινὴ ἐπιφάνεια εἶναι ἐπίπεδος. Τὸ ἀνευρεθὲν τμήμα τοῦ βαλανείου ἠρηνήθη καὶ ἐπεκαλύφθη.

ιε) Οικόπεδον Σελέκου

Κατὰ τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν Ἡλέκτρας καὶ Δ. Βουρδουμπᾶ ἠνοίχθησαν συνολικῶς δεκαεξὲ θεμέλια, πλὴν ὅμως τὸ οἰκόπεδον δὲν παρουσίασεν ἐνδιαφέρον. Μόνον ἐντὸς δύο θεμελίων ἀνευρέθη ἐνδιαφέρουσα κεραμεικὴ βυζαντινῆς καὶ μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, τὰ ἴχνη ὅμως κατοικήσεως κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐποχὰς εἶναι ἐντελῶς δευτερευούσης σημασίας.

ις') Οικόπεδον Καραγιάννη

Ἀνατολικῶς τῶν Θηβῶν, εἰς συνοικίαν Ἀστέγων (ἢ Νέα Σφαγεῖα), ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα. Εὐρέθησαν ὀλίγα ἴχνη βυζαντινοῦ κτηρίου κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ οἰκοπέδου. Δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἀποδοθῆ ἐπὶ σχεδίου οἰαδήποτε μορφῆ κτηρίου. Ἐκ τοῦ πλήθους ὅμως τῶν ἀνευρεθεισῶν τοιχογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἦσαν λίαν τεθραυσμέναι καὶ εἰς κακὴν κατάστασιν, συμπεραίνεται, ὅτι πρόκειται περὶ ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ΝΑ. γωνίαν ὁμοίως ἀνευρέθη τάφος ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἔδαφους, ὁ ὁποῖος ἐσχημάτιζεν εἰσοδὸν καὶ μικρὸν θόλον, διαστάσεων μῆκ. 1.76, πλ. 1.35, ὕψ. 0,85 μ. Ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρέθη σωρὸς ὀστέων.

ιζ) Οικόπεδον Μανάρα

Ἐναντι τοῦ προηγουμένου οἰκοπέδου πρὸς Α. ἀνευρέθη ἀγωγός, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀνοιχθῆ ὑπογείως ἐντὸς τοῦ φυσικοῦ ἔδαφους. Εἰς τὸ κέντρον τοῦ οἰκοπέδου ἐσχημάτιζε μικρὰν δεξαμενὴν. Ὁ ἀγωγὸς χρονολογεῖται κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους.

ιθ) Οικόπεδον Καραγάτσουλη

Τὸ οἰκόπεδον εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Κάδμου, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (εἰς ἀπόστασιν 230 μ. ἀπὸ τοῦ ἀνακτόρου). Ἠνοίχθησαν δώδεκα θεμέλια. Τὸ φυσικὸν ἔδαφος κατέρχεται καὶ ἐδῶ ἀποτόμως πρὸς Ν. Τὰ περισσότερα

τῶν θεμελίων συνήντησαν εἰς μικρὸν βάθος τὸ πορῶδες ἔδαφος. Ἐντὸς ἐνὸς θεμελίου καὶ εἰς βάθος 2.40 μ. ἀνευρέθη ἰσχυρὸς μυκηναϊκὸς τοῖχος, πλάτους 1.18 μ., θεμελιωμένος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ ἔδαφους. Ἡ ὑπαρξὶς σημαντικοῦ οἰκοδομήματος τόσο μακρὰν τοῦ ἀνακτόρου εἶναι περιέργως.

Περαιτέρω ὅμως ἔρευνα δὲν ἦτο δυνατὴ, καθ' ὅσον τὸ οἰκοδόμημα συνεχίζεται πρὸς Α. τῆς ὑπὸ κατασκευὴν οἰκίας. Διεπιστώθη πάντως ὑπαρξὶς θαπέδου καὶ ἀνευρέθη σημαντικὴ κεραμεικὴ.

Πρὸς Ν. τοῦ μυκηναϊκοῦ τοῖχου καὶ ἐντὸς τοῦ ἐπομένου θεμελίου εὐρέθη τοῖχος κλασσικῆς ἐποχῆς, σφῶν δύο σειρὰς ὀρθογωνίων δόμων ἐκ πωρολίθου. Σχετικὴ ἔρευνα καὶ διαπλάτυνσις τοῦ θεμελίου οὐδὲν ἀπέδωσε πλὴν ὀλίγων ὀστράκων.

ΣΑΡ. ΣΥΜΕΩΝΟΓΛΟΥ

2. ΠΕΡΙΟΧΗ ΘΗΒΩΝ**α) Οικόπεδον Ἐνώσεως Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν (Σταθμὸς)¹³**

Εἰς ἀπόστασιν 400 μ. περίπου ἀπὸ τοῦ σιδηροδρομικοῦ Σταθμοῦ Θηβῶν, ἤρχισεν ἡ ὑπὸ τῆς Ἀγροτικῆς Τραπεζῆς διάνοιξις ὀρυγμάτων ἐπὶ οἰκοπέδου 3.600 τ.μ. διὰ τὴν θεμελίωσιν κτηρίου προοριζομένου διὰ τὴν ἀποθήκευσιν προϊόντων τῆς Ε.Γ.Σ. Θηβῶν. Τὸ οἰκόπεδον ἀπέχει 10 μόνον μ. βορείως τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ 20 μ. ἀνατολικῶς τοῦ Ἐκκοκιστηρίου βάμβακος. Ἡ ἀποθήκη προωρίζετο νὰ ἔχη μῆκος 75 καὶ πλάτος 48 μ. καὶ πρὸς τοῦτο ἐχαράχθησαν ὑπὸ τοῦ μηχανικοῦ περὶ τὰ 85 ὀρύγματα διὰ τὰς βάσεις. Ἐπειδὴ αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι εἰς τὸ κέντρον τῆς πόλεως εὐρίσκοντο εἰς ἔντασιν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ ἐνὸς τόσο ἐκτεταμένου χώρου θὰ ἀπῆτει ἀνεσιν χρόνου καὶ πολυάριθμον προσωπικόν, περιωρίσθημεν εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ὀρυγμάτων, διευρύνοντες ταῦτα, ὅπου τοῦτο ἐθεωρήθη ἀπαραίτητον (Σχ ἐ δ. 15).

Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν σκαμμάτων τὰ ἀποκαλυφθέντα ἀρχαῖα κτίσματα ἦσαν πτωχικά. Οἱ τοῖχοι, τῶν ὁποίων οἱ ὑψηλότεροι φθάνουν τὸ 1 μ., σύγκεινται ἐκ μικρῶν λίθων, κεραμίδων καὶ πηλοῦ. Τὸ σύνηθες πλάτος τῶν εἶναι 0,50 μ. Ὑπάρχουν καὶ τοῖχοι τῶν ὁποίων τὸ κάτω τμήμα ἀποτελεῖται ἐκ μεγάλων πωρολίθων, προερχομένων πιθανῶς ἐκ τοῦ τείχους τῆς πόλεως ἢ ἐξ ἄλλου μεγάλου οἰκοδομήματος καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην εὐρέθησαν κάτωθεν τῶν πωρολίθων πολ-

13. Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἐβοήθησε σημαντικῶς ὁ τότε ἑκτακτὸς ἐπιμελητὴς κ. Ε. Πεντάζος, ὅστις καὶ ἐξεπὼνησε τὰ σχέδια.